

Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar
Római Jogi Tanszék

Jusztinger János

**A vételár meghatározása és szolgáltatása
a konszenzuális adásvétel
római jogi forrásaiban**

Doktori értekezés

Témavezető:
Dr. Pókecz Kovács Attila
tanszékvezető egyetemi docens

Pécs
2012

Tartalom

Bevezetés	5
I. A vételár mint az adásvételi szerződés lényeges alkatrésze	12
1. Bevezető gondolatok – az árucserétől a konszenzuális adásvételig.....	12
2. A <i>pecunia numerata</i> követelménye: vételár vagy cseretárgy?	16
2. 1. A vételár pénzbeliségével kapcsolatos vita a gaiusi <i>Institutiones</i> ben	17
2. 2. A <i>pecunia numerata</i> előírása a paulusi <i>Digesta</i> -fragmentumokban	20
2. 3. A császári <i>rescriptumok</i> állásfoglalásai	23
2. 4. A vita végleges lezárása: a justinianusi álláspont	25
2. 5. A szabinianus-prokuliánus vita értelmezése a romanisztikában	28
2. 6. Értékelő megállapítások	33
3. Az ármegállapodás jelentősége.....	36
3. 1. <i>Sine pretio nulla venditio est</i>	36
3. 2. Ármegállapítás és veszélyátszállás.....	40
4. Összegzés	42
II. A certum pretium előírása	44
1. Áttekintés	44
2. Ármegállapítás a felek által	46
2. 1. Bevezető gondolatok	46
2. 2. Objektíve biztos-szubjektíve bizonytalan vételár	46
2. 2. 1. Problémafelvetés	46
2. 2. 2. „ <i>Quanti tu eum emisti</i> ” – a vevő számára ismeretlen vételár.....	48
2. 2. 3. „ <i>Quantum pretii in arca habeo</i> ” – az eladó előtt ismeretlen vételár	50
2. 2. 4. „ <i>Quanti a testatore emptus est</i> ” – mindkét fél előtt ismeretlen vételár	55
2. 3. „ <i>Quanto pluris eum vendidero</i> ” – objektíve (részben) bizonytalan vételár.....	59
2. 4. Értékelés	65
3. A vételár meghatározása a vevő által	65
3. 1. Problémafelvetés.....	65
3. 2. A romanisztika által kínált értelmezési lehetőségek	66
3. 3. Értékelő megállapítások	68
4. A vételár meghatározása harmadik személy által.....	72
4. 1. Problémafelvetés.....	72
4. 2. A harmadik személy általi ármegállapítást célzó adásvétel a preklasszikus- klasszikus korban.....	72

4. 2. 1. Az eldöntetlen vitakérdés.....	72
4. 2. 2. Egy újabb iskolavita?	73
4. 2. 3. A forrásban felvetett jogkérdés.....	74
4. 2. 4. A klasszikus kori álláspontok	75
4. 3. A vita lezárása – a harmadik személy általi ármeghatározás a justinianusi jogban.....	76
4. 3. 1. A justinianusi döntvény	76
4. 3. 2. Értékelő megállapítások	79
4. 4. A harmadik személy általi ármegállapítás hatálya és tartalma.....	79
4. 4. 1. Problémafelvetés – konstitutív vagy deklaratív hatály?.....	79
4. 4. 2. Analóg eset a <i>locatio conductio</i> köréből	81
4. 4. 3. Analóg eset a <i>societas</i> köréből	84
4. 4. 4. Összegző megállapítások.....	86
4. 5. A megállapodás dogmatikai szerkezete.....	87
4. 5. 1. Problémafelvetés – ügyleti feltétel vagy <i>pactum adiectum</i> ?	87
4. 5. 2. Szakirodalmi álláspontok.....	87
4. 5. 3. Értékelő megállapítások	89
4. 6. Következtetések.....	93
5. Összegzés	95

III. Átalányár-egységár: ármeghatározás és veszélyátszállás *emptio ad mensuram*

esetén	98
1. Bevezető gondolatok.....	98
2. Az átalányár-egységár szerződési modelljei a köztársaságkori adásvételeknél	100
2. 1. Cato borvételi formulája	100
2. 2. Átalányár-egységár Varro eladási modelljében	103
3. Árklauzula és veszélyátszállás a klasszikus római jogban egy gaiusi <i>Digesta</i> -fragmentum alapján	106
3. 1. Gaius D. 18, 1, 35, 5-7	106
3. 2. Az átalányár-egységár klauzulája Gaiusnál	108
3. 2. 1. A megállapodás tárgya – <i>res, quae pondere numero mensura constant</i>	108
3. 2. 2. <i>Uno pretio (per aversionem)</i> értékesítés	110
3. 2. 3. Egységár kikötése – <i>in singulas amphoras, in singulos metretas, in singulos modios etc.</i>	113
3. 2. 4. Az árklauzulától független veszélyátszállás	115
3. 3. Generikus vétel?	116
3. 4. A <i>mensura</i> dogmatikai minősítése	117
3. 4. 1. Szakirodalmi álláspontok.....	117

3. 4. 2. Értékelő megállapítások	120
3. 5. A fragmentum klasszicitásának kérdése	121
3. 5. 1. Interpolációkritikai nézetek.....	121
3. 5. 2. Értékelés	122
4. Összegzés	123
IV. Az árképzés korlátai.....	125
1. Bevezető gondolatok.....	125
2. A „szabad” alku a klasszikus római jogban.....	127
2. 1. Problémafelvetés.....	127
2. 2. A <i>verum pretium</i> követelménye	128
2. 3. A <i>circumscriptio</i> és határai.....	132
3. Központi beavatkozás az árképzésbe	142
3. 1. A klasszikus jogelvek továbbélése a császári <i>rescriptumok</i> ban	142
3. 2. <i>Laesio ultra dimidium</i>	144
3. 2. 1. A feléntúli sérelem előírásának megjelenése.....	144
3. 2. 2. A feléntúli sérelem kérdései.....	148
3. 2. 2. 1. A forráshelyek hitelessége	148
3. 2. 2. 2. A „ <i>dimidia pars</i> ” kritériuma.....	154
3. 2. 2. 3. A <i>laesio enormis</i> dogmatikai konstrukciója	157
3. 3. <i>Edictum de pretiis rerum venalium</i>	161
4. Összegzés	163
V. A pénzbeli ellenszolgáltatás megállapítása az adásvétel és egyes rokon jogviszonyai	
határain: vételár vagy bérleti díj? (<i>Excursus</i>)	166
1. Problémafelvetés	166
2. Az <i>emptio venditio</i> és a <i>locatio conductio</i> lényeges eleme: a pénzbeli ellenszolgáltatás	167
3. A pénzbeli ellenszolgáltatás a <i>locatio conductio rei, operis, operarum</i> és az <i>emptio venditio</i> határterületein	173
3. 1. <i>Locatio conductio rei-emptio venditio</i>	173
3. 2. <i>Locatio conductio operis-emptio venditio</i>	179
3. 3. <i>Locatio conductio operarum-emptio venditio</i>	187
4. Összegzés	190
VI. Vételárfizetés és tulajdonátszállás.....	191
1. Problémafelvetés	191
2. A <i>pretium</i> szolgáltatásának jelentősége a tulajdonszerzés szempontjából	197

Bevezetés

Az értekezés a római konszenzuális adásvétel (*emptio venditio*) egyik lényeges jogügyleti alkatrésze (*essentialia negotii*), a vételár (*pretium*) meghatározásával és szolgáltatásával összefüggésben felmerülő kérdésekről kíván képet adni.

Mindenekelőtt azonban ki kell emelni: a római vételi jog könyvtárakat megtöltően gazdag szakirodalmát¹ áttekintve, első megközelítésben igen könnyen olybá tűnhet, hogy az adásvétellel kapcsolatban a romanisztikában már minden és annak ellenkezője is megállapítást nyert, ekképpen feldolgozatlan területek egyáltalán nem mutatkoznak.

A dolgozat tárgyával, a vevő pénzbeli ellenszolgáltatásával összefüggésben is számos – köztük több monografikus igényű – munka látott már napvilágot. Mindazonáltal megjegyzendő, hogy a – javarészt idegen nyelven hozzáférhető – művek döntő többsége hangsúlyosan egy témakörre fókuszálva, az értékarányosság vagy az igazságos ár (*iustum pretium*) inkább morálfilozófiai, mintsem jogi kategóriájának a problematikáját,² továbbá ezzel összefüggésben a feléntúli sérelem (*laesio enormis*) antik szabályával,³ valamint annak továbbélésével kapcsolatos kérdéseket elemzi.⁴ Ez idáig a vételárról, illetve annak meghatározásával és szolgáltatásával kapcsolatban

¹ A szerződés egészét átfogó, monografikus feldolgozások közül ld. A. BECHMANN.: *Der Kauf nach gemeinem Recht I* (Erlangen 1876, repr. Aalen 1965) – *II* (Erlangen 1884 repr. Aalen 1965) – *III* (Leipzig 1905 repr. Aalen 1965), 692+569+218/318 o., F. de ZULUETA: *The Roman Law of Sale* (Oxford 1945, repr. 1966), 265 o., V. ARANGIO-RUIZ: *La compravendita in diritto romano I-II* (Napoli 1956²), 429 o. Az egyes részterületeket tárgyaló fontosabb monográfiák – hangsúlyozottan exemplifikatív felsorolását – ld. még alább, az adott kérdéskörnél megjelölve.

² Ehhez az újabb irodalomból áttekintően D. R. GÖTTLICHER: *Auf der Suche nach dem gerechten Preis. Vertragsgerechtigkeit und humanitas als Daueraufgabe des römischen Rechts* (Göttingen 2004), 173 o.

³ A *laesio ultra dimidium (laesio enormis)* antik szabályának gazdag külföldi és hazai irodalmának bemutatását ld. a IV. fejezetben. Ehelyütt az önálló monografikus feldolgozásra tekintettel kiemelendő VISKY K.: *Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen* (Bonn – Budapest 1983), 259 o., A. M. CASANÍ: *La rescisión por lesión (Origen, evolución histórica y recepción en derecho moderno)* (Valencia 1999), 159 o., továbbá csak az újabb irodalomból idézve ld. A. J. B. SIRKS: *Laesio enormis again*, *RIDA* 54 (2007), 461-469. o., R. WESTBROOK: *The Origin of Laesio Enormis*, *RIDA* 55 (2008), 39-52. o., M. ARMGARDT: *Zur Dogmengeschichte der laesio enormis*, in: *Inhaltskontrolle im nationalen und Europäischen Privatrecht*, hg. K. Riesenhuber – I. K. Karakostas (Berlin 2009), 3-16. o., JUSZTINGER J.: *Észrevételek a feléntúli sérelem római jogi forrásaihoz* (CJ. 4. 44. 2, CJ. 4. 44. 8), *PhDT* 9 (2010), 343-367. o., UÓ: *The principle of laesio enormis in sale and purchase contracts in Roman law*, in: *Essays of Faculty of Law University of Pécs, Yearbook of 2011 [SUP 9]*, szerk. Balogh Zs. (Pécs 2011), 107-123. o., J. PLATSCHEK: *Bemerkungen zur Datierung der laesio enormis*, *ZSS* 128 (2011), 406-409. o.

⁴ Ehhez áttekintően ld. PÓKECZ KOVÁCS A.: *A laesio enormis és továbbélése a modern polgári törvénykönyvekben*, *JK* 5 (2000), 177-185. o., KECSKÉS L. – PÓKECZ KOVÁCS A. – ROZMAN A. – SZÉCSÉNYI L.: *A szolgáltatás és ellenszolgáltatás értékaránytalansági problémái a szerződési jogban I-II*, *MJ* 46/2-3 (1999), 65-74. o. és 129-142. o.

felmerülő kérdésekről átfogó képet adó munkát sem a külföldi, sem a hazai irodalomban nem találunk.

Az értekezés a *pretium* megállapításának és szolgáltatásának római jogi szabályozását elsősorban azok lehetséges jogkövetkezményeire – így a veszély- és tulajdonátszállásra – tekintettel veszi górcső alá. Előbbivel kapcsolatban a határozott ár, az adásvétel perfektuálódása és a veszélyátszállás összefüggésének elemzése látszik célszerűnek, utóbbinál pedig a vételár megfizetésének a vevő tulajdonszerzésére gyakorolt hatása vizsgálendő. A dolgozat ennek során azt törekszik igazolni, hogy a vételár jelentősége sokkal több annál, mintsem csupán a vevő szolgáltatásának, az áru ellenértékének tekintsük.

Hangsúlyozni kell azonban azt a tényt is, hogy a római vételi jog szakirodalmában – de talán túlzás nélkül állítható, általában a romanisztikában – nemigen található vitatottabb tétel, mint a veszély-,⁵ illetve tulajdonátszállás⁶ problematikája az *emptio venditió*nál. Az értekezésnek – annak kereteire figyelemmel – magától értetődően nem lehet célja e két kérdéskör bármelyike teljes forrásanyagának, még inkább bőszeges szekunder irodalmának hiánytalan bemutatása.

Szükségesnek látszik továbbá magyarázatát adni annak az első látásra talán meglepő vizsgálati kiindulópontnak, mely alapján a dolgozat együtt, olykor egymással összefüggésben tárgyalja a veszély és a tulajdon vevőre történő átszállásának kérdését. Természetesen az elemzés nem kívánja összemosni az adásvételi megállapodást, mint szerzescímet (*causa emptio*nis) az annak végrehajtását, teljesítését szolgáló szerzémóddal, a *traditio*val. E két joghatás világos elkülönítése annál is inkább kívánatos, mert a konszenzuális adásvételnél – eltérően a modern polgári jogi kódexek általában bevett megoldásaitól – maga a római jogi szabályozás is élesen elválasztotta

⁵ Ehelyütt csak a kapcsolódó újabb monográfiákat kiemelve: M. BAUER: *Periculum emptoris. Eine dogmengeschichtliche Untersuchung zur Gefahrtragung beim Kauf* (Berlin 1998), 283 o., M. PENNITZ: *Das periculum rei venditae. Ein Beitrag zum „aktionenrechtlichen Denken“ im römischen Privatrecht* (Wien – Köln – Weimar 2000), 512 o., JAKAB É.: *Risikomanagement beim Weinkauf. Periculum und Praxis im Imperium Romanum* (München 2009), 284 o., Uő: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban* (Budapest 2011), 245 o.

⁶ Általában a tulajdonátszállás kérdéséről az adásvételnél, történeti-jogösszehasonlító nézőpontból (számos tanulmánnyal) ld. L. VACCA (a cura di): *Vendita e trasferimento della proprietà nella prospettiva storico-comparatistica: Atti del Congresso Internazionale Pisa - Viareggio - Luca, 17 - 21 aprile 1990 I-II* (Milano 1991), 1-405. és 414-902. o. A vevő tulajdonszerzését a vételárfizetéshez kötő justinianusi (fő)szabályra vonatkozó szakirodalom katalógusát újabban ld. S. A. CRISTALDI: *Il contenuto dell'obbligazione del venditore nel pensiero dei giuristi dell'età imperiale* (Milano 2007), 24⁶⁵. o.

egymástól azokat. A veszélyátszállást – a *perfectio* tanával korrigálva – a szerződéskötéshez, míg a tulajdonszerzést annak teljesítéséhez kötötte. Figyelemmel azonban arra, hogy a veszélyátszállás és a tulajdonszerzés kérdését a dolgozat kizárólag a vételármeghatározás-, illetve szolgáltatás lehetséges jogkövetkezményeként vizsgálja, e nézőpontból már kifejezetten indokoltnak látszik e két joghatást együtt és – bizonyos szempontból – egymásra tekintettel elemezni. Azok ugyanis az adásvételi kötelem synallagmatikus jellege szempontjából épp ellentétes hatásúnak tűnhetnek: az egyebek mellett az ármeghatározás nyomán beálló *periculum est emptoris* (fő)szabálya látszólag gyengíti, míg a vevő tulajdonszerzésének kitolása a vételárfizetésig éppen erősíti a funkcionális synallagmát.⁷ Ulpianus regulaként ható megállapítása – *sine pretio nulla venditio est*⁸ – így nem csupán a szerződés érvényes létrejöttéhez elengedhetetlen esszenciális elem hiányára utalhat, de az ármeghatározás nélkül nincs veszélyátszállás és – meghatározott, szűk körben – a vételárfizetés nélkül nincs tulajdonszerzés összefüggést is kifejezheti.

Természetesen, ahogy az ármegállapítás elmaradásához, úgy – a vevő egyszerű szerződésszegésétől a *lex commissoria* mellékmegállapodása által az eladó részére biztosított elállási lehetőségig – a vételár meg nem fizetéséhez is fontos jogkövetkezmények kapcsolód(hat)nak. Ezek részletes vizsgálatára azonban – tekintettel a dolgozat terjedelmi korlátaira és ezzel összefüggésben elsősorban arra, hogy a *lex commissoria* és általában a *pacta adiecta* vizsgálata önálló feldolgozást igényelne⁹ – ehelyütt nem kerül sor.

⁷ A funkcionális synallagma kérdésköréhez, további irodalommal ld. W. ERNST: Die Vorgeschichte der exceptio non adimpleti contractus im römischen Recht bis Justinian, in: *Festgabe für Werner Flume zum 90. Geburtstag*, hg. H. H. Jakobs (Berlin 1998), 1-57. o., legújabban S. VIARO: *Corrispettività e adempimento nel sistema contrattuale romano* (Padua 2011), 380 o.

⁸ Ulp. D. 18, 1, 2, 1

⁹ Az értekezés tárgyával összefüggésben elsősorban szóba jöhető *pacta adiecta*hoz (*lex commissoria*, *in diem addictio*) a szakirodalomból ld. F. WIEACKER: *Lex commissoria. Erfüllungszwang und Widerruf im römischen Kaufrecht* (Berlin 1932), 119 o., W. FLUME: Die Aufhebungsabreden beim Kauf – Lex commissoria, in diem addictio und sogenanntes pactum displicentiae – und die Bedingung nach der Lehre der römischen Klassiker, in: *Festschrift für Max Kaser zum 70. Geburtstag*, hg. D. Medicus – H. H. Seiler (München 1976), 309-327. o., ÉLES Gy.: A jobb vevő fenntartásával kötött vétel a római jogban (in diem addictio), *PTE Dolg.* 7 (1976) 7-42. o., UÓ: A lex commissoria a római adásvételnél, *PTE Dolg.* 9 (1978), 129-156. o., P. ZILLOTTO: Vendita con lex commissoria o in diem addictio: la portata dell'espressione res inempta, *SDHI* 69 (2003), 335-363. o., legújabban PÓKECZ KOVÁCS A.: In diem addictio a római jogban, *Jura* 18/1 (2012), 100-114. o. A *pactum reservati dominii*, az adásvételt – illetve a tulajdonjog vevőre történő átszállását – a vételár megfizetésének feltételével felfüggesztő mellékegyezmény intézménytörténetéhez az újabb irodalomból ld. M. J. MAAß: *Die Geschichte des Eigentumsvorbehalts, insbesondere im 18. und 19. Jahrhundert* (Frankfurt am Main 2000), 356 o.

Hasonlóképp – a téma monografikus feldolgozottságára,¹⁰ valamint arra a tényre figyelemmel, hogy a magánaukciók során kialakult vételár megfizetése rendszerint a *bonae fidei* adásvételi kötelemtől elkülönülő, a bankár (*argentarius*) és az árverési vevő között kötött *stricti iuris obligatió*t eredményező *stipulatio* alapján történt¹¹ – nem foglalkozhatunk részletesen az árverési vétellel, közelebbről a liciteljárás során történő ármegállapítással és vételárfizetéssel sem.

A kutatás temporális határai a köztársaság korának utolsó két évszázada¹² és a justinianusi kodifikáció lezárulta (529) között húzhatók meg. Az esetlegesen előforduló, a római jog középkori továbbélésére is kitekintő megállapítások, illetve modern magánjogi párhuzamok pusztán a vételárra vonatkozó antik előírások jobb megértését célozzák. A dolgozat – tárgyából fakadó tematikus szűrőként – magától értetődő módon az adásvételi szerződéssel kapcsolatos egyes dogmatikai kérdéseket mindvégig a vevő pénzbeli ellenszolgáltatásának szemszögéből járja körül, hiszen: *emptiois substantia constitit ex pretio*.¹³

Az első fejezet mindenekelőtt a közvetlen árucserügyletektől, a közös értékmérővel, a pénzben álló vételárral együtt megjelenő készvételen át a konszenzuális *emptio venditio*ig vezető történelmi fejlődési ívet vázolja fel. Ezt követi a vételár pénzbeliségével kapcsolatos nevezetes szabiniánus-prokuliánus vitát bemutató primer jogi források elemzése, majd a *pecunia numerata* követelményének kérdéskörét tárgyaló gazdag másodlagos szakirodalmi álláspontok áttekintése. A vizsgálat tárgya ebben a pontban nem más, minthogy a *pecunia numerata* előírásának érvényesülése körüli, oly sok szerzőt foglalkoztató kontroverzia lényegét pusztán a *permutatio* és az *emptio venditio* egyszerű elhatárolási kérdéseként kell-e látnunk. Az első fejezet záró alpontja az ármegállapodás jelentőségét és a vételár meghatározásának a felek közötti szerződéses kockázatmegosztásra gyakorolt hatását szemlélteti.

¹⁰ Ld. G. THIELMANN: *Die römische Privatauktion* (Berlin 1961), 299 o.

¹¹ Vö. J. GAUDEMET: *Naissance de la notion d'obligation dans le droit de la Rome antique*, in: *Iuris Vincula. Studi in onore di Mario Talamasca IV* (Napoli 2001) 144. o.

¹² A felek formátlan megegyezését az adásvétel iránt már a preklasszikus kortól kezdve (ie. III. század közepe) kötelező erejűnek ismerték el, de az *emptio venditio*, mint az első konszenzuálszerződés megszületésére, azaz civiljogi recepciójára csak az ie. I. század folyamán került sor. Ld. erről az I. fejezetben.

¹³ Pap. D. 18, 1, 72 pr.

A második fejezet a *certum pretium* előírását elemzi, mely az összecszerűség mint a meghatározottság legnagyobb foka, valamint az objektíve, illetve szubjektíve bizonytalan vételár, ezzel pedig a feltételes adásvételi szerződés kérdését hozza felszínre. A fejezet három főbb pontjában a szerződő partnerek, a vevő, továbbá a felek részéről kijelölt harmadik személy általi vételár-meghatározás problémakörét vizsgálja. Ennek során – a vonatkozó romanista szakirodalom által kínált értelmezési lehetőségeket is áttekintve – górcső alá veszi a *certum pretium* „határeseteiről” értekező fragmentumokat, a vételár megállapítását egyedül az *emptor* jogosultságaként meghatározó megállapodás érvényességét, végül a „*quanti Titius rem aestimaverit*” klauzula mellett kötött adásvétellel kapcsolatos számos – így az ügylet dogmatikai szerkezetével, a harmadik személy általi ármegállapítás hatályával összefüggő – kérdést.

A harmadik fejezet – a köztársaságkori nem jogi irodalom Varrótól és Catótól származó szerződési formulái, és egy gaiusi *Digesta*-fragmentum komplex elemzésén keresztül – a „*res, quae pondere numero mensura constant*” fogalomkörébe tartozó dolgok adásvételével (*emptio ad mensuram*) összefüggésben a felek által esetenként eltérően alkalmazott árklauzulapárnak (átalányár – egységár) a szerződéses kockázat megosztásában játszott különös szerepét mutatja be. Ennek során mindenekelőtt a szerződés tárgyát jelentő, áruként szóba jöhető dolgok körét vizsgálja, közelebbről azt, hogy a „*quae pondere, numero, mensura constant*” dologkategóriája mennyiben esik egybe a modern helyettesíthető dolgok – kicserélhetőséget kifejező, objektív – fogalmával (*res fungibiles*). Részletesen elemzi továbbá az átalányáron (*uno pretio, per aversionem*) és az egységáron (*in singulas amphoras, in singulos metretas, in singulos modios* etc.) történő értékesítés egyes eseteit. Ismerteti a *mensura* dogmatikai minősítésével, valamint a gaiusi fragmentum klasszicitásának kérdésével kapcsolatos szakirodalmi nézeteket, majd állást foglalva értékeli azokat.

A negyedik fejezet az árképzés korlátait jelentő előírásokat vizsgálva a vételár meghatározására irányuló, a kölcsönös ügyeskedésektől, a másik szerződő partner rászédésétől (*circumscriptio*) sem mentes alkufolyamatokba nyújt bepillantást. Az értékarányosság kérdésének és a *iustum pretium* tételének részletes elemzése – figyelemmel a kérdéskör fentebb említett, már-már teljesnek tekinthető szakirodalmi

feldolgozottságára, továbbá a kutatás időbeli hatáira¹⁴ – az értekezésben ugyan nem kap helyet, mindazonáltal röviden áttekintendő, hogy a *circumscriptio* lehetőségét az adásvétel természetes velejárójának tekintő, a szabad alku elvét hirdető klasszikus jogelvek mennyiben egyeztethetők össze az adásvételi ügyletek tisztessége felett örökdő *bona fides*szel. Léteztek-e olyan befolyásoló tényezők már a szabad alku elvét hirdető klasszikus korban, amelyek a felek közti alkufolyamatot valamiféle „igazságosabb” vételár elérése felé terelték? A következő pontban a klasszikus jogelveknek az egyes császári *rescriptum*okban való továbbéléséről kapunk képet. A fejezet záró része az árképzésbe való központi beavatkozás metodikájában gyökeres változást hozó *laesio ultra dimidium* (*laesio enormis*) szabályát, mint a felek szerződési szabadsága, magánautonómiája korlátozásának pozitív, majd az *Edictum de pretiis rerum venalium* előírásait, mint negatív példáját mutatja be.

Az ötödik fejezet az *emptio venditio* és a *locatio conductio* határterületeire kitekintve, a primer jogi forrásokban – így a gaiusi *Institutiones*ben és a justinianusi *Digesta* egyes fragmentumaiban – található olyan tényállásokat elemez, melyekben nem csupán a vételárnak a két ügylet elkülönítésében betöltött szerepe rajzolódik ki, de jól szemléltetik az ármegállapításnak a felek közötti szerződéses kockázat megosztására gyakorolt hatását is.

Végül a hatodik fejezet a vételár szolgáltatásának a vevő tulajdonszerzésében játszott szerepét vizsgálva arra a kérdésre keresi a választ, hogy a justinianusi *Institutiones* nevezetes, a vételárfizetést, valamint az arra irányuló biztosítékadást, továbbá hitelnyújtást a tulajdonszerzés feltételeként megkövetelő előírása mikortól, milyen intenzitással és mely okokra visszavezethetően érvényesült a római jog fejlődésének különböző periódusaiban. Ennek során mindenekelőtt felvázolja a vételárfizetési szabály eredetére vonatkozó szakirodalmi álláspontok főbb irányvonalait, majd a római jogtudomány egyes korszakaiban külön-külön teszi alapos elemzés tárgyává a kapcsolódó jogi forrásokat és a nem jogi irodalom egyes releváns

¹⁴ A *iustum pretium* fogalma ugyan szerepel antik forrásainkban is, de az igazságos ár kívánalma, abban az általános értelemben, hogy a szolgáltatás-ellenszolgáltatás között nagymértékű eltérés nem lehetséges, csak kánonjogi hatásra, a középkorban fogalmazódott meg. Ezt az elvet később már nem csak az adásvételi szerződésre, hanem minden visszterhes kötelelemre alkalmazták. A kapcsolódó monográfiák közül ld. J. W. BALDWIN: *The Medieval Theories of the Just Price. Romanists, Canonists and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries* ((Philadelphia 1959), 92 o., H. KALB: *Laesio enormis im gelehrten Recht – kanonistische Studien zur Läsionsanfechtung* (Wien 1992), 308 o.

szöveghelyeit, továbbá – a dáciai, illetve a ravennai adásvételi okiratokon keresztül – a mindennapi szerződési praxisba is bepillant.

Az említett időbeli és tematikus határok közt törekedtünk arra, hogy az értekezés tárgyát mindvégig szem előtt tartva, logikus szerkezetben sorra vegyük a vételár meghatározásával és szolgáltatásával kapcsolatos főbb tételeket, melyekből a témakör további kutatásához is hasznosítható, megfontolandó következtetések vonhatók le.

I. fejezet

A vételár mint az adásvételi szerződés lényeges alkatrésze

„...*quoniam emptionis substantia*

constitit ex pretio...”

(Pap. D. 18, 1, 72 pr.)

1. Bevezető gondolatok – az árucserétől a konszenzuális adásvételig

Az adásvételnek, mint konszenzuális szerződésnek a kialakulása hosszú fejlődési folyamat eredménye volt. A *Digesta* adásvételről szóló 18. könyve 1. titulusának élére helyezett terjedelmes Paulus-fragmentum princípiuma jól mutatja azt az – Arisztotelésztől is jól ismert¹ – utat, ami az ősi, közvetlen árucseréügyletektől éppen a közös értékmérőn, azaz a pénzben álló vételáron keresztül az *emptio venditio* megszületéséhez vezetett.

Paulus D. 18, 1, 1 pr. (*libro 33 ad edictum*):

Origo emendi vendendique a permutationibus coepit. Olim enim non ita erat nummus neque aliud merx, aliud pretium vocabatur, sed unusquisque secundum necessitatem temporum ac rerum utilibus inutilia permutabat, quando plerumque evenit, ut quod alteri superest alteri desit. Sed quia non semper nec facile concurrebat, ut, cum tu haberes quod ego desiderarem, invicem haberem quod tu accipere velles, electa materia est, cuius publica ac perpetua aestimatio difficultatibus permutationum aequalitate quantitatis subveniret. Eaque

¹ Így C. NICOLET: Paul et la théorie de la monnaie, *Athenaeum* 72 (1984), 105-108. o. szerint a paulusi gondolatmenet nem több a kapcsolódó Arisztotelész-szöveg pusztá parafrázisánál. Hasonlóan R. WOLTERS: *Nummi signati. Untersuchungen zur römischen Münzprägung und Geldwirtschaft* (München 1999), 356. o. M. BRETONE: *I fondamenti del diritto romano. Le cose e la natura* (Roma 2001), 129. o. Ellenben BESSENYŐ A.: *A pénz problémája a római magánjogban*, Kandidátusi értekezés (Pécs 1994), 225. o. szerint nem mutatható ki közvetlen leszármazás Arisztotelész és Paulus között, az irodalomban felvetett párhuzamok alaptalanok. A szerző megállapításai alapján a paulusi traktátus pusztán egy kora tudományos irodalmában általánosan ismert τόπος felhasználásán alapul.

materia forma publica percussa usum dominiumque non tam ex substantia praebet quam ex quantitate, nec ultra merx utrumque, sed alterum pretium vocatur.

A remekjogász a szövegben egyértelműen leszögezi: az adásvétel a dolgok cseréjéből veszi eredetét. Egykor ugyanis nem létezett pénz, és nem hívták az egyik szolgáltatást árunak, a másikat meg vételárnak, hanem ki-ki az idők és a dolgok szükségessége szerint cserélte ki azt, ami számára haszontalan volt, valami neki hasznos tárgyra, mert gyakran előfordult, hogy amiből az egyiknek feleslege volt, az a másiknak hiányzott. Mivel azonban nem mindig és nem könnyen esett egybe az, hogy valaki rendelkezett azzal, amit a másik fél kívánt, fordítva viszont igen, kiválasztottak egy anyagot, amelynek közös és állandó becsértéke a mennyiség egyenlőségénél fogva a cserék nehézségeinek támogatására lehetett. És ez az anyag hivatalos formába verve nem annyira tartalma, mint inkább mennyisége alapján lett alkalmas a használatra és a tulajdonszerzésre, és többé már nem hívták mindkettő szolgáltatást árunak, hanem az egyiket vételárként (*pretium*) jelölték.

Történeti nézőpontból tekintve tehát az a dolog, amelynek közös és állandó becsértéke a mennyiség egyenlőségénél fogva a csereügyletek nehézségeinek segítségére lett (*cuius publica ac perpetua aestimatio difficultatibus permutationum aequalitate quantitatis subveniret*), éppen a pénz (*pecunia numerata*), közelebbről az abban kifejezett vételár volt. Paulus gazdaságtörténeti áttekintésnek is beillő leírásából világosan kirajzolódik² az egyszerű cserekereskedelemtől (*barter*) – a tartós és általános értékkel rendelkező árupénz (*Zwischenware*,³ *numéraire*⁴), majd a vert pénzermék megjelenésével⁵ – az adásvétel megszületéséig vezető út.⁶

² Amint azt P. OERTMANN: *Die Volkswirtschaftslehre des Corpus Iuris Civilis* (Berlin 1891), 86. o. megfogalmazza: „Von den Funktionen des Geldes hatten die Römer eine recht klare Vorstellung... In der 1. 1. D. XVIII, 1 von Paulus besitzen wir eine ebenso prägnante wie korrekte Abhandlung über die Bedeutung des Geldes... die schönste antike Erklärung”

³ M. J. SCHERMAIER: *Materia. Beiträge zur Frage der Naturphilosophie im klassischen römischen Recht* (Köln – Weimar – Wien 1992), 297. o.

⁴ BESSENYŐ A.: *A pénz problémája a római magánjogban* (id.), 222. o.: „A numéraire olyan áru, amelyre mindenkinek minden mennyiségben szüksége van, és mindenki egyformán értékeli.”

⁵ Ehhez áttekintően a legújabb irodalomból ld. ERDŐDY J.: *Radix omnium malorum? A pénzzel összefüggő egyes római dologi jogi kérdésekről*. PhD-értekezés (Budapest 2011), 168-170. o.

⁶ Vö. S. MEDER: *Die bargeldlose Zahlung. Ein rechtshistorischer Beitrag zur dogmatischen Einordnung des Kreditkartenverfahrens* (Frankfurt am Main 1996), 38-40. o.

A római pénzrendszer történeti fejlődése⁷ helyett elsősorban az adásvételre koncentrálva megállapíthatjuk, hogy az első stádium a közönséges árucserétől való elszakadás folyamatában kétségtelenül az ősi készvétel volt. Az adásvétel e legrégebbi alakzata ugyanis nem más, mint áru kicserélése vételárért. A két fél kölcsönös szolgáltatása egy időben, közvetlenül kézből kézbe történt, még hozzá dologi jogát ruházó ügyletekkel végrehajtva. A készvétel tehát nem kötelmi jogviszonyt létrehozó szerződés, hanem pusztán tulajdonát ruházás, melynek csupán *iusta causája* az adásvétel. Ebben a fejlődési korszakban még nem vált el az áru és a vételár, nem volt lehetőség a *pretium* meghitelezésére.

A funkcionálisan készvétel megvalósító *mancipatio* formálaktusa kezdetben még az ellenérték – a nyers réz (*aes*), mint sajátos árupénz⁸ – lemérlegelését is magába foglalta. Az „ércel és mérleggel létrehozott ügylet” (*negotium per aes et libram*) a dolog átadásával és ezzel egyidejűleg az ellenértékül szolgáló ércmennyiség lemérésével történt, éppen ezért a lebonyolításánál szükség volt egy mérlegtartóra is (*libripens*), aki nem csupán a réz súlyát állapította meg, hanem a finomságát is. Mindezekből következik, hogy már a kezdeti időkben is komoly figyelmet fordítottak a vevő szolgáltatása, a vételár pontos meghatározásának.

Ahogy azonban arról Gaius is tudósít,⁹ már nagyon korán, akár a XII táblás törvény idején, de a vert pénz megjelenésével mindenképp,¹⁰ csak jelképesen, egy rézdarabot (*raudusculum*) vagy egy pénzermét (*nummus unus*) a mérleghez pendítve, majd azt az eladónak – mintegy vételár gyanánt (*quasi pretii loco*) – átnyújtva

⁷ Ehhez a legújabb irodalomból áttekintően ld. F. CARLÀ – A. MARCONE: *Economia e finanza a Roma* (Bologna 2011), 60-98. o.

⁸ Ld. ehhez az újabb hazai irodalomból ERDŐDY J.: Tulajdonszerzés pénzen, római jog szerint. Gondolatok a *mancipatio* margójára, *IAS* 3-4 (2006), 77-78. o.

⁹ Gai. 1, 119-122: *Est autem mancipatio... imaginaria quaedam venditio, quod et ipsum ius proprium civium Romanorum est; eaque res ita agitur: adhibitis non minus quam quinque testibus civibus Romanis puberibus et praeterea alio eiusdem condicionis, qui libram aeneam teneat, qui appellatur libripens, is, qui mancipio accipit, rem tenens ita dicit: 'Hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio isque mihi emptus esto hoc aere aeneaque libra.' Deinde aere percutit libram idque aes dat ei, a quo mancipio accipit, quasi pretii loco... Ideo autem aes et libra adhibetur, quia olim aereis tantum nummis utebantur..., eorumque nummorum vis et potestas non in numero erat, sed in pondere... Tunc igitur et qui dabat alicui pecuniam, non numerabat eam, sed appendebat.*

¹⁰ A valódi értékjeggyel ellátott vert pénz már valószínűleg az ie. 4. században forgalomba került. Vö. FEJÉR A.: *Római régiségek* (Budapest 1926), 199. o. A pénzverés kezdeteiről ld. ÜRÖGDI Gy.: *Róma kenyere, Róma aranya* (Budapest 1969), 211-215. o.

folytatták le az ügyletet (*mancipatio nummo uno*).¹¹ Mint színleges, jelképes adásvételnél (*imaginaria venditio*), ha a felek meg is állapodtak a vételár tényleges megfizetésében, arra csakis ezen ünnepélyes szertartás keretein kívül kerülhetett sor.¹² Így a *mancipatio* jogi természete is megváltozott, az eredeti *causától*, az adásvételtől független, absztrakt tulajdonátruházó ügyletté vált.¹³ Ezzel együtt azonban a gyakorlatban az átruházás valódi jogcíme továbbra is az adásvétel maradt, a vételárnak az ügyleten kívül történő megfizetésével vagy akár meghitelezésével. S ezen a ponton már fel is lazult az ősi prompt-vétel mechanizmusa, elválhatott időben egymástól az eladó és a vevő szolgáltatása.

A készvétel tehát, ahogy az előbbiekben látható volt, tulajdonképpen még megmaradt az ősi csereügyletnél: a kézből kézbe történő egyidejű szolgáltatások egyikeként azonban már megjelent a közös értékmérő, a pénz. A szerződés megkötése és lebonyolítása mindaddig egybeesett, amíg nem volt mód valamelyik szolgáltatás meghitelezésére. Ez a lehetőség pedig elsőként éppen a vételár tekintetében következett be, ugyanis a nagyobb értékű áruk megvásárlásához adott esetben nem biztos, hogy a vevő számára rendelkezésre állt a kellő összegű *pretium*. A kölcsönös szolgáltatások időbeli elválása következtében azonban egy olyan jogi formát kellett találni, amely már az ügylet teljesítése előtt kikényszeríthetővé teszi a két fél által egymás irányába tett szolgáltatási ígéreteket. Így az adásvétel – a felek formátlan megegyezésének kötelező erejét már a preklasszikus kortól fokozatosan elismerve – mindinkább megszűnt a dologi jogátruházó ügylet pusztá *causájának* lenni, és a köztársaság korának végére önálló szerződésként megszületett a konszenzuális *emptio venditio*.¹⁴

¹¹ Ehhez ld. S. MEDER: *Die bargeldlose Zahlung. Ein rechtshistorischer Beitrag zur dogmatischen Einordnung des Kreditkartenverfahrens* (id.), 45-49. o.

¹² C. St. TOMULESCU: Les rapports de la mancipatio et de la monnaie dans l'ancien droit romain, *RIDA* 16 (1969), 348⁹. o. is kiemeli, az „*imaginaria*” jelző jelentése vitatott volt a régebbi szakirodalomban. Véleményünk szerint a megjelölés a tényleges mérlegelés hiánya helyett sokkal inkább a vételárfizetés – az aktus keretein belül történő – elmaradására, az ellenszolgáltatás szimbolikus jellegére utal.

¹³ A kérdéskör ehelyütt külön nem hivatkozott irodalmához ld. még M. KASER: *Das römische Privatrecht I* (München 1971²), 43¹⁸. o.

¹⁴ A konszenzuális adásvétel eredetével kapcsolatos számos – így a reálszerződéses (pl. PERNICE, HUVELIN, COSTA, MONIER), a kettős *stipulatio*s (pl. BEKKER, JHERING, GIRARD, DUMONT, ARANGIO-RUIZ), azt az állami eladásokra visszavezető (pl. CUQ, CANCELLI, MAYER-MALY, GALLO) valamint a *ius gentium*ból, a *praetor peregrinus* joggyakorlatából eredeztető (pl. COLLINET, SZEMÉLYI) – elmélet részletes ismertetése meghaladná e dolgozat kereteit. Ehhez áttekintően ld. G. LEPOINTE – R. MONIER: *Les obligations en droit romain et dans l'ancien droit français* (Paris 1954), 233-234. o., F. CANCELLI: *L'origine del contratto consensuale de compravendita nel diritto romano* (Milano 1963), 193 o., M. KASER: *Das römische*

2. A *pecunia numerata* követelménye: vételár vagy cseretárgy?

A köztársaság korának utolsó szakaszára¹⁵ – többé-kevésbé a ma is használatos formájában – kialakult konszenzuális adásvétel egyik legfontosabb, egyben a *permutatió*tól megkülönböztető sajátossága, hogy a vevő oldalán mindig pénz (*pecunia numerata*) a „cseretárgy”. A *pecunia numerata* – az *emptio venditio* érvényes létrejöttéhez nélkülözhetetlen fontosságú – követelményének teljesülése *prima facie* kézenfekvőnek tűnhet, mégis külön meg kell említeni, mert a vételár pénzbeliségével kapcsolatos kontroverzia egyike volt a két klasszikus kori jogiskola, a szabiniánusok és a prokuliánusok közti leghíresebb vitáknak.¹⁶

A következőkben a *pecunia numerata* fogalmát – kettős természetének megfelelően¹⁷ – meghatározott mennyiségként (*quantitas*), azaz pénzösszegként (*certa pecunia*) értelmezve,¹⁸ magától értetődően elsősorban nem magukra a pénzürmekre vonatkoztatva,¹⁹ hanem mint a vevő szolgáltatása, a *pretium* meghatározásának kellékét vesszük górcső alá.²⁰

Privatrecht I (id.), 546⁵⁻⁹. o. A szakirodalomban talán leginkább elterjedt kölcsönös *stipulatio*s teóriát – azt alátámasztó primer források hiányában – mind a konszenzuális *emptio venditio* eredete, mind pedig a generikus vétel magyarázata kapcsán kritikával illeti és túlhaladottnak tekinti W. ERNST: Gattungskauf und Lieferungskauf im römischen Recht, ZSS 114 (1997), 276-277. o. Vö. továbbá FÖLDI A. – HAMZA G.: *A római jog története és intézményei* (Budapest 2011¹⁶), 509. o., ahol a szerzők kiemelik, a rómaiak a *fides* jelentőségének felismerése nyomán jutottak el a felek konszenzusa jogi kötelező erejének elismeréséig.

¹⁵ A. WATSON: *The Law of Obligations in the Later Roman Republic* (Oxford 1965), 42. o szerint már az i.e. II. század kezdetén, pontosabban Cato korában ismert volt. Vö. L. LABRUNA: Plauto, Manlio, Catone: premesse allo studio dell' "emptio" consensuale. *Labeo* 14 (1968), 25. o. álláspontja alapján azonban ez a megállapítás nélkülözi a biztos alapot.

¹⁶ Áttekintően ld. V. ARANGIO-RUIZ: *La compravendita in diritto romano I* (Napoli 1956²), 134-138. o., R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition* (Cape Town 1992), 250-252. o.

¹⁷ Ti. a pénz egyszerre testi dolog (*res corporales*) és egy meghatározott értékösszeg, mennyiség (*quantitas*) képviselője. Ehhez ld. G. F. PUCHTA: *Cursus der Institutionen II* (Leipzig 1881⁹), 223^b. o., J. G. FUCHS: *Iusta causa traditionis in der romanistischen Wissenschaft* (Basel 1952), 175. o., BENEDEK F.: Pénztulajdon és kondíció a római jogban, *JT* 1 (1966), 251. o., A. WACKE: Die Zahlung mit fremdem Geld, *BIDR* 79 (1976), 103-104. o., BESSENYŐ A.: *A pénz problémája a római magánjogban* (id.), 7. o., ERDŐDY J.: A pénz természete a római jogban, *JSz* 1 (2005), 22-25. o.

¹⁸ Vö. BESSENYŐ A.: *A pénz problémája a római magánjogban* (id.), 6. o.

¹⁹ Megjegyzendő, hogy ERDŐDY J.: *Radix omnium malorum? A pénzzel összefüggő egyes római dologi jogi kérdésekről* (id.), 132-140. o. megállapításai szerint a *pecunia numerata* kifejezés a forrásokban kizárólag a pénzürmekre, mint helyettesíthető dolgokra vonatkozik, míg a pénzösszeg mint gazdasági érték, vásárlóerő megjelölésére a római juristák a *pecunia* kifejezést használták. E szemantikai distinkciót mellőzve BESSENYŐ A.: *A pénz problémája a római magánjogban* (id.), 3-8. o. számos primer forrással illusztrálva kifejti, hogy a *pecunia* szó – tekintet nélkül arra, hogy ellátjuk-e a *numerata* jelzővel –, egyaránt jelölheti a szoros értelemben vett készpénzt (akár elhasználható és helyettesíthető testi dologként, akár pusztán mennyiségként, pénzösszegként), továbbá, egyfajta metonymikus jelentésben,

2. 1. A vételár pénzbeliségével kapcsolatos vita a gaiusi *Institutiones*ben

A vételár pénzbeliségével kapcsolatos iskolavita jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, hogy arról Gaius elemi szintű tankönyvében – az adásvétellel kapcsolatos legfontosabb kérdések között²¹ – is részletesen beszámol.

Gaius 3, 141:

Item pretium in numerata pecunia consistere debet. Nam in ceteris rebus an pretium esse possit, veluti homo aut toga aut fundus alterius rei pretium esse possit, valde queritur. Nostri praeceptores putant etiam in alia re posse consistere pretium; unde illud est, quod vulgo putant per permutationem rerum emptionem et venditionem contrahi, eamque speciem emptionis venditionisque vetustissimam esse; argumentoque utuntur Graeco poeta Homero qui aliqua parte sic ait:

<ἔνθεν ἄρ οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,

ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἶθωνι σιδήρῳ,

ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῆσι βόεσσιν,

ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι.>²²

et reliqua. Diversae scholae auctores dissentiunt aliudque esse existimant permutationem rerum, aliud emptionem

minden pénzben kifejezhető vagyontárgyra is utal. Amikor tehát a római jogtudósok pénzről beszélnek, elsősorban magukra a pénzermékre gondolnak, az számukra testi, helyettesíthető dolog, a *res, quae pondere, numero, mensura constant* körébe tartozik. Így bár a *pecunia* szó forrásainkban elsősorban a pénzerméket, a *pecunia numeratát* jelenti, ezek a pénzermék egyszersmind, amennyiben valakinek a tulajdonában vannak, meghatározott pénzösszeget, fizetőképességet is megtestesítenek.

²⁰ A *pecunia numerata* kifejezés kétségkívül e funkciójában szerepel a következőkben vizsgált, a *pretium* pénzbeliségével kapcsolatos iskolavítáról tudósító fragmentumokban (Gai. 3, 141; Paul. D. 18, 1, 1, 1; Paul. D. 19, 4, 1 pr.; I. 3, 23, 2). Vö. A. FERNÁNDEZ FERNÁNDEZ: "Pecunia numerata" en función de precio en la "emptio-venditio" romana, in: *Estudios jurídicos en homenaje al profesor Ursicino Alvarez Suárez* (Madrid 1978), 127-136. o.

²¹ Az adásvétel szabályaihoz a gaiusi *Institutiók*ban áttekintően ld. W. ERNST: Das Kaufrecht in den Institutionen des Gaius, in: *Iurisprudentia universalis, Festschrift für Theo Mayer-Maly zum 70. Geburtstag*, hg. M. J. Schermaier – J. M. Rainer – L. C. Winkel (Köln – Weimar – Wien 2002), 159-173. o.

²² Suppl. ex I. 3, 23, 2 (II. 7, 472-475).

et venditionem; alioquin non posse rem expediri permutatis rebus, quae videatur res venisse et quae pretii nomine data esse, sed rursus utramque rem videri et venisse et utramque pretii nomine datam esse absurdum videri. Sed ait Caelius Sabinus, si rem tibi venalem habenti, veluti fundum, [acceperim et] pretii nomine forte dederim, fundum quidem videri venisse, hominem autem pretii nomine datum esse, ut fundus acciperetur.

A forrásban feltett jogkérdés tehát a következő: a vételár szükségképpen csak pénzben állhat, vagy mintegy a főszabály alóli kivételként azt egyéb dolgok – így rabszolga, tóga vagy telek – is helyettesíthetik. A gaiusi megfogalmazás (*nostrae praeceptores ... diversae scholae auctores*) egyértelműen jelzi, hogy a vételár pénzbeliségének követelménye a két jogiskola közti számos vitás kérdés egyike volt.

A szabiniánusok (*nostrae praeceptores*) az *emptio venditio* historikus előképéből, az ősi csereügyletből²³ kiindulva elképzelhetőnek tartották, hogy a *pretium* ne csupán pénzben álljon. Álláspontjukat igazolandó Homérosz Íliásának 7. énekét is felidézték, miszerint:

Il. 7, 472-475:²⁴

„ἐνθεν ἄρ οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
ἄλλοι μὲν χαλκῶ, ἄλλοι δ' αἶθωνι σιδήρῳ,
ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῆσι βόεσσιν,
ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι.”²⁵

„Bort mind onnan vásároltak a fürtös
akhájok, / volt, aki rézen, mások meg
ragyogó vasat adtak, / más ökrök
bőrét, más élő ökröket adva, / más
rabszolgákat.”²⁶

²³ Amint fent láttuk Paul. D. 18, 1, 1 pr.: *Origo emendi vendendique a permutationibus coepit...*

²⁴ Megjegyzendő, hogy a hivatkozott Íliász-strófa a *Codex Veronensis* szövegéből kimaradt, az Justinianus *Institutiói* (I. 3, 23, 2) alapján rekonstruált. Mindazonáltal a szövegkörnyezet alapján nyilvánvaló, hogy Gaius a szabiniánus tézis alátámasztására felidézte Homéroszt, a hiányzó sorok a kézirat V. századi rögzítése során eshettek ki valamilyen (helytakarékosság, nyelvi nehézségek) okból. Vö. C. A. MASCHI: *Tutela. Fedecommessi. Contratti reali (Omissioni nel manoscritto veronese delle Istituzioni di Gaio)*, In: *Studi in onore di Edoardo Volterra 4* (Milano 1971), 667-774. o., H. L. W. NELSON – M. DAVID: *Überlieferung, Aufbau und Stil von Gai institutiones* (Berlin 1981), 36. o.

²⁵ „Enthen ar oinizonto karékomoóentes Achaio, / alloi men chalkó, alloi d'aithóni sidéró, / alloi de rinois, alloi d'avtési boessin, / alloi d'andrapodessi.”

²⁶ Ld. Homérosz: *Íliász*, ford. DEVECSERI G. (Budapest 1957), 122. o.

Az idézett Íliász-szövegben²⁷ – mely egyébiránt a legismertebb és leghosszabb töredék Homérosztól a római jog forrásaiban²⁸ – a görög költő az akháj-trójai fegyverszünetet követő estéről tudósít: naplementére az akhajok²⁹ feladataikat ellátva ökröket vágtak le, és a sátraikban vacsoráztak. Lemnosból hajók érkeztek borral a fedélzetükön, melyet Euénosz király küldött Agamemnónnak és Meneláosznak. A "fürtös akhajok" azonban ebből a készletből a bort nem pénzért, hanem réz, vas, bőr stb. ellenében szerezték be. Hivatkozva a vizsgált Íliász-szövegre (*argumentoque utuntur*), a szabiniánusok – így Sabinus, Cassius és Caelius Sabinus – is azt az álláspontot képviselték, hogy a *permutatio* nem más, mint az adásvétel egyik – történetileg is a legrégebben (*vetustissimam*) kialakult – típusa.³⁰

A prokuliánusok (*diversae scholae auctores*) azonban eltérő véleményen voltak, és úgy tartották, hogy más a dolgok cseréje (*permutatio*) és más az adásvétel (*emptio venditio*). Érvelésük szerint a vételárnak szükségképp pénzben kell állnia, egyébként lehetetlen lenne megállapítani, hogy mely dolog az áru és melyik a vételár. Mindkettőt eladásra kerülőnek, egyben vételár fejében adottnak tekinteni pedig képtelenségnek tűnik (*absurdum videri*), jóllehet Gaius – épp e nehézséget áthidalandó – ismerteti Caelius Sabinus „közvetítő” nézetét is, mely alapján az a dolog minősül árunak, amelyet valaki előbb ajánl fel a másiknak, és az a *pretium*, amelyet ezért vételár fejében adnak. Eszerint, ha valakinek van valamilyen eladó dolga, például egy telek, a másik fél pedig

²⁷ A hivatkozott Íliász-részlethez ld. D. DAUBE: The Three Quotations from Digest 18. 1. 1. 1 in: *Collected Studies in Roman Law I*, hg. D. Cohen – D. Simon (Frankfurt am Main 1991), 341–343. o. [= *CLJ* 10 (1949), 213-215. o.]

²⁸ Az Íliászból és az Odüsszeiából összesen tizennégy szöveget vezettek át a római jogi forrásokba, ebből egyet Gaiusnál, kilencet a *Digestá*ban, négyet pedig a justinianusi *Institutiók*ban találunk: Gai. 3, 141; Gai. D. 50, 16, 236; Claud. Saturn. D. 38, 19, 16, 8; Marc. D. 32, 65, 4; Marc. D. 39, 6, 1 pr.-1; Claud. Saturn. D. 48, 19, 16, 8; Pap. D. 33, 10, 9, 1; Paul. D. 18, 1, 1,1; Ulp. D. 48, 5, 14, 1; Mod. D. 38, 10, 4, 6; l. 1, 2, 2; l. 2, 7,1; l. 3, 23, 2; l. 4, 3, 1. Vö. F. STELLA-MARANCA: Omero nelle Pandette, *BIDR* 35 (1927), 1-53. o., illetve az újabb irodalomból Th. MAYER-MALY: Homer in römischen Rechtstexten, *TR* 72 (2004), 231-236. o.

²⁹ A Tróját ostromló görög seregek Homérosznál általában „akhajok” vagy „danaok” néven szerepelnek. Az akhajok a peloponnészoszi félsziget északi szélén, a Korinthoszi-öböl mellett élt legősibb ógörög törzs tagjai voltak. Mivel a trójai háborúban az Agamemnón vezérlete alatt álló Argos vitte a vezető szerepet, Homérosz a város lakosainak ősi, az uralmát itt megalapító I. Danaos után kapott neve alapján a „danaok” megjelölést is alkalmazza a görög hősökre. Vö. W. F. ALBRIGHT: Some oriental Glosses on the Homeric Problem, *AJA* 54 (1950), 162-176. o.

³⁰ Az egyes jogtudósi álláspontokról e kérdést illetően ld. részletesen D. LIEBS: Rechtsschulen und Rechtsunterricht im Prinzipat, *ANRW* II 15 (1976), 260. o. Vö. még: A. BÜRGE: Geld- und Naturalwirtschaft im vorklassischen und klassischen römischen Recht, *ZSS* 99 (1982), 142. o. R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations* (id.), 250-251. o.

vételár fejében történetesen egy rabszolgát adna, a telek, amelyik eladottnak, a rabszolga pedig vételár fejében adottnak tekintendő.

2. 2. A *pecunia numerata* előírása a paulusi *Digesta*-fragmentumokban

Úgyszintén a vételár pénzbeliségével kapcsolatos vitáról számol be Paulus a következő *Digesta*-fragmentumban:

Paulus D. 18, 1, 1, 1 (*libro 33 ad edictum*):

Sed an sine nummis venditio dici hodieque possit, dubitatur, veluti si ego togam dedi, ut tunicam acciperem. Sabinus et Cassius esse emptionem et venditionem putant: Nerva et Proculus permutationem, non emptionem hoc esse. Sabinus Homero teste utitur, qui exercitum Graecorum aere ferro hominibusque vinum emere refert, illis versibus:

ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
ἄλλοι μὲν χαλκῶ, ἄλλοι δ' αἶθωνι σιδήρῳ,
ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῆσι βόεσσι,
ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσιν.

sed hi versus permutationem significare videntur, non emptionem, sicut illi:

ἔνθ' αὖτε Γλαύκῳ Κρονίδης φρένας ἐξέλετο Ζεύς,
ὄς πρὸς Τυδείδην Διομήδεα τεύχε' ἄμειβεν.

Magis autem pro hac sententia illud diceretur, quod alias idem poeta dicit:

πρίατο κτεάτεσσιν ἐοῖσιν.

Sed verior est Nervae et Proculi sententia: nam ut aliud est vendere, aliud emere, alius emptor, alius venditor, sic aliud est pretium, aliud merx: quod in permutatione discerni non potest, uter emptor, uter venditor sit.

A forrásban a remekjogász – Gaiushoz hasonlóan – részletesen szól a vételár pénzbeliségével kapcsolatos szabiniánus-prokuliánus vitáról. A paulusi fragmentum szerint az, hogy manapság beszélhetünk-e még adásvételről pénzfizetés nélkül – például ha valaki egy tógát ad egy tunika megszerzéséért –, kétséges. Sabinus és Cassius adásvételnek véli az ügyletet, Nerva és Proculus viszont cserének tekinti. Sabinus Homéroszt idézi tanúként, kinek elbeszélése alapján a görög sereg bort érc, vas és rabszolgák ellenében vett.

A Gaiusnál is szereplő³¹ Íliász-részlet (Il. 7, 472-475) Paulus szerint azonban sokkal inkább utal a *permutatióra*, mintsem az adásvételre, ahogy a következő – Glaukosz és Diomédész a trójai harctéren megejtett nevezetes fegyverzetcserejét³² bemutató – sorok is.

Il. 6, 234-235:

„ἐνθ' αὖτε Γλαύκῳ Κρονίδης φρένας ἐξέλετο Ζεὺς, ὄς πρὸς Τυδείδην Διομήδεα τεύχε' ἄμειβεν. ³³	„Ekkor azonban Glaukosz eszét Kronidész ³⁴ elorozta, mert ez aranyfegyvert nyújtott át Tídeidésznek.” (rézért, százökör értékűt a kilencökör-árért) ³⁵
---	--

A szabiniánus álláspont igazolására Paulus szerint ezért megfelelőbb az alábbi sort idézni a másik homéroszi hőskölteményekből, az Odüsszeiából.

Od. 1, 430:

„πρίατο κτεάτεσσιν ἑοῖσιν.” ³⁶	„Kit rég Láertész vásárolt még vagyonából” ³⁷
---	---

³¹ Ld. Gai. 3, 141.

³² Glaukosz, a trójaiak oldalán harcoló lükiai csapatokat vezetve párviadalra hívta az akháj hadvezért. A harc előtt azonban tudomására jutott, hogy ellenfele maga Diomédész, argoszi király, márpedig nagyapjaik valaha a legjobb barátok voltak. Így megegyeztek, hogy a csatában nem harcolnak egymás ellen. Az őseikről rájuk szállt barátságot biztosítandó, kölcsönös megállapodásuk megerősítésére Glaukosz és Diomédész kicserélte fegyvereit. Ez a csereüzlet azonban Glaukosz számára olyannyira előnytelen volt – száz ökör értékű aranyvértjéért csupán kilencet érő bronzot kapott –, hogy az ókorban a rossz üzletember mintapéldája lett a trójai hős. Vö. V. ZAMAROVSKÝ: *Istenek és hősök a görög-római mondavilágban A-Z*, ford. Falvay A. – Devecseri G. (Budapest 1970), 169-170. o., P. GRIMAL: *Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine* (Paris 1999¹⁴), 125-126. o. és 166-167. o.

³³ „eno ante Gláykó Kronidés frénas ékséleto Zeús, / os prós Týdeidén Diomédza teýche ameiben.”

³⁴ Ti. Zeus, Kronosz fia.

³⁵ Ld. Homérosz: *Íliász*, ford. DEVECSERI G. (id.), 102. o.

³⁶ „priato kteátessin eoisin”

³⁷ Ld. Homérosz: *Odüsszeia*, ford. DEVECSERI G. (Budapest 1957), 18. o. A „vételár” húsz ökör volt.

Ennek ellenére a jurisperitus álláspontja alapján Nerva és Proculus nézete a helytállóbb. Amint ugyanis más dolog eladni és más venni, más a vevő és más az eladó, úgy más a vételár és más az áru. A cserénél viszont nem lehet megkülönböztetni, hogy a két fél közül melyik a vevő és melyik az eladó. A remekjogász tehát kétséget kizáróan a prokuliánus iskola – a cserét sajátos, az adásvételtől megkülönböztető – téziséét fogadja el.

Ezt a nézetet erősíti egy további, épp a *Digesta* 19. könyve 4. fejezetének (*De rerum permutatione*) élére illesztett Paulus-fragmentum is.

Paulus D. 19, 4, 1 pr. (*libro 32 ad edictum*):

Sicut aliud est vendere, aliud emere, alius emptor, alius venditor, ita pretium aliud merx. At in permutatione discerni non potest, uter emptor vel uter venditor sit, multumque differunt praestationes. Emptor enim, nisi nummos accipientis fecerit, tenetur ex vendito, venditori sufficit ob evictionem se obligare possessionem tradere et purgari dolo malo, itaque, si evicta res non sit, nihil debet: in permutatione vero si utrumque pretium est, utriusque rem fieri oportet, si merx, neutrius. Sed cum debeat et res et pretium esse, non potest permutatio emptio venditio esse, quoniam non potest inveniri, quid eorum merx et quid pretium sit, nec ratio patitur, ut una eademque res et veneat et pretium sit emptionis.

Az idézett forrászövegben Paulus az előbbieknél sokkal részletesebben fejti ki álláspontját,³⁸ mely szerint, míg az adásvételnél élesen elkülöníthetők a szerződő felek és az őket terhelő eltérő szerződéses kötelezettségek, addig a *permutatió*nál e differenciálás nem tehető meg. A forrásban a remekjogász világosan levezeti, hogy *emptio venditio*nál az *emptor* felel *ex vendito*, ha az eladó nem szerez tulajdont a

³⁸ Ahogy a D. 19, 5, 5, 1-ben is: *Et si quidem pecuniam dem, ut rem accipiam, emptio et venditio est: sin autem rem do, ut rem accipiam, quia non placet permutationem rerum emptionem esse, dubium non est nasci civilem obligationem, in qua actione id veniet, non ut reddas quod acceperis, sed ut damneris mihi, quanti interest mea illud de quo convenit accipere: vel si meum recipere velim, repetatur quod datum est, quasi ob rem datum re non secuta. Sed si Scyphos tibi dedi, ut Stichum mihi dares, periculo meo Stichus erit ac tu dumtaxat culpam praestare debes. Explicitus est articulus ille do ut des.*

vételár (ti. a pénzdarabok) felett, míg a *venditor* a szerződésből fakadó kötelezettségének akkor tesz eleget, ha az áru birtokát ruházza át a vevőre, és biztosítja a vevő birtoklásának zavartalanságát, helytáll az esetleges *evictió*ért, és tartózkodik mindennemű rosszhiszeműségtől. Ezért, amennyiben nem következett be az elperlés, az eladó nem felel.³⁹ Ellenben a *permutatió*nál – érvel Paulus – ha mindkét dolgot vételárnak tekintjük, a tulajdonátruházási kötelezettség minkét félre vonatkozna, amennyiben viszont árunak, egyikre sem. Mivel pedig eladott dolognak és vételárnak is lennie kell az ügyletben, nem azonosítható a csere az adásvétellel, mert ebben az esetben nem lenne megállapítható, hogy melyik dolog a *merx* és melyik a *pretium*, és a józan ésszel ellenkezik – mint láttuk, Gaius egyenesen képtelenségnek nevezte (*absurdum videri*) – hogy ugyanazt a dolgot egyszerre mindkettőnek tekintsük. Paulus Caelius Sabinus „közvetítő” nézetét már meg sem említi.

2. 3. A császári *rescriptumok* állásfoglalásai

A justinianusi *Codex*ben szereplő császári rendeletek közül Gordianusnál találkozunk először a vizsgált kérdéssel egy 238-as *constitutió*ban.

C. 4, 64, 1 (Imp. Gordianus A. Thraseae militi):

Si, cum patruus tuus venalem possessionem haberet, pater tuus pretii nomine, licet non taxata quantitate, aliam possessionem dedit, idque quod comparavit non iniuria iudicis nec patris tui culpa evictum est, ad exemplum ex empto actionis non immerito id quod tua interest, si in patris iura successisti, consequi desideras. At enim si, cum venalis possessio non esset, permutatio facta est idque, quod ab adversario praestitum est, evictum est, quod datum est (si hoc elegeris) cum ratione restitui postulabis. D. VIII id. Nov. Pio et Pontiano cons. [a. 238]

³⁹ A forráshely részletes elemzését az eladónak az adásvételi szerződésből fakadó e főkötelezettségével kapcsolatban ld. S. A. CRISTALDI: *Il contenuto dell'obbligazione del venditore nel pensiero dei giuristi dell'età imperiale* (Milano 2007), 121-131. és 138. o.

A katona Thraseához intézett *rescriptum* szövege szerint, ha a császárhoz folyamodó apja egy a nagybátyja által megvételre kínált ingatlanért vételár fejében – akár értékbecslés nélkül – egy másikat adott, az így szerzett ingatlan *evictió*ja esetén nem érdemtelenül kívánja apja örököséként, érdeksérelmének orvoslására az adásvételből folyó *actio empti* mintájára „utánképzett” keresetet (*actio ad exemplum ex empto actionis*) igénybe venni. Ha azonban az ügylet úgy ment végbe, hogy az ingatlan nem volt eladó, annak *evictió*jakor az ellenszolgáltatásként adott dolog követelhető vissza.

A forrás tehát jól látható módon két ügylet között tesz különbséget, az egyiket tulajdonképpen adásvételnek, a másikat pedig egyszerű cserének minősítve, jóllehet az ellenszolgáltatás egyik esetben sem pénzben állt. A differenciálás alapja, hogy a megszerzett ingatlant eredetileg eladásra kínálták-e vagy sem. Az első esetet – lényegében a *caelius sabinusi* „közvetítő” nézetnek megfelelően – az adásvétel egy típusaként, az abból folyó keresetet biztosítva kezeli a császár, míg a második ügyletet már – az *emptio venditió*t a cserétől független, önálló szerződésformának tekintő prokuliánus nézetnek megfelelően – *permutatió*nak minősíti, és ennek megfelelően a cseretárgyként szolgáltatott dolog visszakövetelésére⁴⁰ lát lehetőséget. A gordianusi megoldás ekképpen nem foglal egyértelműen állást a vételár pénzbeliségére vonatkozó követelmény kérdésében.

Egy későbbi, Diocletianustól és Maximianustól származó 294-es *rescriptum*ban azonban már egyértelműen a prokuliánus nézet diadalmaskodik.

C. 4, 64, 7 (Impp. Diocletianus et Maximianus AA. et CC. Timotheo):

Emptionem rebus fieri non posse pridem placuit. Igitur cum frumenti certam modulationem Callimacho et Acamato te dedisse, ut tibi repraesentent olei designatum pondus adseveres, si placitis citra stipulationis sollemnitate non exhibeant fidem, quantum dedisti, causa

⁴⁰ Bár a forrás az igénybe vehető jogeszközzel e második esetben hallgat, az a jogügylet minősítésének megfelelően nyilvánvalóan *condictio* (*ob causam datorum, ob rem dati, causa data causa non secuta*). Ehhez az újabb irodalomból ld. O. BEHREND: Die *condictio causa data causa non secuta*. Ihr familienrechtlicher Tatbestand im klassischen Bereicherungssystem und ihre Erweiterung zur Kondiktion wegen Zweckverfehlung unter vorklassischem Einfluß, in: *Institut und Prinzip I – Ausgewählte Aufsätze* (Göttingen 2004), 879-928. o. [= *Status familiae. Festschrift für Andreas Wacke zum 65. Geburtstag*, hg. H.-G. Knothe – J. Kohler (München 2001), 15-64. o.]

non secuta condicere pro desiderio tuo potes. S. XIII k. Nov. CC. conss.[a. 294]

A császári rendelet, egyezően a fenti, gordianusi *rescriptum* második esetével ugyan pontosan nem jelöli meg, hogy kinek a döntése nyomán, de megerősíti azt a hosszú idő óta elfogadott nézetet, hogy az adásvétel nem jöhet létre dolgok cseréje által.⁴¹ Ezért, ha valaki egy meghatározott vékányi gabonát adott és a szerződő partnerek a *stipulatio*val nem megerősített megállapodást megszegve nem teljesítették az ígért ellenszolgáltatást – a konkrét esetben a kijelölt mennyiségű olajat –, a már szolgáltatott gabona visszakövetelésére csupán *condictio (causa data causa non secuta)* áll rendelkezésre.

2. 4. A vita végleges lezárása: a justinianusi álláspont

Justinianusnál már egyértelműen kitűnik a két ügylet közti különbségtétel, amikor *Institutió*iban a cserét az „adásvételtől független szerződésformának” tekintő Proculus álláspontját fogadja el. A két jogiskola vitájában a szabiniánus álláspont ezzel végleg alulmaradt,⁴² még a caelius sabinusi „*media sententia*” sem tudta azt elfogadhatóvá tenni a császár számára.⁴³

I. 3, 23, 2:

Item pretium in numerata pecunia consistere debet. Nam in ceteris rebus an pretium esse possit, veluti homo aut fundus aut toga alterius rei pretium esse possit valde quaerebatur. Sabinus et Cassius etiam in alia re putant posse pretium consistere: unde illud est, quod

⁴¹ Témánk szempontjából kiemelendő, hogy a *permutatio* mint két *dare* szolgáltatás kölcsönös teljesítésére irányuló atipikus, synallagmatikus, formátlan megállapodás – más *contractus innominati*hoz hasonlóan – éppen azért nem illeszkedhetett bele a kötelező erejűnek és peresíthetőnek elismert konszenzuális szerződések rendszerébe, mert a viszonyos szolgáltatások közül egyik sem állt pénzben. Vö. BENEDEK F.: *Római magánjog. Dologi és kötelmi jog* (Pécs 1995²), 185. o. A névtelen reálszerződések irodalmából a kérdéshez ld. még G. MACCORMACK: *Contractual Theory and the Innominate Contracts*, *SDHI* 51 (1985), 131-152. o.

⁴² Vö. M. KASER: *Das römische Privatrecht I* (id.), 550. o.

⁴³ C. St. TOMULESCU: *Paul, D. 18. 1. 1. pr. et la mancipatio*, *ZSS* 18 (1971), 721. o.: „Cette opinion ne peut s’expliquer que si nous admettons qu’á l’origine le métal pesé n’a pas été considéré comme prix mais comme marchandise, l’acte n’étant pas une vente mais un échange.”

vulgo dicebatur per permutationem rerum emptionem et venditionem contrahi eamque speciem emptionis venditionisque vetustissimam esse: argumentoque utebantur Graeco poeta Homero, qui aliqua parte exercitum Achivorum vinum sibi comparasse ait permutatis quibusdam rebus, his verbis:

ἐνθεν ἄρ' οἰνίζοντο κερηκομόωντες Ἀχαιοί,
ἄλλοι μὲν χαλκῶ, ἄλλοι δ' αἶθωνι σιδήρῳ,
ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῆσι βόεσσιν,
ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι.⁴⁴

Diversae scholae auctores contra sentiebent aliudque esse existimabant permutationem rerum, aliud emptionem et venditionem. Alioquin non posse rem expediri permutatis rebus, quae videatur res venisse et quae pretii nomine data esse: nam utramque videri et venisse et pretii nomine datam esse rationem non pati. Sed Proculi sententia dicentis permutationem propriam esse speciem contractus a venditione separatam merito praevaluit, cum et ipsa aliis Homericis versibus adiuvatur et validioribus rationibus argumentatur. Quod et anteriores divi principes admiserunt et in nostris digestis latius significatur.

A gaiusi *Institutió*k már vizsgált szöveghelyével⁴⁵ – az utolsó mondatoktól (*Sed Proculi sententia...*) eltekintve – szinte teljesen egyező megfogalmazású forrás egyértelmű választ ad a *pretium* természetével kapcsolatos kérdésekre. Ugyan Justinianus is beszámol a szabiniánus-prokuliánus vitáról, hangsúlyozza, hogy előbbi iskola képviselőinek – a vételárat pénztől különböző dologként is elfogadó, ezzel az eladó és a vevő szolgáltatását egymással összemosó – nézete a józan ésszel összeegyeztethetetlen (*rationem non pati*).⁴⁶

A császár tehát – a vitát lezárva – a cserét sajátos, az adásvételtől független szerződésformának tekintő (*permutationem propriam esse speciem contractus a*

⁴⁴ II. 7, 472-475

⁴⁵ Gai. 3, 141

⁴⁶ Vö. Paul. D. 19, 1, 4 pr.:...*nec ratio patitur...*, ill. Gai. 3, 141: ...*absurdum videri...*

venditione separatam) Proculus véleményét fogadja el. A döntés indokai közt – a korábbi császári rendelkezések⁴⁷ és a *Digesta*⁴⁸ mellett – figyelemre méltó módon Justinianus sem mulasztja el a „homéroszi versekre”⁴⁹ történő utalást, melyek ezúttal a méltán uralkodóvá lett prokuliánus álláspontot támogatják.⁵⁰ Ezzel, közvetve ugyan, de azt is kétségtelenné teszi, hogy semmilyen gyakorlati haszna nincs a vételár természetével kapcsolatos vitában a Homérosz-strófákat előhívni, mert míg egyes szöveghelyek a szabiniánus, mások a prokuliánus álláspontot igazolják.

A fentiek ellenére talán mégsem érdektelen forráselemzésünk végén röviden megvizsgálunk az 533. év jogtörténeti eseményeit lezáró, Justinianus császár által a *Digestát* kihirdető *Tanta* (Δεδωκεν – Dédoken) kezdetű rendelettel együtt december 16-án kiadott – a hivatalos jogiskolai tanrendet magába foglaló – *Consitutio Omnem* 11. szakaszát.

Const. Omn. 11:

Incipite igitur legum doctrinam eis dei gubernatione tradere et viam aperire quam nos invenimus, quatenus fiant optimi iustitiae et rei publicae ministri et vos maximum decus in omne saeculum sequatur: quia vestris temporibus talis legum inventa est permutatio, qualem et apud Homerum patrem omnis virtutis Glaucus et Diomedes inter se faciunt dissimilia permutantes :

χρύσεια χαλκείων, ἑκατόμβοια ἔννεαβοίων⁵¹

quae omnia optinere sancimus in omne aevum, ab omnibus tam professoribus quam legum auditoribus et librariis et ipsis et iudicibus observanda.

⁴⁷ Ld. C. 4, 64, 1 és eod. 7.

⁴⁸ Ld. Paul. D. 18, 1, 1, 1 és D. 19, 4, 1 pr.

⁴⁹ Így pl. II. 6, 234-235.

⁵⁰ Vö. J. A. C. THOMAS: *The Institutes of Justinian. Text, Translation and Commentary* (Oxford 1975), 231-232. o.

⁵¹ „Chryseia chalkeion, ekatombioia enneaboin” – *aurea aeneis, centum boum pretio aestimata cum aestimatis bubus novem.*

A jogtanítás alapjaként a kodifikáció törvényműveit kötelezően előíró, és a jogiskolákban követendő tanmenetet meghatározó intézkedésével a császár azt kívánta elérni, hogy az oktatás elsősorban a klasszikus juristák jogi gondolkodásának tanulmányozására irányuljon. Elvárta a jogtanároktól, hogy a hallgatók „az igazság és a közügyek legjobb szolgálói” (*optimi iustitiae et rei publicae ministri*) legyenek, mert – és itt következik a témánk szempontjából fontos utalás – az ő idejükben is megtörténhetett volna egy olyan egyenlőtlen csere (*dissimilia permutantes*), mint Homérosznál Glaukosz és Diomédész között: aranyat bronzért, száz ökör értékét kilencért.⁵²

A császár tehát e forrásban is egyértelműen *permutatió*nak minősíti azt az ügyletet, ahol pénztől különböző (helyettesíthető) dolgok cserélnek gazdát.

2. 5. A szabinianus-prokulianus vita értelmezése a romanisztikában

Mint a leghíresebb iskolavíták egyike, a vételár pénzbeliségével kapcsolatos szabinianus-prokulianus ellentét is meghatározó fókuszpontja az *emptio venditio* kérdéskörét tárgyaló romanista szakirodalomnak. Áttekintve a témakört érintő fontosabb műveket,⁵³ megállapíthatjuk, hogy a szerzők a vizsgált forrásokat elsősorban

⁵² Vö. II. 6, 236.

⁵³ A kérdéskör irodalmából a korábban már hivatkozottakon kívül ld. G. BAVIERA: *Le due scuole dei giureconsulti romani* (Firenze 1898 – repr. Roma 1970), 86-90. o., E. BETTI: Sul valore dogmatica della categoria 'contrahere', *BIDR* 28 (1915), 24-29. o., C. A. MASCHI: Impostazione storica della compravendita e della permuta nel libro 33 ad edictum di Paolo, in: *Studi in onore de Pietro Francisci II*, a cura di E. Volterra (Milano 1956), 357-389. o., Ph. MEYLAN: Permutatio rerum, in: *Ius et Lex – Festgabe zum 70. Geburtstag von Max Gutzwiller*, hg. E. Isele – V. Schwander – G. Broggin (Basel 1959, repr. Vaduz 1977), 45-66. o., P. STEIN: The Two Schools of Jurists in the Early Roman Principate, *CLJ* 31 (1972), 20. o., Uő: Sabino contra Labeone: Due tipi di pensiero giuridico romano, *BIDR* 80 (1977), 55-65. o., M. TALAMANCA: Per la storia della giurisprudenza romana, *BIDR* 80 (1977), 225. o., G. L. FALCHI: *Le controversie tra Sabiniani e Proculiani* (Milano 1981), 85-99. o., M.G. SCACCHETTI: Note sulle differenze di metodo fra Sabiniani e Proculiani, in: *Studi in onore di Arnaldo Biscardi V* (Milano 1984), 386-390. o., E. STOLFI: Il modello delle scuole in Pomponio e Gaio, *SDHI* 63 (1997), 57-59. o., O. BEHREND: Der ungleiche Tausch zwischen Glaukos und Diomedes und die Kauf-Tausch-Kontroverse der römischen Rechtsschulen, in: *Institut und Prinzip I – Ausgewählte Aufsätze* (Göttingen 2004), 629-653. o. [= *HA* 10 (2002), 245-266. o.], A. WATSON: Law and Society, in: *Beyond Dogmatics. Law and Society in the Roman World* (Edinburgh 2007), 9-52. o., T. G. LEESEN: The controversy about the nature of the price in a contract of sale, *RIDA* 55 (2008), 283-301. o., P. BLAHO: Abgrenzung zwischen Kauf und Tausch in der Dichtung des Homer, in: *Kaufen nach Römischen Recht – Antikes Erbe in den europäischen Kaufrechtsordnungen*, hg. E. Jakab – W. Ernst (Berlin – Heidelberg – New York 2008), 53-60. o., T. G. LEESEN: *Gaius Meets Cicero. Law and Rhetoric in the School Controversies* (Leiden 2010), 223-244. o.

mint az adásvétel-csere elhatárolási kérdései, illetve az *emptio venditio* historikus eredete kapcsán vették górcső alá.

BETTI a két nézetet az „anomalista-analogista” elmélet összeütközéseként állította élesen szembe egymással. Álláspontja alapján az iskolavita fő kérdése a két ügylet elhatárolása volt, közelebbről az, hogy a *permutatio* az adásvétel egyik típusának tekinthető-e vagy sem. Eszerint az „anomalista” szabininánusok megpróbálták alárendelni az új tényállásokat a régi kategóriáknak. Az egyes ügyletek közötti dogmatikai különbségeket figyelmen kívül hagyva, a különös eseteket a tipikus helyzetekkel összemossa – elkerülve az új *actiók* kialakítását – a formula módosítása nélkül megadták az eredeti kereseteket.⁵⁴ A prokuliánusok viszont felismerték a különbségeket, és készek voltak beazonosítani az új jogi kategóriákat.⁵⁵

ZULUETA szintén az *emptio venditio* és a *permutatio* elhatárolásaként közelíti meg a kérdést, és azt hangsúlyozza, hogy a különbségtétel az árucseré és az adásvétel között a klasszikus római jogban – mindenekelőtt eljárásjogi szempontból – különösen fontos volt. Hiszen a *permutatio* kívül esett a *bonae fidei* kötelmet eredményező konszenzuálkontraktusok körén, így az abból fakadó igények érvényesítése meglehetősen korlátozott volt.⁵⁶

DAUBE az iskolavítáról tudósító Paulus-fragmentumot⁵⁷ vizsgálva azt emeli ki, hogy a forrásban hivatkozott Homérosz-strófák⁵⁸ a szövegkörnyezetükből kiragadva nagyon könnyen elveszíthetik eredeti jelentéstartalmukat. Amint azt láttuk, a vételár pénzbeliségének szükségességét deklaráló Paulus éppúgy megtalálta a megfelelő, tézisért alátámasztó részletet, ahogy a cserét az adásvétellel azonosító Sabinus.⁵⁹ A szerző szerint az idézett Íliász-szövegben szereplő „χαλκῷ” kifejezésnek a „pénzért” jelentést kell tulajdonítanunk a „bronzért” helyett, mert a Paulus által használt „*aes*” szó (*Graecorum aere ferro hominibusque vinum emere refert...*) nem csupán az

⁵⁴ E. BETTI: Sul valore dogmatica della categoria 'contrahere' (id.), 27. o.: „Partendo da un criterio anomalistico (empirico) la teoria Sabiniana tende anzitutto a identificare fin dove ciò sia possibile la fattispecie divergente con la fattispecie tipica: così p. es., identifica la permutatio rerum con la emptio venditio (I. 3. 141)...”

⁵⁵ Ld. E. BETTI: Sul valore dogmatica della categoria 'contrahere' (id.), 26. o.

⁵⁶ Vö. F. de ZULUETA: *The Roman Law of Sale* (id.) 16-18. o.

⁵⁷ Pomp. D. 18, 1, 1, 1

⁵⁸ Ld. II. 7, 472-475 és Od. 1, 430.

⁵⁹ D. DAUBE: *The Three Quotations from Homer in Digest 18. 1. 1* (id.), 343. o.: „Nevertheless, Paul declares a money price essential. Homer is no more of a source of law for him than Shakespeare is for us. Nor, in all probability, had Sabinus's attitude been very different in this respect.”

ércötvözetet (azaz bronzot), hanem a (réz)pénzt – „χαλκός” – is jelöli. Így – bár a forrásban hivatkozott Íliász-részletben nem szerepel az adásvétel kifejezés – Sabinus valójában nem közönséges cseréről beszél, hanem olyan ügyletről, ahol egyértelmű volt, hogy melyik dolog az, amelyet eladásra kínáltak (az Euneus által felajánlott bor) és melyiket adták vételár fejében.⁶⁰ DAUBE értelmezésében tehát Sabinus csak erre az esetre vonatkoztatta téziséét, azaz a pénzért és az egyéb termékekért történt vásárlás csupán akkor tekinthető egyenértékűnek, ha az eladó és a vevő szolgáltatása egymástól kétség nélkül megkülönböztethető. A szerző így tulajdonképpen a caelius sabinusi „közvetítő nézet” alkalmazhatóságának iskolapéldáját látja a forrásban.

STEIN a vita lényegét a csere és az adásvétel közötti határok megvonásában ragadja meg. Nála a szabiniánusok a két ügyletet egymással azonosító, a prokuliánusok mint a különbségeket felismerő és azokat hangsúlyozó jurisperitusok tűnnek fel.⁶¹ Míg előbbiek engedélyezték az *actio empti* és *venditi* alkalmazását a *permutatió*nál is, utóbbiak szerint az általánostól eltérő tényállásoknál csak analóg módon meghatározott parallel *actió*kat lehet érvényesíteni, és fenntartották, hogy a vételi keresetek nem használhatóak a cserénél.⁶²

SCACCHETTI hasonlóképp az „anomalista”, illetve az „analogista” felfogás összeütközéseként írja le a vitát. Véleménye szerint a jogi kérdés elsősorban nem a két ügylet elhatárolása, hanem az, hogy az *actio empti* és *venditi* alkalmazhatóak-e a *permutatió*nál.⁶³

ZIMMERMANN valamennyi adásvételi megállapodás alapvető fontosságú kérdéseként említi a pénzbeliség követelményét. E tézis – a prokuliánus nézetnek megfelelő – elfogadása ugyanis a szerző szerint azonnali és drámai gyakorlati következménnyel járt: "A konszenzuális árucseré-ügyletek peresítésére csak abban az esetben volt lehetőség, ha az ügylet az adásvétel zászlaja alatt kötött, máskülönben

⁶⁰ Ld. D. DAUBE: The Three Quotations from Homer in Digest 18. 1. 1. 1 (id.), 341. o.

⁶¹ Vö. P. STEIN: The Two Schools of Jurists in the Early Roman Principate (id.), 20. o., Uő: Sabino contra Labeone: Due tipi di pensiero giuridico romano (id.), 63-65. o.,

⁶² Ld. P. STEIN: Le scuole, in: *Per la storia del pensiero giuridico romano. Da Augusto agli Antonini*, ed. D. Mantovani (Torino 1996), 6. o.

⁶³ Vö. M. G. SCACCHETTI: Note sulle differenze di metodo fra Sabiniani e Proculiani (id.), 386-390. és 401. o.

menthetetlenül megfeneklett a római szerződési rendszer sekélyes vizein.”⁶⁴ Caelius Sabinus „közvetítő” nézete – miszerint a *rem venalem habens* tekintendő eladónak – ZIMMERMANN véleménye alapján, azokon a gyakorlati nehézségeken túlmenően, amelyet a *venditor* személyének megállapítása jelenthetett, nem is lett volna méltányos.⁶⁵ Az egymásnak kölcsönös szolgáltatásokkal tartozó felektől nem várható el, hogy az egyik – a vevő(nek) tekintett – átruházza a tulajdonjogot, míg a másik – a *rem venalem habens* – számára elegendő a *habere licere* biztosítása.⁶⁶

MAYER-MALY kiemeli azt a tényt, hogy ugyan már Sabinus is megpróbálta alárendelni az adásvétel szabályainak, a klasszikus – akár szabiniánus, akár prokuliánus – jogtudósok soha nem ismerték el önálló, peresíthető szerződésként a *permutatiót*. Egy csereügylet nemteljesítésekor csak *condictio, in factum actio* és végül *actio praescriptis verbis* volt alkalmazható.⁶⁷ Ugyan Justinianus – mintegy az iskolavitákat lezárandó, uralkodó nézetként azt Proculianusnak tulajdonítva – az *Institutióiban*⁶⁸ a cseréről, mint az adásvételtől független szerződésformáról beszél, effajta – a dolgok cseréjét nevesített szerződésnek tekintő – prokuliánus állásponttól sem Gaius,⁶⁹ sem Paulus⁷⁰ nem számol be. De a szerző szerint arra sem kapunk választ, hogy a justinianusi szerződési rendszerbe mely ponton és hogyan illeszkedhetett a *permutatio*. Azt ugyanis az *Institutiókban* nem találjuk nevesített, önálló kontraktusként sem a reálszerződések,⁷¹ sem a konszenzuálszerződések⁷² között.⁷³ A *Digesta* 19. könyvének 4. címe („*De rerum permutatione*”), melyre Justinianus

⁶⁴ R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations* (id.), 250.o.: „...only if they could fly the flag of sale were consensual exchange deals at all actionable; otherwise they were bound to founder helplessly on the shallow sands of the Roman contractual system.”

⁶⁵ Hasonlóképp: E. SECKEL – E. LEVY: Die Gefahrtragung beim Kauf im klassischen römischen Recht, ZSS 47 (1927), 133. o.: „Die Venalität sei kein zureichendes Unterscheidungsmerkmal; es widerspreche der fides bona, den einen Sachschuldner zur Eigentumsverschaffung zu verpflichten und den anderen nicht.”

⁶⁶ R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations* (id.), 251. o.

⁶⁷ Th. MAYER-MALY: Pactum, Tausch und laesio enormis in den sog. Leges Barbarorum, ZSS 108 (1991), 222. o.

⁶⁸ I. 3, 23, 2

⁶⁹ Gai 3, 141

⁷⁰ Paul. D. 18, 1, 1, 1

⁷¹ I. 3, 14 (*Quibus modis re contrahitur obligatio*)

⁷² I. 3, 22 (*De consensu obligatione*)

⁷³ Ld. Th. MAYER-MALY: Homer in römischen Rechtstexten (id.), 237. o.

tankönyvében hivatkozik, kétségkívül megmutatja az adásvétel és a *permutatio* közti különbségeket, de nem következik belőle a *propria species contractus* tana.⁷⁴

BEHRENDTS az iskolavitáról tudósító, Glaukosz és Diomédész híres fegyverzetcseréjét is felidéző Paulus-fragmentumot⁷⁵ elemezve azt hangsúlyozza, hogy bár a római jog forrásaiban a trójai hős és Argosz királya közti ügylet⁷⁶ az egyenlőtlen csere (*dissimilia permutantes*)⁷⁷ paradigmájaként jelenik meg, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a megállapodás mögött meghúzódó ajándékozási elemeket sem.⁷⁸

A legújabb irodalomban BLAHO⁷⁹ – a római jogforrásokba felvett homéroszi költeményekben megjelenő adásvétel-csere elhatárolási kérdéseket vizsgálva – arra a megállapításra jut, hogy az idézett ógörög eposzok önmagukban sem a prokuliánus, sem a szabiniánus álláspontot nem erősítik meg, hiszen azokban mindkét iskola képviselői találtak megfelelő, a téziseiket alátámasztó sorokat.⁸⁰ A Gaius,⁸¹ Paulus⁸² és Justinianus⁸³ által egyaránt idézett Íliász-részletben⁸⁴ használt „οὐνίζοντο” kifejezés a szerző szerint ugyancsak nem ad választ az ügylet minősítésének kérdésére, mert annak – a „vásároltak”, „vettek”⁸⁵ helyett – a leghelyesebb talán a „bort szereztek”, vagy bort „kaptak” jelentést tulajdonítani.⁸⁶ A homéroszi költemények hivatkozott szöveghelyei tehát pusztán azt bizonyítják, hogy a csereszerződés történetileg megelőzte az adásvételt. Ebben az értelemben az *emptio venditio* a *permutatio* egy

⁷⁴ Th. MAYER-MALY: Pactum, Tausch und laesio enormis in den sog. Leges Barbarorum (id.), 222. o.: „Der Digestentitel 19, 4, auf den Justinians Institutionen verweisen, arbeitet zwar Unterschiede zwischen Kauf und Tausch heraus, bringt aber nicht die Lehre von der propria species contractus.”

⁷⁵ Paul. D. 18, 1, 1, 1

⁷⁶ Il. 6, 234-236

⁷⁷ Ld. Justinianusnál: *Const. Omn. 11: ...quia vestris temporibus talis legum inventa est permutatio, qualem et apud Homerum patrem omnis virtutis Glaucus et Diomedes inter se faciunt dissimilia permutantes* : χρύσεια χαλκείων, ἐκατόμβοια ἐννεαβοίων...

⁷⁸ Vö. O. BEHRENDTS: Der ungleiche Tausch zwischen Glaukos und Diomedes und die Kauf-Tausch-Kontroverse der römischen Rechtsschulen (id.), passim. kül. 646-653. o.

⁷⁹ Vö. P. BLAHO: Abgrenzung zwischen Kauf und Tausch in der Dichtung des Homer (id.), 53- 60. o.

⁸⁰ Ld. P. BLAHO: Abgrenzung zwischen Kauf und Tausch in der Dichtung des Homer (id.), 60. o.

⁸¹ Gai. 3, 141

⁸² Paul. D. 18, 1, 1, 1

⁸³ I. 3, 23, 2

⁸⁴ Il. 7, 472-475

⁸⁵ Így fordítja pl. C. FEUST, in: *Corpus Iuris Civilis in's Deutsche übersetzt II*, hg. K. E. Otto – B. Schilling – K. F. F. Sintenis (Leipzig 1831), 340. o.: „Dort nun kauften des Weins die hauptumlockten Achaeer...” , vagy A. WATSON: *The Digest of Justinian I* (Pennsylvania 1998): „Then the longhaired Achaeans bought themselves wine...”

⁸⁶ Vö. P. BLAHO: Abgrenzung zwischen Kauf und Tausch in der Dichtung des Homer (id.), 58-59. o.

későbbi fejlődési fokaként tűnik fel, hasonlóan, mint az a dologi jogban a birtok és a tulajdon esetében megfigyelhető.⁸⁷

Az iskolavitákat a legújabb irodalomban önálló monográfiában feldolgozó LEESEN végül arra hívja fel a figyelmet, hogy a prokuliánus-szabiniánus kontroverziát esetünkben sem foghatjuk fel egyfajta – az adásvétel és a csere elhatárolása körül forgó – dogmatikus vitaként.⁸⁸ A szerző szerint a két iskola képviselőinek ellentétes érvelése, miszerint a *permutatio* az adásvétel egyik fajtája vagy önálló kontraktus, sokkal inkább a – vételárként pénztől különböző dolgokat is elfogadó vagy azt elutasító – tézisének igazolására felhozott bizonyíték, mintsem a két ügylet elhatárolására vonatkozó jogelméleti kérdés.⁸⁹ A szerző véleménye alapján tehát a vita a csere-adásvétel megkülönböztetése helyett a vételár természetét érintette, és a fő kérdését éppen ezért nem is ragadhatjuk meg abban, hogy az *emptio venditio* keresetei alkalmazhatóak-e a *permutatió*nál avagy sem.⁹⁰

2. 6. Értékelő megállapítások

A *pecunia numerata* követelményével kapcsolatos szabiniánus-prokuliánus vitát bemutató primer forrásokat és a vonatkozó szakirodalmat áttekintve megállapíthatjuk, hogy a vételár pénzbelisége körüli kontroverzia lényegét korántsem a *permutatio* és az *emptio venditio* elhatárolásában kell látnunk. Amint az a vizsgált fragmentumokból is egyértelműen kitűnt, a római juristák közt sosem volt kérdéses, hogy a közönséges árucserének az ókori Rómában is meg kellett előznie a vevő pénzbeli ellenszolgáltatását lényeges alkatrészeként magába foglaló adásvételt.

A hivatkozott homéroszi szöveghelyek sem közvetítenek többet annál a nyilvánvaló történeti ténynél, miszerint a cserekereskedelem megjelenésében korábbi a készpénzes adásvételnél. A pénzgazdálkodás kialakulásával azonban – átadva helyét

⁸⁷ P. BLAHO: Abgrenzung zwischen Kauf und Tausch in der Dichtung des Homer (id.), 60. o.: „In diesem Sinne erscheint der Kauf als eine spätere Entwicklungsstufe des Tausches, ähnlich wie es im Sachenrecht der Fall hinsichtlich Eigentum und Besitz war.”

⁸⁸ Ld. T. G. LEESEN: *Gaius Meets Cicero. Law and Rhetoric in the School Controversies* (id.), 230. o.

⁸⁹ T. G. LEESEN: The controversy about the nature of the price in a contract of sale (id.), 292-293. o.: „...in other words, the Sabinian assumption that barter was a *species* of sale was an argument and not a dogmatic issue. The Proculians, on other hand, argued that the price had consist of money, because barter and sale were two distinct contracts.”

⁹⁰ T. G. LEESEN: *Gaius Meets Cicero. Law and Rhetoric in the School Controversies* (id.), 230. o.

az *emptio venditió*nak – fokozatosan visszaszorult a dolgok természetben történő cseréje,⁹¹ és a kölcsönösen szolgáltatott cseretárgyak egyikeként megjelent a *pretium*.

A klasszikus római jogászok számára Homéroszra hivatkozni így nem lehetett egyéb, mint a régi idők egy kiváló szerzőjének elegáns megemlézése. A görög költőt korántsem tekinthették valamiféle jogforrásnak.

A kérdést ezért sokkal inkább úgy kell feltennünk, hogy hol az a határ, ahol a jogügyletet még *emptio venditió*nak minősíthetjük, és így megadható a vételi kereset az ellenszolgáltatás követelésére akkor is, ha az – legalábbis részben – nem pénzben áll. A tét nagy volt, ugyanis egy csereügyletnél az ellenteljesítés elmaradásakor, a sajátját már szolgáltató fél azt csak jogalap nélküli gazdagodás címén, *condictió*val (*condictio ob causam datorum, causa data causa non secuta*) követelhetette vissza. Bár a prétor eseti jelleggel *in factum actió*val lehetővé tette az ellenszolgáltatás követelését is, de e magisztrátusi gyakorlat általánosítására és ezzel az utókor által névtelen (reál)szerződéseknek nevezett tényállások dogmatikai kategóriájának kialakulására csak Justinianusnál került sor. A császár a korábbi jogsegélyeket (*actio in factum civilis, actio incerti civilis*) egységesítve *praescriptis verbis actió*t adott az elmaradt ellenszolgáltatás követelésére mindazon esetekben, amikor a két fél kölcsönös teljesítésre szóló megegyezése alapján az egyik szerződő partner már teljesített.⁹²

A prokuliánus iskola tézisének elfogadva megállapíthatjuk, hogy amennyiben az *emptor* szolgáltatása nem pénzben áll, nem beszélhetünk adásvételről, legfeljebb cseréről vagy névtelen reálszerződésről. Ha a felek a pénzszolgáltatás mellett egyéb járulékos szolgáltatást is kikötöttek, ez még nem dönti meg automatikusan a szerződés érvényességét, viszont ennek az egyéb dologi vagy akár személyes szolgáltatásnak a mértéke nem érheti el a pénz értékét.

Így Pomponius tudósít olyan esetről,⁹³ ahol úgy adtak el egy épületet, hogy a vevő a meghatározott vételáron felül vállalta az eladó egy másik *insulájának* a renoválását. Hasonlóképp elismeri érvényes adásvételként a remekjogász azt a

⁹¹ Vö. U. v. LÜBTOW: Studien zum altrömischen Kaufrecht, in: *Festschrift Paul Koschaker II* (Weimar 1939), 117. o.

⁹² Vö. M. KASER: *Das römische Privatrecht II* (München 1975²), 419-421. o., FÖLDI A. – HAMZA G.: *A római jog története és intézményei* (id.), 503-505. o.

⁹³ Pomp. D. 19, 1, 6, 1: *Si vendidi tibi insulam certa pecunia et ut aliam insulam meam reficeres, agam ex vendito, ut reficias: si autem hoc solum, ut reficeres eam convenisset, non intellegitur emptio et venditio facta, ut et Neratius scripsit.*

megállapodást,⁹⁴ mely szerint valaki úgy vásárolt meg *certo pretio* egy telket, hogy az azon emelt bérház fele tulajdonjogát is visszaruházza az eladóra.⁹⁵ Iavolenus úgyszintén adásvételnek minősítette azt a megállapodást, mely szerint a vevő – a *pretium* szolgáltatásán túl – az eladó egy birtokát is kibérelte.⁹⁶

Az ügylet adásvételként történő minősítése szempontjából a döntő tehát az volt, hogy a főszolgáltatás a pénzszolgáltatás legyen, minden egyéb juttatás csak járulékosan, e mellett jöhet szóba.⁹⁷ Ebből következően minden olyan esetben, ahol a pénzszolgáltatás csak a természetbeni juttatások közti értékegyenlőség megteremtésére szolgál, nem adásvétel történik.

Tovább színesíti a képet, hogy a római jog szerződéses kötelmek teljesítésére vonatkozó szabályai szerint a kötelembeli adós – esetünkben a vevő – a szerződésben kikötött szolgáltatás helyett valami mást is felajánlhatott, így például a pénzszolgáltatás, a *pretium* megfizetése helyett valamilyen dolgot. Ha a hitelező – jelen esetben az eladó – elfogadta a nem szerződészerű szolgáltatást, ez a szabinianusok uralkodóvá vált nézete szerint *ipso iure* megszüntette a kötelmet.⁹⁸ A vevő tehát itt sem pénzszolgáltatást nyújt, mégsem cseréről van szó, hanem csupán *datio in solutum*-ról,⁹⁹ annak is a leggyakrabban előforduló esetéről, amely – STEINERT idézve¹⁰⁰ – történetileg a teljesítés helyetti adás tanának a kiindulópontját adta. Kiemelendő, hogy az a dolog, amit *datio in solutum* esetén az eladó kap, mindig csupán

⁹⁴ Pomp. D. 19, 1, 6, 2: *Sed si aream tibi vendidi certo pretio et tradidi, ita ut insula aedificata partem dimidiam mihi retradas, verum est et ut aedifices agere me posse ex vendito et ut aedificatam mihi retradas: quamdiu enim aliquid ex re vendita apud te superasset, ex vendito me habere actionem constat.*

⁹⁵ A hivatkozott forráshelyekhez – az építési munkák, épület-renoválások finanszírozásával kapcsolatban – a hazai irodalomból ld. JAKAB É.: Kockázat és kalkuláció az építési vállalkozásnál, *MJSZ* 1 (2006/1), 26. o.

⁹⁶ Iav. D. 18, 1, 79: *Fundi partem dimidiam ea lege vendidisti, ut emptor alteram partem, quam retinebas, annis decem certa pecunia in annos singulos conductam habeat. Labeo et Trebatius negant posse ex vendito agi, ut id quod convenerit fiat. Ego contra puto, si modo ideo vilis fundum vendidisti, ut haec tibi conductio praestaretur: nam hoc ipsum pretium fundi videretur, quod eo pacto venditus fuerat: eoque iure utimur.*

⁹⁷ Vö. R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations* (id.), 251. o.

⁹⁸ A prokuliánusok szerint a teljesítés helyetti adás nem minősült *soluti*ónak, de az adós jogalap nélküli gazdagodásra hivatkozva *excepti*óval élhetett a hitelezővel szemben, ha az utóbb mégis az eredeti szolgáltatást követelte volna.

⁹⁹ Áttekintően ld. G. MELILLO: *In solutum dare. Contenuto e dottrine negoziali nell'adempimento inesatto* (Napoli 1970), 169 o.

¹⁰⁰ H. STEINER: *Datio in solutum* (München 1914), 119. o.: „Dieser Fall hat auch den Kompilatoren vorgeschwebt, als sie die *datio in solutum* mit dem Kaufe verglichen und die analoge Anwendung von Kaufgrundsätzen vorsahen.”

a vételár pótlásaként, annak helyettesítőjeként jelentkezhet.¹⁰¹ Ahhoz tehát, hogy teljesítés helyetti adásról beszélhessünk – ha az *emptor* a *pretium* helyett valamely más dolgot szolgáltat a *venditor*nak –, az szükségeltetik, hogy a felek előzetesen kialakdják a vételárat, és az a szerződés szerű teljesítéshez megkívánt mértékben határozott legyen. Éppen ez a kombinált – azaz elsődlegesen a *pretium* megfizetését és csak másodlagosan az ezt helyettesítő dolog adását célzó – szándék az, ami megkülönbözteti az *emptio venditio*hoz kapcsolódó *datio in solutum* eseteit a cserétől, amikor a felek akarata eredetileg is a cseretárgyak kölcsönös szolgáltatására irányul. A szerződő partnereknek a pénzben álló vételárban való megállapodása a szerződéskötés pillanatában tehát ebben az esetben sem nélkülözhető, az ugyanis csak a teljesítés létszakában fordul át egyéb szolgáltatás nyújtására. A dogmatikai elhatárolásban így a *pretium* megfizetésére irányuló és a szerződés szerűen meghatározott vételárban megjelenő eredeti szándék fennállásának van döntő jelentősége.¹⁰²

3. Az ármegállapodás jelentősége

3. 1. *Sine pretio nulla venditio est*

Az *emptio venditio* létrejöttének – konszenzuális szerződés lévén – *sine qua non*ja a szerződő partnerek konszenzusa. Ahogy az ügylet tárgyát képező áru tekintetében, úgy a vevő pénzbeli ellenszolgáltatásában, a *pretium*ban is megegyezésre kellett jutniuk a feleknek, ellenkező esetben nem valósult meg az adásvétel.

A vételárban, mint lényeges jogügyleti alkatrészben (*essentialia negotii*) való megállapodás fontosságát hangsúlyozza első helyen az adásvételről szólva Gaius is az *Institutióiban*.¹⁰³

¹⁰¹ Vö. A. BÜRGE: Geld- und Naturalwirtschaft im vorklassischen und klassischen römischen Recht (id.), 142-146. o.

¹⁰² A. BECHMANN: *Der Kauf nach gemeinem Recht II* (Erlangen 1884, repr. Aalen 1965), 173. o.: „Also kann auch das Austausch einer res venalis nicht ohne Weiteres als Kauf mit *datio in solutum* betrachtet werden.“

¹⁰³ Vö. W. ERNST: Das Kaufrecht in den Institutionen des Gaius (id.), 160. o.

Gaius 3, 139:¹⁰⁴

Emptio et venditio contrahitur, cum de pretio convenerit, quamvis nondum pretium numeratum sit, ac ne arra quidem data fuerit: nam quod arrae nomine datur, argentum est emptionis et venditionis contractae.

A klasszikus jogász megállapításai szerint tehát az adásvétel megkötött, mihelyt a felek az árban megegyeztek, annak ellenére, hogy a vételárat még nem számolták le, és foglalót sem adtak.¹⁰⁵ Az *arrha* ugyanis csak a szerződés megkötésének bizonyítéka volt:¹⁰⁶ *argumentum perfectae emptionis.*¹⁰⁷

A justinianusi *Institutiones* ugyanezt megismétli az *emptio venditió*ról szóló titulus bevezetéseképp,¹⁰⁸ majd alább újra megerősíti a vételárra irányuló konszenzus kiemelt szerepét.

I. 3, 23, 1:

Pretium autem constitui oportet: nam nulla emptio sine pretio esse potest...

¹⁰⁴ A forráshelyhez a szakirodalomból áttekintően ld. F. de ZULUETA: *The Institutes of Gaius II: Commentary* (Oxford 1963²), 168. o., E. STOLFI, Il modello delle scuole in Pomponio e Gaio, *SDHI* 63 (1997), 50. o., H. L. W. NELSON – U. MANTHE: *Gai Institutiones III 88-101. Die Kontraktobligationen. Text und Kommentar* (Berlin 1999), 246-263. o.

¹⁰⁵ Amint azt legújabbán JAKAB É.: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban* (Budapest 2011), 190. o. kifejti, Gaius ezzel a megjegyzéssel a hellenisztikus jogkörtől, illetve a szerződési gyakorlattól akarta elhatárolni a római konszenzuális adásvételt. Ld. ehhez a szerzőtől UÓ: *Risikomanagement beim Weinkauf. Periculum und Praxis im Imperium Romanum* (München 2009), 73-122. o.

¹⁰⁶ Ld. még Gai. D. 18, 1, 35 pr.: *Quod saepe arrae nomine pro emptione datur, non eo pertinet, quasi sine arra conventio nihil proficiat, sed ut evidentius probari possit convenisse de pretio.*

¹⁰⁷ Az *arrha* jogintézményének, egyes alakzatainak és azok funkciójának vizsgálata kívül esik e dolgozat keretein. A kérdéskör gazdag irodalmához összefoglalóan ld. H. L. W. NELSON – U. MANTHE: *Gai Institutiones III 88-101. Die Kontraktobligationen. Text und Kommentar* (id.), 256-257. o. A legújabb irodalomból az egyes *arrha*-típusok dogmatörténeti szempontú elemzését ld. FÖLDI A.: Arra-Typen einst und heute, in: *Libellus ad Thomasium. Essays in Roman Law, Roman-Dutch Law and Legal History in Honour of Philip J. Thomas* [= Fundamina 16] (Pretoria 2010), 82-104. o. [online: http://www.sabinet.co.za/abstracts/funda/funda_v16_n1_a13.html], UÓ.: Variációk egy témára: *arrha* típusok régen és ma, in: *Római jog és a magánjog fejlődése Európában. Tanulmányok Molnár Imre 75. születésnapjára*, szerk. Jakab É. (Szeged 2011), 21-44. o.

¹⁰⁸ I. 3, 23, pr.

Justinianus is úgy foglal tehát állást, hogy az adásvétel nem jöhet létre a vételár nélkül (*nulla emptio sine pretio*), tehát az ügyletet csak akkor lehet megkötöttnek tekinteni, ha a felek megállapodnak a *pretiumban* is.

Megjegyzendő továbbá, hogy sem a gaiusi, sem a justinianusi *Institutiók* nem emelik ki külön a másik lényeges alkatrészre, a *merxre* irányuló konszenzus szükségességét.¹⁰⁹

Az ármegállapodás jelentőségére két Ulpianus-fragmentum is felhívja a figyelmet a *Digestában*.¹¹⁰

Ulpianus D. 18, 1, 2, 1 (*libro 1 ad Sabinum*):

Sine pretio nulla venditio est: non autem pretii numeratio, sed conventio perficit sine scriptis habitam emptionem.

A remekjogász megállapításai szerint tehát vételár nélkül nincs adásvétel, de nem a vételár megfizetése, hanem a megegyezés hozza létre az ügyletet, írásbeli megfogalmazás nélkül.

Egyértelmű ezek alapján, hogy a *pretiumban* való megállapodás (*conventio*) hiányában az adásvétel nem jöhet létre, így semmilyen joghatást nem válthat ki (*nulla venditio*).¹¹¹ A vételár leszámolása (*pretii numeratio*), miként a szerződés esetleges írásba foglalása, a konszenzuális *emptio venditió*nál irreleváns.

¹⁰⁹ JAKAB É.: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban* (id.), 190. o. ennek okát a mindennapi jogéletben uralkodó készvételben, illetve árverési formában látja. Vö. továbbá E. JAKAB – U. MANTHE: *Recht in der römischen Antike*, in: *Die Rechtskulturen der Antike. Vom alten orient bis zum Römischen Reich*, hg. U. Manthe (München 2003), 283-284. o.

¹¹⁰ Megtaláljuk továbbá a *Codexben* is. Ld. Diocl. et. Maxim. C. 4, 38, 9: *Empti fides ac venditi sine quantitate nulla est.*

¹¹¹ Kiemelendő, hogy az újabb hazai irodalomban a vizsgált fragmentummal kapcsolatban SIKLÓSI I.: A „nemlétező szerződés” létjogosultságának kérdésköréhez a római jogban, *AUB* 45 (2008), 93⁶². o. megjegyzi, pusztán nyelvtani értelmezés útján nem dönthető el, hogy a forrásban szereplő „*nulla*” melléknév a vételárban történő megállapodás nélkül kötött adásvétel nemlétezésére vagy érvényességére utal-e. A szerző mindazonáltal úgy foglal állást (102. o.), hogy a szerződés, esszenciális tartalmi eleme nélkül nem jöhet létre, hiszen külső tényállás nélkül alkalmatlan bármiféle kontraktuális joghatás kiváltására. A hazai tankönyvirodalomban a nem létező jogügyletek dogmatikai kategóriájával egyedülálló módon külön is foglalkozó FÖLDI A. – HAMZA G.: *A római jog története és intézményei* (id.), 390¹⁰. o. is megjegyzi, hogy ebben az esetben az adásvétel egyik lényeges eleme nem egyszerűen hibás, hanem teljességgel hiányzik, így a forrásban szereplő „*nulla*” szó nem állapothatározóként, hanem jelzőként értelmezendő. A „*nulla*” kifejezés az ulpianusi szövegben ekképpen nem az ügylet semmisségére (*negotium nullum*), hanem – feltéve természetesen, hogy efféle finom dogmatikai distinkció az anakronizmus veszélye nélkül megtehető – annak nemlétezésére (*negotium non existens*) vonatkoztatható. A *negotium non existens* önálló dogmatikai kategóriájának létjogosultságával

Ulpianus D. 18, 1, 9 pr. (*libro 28 ad Sabinum*):

In venditionibus et emptionibus consensus debere intercedere palam est: ceterum sive in ipsa emptione dissentient sive in pretio sive in quo alio, emptio imperfecta est...

Ulpianus e második szöveghelyen újfent nyilvánvalóvá teszi, hogy az adásvételnél szükség van a megegyezésre: ha egyébként magában a vételben nem egyeznek meg a felek, vagy a vételárban vagy valami másban, az adásvétel nem befejezett (*emptio imperfecta est*).

Jóllehet ez utóbbi fragmentumban az „*imperfecta*” kifejezés szerepel a „*nulla*” helyett – melyet a szakirodalomban egyes szerzők az ügylet érvénytelenségére,¹¹² mások a hatálytalanságára¹¹³ utalónak is tartanak – álláspontunk szerint ebben az esetben teljesen felesleges az efféle finom, egyszersmind anakronisztikus, jogdogmatikai distinkcióval élni. Amint az előző fragmentumban, itt is egyértelműen arra utal a jogász, hogy az adásvételi szerződés mint kötelmi jogviszony nem valósulhat meg hiánytalanul, azaz érvényesen nem jöhet létre a lényeges tartalmi elemeiben – így a vételárban – való megállapodás nélkül.¹¹⁴

kapcsolatban ld. még BESSENYŐ A.: A jogügyletek érvényessége és hatályossága – Egy civilisztikai (ál?)probléma margójára, *Jura* 7/2 (2001), passim. kül. 9-10. o.

¹¹² Tekintettel arra, hogy a forrásszöveg fent nem idézett második felében Ulpianus a szerződés tárgyát képező dolog azonosságában való nyilatkozáti tévedésre hozott két példa (*error in obiecto, error in corpore*) alapján „*emptio nulla*”-ról beszél (Ulp. D. 18, 1, 9 pr.: ... *Si igitur ego me fundum emere putarem Cornelianum, tu mihi te vendere Sempronianum putasti, quia in corpore dissensimus, emptio nulla est. Idem est, si ego me Stichum, tu Pamphilum absentem vendere putasti: nam cum in corpore dissentiat, apparet nullam esse emptionem.*), V. ARANGIO-RUIZ: *La compravendita in diritto romano I* (id.), 107-108. o. és SIKLÓSI I.: A „nemlétező szerződés” létjogosultságának kérdésköréhez a római jogban (id.), 103-105. o. álláspontja alapján a fragmentumban szereplő „*imperfecta*” kifejezés is az adásvétel érvénytelenségére látszik utalni. Véleményünk szerint a jognyilatkozat tartalmában való tévedésre hozott ulpianusi példák korántsem indokolnak másfajta értelmezést, hiszen épp Ulpianus nevéhez fűződik a nevezetes regula, miszerint a felek csupán látszólagos akaratmegegyezése, tévedése esetén úgy kell tekinteni, hogy valójában nem jött létre megállapodás a felek között. Ld. Ulp. D. 50, 17, 116, 2: *Non videntur qui errant consentire*. A kérdéskörhöz áttekintően az újabb irodalomból ld. J. D HARKE: *Si error aliquis intervenit – Irrtum im klassischen römischen Vertragsrecht* (Berlin 2005), 363 o.

¹¹³ Így A. GUARINO: *Diritto privato romano* (Napoli 2001¹²), 343. o.: „valida, ma non ancora efficace”. Hasonlóan D. R. GÖTTLICHER: *Auf der Suche nach dem gerechten Preis. Vertragsgerechtigkeit und humanitas als Daueraufgabe des römischen Rechts* (Göttingen 2004), 97. o.: „Wenn man sich aber über die Preishöhe nicht geeinigt hat, liegt nach Ulpian's Auffassung (sic!) kein wirksamer Kaufvertrag vor.”

¹¹⁴ Amint a vizsgált fragmentumra (is) hivatkozva J. A. C. THOMAS: *Marginalia on certum pretium*, *TR* 35 (1967), 83. o. megállapítja: „... *imperfectum negotium* (or the like) is also used to designate a transaction which is not yet in existence.” M. KASER: *Das römische Privatrecht I* (id.), 247⁵. o. álláspontja szerint a *negotium imperfectum* kitétel ugyancsak „meist das nicht zustande gekommene Geschäft”-et jelöl.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy valamennyi idézett forráshely világosan mutatja, az adásvételi szerződés érvényes létrejöttéhez – konszenzualitásából eredően – nem szükséges a *pretium* megfizetése, viszont a feleknek megegyezésre kell jutniuk annak összegét illetően.

3. 2. Ármegállapítás és veszélyátszállás

A felek konszenzusa azonban nem csupán a vevő szolgáltatásának rögzítését jelenti, hanem dogmatikai fordulópontját is adja a kontraktusnak: hiszen nyilvánvalóan csak a vételár megállapításával valósul meg az adásvétel mint kötelmi jogviszony hiánytalanul, és szállhat át – számos kivételt¹¹⁵ is tűző főszabályként – a veszély a vevőre (*periculum est emptoris*).¹¹⁶

I. 3, 23, 3:

Cum autem emptio et venditio contracta sit (quod effici diximus, simulatque de pretio convenerit, cum sine scriptura res agitur), periculum rei venditae statim ad emptorem pertinet, tametsi adhuc ea res emptori tradita non sit...

¹¹⁵ E kivételek miatt már az elmúlt század első harmadában is több neves romanista megkérdőjelezte a szerződéskötéssel megvalósuló *periculum*-átszállás főszabályát. Vö. W. KUNKEL –P. JÖRS – L. WENGER: *Römisches Privatrecht* (Berlin 1927), 228. o., E. RABEL: *Gefahrtragung beim Kauf*, ZSS 42 (1921), 559-564. o.

¹¹⁶ A *periculum est emptoris* szabályát tárgyaló gazdag külföldi és hazai szakirodalomból ld.: W. ERNST: *Periculum est emptoris*, ZSS 99 (1982), 216-248. o., MOLNÁR I.: *Periculum emptoris a klasszikus kori római jogban*, JT 5 (1983), 181-200. o., Uő: *Periculum emptoris im römischen Recht der klassischen Periode*, in: *Sodalitas. Scritti in onore di Antonio Guarino V* (Napoli 1984), 2227-2255. o., Uő: *Die Frage der Gefahrtragung und des Eigentumsüberganges beim Kauf*, Index 16 (1988), 25-30. o., M. TALAMANCA: *Considerazioni sul periculum rei venditae*, *Sem. Compl.* 7 (1996) 217-296. o., M. BAUER: *Periculum emptoris. Eine dogmengeschichtliche Untersuchung zur Gefahrtragung beim Kauf* (Berlin 1998), 283 o., M. PENNITZ: *Das periculum rei venditae. Ein Beitrag zum „aktionenrechtlichen Denken“ im römischen Privatrecht* (Wien – Köln – Weimar 2000), 512 o., JAKAB É.: *Gedanken zur Gefahrtragung beim Kauf*, in: *A bonis bona discere Festgabe für János Zlinszky zum 70. Geburtstag* (Miskolc 1998), 161-169. o., Uő: *Periculum és degustatio. Kockázattelepítés a klasszikus római jogban*, in: *Tanulmányok Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára [AUSz 65]*, szerk. Jakab É. (Szeged 2004), 205-225. o., Uő: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban* (Budapest 2011), 155-176. o.

A justinianusi *Institutiók* idézett szövege szerint tehát a – vételár megállapítását is magába foglaló – szerződéskötés időpontjától a vevő viseli az eladott dolog kockázatát, még ha az számára nincs is átadva.¹¹⁷

Természetesen a *periculum est emptoris* elve a romanisztikában uralkodó nézet szerint csak akkor érvényesülhet, ha az adásvétel perfekt (*emptio perfecta*), azaz, ha a *pretium* pontos meghatározása mellett az ügylet perfektuálódásához szükséges egyéb feltételek is fennállnak. A funkcionális synallagma¹¹⁸ és a „*casum sentit dominus*” alapelvvel látszólag összeegyeztethetetlen¹¹⁹ veszélyviselési (fő)szabály tehát megszorítóan értelmezendő.¹²⁰ Ugyan a vevő egy olyan dolog véletlen pusztulásának veszélyét viseli, mely még nincs a tulajdonában, de ezen előírás csak akkor érvényesül, ha kizárólag rajta múlik az eladott dolog átadása, annak egyébként minden feltétele fennáll.¹²¹ Így vagylagos szolgáltatás esetén meg kell történnie a kiválasztásnak,

¹¹⁷ A justinianusi *Institutiók* ezt a különös szabályt azzal indokolja, hogy akié az időközi haszon, annak kell viselnie az időközi *periculum* kockázatát is. Ld. I. 3, 23,3: *...nam et commodum eius esse debet cuius periculum est. A periculum est emptoris* elvének eredetét a romanisták egy része a készvétel mechanizmusára vezeti vissza, mások viszont a vevőnek az áru mielőbbi átvételére történő ösztönzésének legfőbb eszközét látják benne. Áttekintően ld. R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations* (id.), 290-291. o., M. BAUER: *Periculum emptoris. Eine dogmengeschichtliche Untersuchung zur Gefahrtragung beim Kauf* (id.), 72-79. o.

¹¹⁸ Az adásvétel *bonae fidei* jellegéből következő, a szerződő partnerek által egymásnak kölcsönösen teljesítendő szolgáltatások tényleges teljesítését biztosító sajátos szabályának elnevezését BECHMANN-ra vezetjük vissza. Vö. A. BECHMANN: *Der Kauf nach gemeinem Recht I* (Erlangen 1876, repr. Aalen 1965), 540-567. o. Részletesebben ld. a VI. fejezetben a vételárfizetésnek a tulajdonátszállásra gyakorolt hatását vizsgálva.

¹¹⁹ A modern törvénykönyvek a „*periculum est emptoris*” és a „*casum sentit dominus*” elvét kétféle módon hozzák összhangba: a tradicionális tulajdonszerzés elvét követő kódexek (így pl. a német BGB, az osztrák ABGB, vagy a magyar Ptk.) a tulajdonátruházáshoz, azaz a teljesítés időpontjához kötik a veszélyátszállást is, míg a konszenzuális (konvencionális) rendszer alapján álló polgári törvénykönyvek (így pl. a francia Code civil, vagy az olasz Codice civile) rendelkezései szerint a szerződéskötéssel száll át a vevőre a tulajdon és a veszélyviselés is. Kivételképpen említhető a svájci kötelmi jogi törvény (Obligationenrecht), mely a római jogi megoldáshoz hasonlóan elválasztja egymástól a veszély-, illetve tulajdonátszállás időpontját. A tradicionális rendszert követve a tulajdont ugyan a svájci jogban is az áru neki történő átadásával szerzi meg a vevő, de a *periculum* átszállására – főszabályként – már a szerződéskötéskor sor kerül. [OR Art. 185 B (1): *Sofern nicht besondere Verhältnisse oder Verabredungen eine Ausnahme begründen, gehen Nutzen und Gefahr der Sache mit dem Abschlusse des Vertrages auf den Erwerber über.*] Ehhez az újabb irodalomból ld. P. PICHONNAZ: *Periculum emptoris und das schweizerische Recht: Ein Fall des Rückgriffs auf römisches Recht durch das Schweizerische Bundesgericht*, in: *Kaufen nach Römischen Recht. Antikes Erbe in den europäischen Kaufrechtsordnungen*, hg. E. Jakab – W. Ernst (Berlin 2008), 183-201. o. kül. 194-201. o., áttekintően H. HONSELL: *Römisches Recht* (Berlin – Heidelberg 2010⁷), 128-129. o. A tulajdonszerzéssel összefüggésben ld. továbbá a VI. fejezetet.

¹²⁰ Ld. R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations* (id.), 283-284. o.

¹²¹ Vö. BESSNYŐ A.: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében* (Budapest – Pécs 2010⁴), 381-382. o.

generikus szolgáltatásnál a teljesítésre szánt egyedek elkülönítésének, az esetlegesen kitűzött felfüggesztő feltétel bekövetkeztének.¹²²

A *perfectio* tanának *locus classicus*át az alábbi *Digesta*-fragmentumban találjuk.

Paulus D. 18, 6, 8 pr. (*libro 33 ad edictum*):¹²³

Necessario sciendum est, quando perfecta sit emptio: tunc enim sciemus, cuius periculum sit: nam perfecta emptione periculum ad emptorem respiciet. Et si id quod venierit appareat quid quale quantum sit, sit et pretium, et pure venit, perfecta est emptio...

A forráshely idézett – a vizsgált kérdéskör szempontjából releváns – részében Paulus arra hívja fel a figyelmet, hogy mindenekelőtt arról kell megállapodni, mikor kell az adásvételt befejezettnek tekinteni, mert a veszély csak akkor szállhat át a vevőre. Ha már tisztázott az, hogy mi, melyik, mennyi az, ami eladásra kerül, és megvan a vételár is, és az eladás feltétel nélküli, úgy az adásvétel perfekt.

A paulusi *emptio perfecta* definícióban tehát – az áru kellő egyediesítése és az ügylet feltétel nélkülsége mellett – kitüntetett szerepet kap a vételár pontos rögzítése is.

4. Összegzés

Eddigi fejtegetéseink alapján világosan kirajzolódott, hogy a fejezet mottójául választott, regulaként ható pomponiusi megállapítás – miszerint az adásvétel lényege a vételárban áll (*emptionis substantia constitit ex pretio*)¹²⁴ – túlmutat azon, hogy a *pretium*ot csupán a vevő ellenszolgáltatásaként, az áru ellenértékeként értelmezzük.

Láttuk, hogy magának a konszenzuális *emptio venditió*nak a megszületéséhez is elsőként épp a vételár meghitelezhetőségének lehetőségével nyílt meg az út.

¹²² Vö. M. KASER: *Das Römische Privatrecht I* (id.), 552. o., BENEDEK F.: *Római magánjog. Dologi és kötelmi jog* (id.), 173. o.

¹²³ A forrásszöveggel kapcsolatban – a további irodalom összefoglalásával – ld. M. BAUER: *Periculum emptoris. Eine dogmengeschichtliche Untersuchung zur Gefahrtragung beim Kauf* (id.), 27-30. o., M. PENNITZ: *Das periculum rei venditae. Ein Beitrag zum „aktionenrechtlichen Denken“ im römischen Privatrecht* (id.) 189-220. o.

¹²⁴ Pomp. D. 18, 1, 72 pr.

A *pecunia numerata* követelményének vizsgálata során megállapítottuk, hogy a vevő pénzbeli ellenszolgáltatása nem csak elkülönítette a *bonae fidei* adásvételi kötelemet más jogviszonyoktól, így a *permutatiótól*, de – amennyiben a felek a *pretium* mellett járulékosan egyéb szolgáltatásban is megállapodtak – annak a kikötött egyéb dologi vagy személyes szolgáltatáshoz viszonyított mértéke döntő befolyással volt a vételi kereset biztosítására is.

Az ármegállapodás jelentőségét és a vételár meghatározásának a *periculum* átszállására, a felek közötti kockázatmegosztásra gyakorolt hatását bemutató primer forrásokat áttekintve egyértelműen kijelenthető, hogy a *pretium* meghatározásával az adásvételi kötelelem is dogmatikai fordulópontjához ér. Az ármegállapodás nélkül nem jöhet létre érvényesen a szerződés, a *pretium* kellő határozottsága hiányában pedig nem szállhat át a veszély sem a vevőre. Az ármeghatározásnak a *periculum*-átszállásra gyakorolt hatását tovább erősíti az a körülmény, hogy a veszélyviselés az adásvételnél éppen vételárfizetési kockázatként jelenik meg. A *periculum* viselésére kötelezettnek annak ellenére ki kell fizetnie – illetve vissza kell szolgáltatnia – a vételárat, hogy az áru a szerződés megkötése és a dolog átadása közti időszakban egyik félnek sem felróható módon – a klasszikus korban *vis maior* miatt, a justinianusi jogban már a *casus minor* is ideértve¹²⁵ – semmisült vagy rongálódott meg. Így a vételár, mint lényeges jogügyleti alkatrész jelentőségét hangsúlyozó nevezetes ulpianusi megállapítás – *sine pretio nulla venditio est*¹²⁶ – nem csupán a szerződés érvényes létrejöttéhez elengedhetetlen esszenciális elem hiányára utal, hanem a (határozott) vételár nélkül nincs veszélyátszállás összefüggést is kifejezi.

¹²⁵ Ld. pl. a szökött vagy ellopott rabszolga esetét a justinianusi *Institutiók*ban: I. 3, 23, 3: ...*Quod si fugerit homo qui veniit aut subreptus fuerit, ita ut neque dolus neque culpa venditoris interveniat, animadvertendum erit, an custodiam eius usque ad traditionem venditor susceperit. Sane enim, si susceperit, ad ipsius periculum is casus pertinet, si non susceperit securus erit...*

¹²⁶ Ulp. D. 18, 1, 2, 1

II. fejezet

A *certum pretium* előírása

„*Pretium autem certum esse debet...*”

(Gaius 3, 140)

1. Áttekintés

Az *emptio venditio* érvényes létrejöttéhez a vételárban való megállapodáson túl az is elengedhetetlen volt, hogy a *pretium* kellőképp határozott legyen. Amint azt fentebb láttuk, a *certum pretium* követelménye nem csupán a vevő szolgáltatásának a teljesítéshez kellő határozottságát szolgálta, hanem az egész vételi ügylet szempontjából jelentőséggel bírt. Fennállása vagy elmaradása önmagában döntött a szerződés létéről és a felek közti kockázatmegosztásról. Amíg nem teljesült a határozott ár feltétele, nem valósult meg az adásvétel sem hiánytalanul, így nem szállhatott át a veszély sem a vevőre.

A *pretium certum esse debet* szabályát,¹ fontosságára tekintettel, mind a gaiusi, mind a justinianusi *Institutiók* közvetlenül a vételárra vonatkozó konszenzus szükségességének deklarációját követően – mintegy annak pontosításaként – rögzítik.

Gaius 3, 139-140:

Emptio et venditio contrahitur, cum de pretio convenerit... Pretium autem certum esse debet...

I. 3, 23, 1:

Pretium autem constitui oportet... Sed et certum pretium esse debet...

¹ A *certum pretium* követelményéhez áttekintően ld. V. ARANGIO-RUIZ: *La compravendita in diritto romano I* (Napoli 1956²), 138-141. o., F. de ZULUETA: *The Roman Law of Sale* (Oxford 1945, repr. 1966), 18-19. o., R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition* (Cape Town 1992), 253-255. o., H. KOBIKER: *Pretium certum esse debet*, *GOM XXI* (2004), 43-37. o.

Amennyiben a szerződéskötéskor akár a *pretium* összege – például „eladom valamennyiért” kikötés esetén –, akár az azt meghatározó körülmények – így ha az ügylet azon az áron kötötték, amelyet „a szomszédom a háza eladásakor fog követelni” – objektíve bizonytalanok voltak, az adásvétel *certum pretium* hiányában nem jöhetett létre érvényesen.

Kiemelendő továbbá, hogy az antik Rómában nem létezett olyan törvényesen meghatározott ár, amely adott áru vonatkozásában szubszidiáriusan érvényesült volna ebbéli kikötés hiányában,² így a kölcsönös alkudozásnak minden ügyletkötés folyamán egy kellően meghatározott *pretium* formájában kellett eredményre jutni. Ennek az objektív bázisnak a hiánya ad egyebek mellett magyarázatot arra is, hogy miért nem határozhatja meg a *pretiumot* önkényesen csupán az egyik fél maga. Ha ugyanis nincs megállapítva adott áru vonatkozásában törvényes ár, a vételár összege pedig nem kell, hogy megfeleljen a *merx* értékének, akkor hiányzik az a viszonyítási pont, amelyhez adott esetben – ha a *pretium* mértéke a másik félre méltánytalan lenne – igazítani lehetne a csupán az egyik szerződő partner által meghatározott pénzbeli ellenszolgáltatást. E kontroll nélküli tevékenység pedig nyilvánvalóan nem felel meg a forgalombiztonság szempontjainak.

A felek számára adott volt annak a lehetősége is, hogy *arbitrio alieno*, azaz harmadik személy közreműködésével állapítsák meg a vételárat. Amíg azonban a kijelölt személy nem döntött – annak objektív bizonytalansága okán –, ugyancsak nem teljesült a *certum pretium* követelménye.

Hasonlóképp *emptio ad mensuram* esetén, ha a felek a vételárat az áru lemérésére alkalmas mértékegység szerint határozták meg, azaz egységáron kerül sor az értékesítésre, csak a lemérést (*mensura*) követően beszélhetünk határozott árról,³ és az ahhoz fűződő jogkövetkezmények – így az ügylet perfektuálódása és a veszélyátzállás megtörténte – beállításáról.⁴

² A *venditor* szolgáltatásának ellenértékére vonatkozó szubszidiárius norma hiánya egyben el is különíti az adásvételt egyéb jogviszonyoktól. Így például a társasági szerződéstől, amelynél, ha felek nem állapodtak meg arról, hogy a társakat milyen részesedés illeti meg a társaság vagyonából, az ellenkező kikötés hiányában azonos. Ld. Gai. 3, 150, Ulp. D. 17, 2, 29, pr. és I. 3, 25, 1.

³ Ld. Gai. D. 18, 1, 35, 5.

⁴ Tekintettel arra a tényre, hogy az ármeghatározásnak a veszélyátzállásra gyakorolt – a felek által választott árklauzulától (egységár vagy átalányár) függően eltérő – hatása a legszemléletesebben *emptio ad mensuram* esetén mutatható be, e kérdést részletesen a III. fejezetben tárgyaljuk.

2. Ármegállapítás a felek által

2. 1. Bevezető gondolatok

A római jog alapvetően szabad kezet engedett az eladónak és a vevőnek a *pretium* mértékének megállapítása terén.⁵ A felek részére biztosított szerződési szabadság, azaz, hogy minden egyes esetben a megállapodásuk szerint alakult a vételár, a *contrario* azt is jelentette, hogy nem volt lehetőség hallgatólagos ármeghatározásra.

A fentiekből következően a szerződő partnereknek minden ügyletkötés során konszenzusra kellett jutniuk egy kellően meghatározott *pretiumot* illetően. E meghatározottság legnagyobb foka pedig nyilvánvalóan az összegszerűen megállapított vételár. Mint azt az első fejezetben láttuk, a *pecunia numerata* így nem csupán fizetőeszköz, hanem az *emptor* szolgáltatása meghatározásának is fontos kelléke volt. A források is elsősorban az összegszerűen meghatározott vételárat értik a *certum pretium* követelménye alatt.⁶

Akkor is teljesült azonban a határozott ár kívánalma, ha azt nem összegszerűen határozták meg, sőt adott esetben még csak nem is volt ismert a felek – akár egyikük, akár mindkét szerződő partner – előtt annak mértéke a szerződés megkötésekor. A következőkben a primer forrásokban szereplő ezen eseteket vizsgáljuk, mintegy a *certum pretium* „határterületeiről”.⁷

2. 2. Objektíve biztos-szubjektíve bizonytalan vételár

2. 2. 1. Problémafelvetés

A római jurisperitusok számára a *certum pretium* követelménye mindig a szerződéskötéskor objektív módon meghatározott árat jelentette. Ebből következően a

⁵ Ld. erről bővebben az árképzés korlátait tárgyaló IV. fejezetben

⁶ Így például Gai. 3, 141: *Item pretium in numerata pecunia consistere debet...* vagy I. 3, 23, 2: *Item pretium in numerata pecunia consistere debet...*

⁷ A szolgáltatás kellő meghatározottsága és meghatározatlansága közti határok megvonásának gazdasági-társadalmi előfeltételeiről ld. G. GROSSO: *Contenuto e requisiti della prestazione* (Torino 1966³), 95. o.

vételár meghatározottságának kérdése független volt az annak mértékére vonatkozó szubjektív elképzelésektől vagy azok hiányától.

A szerződéskötés időpontjában fennálló objektív tényezők szerint meghatározott *pretium* jelentőségét hangsúlyozza Ulpianus is a következő fragmentumban: az ár határozott, noha a felek által nem ismert.⁸

Ulpianus D. 18, 1, 7, 1 (*libro 28 ad Sabinum*):

Huiusmodi emptio 'quanti tu eum emisti', 'quantum pretii in arca habeo', valet; nec enim incertum est pretium tam evidenti venditione: magis enim ignoratur quanti emptus sit, quam in rei veritate incertum est.

A fragmentum szerint tehát az olyasféle adásvétel, ahol a vételárat úgy határozzák meg, miszerint „amennyiért te őt vásároltad”, illetve „amennyi pénzem a ládában van”, érvényes, mert a vételár nem meghatározatlan egy ilyen nyilvánvaló eladásnál: a szerződő felek sokszor csupán a vételár összegét nem tudják, anélkül hogy az valójában meghatározatlan lenne.

Mielőtt rátérnénk a forrás részletes elemzésére, szükséges megjegyeznünk, hogy a vizsgált Ulpianus-fragmentum a romanisztikában mindeddig jobbra az interpolációkritika figyelmét keltette fel. Így már SECKEL és LEVY⁹ egyértelműen a justinianusi kompilátorok általi betoldásnak tekintette a „*nec enim incertum est venditione*” fordulatot. HAYMANN¹⁰ és BESELER¹¹ álláspontja alapján a „*tam evidenti venditione*” szövegrész is nyilvánvaló interpoláció eredménye. DAUBE – ugyan BESELER szövegrekonstrukcióját elutasítja – hasonlóképp megkérdőjelezi a fragmentum hitelességét.¹² Sokkal árnyaltabb szövegkritikával, de utal a justinianusi interpolációra

⁸ Vö. D. DAUBE: Certainty of Price, in: *Studies in the Roman law of sale: dedicated to the memory of Francis de Zulueta*, ed. D. Daube (Oxford 1959), 2. o.

⁹ E. SECKEL – E. LEVY: Die Gefahrtragung beim Kauf im klassischen römischen Recht, ZSS 47 (1927), 162³. o.

¹⁰ F. HAYMANN: Textkritische Studien zum römischen Obligationenrecht II, ZSS 41 (1920), 104. o.

¹¹ G. v. BESELER: Romanistische Studien, TR 8 (1928), 287. o.

¹² Vö. D. DAUBE: Certainty of Price (id.), 10-11. o.

THOMAS¹³ is, úgyszintén a posztklasszikus szövegmódosításokra hívja fel a figyelmet ARANGIO-RUIZ¹⁴ és ZIMMERMANN.¹⁵

Túllépve az interpolációkritikai vitákon – hiszen az a tény, hogy a forrás teljes egészében Ulpianustól vagy a justinianusi kompilátoroktól származik, annak jelentőségén mit sem változtat – sokkal fontosabb számunkra a pontos jogi tartalom feltárása.¹⁶

A forráshely valójában – mintegy iskolapéldaként¹⁷ – két, kockázati fokában egymástól élesen eltérő esetet mutat be: az elsőben az *emptor* nincs tisztában a fizetendő összeggel, míg az árut ténylegesen meg nem vásárolja azon az áron, amiért az eladó korábban vette (*quanti tu eum emisti*); a másodikban a *venditor* előtt ismeretlen a *pretium* mindaddig, míg az adásvételre sor nem kerül, hiszen az ügylet azon az áron kötetik, amekkora összeg a vevő pénzesládájában van (*quantum pretii in arca habeo*).

2. 2. 2. „*Quanti tu eum emisti*” – a vevő számára ismeretlen vételár

Ulpianus szerint abban az esetben, ha a vevő akkora összeget fizet vételárként, amennyiért az eladó korábban vásárolta az árut, a szerződés érvényesen létrejön. A vevő számára ugyan ismeretlen a *pretium*,¹⁸ de objektíve bizonyos.

„*Huiusmodi emptio 'quanti tu eum emisti'... valet...*”

A forrásbeli terminológia – „*quanti tu eum emisti* / amennyiért őt vásároltad” – alapján az eladó a múltban nyilvánvalóan fizetett a most újra áruba

¹³ Vö. J. A. C. THOMAS: *Marginalia on certum pretium*, *TR* 35 (1967) 77-78. és 80. o.

¹⁴ Ld. V. ARANGIO-RUIZ: *La compravendita in diritto romano I* (id.), 138-139. o.

¹⁵ Vö. R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations* (id.), 253. o.

¹⁶ Hasonlóképp A. TORRENT: 'Pretium certum'. Determinación del precio 'per relationem', *BIDR* 98-99 (1995-1996), 87. o.

¹⁷ Vö. M. TALAMANCA: *Vendita in generale* (Diritto romano), In: *ED* 46 (1993), 363. o.

¹⁸ Hogy a forrásszöveg – ahogy azt A. TORRENT: 'Pretium certum'. Determinación del precio 'per relationem' (id.), 88. o., illetve legújabbán T. G. LEESEN: *Gaius Meets Cicero. Law and Rhetoric in the School Controversies* (Leiden 2010), 215. o. feltételezi – egyben arra az eshetőségre is utalna, hogy az eladó maga sem tudja mennyiért vásárolt, kétséges. Egy ilyesféle adásvétel – ahol tehát egyik szerződő partner sem emlékszik a korábbi árra – véleményünk szerint teljesen életszerűtlen.

bocsátott dologért, tehát a *pretium* adott.¹⁹ Kétségtelen, hogy az ügylet kockázati foka a vevőre nézve meghaladja a szokásosat, hiszen meglehetősen, az eladó – annak idején rossz üzletet kötve – jóval a piaci ár felett vásárolt. Amennyiben azonban ezt az *emptor* elfogadta, nincs okunk megkérdőjelezni a szerződés érvényességét.

Kérdéses viszont, hogy ebben az esetben mikor perfektuálódik az ügylet, és – ezzel szoros összefüggésben – mikor száll át az áru véletlen pusztulásának veszélye a vevőre: a megállapodással egyidejűleg, vagy csupán akkor, amikor az *emptor* értesült az eladó által korábban szolgáltatott összegről, és így számára is ismertté vált a vételár. Az irodalomban mindkét alternatívának akadnak követői.

HAYMANN véleménye szerint egy „nyilvánvaló eladásnál” a *merxet* illetően nem állhat fenn bizonytalanság, így az ügylet nyomban perfektuálódik.²⁰ Az újabb irodalomban hasonlóképp vélekedik LEESEN is.²¹

Ellentétes álláspontot képviselt SECKEL és LEVY, akik az *emptio ad mensuram* esetköréből vett feltételes adásvétel²² analógiájával élve²³ csak akkor tekintették perfektnek a szerződést, ha a vevő számára ismertté vált a *pretium* pontos összege.²⁴ DAUBE – ugyan nagyon óvatosan fogalmazva – de szintén amellett érvel, hogy az adásvétel nem lehet perfekt a megállapodás pillanatában.²⁵

Véleményünk szerint a vizsgált árklauzulát ügyleti feltételnek²⁶ semmiképp nem minősíthetjük, hiszen esetünkben nem egy bizonytalan jövőbeni, hanem egy – ugyan az egyik szerződő partner előtt még nem ismert – múltban megtörtént eseményről van szó. Az ilyen kikötés csak egy már korábban bekövetkezett tényre utaló nyilatkozati

¹⁹ Az ügylet csak akkor lenne *sine pretio*, ha az eladó nem vásárolta, hanem valamilyen ingyenes vagyoni juttatásként – például ajándékként, hozományként – kapta volna az árut. Erről – illetve ennek esélyéről – esetünkben nyilvánvalóan nincs szó. Hasonlóan J. A. C. THOMAS: *Marginalia on certum pretium* (id.), 77-78. o.

²⁰ Ld. F. HAYMANN: *Textkritische Studien zum römischen Obligationenrecht II* (id.), 104. o.

²¹ T. G. LEESEN: *Gaius Meets Cicero. Law and Rhetoric in the School Controversies* (id.), 215. o.

²² A *mensura* dogmatikai minősítésének kérdéséről ld. a III. fejezetben.

²³ Ld. E. SECKEL – E. LEVY: *Die Gefahrtragung beim Kauf im klassischen römischen Recht* (id.), 185. o.

²⁴ Vö. E. SECKEL – E. LEVY: *Die Gefahrtragung beim Kauf im klassischen römischen Recht* (id.), 164-165. o. és 179. o.

²⁵ D. DAUBE: *Certainty of Price* (id.), 15. o.: „*Tam evidenti venditione is too lose to be decisive: a sale may be evident without being perfect.*”

²⁶ Az ügyleti feltétel tanának kérdésköréhez ld. A. MASI: *Studi sulla condizione nel diritto romano* (Milano 1966), 286 o. Az újabb irodalomban annak a stoikus logikában gyökeredző alapjaival összefüggésben M. ARMGARDT: *Zur Bedingungsdogmatik im klassischen römischen Recht und zu ihren Grundlagen in der stoischen Logik*, *TR* 76 (2008), 219-235. o.

feltételként (*condicio in praeteritum illata*)²⁷ állhatná meg a helyét, melynél a bizonytalanság kizárólag szubjektív jellegű, a felek ismeretei, tudata tekintetében áll fenn. Az adott jogi aktus érvényességének és hatályának kérdése ehhez képest objektíve nyomban eldőlt, még ha a szerződő partnerek számára nem is válik rögtön világossá.²⁸ Egyértelműen leszögezhetjük tehát, hogy a felek a szerződés hatályát egy ilyesfajta kikötéstől nem tehetik függővé.

Ha az eladó egy általa kötött korábbi adásvétel során kialakult *pretium* ellenében, mintegy beszerzési áron értékesít, az objektíve éppoly meghatározott akkor is, ha a vevő nincs tisztában a konkrét összeggel.²⁹ Így a vizsgált *ulpianusi fragmentum* első esetpéldájában a „*quanti tu eum emisti*” klauzulával kötött adásvétel mint kötelmi jogviszony a felek megállapodásának pillanatában hiánytalanul megvalósul, perfektuálódik, és nincs akadálya annak, hogy a veszély átszálljon a vevőre.

2. 2. 3. „*Quantum pretii in arca habeo*” – az eladó előtt ismeretlen vételár

A vizsgált *fragmentum* második esetvariánsa szerint az adásvétel azon az áron köttetik, amekkora összeg a vevő pénzesládájában található. Az ügylet kockázati foka – ezúttal az eladóra nézve – jóval meghaladja az előbbi példáját. Míg ott a kikötés (*quanti tu eum emisti*) egyértelműen utalt a korábbi adásvételre, és ezzel – a vevő előtt a megállapodás pillanatában ugyan ismeretlen, de – objektíve határozott vételárra, e második esetben elképzelhető akár az is, hogy a felek egy árva garast sem találnak az *arcában*. *Ulpianus* – vagy a *justinianusi kompilátorok* – álláspontja alapján azonban a szerződés egy ilyen árklauzula mellett is érvényesen létrejön:

„*Huiusmodi emptio... 'quantum pretii in arca habeo', valet...*”

²⁷ Vö. BESSENYŐ A.: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében* (Budapest – Pécs 2010⁴), 134-135. o., FÖLDI A. – HAMZA G.: *A római jog története és intézményei* (Budapest 2011¹⁶), 398. o.

²⁸ Ld. a verbálobligációkról *Justinianusnál*. I. 3, 15, 6: *Condiciones, quae ad praeteritum vel ad praesens tempus referuntur, aut statim infirmant obligationem aut omnino non differunt: veluti 'si Titius consul fuit' vel 'si Maevius vivit, dare spondes?' autem ita se habent, statim valet. Per rerum naturam certa sunt, non morantur obligationem, licet apud nos incerta sint.*

²⁹ Vö. A. TORRENT: 'Pretium certum'. Determinación del precio 'per relationem' (id.), 88. o.

Mielőtt a „*quantum pretii in arca habeo*” árklauzula részletesebb elemzésébe bocsátkoznánk, feltétlenül meg kell említeni azt a tényt, hogy a forráshely hitelességét megkérdőjelező romanisták – így BESELER, ARANGIO-RUIZ, DAUBE és ZIMMERMANN – szerint az *arca*-eset nem több pusztán gondolati játéknál, kitalált, ezért a *certum pretium* kérdésével kapcsolatban jogi analízisre nem is érdemes.

BESELER álláspontja alapján egy ilyesféle „balga” ármegállapítás nem fordulhat elő egy értelmes ember képzetében sem.³⁰

ARANGIO-RUIZ hasonlóképp egyszerű betoldásnak tekinti e második példát. Megállapítása szerint az „*ignoratur quanti emptus sit*” fordulat kizárólag akkor értelmezhető, amikor az *emptor* előtt ismeretlen a vételár, az *arca*-esetnél viszont az eladó nem tudja, hogy mennyiért kerül sor az értékesítésre.³¹

DAUBE véleménye szerint egy ilyen ügyletnek semmiféle gazdasági realitása nincs,³² egyben elképzelhetetlennek tartja, hogy a remekjogász Ulpianus a vételár meghatározottsága kapcsán az *arca*-esetre hivatkozott volna.³³

ZIMMERMANN – kétségesnek tartva, hogy a *certum pretium* követelménye érvényesül-e egy ilyesfajta „hazardjátéknál” – úgyszintén megkérdőjelezi a fragmentum második példájának hitelességét.³⁴

Vitathatatlan, hogy a vizsgált forrásban bemutatott két esetvariáns (*quanti tu eum emisti* és *quantum pretii in arca habeo*) kockázati foka egymástól lényegesen eltér, azonban úgy véljük, ez a tény önmagában még nem kérdőjelezheti meg az *arca*-eset létjogosultságát. A magunk részéről – jóllehet valóban pontosabb lenne helyette a „*quanti venditus sit*” vagy a „*veneat*” kifejezés használata – nem tartjuk különösebben zavarónak az „*ignoratur quanti emptus sit*” fordulatot sem. Az éremnek ugyanis két oldala van: mivel az eladó nincs tisztában a *pretium* összegével, éppúgy nem tudja, hogy a vevő mennyiért vásárol, mint azt, hogy ő maga milyen áron értékesít.

³⁰ G. v. BESELER: *Romanistische Studien* (id.), 287. o.: „...so törichte Preisbestimmungen kommen nicht vor, auch nicht in der Phantasie eines verständigen Mannes.”

³¹ V. ARANGIO-RUIZ: *La compravendita in diritto romano I* (id.), 138-139. o.: „Ma più grave è il fatto che la motivazione finale è ragionevole per uno sola fra i due esempi dati, cioè per il primo, non certamente per quello, veramente singolare, di chi comperi per quanto danaro ... ha in cassaforte.”

³² D. DAUBE: *Certainty of Price* (id.), 13. o.: „There is nothing businesslike at any time about sale 'at what the buyer has in his chest'...”

³³ Vö. D. DAUBE: *Certainty of Price* (id.), 12. o.

³⁴ R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations* (id.), 253. o.: „Do the parties really deserve protection for what can only be described as a gamble? What sober motive could induce a purchaser to promise whatever he happens to have in his safe as the purchase price?”

Hogy eldönthessük, valóban pusztá hazardjáték-e egy efféle kikötés, avagy – az első példához hasonlóan – ez esetben is teljesül a *certum pretium* követelménye,³⁵ mindeneelőtt azt kell világossá tennünk, hogy *sine pretio* vagy sem az adásvétel egy ilyen árklauzula mellett. Ha – a vevő ígérete ellenére – nem lenne semmi a ládában, az adásvétel természetesen *sine pretio* lenne, de vajon valóban erre az esetre gondolt a jogász a példában? Egyáltalán összeegyeztethető lenne egy efféle „csel” a vevő részéről az adásvételi ügyletek tisztessége felett őrködő jóhiszemmel?

Nyilvánvaló, hogy az *emptio venditio* mint konszenzuálszerződés egyik *essentialis* eleme hiányában sem jöhet létre érvényesen. A felek egybehangzó akaratnyilatkozatának át kell fognia mindkét lényeges alkatrészt, az áruhoz hasonlóan a vételárat is. Így tehát kizárhatjuk annak lehetőségét, hogy az adásvétel *sine pretio* – üres *arca* esetén – érvényesen létrejöhetne.

Ekképpen tarthatatlanná válnak azok a fenti irodalmi álláspontok is, melyek az *arca*-esetben – mint a *sine pretio* adásvétel lehetőségét is magába foglaló ügyletben – egyfajta „hazardjátékot”, hovatovább a reményvételhez (*emptio spei*)³⁶ hasonló aleatórius ügyletet vizionálnak.³⁷

A gondolati párhuzam az *emptio spei*vel különösen akkor kínálkozik csábító lehetőségként, ha azt – csatlakozva a pandektisták óta³⁸ a romanisztikában többséginek tekinthető, így például ARANGIO-RUIZ,³⁹ DAUBE,⁴⁰ KASER⁴¹ vagy KURZ⁴² által képviselt állásponthez – sajátos, áruként magát a reményt, egy bizonytalan vagyonszerzés pusztá esélyét kínáló, *sine re* adásvételként fognánk fel. Azon túl, hogy

³⁵ Így vélekedik J. A. C. THOMAS: *Marginalia on certum pretium* (id.), 79-81. és különösen 89. o., A. WACKE: *Pecunia in arca*, *OIR* 8 (2003), 98. o. és T. G. LEESEN: *Gaius Meets Cicero. Law and Rhetoric in the School Controversies* (id.), 215. o.

³⁶ A reményvétel intézménytörténetéhez – a görög előképektől a római jogon át a modern polgári törvénykönyvekig – a legújabb hazai szakirodalomból BENKE J.: *Reményvétel* (Budapest 2011), 448 o. Az *emptio spei*hez a római jogban áttekintően ld. még M. KASER: *Erbschafts Kauf und Hoffnungskauf*, *BIDR* 74 (1971), 45–61. o., R. KNÜTEL: *Hoffnungskauf und Eviktionshaftung*, *ZSS* 117 (2000), 445–453. o., BENKE J.: *Emptio spei*, in: *Tanulmányok Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára* [AUSz 65], szerk. Jakab É. (Szeged 2004), 63-86. o., UÓ: *Aleatorischer Kauf nach römischem Recht*, *OIR* 11 (2006), 7-29. o.

³⁷ Ld. R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations* (id.), 253. o.: „Whilst, however, one might be able to buy or sell a chance („emptio spei”), it can hardly have been regarded as possible to pay with a chance.”

³⁸ Vö. Ch. F. GLÜCK: *Ausführliche Erläuterung der Pandekten nach Hellfeld, Teil IV, Abt. I* (Erlangen 1796), 192. o., B. WINDSCHEID: *Lehrbuch des Pandektenrechts II* (Frankfurt 1891⁷), 405. o.

³⁹ V. ARANGIO-RUIZ: *La compravendita in diritto romano I* (id.), 121. o.: „...vendita di un' alea”.

⁴⁰ D. DAUBE: *Purchase of a prospective Haul*, in: *Studi in onore di Ugo Enrico Paoli* (Firenze 1956), 206. o.: „...emptio spei ... is a purchase of an expectation, which may or may not materialize...”

⁴¹ M. KASER: *Erbschafts Kauf und Hoffnungskauf* (id.), 45. o.: „... Kauf der Gewinnaussicht”

⁴² V. KURZ: «Emptio rei sperata» «pura» oder «sub conditiona»? *Labeo* 20 (1974), 207. o.: „...der Kaufgegenstand ein spes ist.”

a magunk részéről az effajta, a reményt, a bizonytalan vagyonszerzés pusztá esélyét, lehetőségét árunak tekintő nézeteket túlságosan mesterkéltnek tartjuk, a reményvétel lényegét egyáltalán nem annak speciális tárgyában,⁴³ hanem a szokásos üzleti kockázat mértékét meghaladó, éppen a feltétlen vételárfizetési kötelezettségben megjelenő aleatórius jellegében látjuk.⁴⁴

A fentiekből következően, amint kétségtelenül a reményvételnél sem *sine re* az ügylet, úgy az *arca*-esetben sem beszélhetünk érvényes – mintegy *sine pretio* – adásvételről, ha a ládában egyáltalán nincs pénz. A fragmentum szerzője – legyen az Ulpianus vagy más posztklasszikus jogász – minden bizonnyal nem is erről az esetről beszélt. Ugyan az éppen Ulpianustól származó nevezetes forráshely⁴⁵ az adásvétel természetes velejárójának tekintette a *circumscriptiót*, a felek kölcsönös ügyeskedéseit, de – mint azt a későbbiekben látni fogjuk – annak legfőbb korlátját éppen az *emptio venditio bonae fidei* jellege jelentette. Annak a vevő előtt ismert ténynek az elhallgatása,⁴⁶ hogy a pénzesládájában egy árva garas sem található – az

⁴³ A megfoghatatlan „*spes*” helyett a reménybeli szerzés tényleges eredményét tekinti az ügylet tárgyának F. DE VISSCHER: *La vente de choses futures et la théorie du risque contractuel* (Bruxelles-Berlin-Paris 1914), 21-31. és 72-86. o. is.

⁴⁴ Hasonlóképp vélekedik BESSENYŐ A.: Kauf unbestimmter Mengen von Fungibilien oder Sachgesamtheiten. Kritische Bemerkungen zur romanistischen Lehre vom Kauf zukünftiger Dinge, in: *Tanulmányok Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára* [AUSz 65], szerk. JAKAB É. (Szeged 2004), 103-104 és 112-114. o., hangsúlyozva, hogy a reményvétel fő forráshelyének tekintett Pomp. D. 18, 1, 8, 1-ben szereplő „*quasi alea emitur*” fordulatban az „*alea*” szó nem alanyesetben, hanem *ablativusban*, „*aleā*”-ként (*ablativus modi*) értendő. A reményvételnél tehát a szerző szerint sem kockázatot, hanem kockáztatva vesznek. Ekképpen az *emptio spei* kifejezésben a „*spei*” szó sem *genitivus obiectivusként* értelmezendő, az valójában *genitivus causae*. A reményvételnek ugyanis – amint azt magunk is véljük – egyáltalán nem a tárgya, hanem motívuma, mozgatórugója a remény. Nem értünk egyet ugyanakkor a szerző – BENKE J.: *Reményvétel* (id.), 130-131. o. által hasonlóképpen vitatott – azon álláspontjával, miszerint az *emptio spei* annak megkötésekor még nem befejezett, s csak az áru megszerzésével perfektuálódna. BESSENYŐ ezen tézise ugyanis éppen a vevő feltétlen vételárfizetési kötelezettségében álló lényegétől fosztaná meg a reményvételt. A szerző teóriája mentén haladva nehezen lenne indokolható ugyanis, hogy miért tartozik az *emptor* az ellenszolgáltatással abban az esetben is, ha a reménybeli szerzés eredménye elmarad. Ha az ügylet nem perfektuálódik, a veszély sem szállhat át a vevőre. Véleményünk szerint tehát szükségtelen a *perfectio* tételét használnunk az *emptio spei* dogmatikai szerkezetének magyarázatára. Általános főszabály alkalmazása helyett el kell fogadnunk, a reményvételnél a *periculum* mint szerződésspecifikus kockázat úgy jelenik meg, hogy az áru konkretizációját megelőzően, a felek megállapodása alapján már a vevőre hárul a veszély. Egy sajátos kockázattelepítésről van tehát szó, semmi egyébről *emptio spei* esetén.

⁴⁵ Ulp. D. 4, 4, 16, 4: *Idem Pomponius ait in pretio emptionis et venditionis naturaliter licere contrahentibus se circumvenire*. A fragmentum részletes elemzését ld. a IV. fejezetben.

⁴⁶ Éppúgy, ahogy a „*quantum tu eum emisti*” kikötésnél az eladó részéről annak elhallgatása, hogy korábban valójában nem is vásárolta az árut. Ld. J. A. C. THOMAS: *Marginalia on certum pretium* (id.), 79. o.: „Knowledge on the vendor’s part that he had not bought the res or on the buyer’s part that the box was empty would operate in the same way, being incompatible with bona fides.” Vö. továbbá A. TORRENT: ‘*Pretium certum*’. Determinación del precio ‘per relationem’ (id.), 90. o.

eladó tudatos megtévesztéseként (*dolus malus*) –, nyilvánvalóan átlépte volna e határt.⁴⁷

Az *arca*-esetet tehát még a gondolati párhuzam szintjén is csak megszorításokkal fogadhatjuk el egyfajta „fordított” reményvételnél. Az asszociáció lehetőségét azonban korántsem a kölcsönös szolgáltatások egyikének speciális jellege, főként nem annak hiánya teremti meg. Mégha a többségi állásponthoz csatlakozva a reményt – vagy amint legújabban BENKE pontosítja, „a reménybeli dolgok megszerzésének kötelmi hatályú várományát”⁴⁸ –, mint egyfajta immateriális jószágot áruként tekintve, *sine re* adásvételnélként minősítenénk is az *emptio spei* alakzatát, azt semmiképp nem vonhatjuk kétségbe, hogy maga a *merx* – legyen bármilyen bizonytalan is annak mennyisége és minősége – ne létezne a felek megállapodásának időpontjában. Hogy a későbbiekben ebből mennyit tud az eladó a vevő rendelkezésére bocsátani, az már egy másik – a *captus* sikerétől függő – kérdés. Ugyanígy, a „*quantum pretii in arca habeo*” klauzuláját tartalmazó szerződés is csak akkor minősíthető érvényes adásvételnek, ha az *arca* a szerződéskötés idején – ugyan az eladó előtt nem ismert mennyiségben, de – tartalmazza az ellenszolgáltatást.

Kijelenthetjük tehát: amint a reményvételnél árunak, úgy az *arca*-esetben vételárnak mindenféleképpen lennie kell! A két ügylet közötti egyedüli összekötő kapocs az „*alea*”: más-más motiváció által vezérelve, de mind az *arca*-példában, mind az *emptio spei*-nél az átlagos üzleti kockázatot meghaladó rizikót vállalnak a felek.

Lényeges különbség mutatkozik azonban a szerződés által meghatározott kockázattelepítés módjában is. Az *emptio spei* vevője köteles a vételárat feltétel nélkül akkor is megfizetni, ha „üres marad a háló”, és az eladó egyáltalán nem tudja részére az árut szolgáltatni, míg esetünkben az *arcának* – a „*sine pretio nulla venditio est*” tételből következően – a pénzbeli ellenszolgáltatást, a visszterhes szerzés szándékát minimálisan kifejező csekély mértékben (*verum pretium*),⁴⁹ de tartalmaznia kell.

A fentiek alapján összegzésként megállapíthatjuk tehát, hogy amint a forrás első esetvariánsa (*quanti tu eum emisti*) csak egy korábban valóban lebonyolított adásvétel esetén, úgy a vizsgált második példa (*quantum pretii in arca habeo*) is csupán akkor értelmezhető és fogadható el érvényes adásvételnélként, ha tartalmazza a vételárat

⁴⁷ A *circumscriptiō*ról és általában a szabad alku korlátairól részletesen ld. a IV. fejezetben.

⁴⁸ BENKE J.: *Reményvétel* (id.), 137. o.

⁴⁹ Ld. erről a IV. fejezetben.

a láda.⁵⁰ Az interpolációkritikusok által justinianusi betoldásnak tekintett „*tam evidenti venditione*” kifejezés ugyanis értelmezésünk szerint nem egyszerűen az egyértelmű eladási vagy vételi szándékra utal,⁵¹ hanem sokkal inkább arra, hogy egy „nyilvánvaló eladásnál” egyik lényeges ügyleti alkatrész – úgy a *merx* mint a *pretium* – léte sem lehet kérdéses. Az ily módon megállapított vételár – annak szubjektív bizonytalansága ellenére – tehát maradéktalanul kielégíti a *certum pretium* követelményét.

2. 2. 4. „*Quanti a testatore emptus est*” – mindkét fél előtt ismeretlen vételár

A *pretiumra* vonatkozó szubjektív elképzelések irrelevanciája tükröződik az alábbi, Ulpianustól származó sorokból is.

Ulpianus D. 18, 1, 37 (*Ulpianus libro 3 disputationum*):

Si quis fundum iure hereditario sibi delatum ita vendidisset: 'erit tibi emptus tanti, quanti a testatore emptus est', mox inveniatur non emptus, sed donatus testatori, videtur quasi sine pretio facta venditio, ideoque similis erit sub condicione factae venditioni, quae nulla est, si condicio defecerit.

A remekjogász a fragmentumban egy olyan esetről tudósít, amelynél a szerződéskötés időpontjában egyik fél előtt sem volt ismert a vételár, illetve annak hiánya. Eszerint, ha valaki egy általa megörökölt telket az „ez neked annyiért lesz eladva, amennyiért az örökhagyó megvette” kikötéssel értékesített, és csakhamar bebizonyosodott, hogy az örökhagyó nem vette, hanem ajándékba kapta a dolgot, az eladás úgy tekintendő, mintha nem történt volna ármeghatározás. Ezért egy ilyen ügylettel hasonló a helyzet, mint egy feltétel mellett kötött eladásnál, amely semmis, ha a *condicio* nem következik be.

Bár a szöveg közvetlenül nem utal rá, világosan kitűnik a fragmentumból, hogyha az örökös azon az áron értékesít, amennyiért az örökhagyó korábban vásárolta

⁵⁰ A. TORRENT: 'Pretium certum'. Determinación del precio 'per relationem' (id.), 90. o.: „Claro es que con la cláusula '*quantum in arca habeo*' no habría compraventa si no hubiera nada en la caja, porque entonces sería una venta sine pretio y como tal nula.”

⁵¹ Ld. D. DAUBE: Certainty of Price (id.), 10. o.

a dolgot, az adásvétel érvényes. A vételár – ugyan mindkét szerződő partner előtt ismeretlen annak pontos összege, így szubjektíve bizonytalan – kellően meghatározott, a *certum pretium* követelménye ekképpen teljesül. Ulpianus nem is foglalkozik ezzel az esettel, a szerződés érvényessége tehát – úgy tűnik – magától értetődő számára: a jogi probléma csak akkor merül fel, ha az örökhagyó nem vásárolta, hanem ajándékba kapta az ingatlant.

Meg kell azonban azt is említenünk, hogy – a korábban vizsgált fragmentumokhoz hasonlóan – e *Digesta*-hely sem maradt mentes az interpolációgyanúsításoktól.

Így BESELER álláspontja alapján az „*ideoque*” fordulat – más forráshelyekhez hasonlóan – egyértelmű bizonyítéka a szövegmódosításnak,⁵² ezért az általa bevezetett mellékmondatot utólagos betoldásnak tekinti, és a következőképp rekonstruálja a szöveget:

„Si quis fundum <qui defuncto donatus erat,> iure hereditario sibi delatum ita <vendiderit>, 'erit tibi emptus tanti quanti a testatore emptus est', <nulla est venditio>.”⁵³

Eszerint tehát, ha valaki egy az örökhagyó által korábban ajándékba kapott, majd általa megörökölt telket „ez neked annyiért lesz eladva, amennyiért az örökhagyó megvette” kikötéssel adott el, az adásvétel semmis.

DAUBE – bár BESELER interpretációját elutasítja – úgyszintén interpolálnak tartja a forrást:⁵⁴ véleménye szerint a bizánci kompilátorok a harmadik személy általi ármeghatározás tárgyában hozott justinianusi döntvényt⁵⁵ mintaként használva ezt az esetet is feltételes adásvételnek tekintették.⁵⁶

⁵² Vö. G. v. BESELER: *Et (atque) ideo*, ZSS 45 (1925), 456. o.

⁵³ G. v. BESELER: *Romanistische Studien* (id.), 291. o.

⁵⁴ Ld. erről az újabb irodalomban: E. METZGER: *Quare? Argument in David Daube, after Karl Popper*, *RLT* 27 (2004), 28-34. o.

⁵⁵ C. 4, 38, 15 és I. 3, 23, 1

⁵⁶ D. DAUBE: *Certainty of Price* (id.), 20. o.

Álláspontunk alapján a forrásból – ha egyáltalán valóban interpolált⁵⁷ – sem a BESELER által rekonstruált jogi tartalom, sem a DAUBE által felvetett feltételes adásvétel tétele nem olvasható ki.

A BESELER által „helyreállított” fragmentum jól példázza a néhol valóban „kritikátlan”⁵⁸ interpolációkritika veszélyeit.⁵⁹ Miután a szerző kihúzza az álláspontja alapján a kompilátorok általi betoldásnak tekinthető mellékmondatot a forráshely végéről, úgy próbál abból értelmes szöveget „faragni”, hogy annak jelentése, jogi mondanivalója mindeközben teljesen elváljék az eredetitől. A beseleri textus alapján joggal feltételezhetnénk, hogy a *venditor* úgy kínálta eladásra a telket a sajátos, korábbi adásvételre utaló árklauzulával, hogy mindeközben tudatában volt ama fontos ténynek, miszerint az örökhagyó ajándékba kapta a dolgot.⁶⁰ Erről az eshetőségről az *ulpianusi* szövegben nyilvánvalóan szó sincs. Az eredeti tényállásból egyértelműen kitűnik ugyanis, hogy sem az eladó, sem a vevő nem volt tisztában az ajándékozás tényével. Az örökös tehát – anélkül hogy pontos ismeretei lennének az örökhagyó által kötött korábbi ügyletről – nyomban a hagyaték megnyílását követően értékesíti a telket.⁶¹

Ami a DAUBE által felvetett feltételes adásvétel kérdését illeti, mindenekelőtt megjegyzendő, hogy a kompilátorok valóban több esetben – így például a harmadik személy általi vételármeghatározásnál⁶² – azonosították a szerződés egy lényeges alkatrészének megállapítását, annak perfektuálódását az ügyleti feltétel bekövetkezésével. Az *ulpianusi* szövegben azonban, mivel a jogtudós álláspontja alapján a korábbi ajándékozás miatt az adásvétel *sine pretio* érvénytelennek tekintendő, fel sem merül a *perfectio* kérdése. Ellentétben továbbá a justinianusi

⁵⁷ Vö. A. TORRENT: 'Pretium certum'. Determinación del precio 'per relationem' (id.), 88-89. o.: ...y en D. 18, 1, 37 no se dice que aquella venta fuera una venta condicional, sino que podría asimilarse de algun modo a las ventas condicionales ... y esta construcción tan delicada, no puede ser atribuída a los compiladores."

⁵⁸ Vö. BESSENYŐ A.: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében* (id.), 74. o.

⁵⁹ Vö. O. LENEL: 'Wortforschung', ZSS 50 (1930), 1-16. o.

⁶⁰ Abban az esetben, ha az eladó tudta volna, hogy az örökhagyó ajándékba kapta a telket, úgy is értelmezhetnénk a kikötést, mintha ő is ajándékozni akarna. Vö. J. MACKINTOSH: *The Roman Law of Sale with Modern Illustrations* (Edinburgh 1892), 81. o.

⁶¹ Ellentétben a fentebb vizsgált, a „*quanti tu eum emisti*” klauzulával kötött adásvétellel (Ulp. D. 18, 1, 7, 1) itt az eladónak nem is kellett tudnia arról, hogy a korábbi ügylet ingyenes volt, így az adásvétel *sine pretio*. Vö. J. A. C. THOMAS: *Marginalia on certum pretium* (id.), 79. o.

⁶² Ld. erről e fejezet 4. pontjában.

döntvény⁶³ terminológiáját pontosan (*sub hac condicione...*) alkalmazó – s ekképpen feltehetően valóban interpolált – fragmentumokkal,⁶⁴ a vizsgált forrásban a remekjogász korántsem egy „feltétel alatt kötött” megállapodásról beszél.⁶⁵ A „*quanti a testatore emptus est*” árklauzulát nem tekinti *condicio suspensivának*, csupán azt hangsúlyozza, hogy egy ilyen kikötés mellett megkötött *emptio venditio* – ugyanúgy, mint egy (felfüggesztő) feltételes adásvétel (*similis erit sub condicione factae venditioni*) a *condicio* be nem következésekor – érvénytelennek tekintendő, amennyiben az eladó jogelődje ingyenesen szerezte a telket. Az örökhagyó által korábban kötött – azaz a múltban már bizonyosan végbement – ügylet ingyenességétől (ajándékozás) vagy visszterhességétől (adásvétel) függően bekövetkező, illetve meghíúsuló ármeghatározás mint érvényességi kellék pedig csupán egyfajta hallgatolagos feltételként (*condicio tacita*) vagy még inkább *condicio iurisként*⁶⁶ – miképp *sine pretio* az adásvétel érvényesen nem jöhet létre – értelmezhető.⁶⁷ Valamely joghatás tényállásbeli előfeltétele pedig nyilvánvalóan nem valódi ügyleti feltétel, mégha a felek külön ki is kötnék azt.⁶⁸

A jogász a fentiekből következően a vizsgált árklauzulával kötött ügyletet – annak dogmatikai szerkezetét tekintve – nem azonosítja a feltételes adásvétellel, pusztán a szerződés érvénytelensége, mint jogkövetkezmény (*quae nulla est*) tekintetében von párhuzamot a két eset között. Számunkra azonban sokkal fontosabb tanulsága is van a fragmentumnak: Ulpianus példája – közvetetten – igazolja, hogy az akár mindkét szerződő partner előtt ismeretlen, de objektíve bizonyos vételár az adásvétel érvényes létrejöttéhez kellőképp meghatározottnak tekinthető.

⁶³ Iust. C. 4, 38, 15 pr.-3 – a császár döntvényét a harmadik személy általi ármeghatározással kapcsolatban részletesen elemezzük a későbbiekben.

⁶⁴ Így Gai. D. 18, 1, 35, 5 és Gai. D. 19, 2, 25 pr.

⁶⁵ Hasonlóképp ^{rec.} M. KASER: *Studies in the Roman Law of Sale, Dedicated to the memory of Francis de Zulueta*, Edited by David Daube (Oxford 1959), ZSS 77 (1960), 461. o.

⁶⁶ A *condicio tacita* és a *condicio iuris* kérdésköréhez ld. P. OERTMAN: *Die Rechtsbedingung <conditio iuris>. Untersuchungen zum bürgerlichen Recht und zur allgemeinen Rechtslehre* (Leipzig 1924 – Neidruck Aalen 1968), 249 o., M. KASER: *Conditio iuris und conditio tacita*, in: *EOS 48/1, Symbolae Raphaeli Taubenschlag dedicatae I*, ed. G. Krókowski – V. Steffen – L. Strzelecki (Vratislavae – Varsaviae 1956), 421-438. o., az újabb irodalomból S. CASTÁN PÉREZ-GÓMEZ: *Conditio iuris y tacita condicio. Las condiciones implícitas en el derecho privado romano* (Madrid 2006), 192 o., továbbá C. MOKREJS: „In der Schwebe“. Zum Versuch der Kategorisierung der *conditio iuris* im klassischen römischen Recht, *RIDA 57* (2010), 315-330. o.

⁶⁷ Vö. D. DAUBE: *Certainty of Price* (id.), 19. o., J. A. C. THOMAS: *Marginalia on certum pretium* (id.), 78. o., A. TORRENT: 'Pretium certum'. Determinación del precio 'per relationem', 89. o.

⁶⁸ Ld. BENEDEK F.: *Római magánjog. Dologi és kötelmi jog* (Pécs 1995²), 151. o.

2. 3. „*Quanto pluris eum vendidero*” – objektíve (részben) bizonytalan vételár

Mivel a fenti forráspéldák véleményünk szerint kellőképp alátámasztották, hogy az egyik vagy akár mindkét szerződő félnek a *pretium* pontos összegéről alkotott elképzelései – azaz a vételár szubjektív bizonytalansága – irrelevánsak annak meghatározottsága szempontjából, a *certum pretium* követelménye kapcsán a továbbiakban az objektíve bizonytalan vételár kérdésköre igényel részletesebb elemzést.

Alaptételként fogalmazhatjuk meg, hogy a római juristák számára a *certum pretium* követelményét csak egy a felek által a szerződéskötés időpontjábanösszességében meghatározott, vagy legalább objektív körülmények alapján bizonyosan megállapítható vételár elégítette ki.

Adott esetben azonban lehetséges volt az is, hogy a fix, szabott ár mellé egy bizonytalan tétel is kapcsolódjon, és e kettő együtt adja a *pretium* összegét.⁶⁹ Amint azt Ulpianus is megállapítja, a vételár meghatározásának ezen – objektíve részben bizonytalan – módja is megfelelt a *certum pretium* követelményének.

Ulpianus D. 18, 1, 7, 2 (*libro 28 ad Sabinum*):

Si quis ita emerit: 'est mihi fundus emptus centum et quanto pluris eum vendidero', valet venditio et statim impletur: habet enim certum pretium centum, augetur autem pretium, si pluris emptor fundum vendiderit.

A remekjogász szerint, ha valaki így vásárolt: „a telek nekem százért és amennyivel többért azt majd eladom, megvétetett”, az eladás érvényes és nyomban teljesíthető. Ugyanis a vételár százra meghatározott, de emelkedik az, ha a vevő a telket drágábban fogja eladni.

⁶⁹ Ez a tényállás, ahogy azt E. SECKEL – E. LEVY: Die Gefahrtragung beim Kauf im klassischen römischen Recht (id.), 117-263. o. is kiemelik, élesen elkülönítendő a következő fejezetben elemzésre kerülő, súly, szám, mérték szerint meghatározott dolgok vételének (*emptio ad mensuram*) ama esetétől, amikor a *pretium* bizonytalanságát a vételtárgy mennyisége vonatkozásában fennálló hiány okozza.

Az ulpianusi tényállás alapján tehát úgy került sor az ingatlan adásvételére, hogy a felek megállapodása alapján a vevő nemcsak a kialakított fix összeget (*centum*) köteles megfizetni, hanem az esetleges jövőbeni újraértékesítésből származó – a vételár összegét mintegy megemelő (*augebitur pretium*) – haszon is az eladót illeti.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy a fragmentum hitelességének, klasszikus eredetének kérdése – ahogy azt már más, a *certum pretium* „határeseit” bemutató szöveghelynél is megállapítottuk – ebben az esetben is megosztotta a romanistákat. A forrással kapcsolatos interpolációkritikai vitára, a szöveg-rekonstrukcióra irányuló kísérletekre röviden csak annyiban látszik célszerűnek utalni, amennyiben segítenek a vizsgált *Digesta*-hely tulajdonképpeni jogi mondanivalójának feltárásában.

Rátérve immár a forráshely hitelességével kapcsolatos kérdésre, megjegyzendő, hogy az azonnali teljesíthetőség, tehát az ügylet perfekuálódásának kiemelése miatt már BECHMANN is kétségbe vonta a fragmentum klasszikus eredetét.⁷⁰ Úgyszintén posztklasszikus betoldásnak vélte az „*et statim impletur*” fordulatot HAYMANN.⁷¹

BESELER már jóval merészebben – azt tulajdonképpen megcsonkítva⁷² – nyúlt a forráshoz. A „*valet*” kifejezéssel kezdődő teljes szövegrészt kihúzva a következőképpen rekonstruált:

„*Si quis ita emerit 'est mihi fundus emptus centum et quanto pluris eum vendidero', centum <emisse videtur> si pluris fundum vendiderit.*”⁷³

Álláspontunk szerint a szöveg rekonstrukciójára tett beseleri kísérlet egyáltalán nem segít a fragmentum pontos jogi tartalmának feltárásában. A szerző által „helyreállított” textusból – egyebek mellett – éppen az a szövegrész – „*augebitur autem pretium*” – marad ki, amely a jogkérdést felveti. Egy ekképpen átalakított forrás, miszerint a telek „százért megvettnek tekintett” (*centum emisse videtur*) akkor is, ha a vevő a telket

⁷⁰ Vö. A. BECHMANN: *Der Kauf nach gemeinem Recht II* (Erlangen 1884, repr. Aalen 1965), 343. o.

⁷¹ Vö. F. HAYMANN: Zur Klassizität des periculum emptoris ZSS 48 (1928), 348. o.

⁷² A. TORRENT: 'Pretium certum'. Determinación del precio 'per relationem', (id.), 91. o. a Beseler által „helyreállított” szöveggel kapcsolatban szellemesen megjegyzi: „Para Beseler esta frase es tan oscura como ininteligible...”

⁷³ Ld. G. v. BESELER: *Romanistische Studien* (id.), 287. o. D. DAUBE: *The Certainty of Price* (id.), 31. o. már jóval óvatosabban írta át a fragmentumot, véleménye szerint csupán az „*augebitur autem pretium, si pluris emptor fundum vendiderit*” szövegrész interpolált.

drágábban értékesíti – túl azon, hogy az eredetihez képest teljesen más jelentést kap –, egyáltalán semmit nem mond az újraértékesítésből származó haszon kérdéséről.

ARANGIO-RUIZ⁷⁴ és ZIMMERMANN⁷⁵ ugyancsak interpolálnak tekintik a forrást, sőt, mintegy kétségbe vonva egy efféle megállapodás létjogosultságát, hangsúlyozzák, hogy egy olyan adásvétel megkötése, ahol a vevő semmiféle hasznot nem remélhet egy esetleges újraértékesítésből, egyszerűen nem állhat az *emptor* érdekében.

Úgy véljük, hogy a forrásban szereplő – tárgyában nem véletlenül ingatlanokra korlátozott – megállapodás gyakorlati jelentőségét megkérdőjelező romanisták álláspontja korántsem helytálló. Elég csak elképzelnünk azt a helyzetet, amikor valaki – pusztán annak okán, hogy megakadályozza ott egy zajjal, füsttel, egyéb kényelmetlen behatással (*immissio*) járó üzem letelepedését – a lakóházával szomszédos, üres telkét úgy adja el a számára megfelelő vevőnek, hogy közben biztosítja, az *emptornak* – lévén az esetleges haszon nem őt illeti – ne álljon érdekében az újraértékesítés. Ebből azonban egyáltalán nem következik az, hogy a vevő javát ne szolgálhatná egy ilyen üzlet, ugyanis a jövőbeni profitot kizáró klauzula kétségkívül árleszorító hatású. Az adásvétellel tehát mindkét fél jól jár: az eladó pénzhez jut a kihasználatlan telekből, egyben – kizárva annak eshetőségét, hogy az *emptor* a jövőben bármikor elcsábuljon egy jobb ajánlatért – biztosítja nyugalmát, a vevő pedig a piaci ár alatt szerezi meg az ingatlant.

Az eladó – az *emptio venditio bonae fidei* jellegéből következően – természetesen egy a szerződéshez, annak megkötésével egy időben járuló (*in continenti*) záradékkal, azaz mellékegyezményvel (*pactum adiectum*) is kizárhatná azt a lehetőséget, hogy a vevő egy számára nem kívánatos partnerrel szerződjön.⁷⁶ A

⁷⁴ V. ARANGIO-RUIZ: *La compravendita in diritto romano I* (id.), 139. o.: „Più che le critiche formali del Beseler, mi preoccupa qui la mancanza nel compratore di ogni interesse al contratto...” Ezzel szemben ld. D. DAUBE: *Purchase of a prospective Haul*, in: *Studi in onore di Ugo Enrico Paoli* (id.), 205⁴. o.

⁷⁵ R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations* (id.) 253-254. o.: „It has been suggested that transactions of this type are impractical: the vendor cannot hope derive any advantage from a term such as this, since the purchaser has no incentive to make a profit.”

⁷⁶ A *bonae fidei contractusokhoz* járó *pacta adiecta*ról áttekintően ld. P. E. VIARD: *Les pactes adjoints aux contrats en droit romain classique* (Paris 1929), 152 o., G. GROSSO: L'efficacia dei patti nei "bonae fidei iudicia", in: *Studi Urbinati 1/3-4* (1927) 29-69. o., Uő: Efficacia dei patti nei "bonae fidei iudicia": patti e contratti, in: *Scritti Storici Giuridici III* (Torino 2001), 84-123. o. [In Memoria dell'Istituto Giuridico della Regia Università di Torino 2a 3 (1928) 3-42. o.] További irodalommal ld. M. KASER: *Das römische Privatrecht I* (id.), 487. o.

venditor érdekét szolgáló mellékegyezmények⁷⁷ közül szóba jöhető *pacta adiecta* – *pactum de retroemendo* és a *pactum protiméseós* (προτιμήσεως) – egyike sem nyújtana azonban akkora biztosítékot, mint a vizsgált árklauzula. Míg az eredeti vételár megfizetésével gyakorolható visszavásárlási jogával csak meghatározott időn belül élhetne a *venditor*, addig az elővásárlási jog kikötésével a harmadik személy által kínált, az eredetinel vélhetően magasabb árat kellene megfizetnie a vevőnek.⁷⁸

Ehelyütt emeljük ki, hogy az irodalomban találunk olyan álláspontot is, mely magát a „*quanto pluris eum vendidero*” klauzulát értelmezi – külön nem nevesített, de az adásvételből fakadó keresettel peresíthető – *pactum adiectum*ként. Az „*augebitur*” kifejezéssel bevezetett mellékmondatot justinianusi betoldásnak tekintő DAUBE⁷⁹ egészen egyedi – ám véleményünk szerint téves – megállapítása szerint ugyanis a klasszikus jurisperitusok nem a későbbi eladásból remélhető profitot, hanem a jövőbeli haszon megfizetésére irányuló kötelezettségvállalást tekintették egyfajta „quasi vételárrésznek”,⁸⁰ s fogadták el ekképpen – a szabiniánusok álláspontját követve⁸¹ – *actio venditivel* kikényszeríthetőnek.⁸² Ebben az értelmezésben tehát az újraértékesítésből származó haszonról való megállapodás egy a főszerződést kiegészítő *pactum* része.⁸³ A justinianusi kompilátorok azonban – véli DAUBE – az ilyen finom distinkciókat figyelmen kívül hagyva, csupán azt tartották szem előtt, hogy ugyanaz a kontraktuális kereset indítható a fix összegű vételárra és a jövőbeni haszonra is, így az esetleges profitot is a *pretium* részének tekintették.⁸⁴

A szerző gondolatmenete kétségkívül érdekes, de köszönő viszonyban sincs az ulpianusi szöveg valódi mondanivalójával. A remekjogász a forrásban semmilyen

⁷⁷ A témakörhöz az újabb irodalomból ld.: A. M. MANRIQUE: *Pactos en el contrato de compraventa en interés del vendedor* (Madrid 2006), 414 o.

⁷⁸ Ld. BENEDEK F.: *Római magánjog. Dologi és kötelmi jog* (id.), 177. o.

⁷⁹ D. DAUBE: *Certainty of Price* (id.), 31. o. tehát a fent idézett, BESELER által rekonstruált szöveghez képest már jóval óvatosabban írná át a fragmentumot. A szerző álláspontja alapján csupán az „*augebitur autem pretium, si pluris emptor fundum vendiderit*” szövegrész az interpolált.

⁸⁰ D. DAUBE: *Certainty of Price* (id.), 35. o.: „The classiscs had represented as quasi part of the price, not the profit, but the special term to pay over a profit.”

⁸¹ A szerző – egy újabb iskolavítát vizionáló – részletesen kifejtett álláspontja alapján a prokuliánusok csupán *in factum actióval* tették peresíthetővé az újraértékesítésből esetlegesen befolyó hasznot. Vö. D. DAUBE: *Certainty of Price* (id.), 31-35. o.

⁸² Vö. ^{rec.}M. KASER: *Studies in the Roman Law of Sale, Dedicated to the memory of Francis de Zulueta*, Edited by David Daube (Oxford 1959), (id.), 461- 462. o.

⁸³ D. DAUBE: *Certainty of Price* (id.), 31. o.: „...the profit falling under a subsidiary pact.”

⁸⁴ Ld. D. DAUBE: *Certainty of Price* (id.), 35. o. Vö. továbbá M. TALAMANCA: *Vendita in generale* (Diritto romano) (id.), 366⁶³⁹ o.

*pactum adiectum*ról nem beszélt. Ha akár a klasszikusok, akár a justinianusi kompilátorok egyfajta mellékegyezményként fogták volna fel a vizsgált árklauzulát, feltehetően találnánk a *Digestá*ban legalább egy olyan fragmentumot, amely ezt megemlíti. Azonban sem a vizsgált szöveghely, sem egyéb források nem utalnak efféle megoldásra. Ahogy azt a kérdést sem vizsgálja Ulpianus, hogy mi a helyzet egy esetleges, az újraértékesítés során keletkezett veszteséggel.⁸⁵ Ennek nyilvánvaló oka az, hogy a felvetett jogkérdés korántsem egy – akár a nyereség, akár a veszteség sorsát rendező – *pactum adiectum*ra, hanem magára a vételárra, annak kellő meghatározottságára vonatkozott. A jogtudós állásfoglalása alapján pedig teljesül a *certum pretium* követelménye, ha a szerződéskötéskor szabott ár kiegészül egy esetleges jövőbeni értékesítésből befolyó haszonnal, azaz egy objektíve bizonytalan résszel.

Ugyanez a kérdés foglalkoztatja Ulpianust a következő fragmentumban is.

Ulpianus D. 19, 1, 13, 24 (*libro 32 ad edictum*):

Si inter emptorem praediorum et venditorem convenisset, ut, si ea praedia emptor heresve eius pluris vendidisset, eius partem dimidiam venditori praestaret et heres emptoris pluris ea praedia vendidisset, venditorem ex vendito agendo partem eius, quo pluris vendidisset, consecuturum.

A forrásban rögzített tényállás alapján egy telek vevője és az eladó úgy állapodtak meg, hogy amennyiben az *emptor* vagy annak örököse a telket (az eredeti vételárnál) drágábban értékesítené, ennek az összegnek a felét köteles a *venditor*nak szolgáltatni. A remekjogász állásfoglalása szerint, ha a vevő örököse a telket (ténylegesen)

⁸⁵ Az újraértékesítésből származó veszteség megfizetése kapcsán a DAUBE által a *dos aestimatá*val (Paul. D. 23, 4, 12, 3-4) felvetett párhuzam – jóllehet ott valóban felvállalható a különbözet megtérítésére irányuló kötelezettség, amennyiben a *fundus aestimatus* alacsonyabb áron kelt el, mint az *aestimatio* összege – nem szerencsés, mert itt a hozományi telek eladása, ekképpen a veszteség bekövetkezése még a becsérték megfizetése előtt történt, a vizsgált forrásunkban a vevő általi ismételt értékesítésre pedig nyilvánvalóan csak a korábbi vételár megfizetése után kerülhet sor. Ld. D. DAUBE: *Certainty of Price* (id.), 38-43. o. Vö. továbbá M. KASER: *Das römische Privatrecht I* (id.), 340. o. A *dos aestimatá*ról a legújabb irodalomban ld. F. M. MAZZANTE: *Dos aestimata, dos vendita? Die geschätzte Mitgift im römischen Recht* (Marburg 2008), 160 o.

drágábban adta el, akkor az eladó az adásvételből kifolyólag perelve követelheti annak az összegnek a felét, amennyivel többért került sor az értékesítésre.

E második – az interpolációkritika által is kevésbé támadott⁸⁶ – Ulpianus-fragmentum tényállása tehát csupán abban különbözik az előzőtől, hogy a felek megállapodása szerint csak a jövőbeni haszon felét kell megfizetni az eladó részére. Az előzőtől eltérően ez a forrás már egyértelműen állást foglal abban a kérdésben is, hogy a *venditor* milyen jogeszközzel érvényesítheti a profit ötven százalékának megtérítésére irányuló igényét. A jogász válasza, miszerint az *actio venditi* biztosított, egyben azon korábbi fejtegetéseinket is alátámasztani látszik, miszerint a lehetséges nyereséget a vételár részének kell tekintenünk.

Utóbbi tényállás – főként az árverési értékesítés keretei között értelmezve – kétségtelenül sokkal közelebb áll a valósághoz. Abban a tekintetben mindenképp, hogy egy afix összegű vételáron felül csupán az esetleges profit felének megfizetésére irányuló megállapodásból nyilván a vevő is több hasznot remélhet, így a szerződés megkötésére irányuló motiváció ebben a példában vitán felül áll.⁸⁷

Szembetűnő azonban a hasonlóság a két fragmentum közt felépítésükben, megfogalmazásukban és az alkalmazott érvelési technikában is: minden jel arra utal tehát, hogy szerzőjük megegyezik.⁸⁸ Számunkra még ennél is sokkal fontosabb az a tény, hogy a *certum pretium* követelményének teljesülése, a határozott ár kívánalma szempontjából is ugyanúgy foglal állást mindkét szöveg. E közös „*ratio decidendi*” alapján pedig egyértelműen megállapíthatjuk, hogy „*quanto pluris eum vendidero*” klauzula mellett kötött adásvétel érvényesen létrejön, és a vételár – jóllehet később emelkedhet (*augebitur pretium*) – a szerződéskötés időpontjában határozottnak tekinthető. Az áru újraértékesítéséből származó hasznot a vevőnek úgyszintén vételár címén kell megfizetnie, melyet az eladó *ex vendito* követelhet. A *certum pretium* fogalma tehát mintegy átfogja a jövőbeni adásvétel során keletkezett hasznot is. Ulpianus szerint egy ilyen szerződés érvényes és nyomban teljesíthető, mivel a vételár – annak részleges bizonytalansága ellenére – kellőképpen meghatározott.

⁸⁶ Vö. V. ARANGIO-RUIZ: *La compravendita in diritto romano I* (id.), 140. o.

⁸⁷ Ld. R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations* (id.) 254. o.

⁸⁸ Vö. A. TORRENT: 'Pretium certum'. Determinación del precio 'per relationem' (id.), 93-94. o.

2. 4. Értékelés

A vizsgált forráshelyek egyértelműen bizonyítják, hogy a határozott ár követelményét csak az – akár mindkét szerződő partner előtt ismeretlen, de – objektíve biztos *pretium* elégíti ki. A pusztán jövőbeli tényezőktől függően megállapított, így objektíve teljesen bizonytalan vételár mellett ennek megfelelően nem jöhet létre érvényesen az adásvételi kötelem. A *pretium certum* tehát ennyiben egy szabott ár: ehhez a fixen megállapított összeghez azonban kapcsolódhat egy olyan – az újraértékesítésből származó haszon egészét vagy egy részét kitevő – tétel is, amely a szerződés megkötésének időpontjában még bizonytalan. A vételár meghatározottságára vonatkozó előírások fontos gazdasági kihatásaként ily módon a spekulációs igények is megfelelő mozgásteret kapnak, még hozzá úgy, hogy mindeközben a forgalombiztonság kritériumai se sérüljenek.

3. A vételár meghatározása a vevő által

3. 1. Problémafelvetés

Ha a vételár meghatározását egy olyan, az ügylet egyik lényeges alkatrészének megállapítását célzó kétoldalú alkufolyamatként fogjuk fel, amely során mind az *emptor*, mind a *venditor* a saját érdekét szem előtt tartva igyekszik a számára leginkább kedvező vételárat elérni, akkor egyértelműen kijelenthető, hogy csupán az egyik fél maga, szabad belátása szerint nem határozhatja meg a másik szerződő partnerre nézve kötelező erővel a *pretiumot*, hiszen így a szerződés érvényes létrejöttéről való döntés került volna a kezébe.

Gaius D. 18, 1, 35, 1 (*libro 10 ad edictum provinciale*):

Illud constat imperfectum esse negotium, cum emere volenti sic venditor dicit: 'quanti velis, quanti aequum putaveris, quanti aestimaveris, habebis emptum'.

A jogász szerint ismeretes, hogy az ügylet befejezetlen, midőn az eladó így szól a vásárolni szándékozónak: annyiért veszed meg, 'amennyiért akarod, amennyiért méltányosan gondolod, amennyire becsülöd'.

3. 2. A romanisztika által kínált értelmezési lehetőségek

A fent idézett gaiusi *Digesta*-fragmentum abban a kérdésben foglal tehát állást, hogy az adásvételi szerződés érvényesen létrejöhet-e abban az esetben, ha a felek döntése alapján a vételárat a vevő egyedül határozhatja meg.⁸⁹ A klasszikus jurisperitus szerint az ilyen jogügylet „*imperfectum*“, azaz befejezetlen,⁹⁰ mely jelző – hasonlóképp más fragmentumoknál⁹¹ – többféleképpen is értelmezhető. Nem meglepő ezek után, hogy a forráshelyet tárgyaló romanista szakirodalomban – már a pandektisták óta – számos eltérő megközelítéssel is találkozunk a „*quanti velis, quanti aequum putaveris, quanti aestimaveris*” klauzula mellett kötött adásvétel dogmatikai minősítését illetően.

Az egymásnak gyakorta ellentmondó álláspontok képviselői alapvetően két táborra oszthatók. A többséginek tekinthető – így például ARANGIO-RUIZ,⁹² GROSSO⁹³ és ZIMMERMANN⁹⁴ által képviselt – nézet szerint abban az esetben, ha a felek a vevőre bízzák a vételár megállapítását, a szerződés nem jön létre, illetve – dogmatikailag némileg következetlenül⁹⁵ – érvénytelen, semmis.⁹⁶ Az újabb irodalomban KOOIKER

⁸⁹ Amint azt H. KOOIKER: *Pretium certum esse debet* (id.), 46. o. megjegyzi: „De kernvraag is wat in die lex precies betekent 'negotium imperfectum'. Vö. továbbá T. LEESSEN: *Gaius Meets Cicero. Law and Rhetoric in the School Controversies* (id.), 215. o.

⁹⁰ A HEUMANN/SECKEL-féle Handlexikon is „unvollendet, unvollständig, unvollkommen”-ként fordítja az *imperfectus* kifejezést az *imperfectum negotium* jelzős szerkezetben. Ld: H. HEUMANN – E. SECKEL: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts, s.v imperfectus* (Graz 1958¹⁰) 249. o.

⁹¹ Ld. az I. fejezetben az Ulp. D. 18, 1, 9 pr. kapcsán írottakat.

⁹² V. ARANGIO-RUIZ: *La compravendita in diritto romano I* (id.), 111-112². o. megjegyzi, hogy az Ulp. D. 18, 1, 9 pr. fragmentumhoz hasonlóan, e forráshelynél is a szerződés érvénytelenségére utalóként kell értelmeznünk az „*imperfectum*” kifejezést: „...ove la definizione come imperfecta esprime che la vendita è nulla, e vedremo a suo tempo ... che in senso analogo l'aggettivo va interpretato in D. 18, 1, 35 § 1.” Hasonlóan Uő: *La compravendita in diritto romano I* (id.), 141³. o.

⁹³ G. GROSSO: *Obbligazioni: contenuto e requisiti della prestazione; obbligazioni alternative e generiche* (Torino 1966³) 117-118. o., vö. továbbá Uő: *Le clausole 'si putaveris', 'si aestimaveris', e simili, nei fedecommissi, e la dottrina dell'arbitrium boni viri*, *SDHI* 1 (1935), 85-86. o

⁹⁴ R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations* (id.), 254-255 o., vö. továbbá Uő: *Römisch-holländisches Recht – ein Überblick*, in: *Das römisch-holländische Recht. Fortschritte des Zivilrechts im 17. und 18. Jahrhundert*, hg. R. Feenstra – R. Zimmermann (Berlin 1992), 151. o.

⁹⁵ E vonatkozásban csak utalunk az I. fejezetben már idézett pennitzi distinkcióra az „*emptio imperfecta*” és az „*emptio nulla*” kitétel között. Vö. M. PENNITZ: *Das periculum rei venditae. Ein Beitrag zum „aktionenrechtlichen Denken” im römischen Privatrecht* (Wien – Köln – Weimar 2000), 223. o.

ugyancsak nem létező, ekképpen nem is peresíthető ügyletről beszél a forrás kapcsán.⁹⁷

A szerzők másik csoportja úgy vélekedik, hogy Gaius feltételhez kötöttnek tekintette az olyan adásvételi szerződést, melynél a vételárat a vevő határozhatja meg. Ebben az értelmezésben tehát, amint az *emptor* megállapítja a *pretiumot*, a feltétel teljesül, a kontraktus érvénybe lép, így az többé nem „*imperfect*“.

Már a XIX. századi pandektisták fejedelmének tekintett WINDSCHEID sem tartotta automatikusan érvénytelennek az ügyletet: álláspontja alapján egy (felfüggesztő) feltételes *emptio venditio* áll elő, amíg nem dönt a vételárról a szerződő partner. Amint a vevő megállapítja a vételárat, a feltétel teljesül, és az adásvételi szerződés érvénybe lép.⁹⁸ A szerző véleménye szerint így meghatározhatta a *pretiumot* az egyik szerződő fél maga is, de – eltérő megállapodás hiányában – *boni viri* kellett döntenie.⁹⁹ Még azt is megengedhetőnek tartotta tehát, hogy az adott fél szabad belátása szerint döntsön, amennyiben a felek így határoztak. Ha azonban a vevő dönt saját belátása szerint a vételárról, és ennek eredményeként az olyan mértékű, hogy már nem lehet az eladó szolgáltatása ellenértékeként tekinteni, nem adásvétel, hanem ajándékozás történik.¹⁰⁰

BECHMANN felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy a *negotium imperfectum* kifejezés kétértelmű a szövegben, és nem csupán a feltételes adásvételre utalhat: a jeles pandektista hangsúlyozta, hogy Gaius magát a szerződéskötés tényét vonta kétségbe az idézett szövegben, és egymaga – akár szabad belátása, akár méltányos megítélése alapján – sem az eladó, sem pedig a vevő nem dönthet a vételárról.¹⁰¹

⁹⁶ Ennek némileg ellentmond ^{rec}M. KASER: *Studies in the Roman Law of Sale, Dedicated to the memory of Francis de Zulueta*, Edited by David Daube (Oxford 1959), (id.), 461. o.: „Das ist bedenklich, imperfectum negotium meint wohl das nichtige Geschäft.“ Amint azt az Ulp. D. 18, 1, 9 pr. kapcsán már megjegyeztük, KASER szerint a *negotium imperfectum* kitétel „meist das nicht zustande gekommene Geschäft“-et jelöli. Ld. Uő: *Das römische Privatrecht I* (id.), 247⁵. o.

⁹⁷ H. KOBIKER: *Pretium certum esse debet* (id.), 46. o.: „De algemene betekenis is zoiets als onvoltooid, onvolkomen. ... Imperfectum is hier dus (nog) niet bestand (wat de Romeinen noemden: *nihil agitur*) en in zoverre dus nullum.“

⁹⁸ Ld. B. WINDSCHEID: *Lehrbuch des Pandektenrechts II* (id.), 407⁶. o.

⁹⁹ B. WINDSCHEID: *Lehrbuch des Pandektenrechts II* (id.), 407. o.: „Ist die Bestimmung des Kaufpreises dem Käufer... überlassen, so ist im Zweifel als der Wille des Vertragschliessenden anzunehmen, dass das billige Ermessen, nicht das die Willkür ... entscheiden sollte.“

¹⁰⁰ Vö. B. WINDSCHEID: *Lehrbuch des Pandektenrechts II* (id.), 407-408. o.

¹⁰¹ Vö. A. BECHMANN: *Der Kauf nach gemeinem Recht II* (id.), 347-348. o.

Az idézett Gaius-fragmentum hitelességét megkérdőjelező DAUBE – ahogy korábban már ALBERTARIO,¹⁰² valamint SECKEL és LEVY is¹⁰³ – mindenekelőtt azt hangsúlyozza, hogy a forrásban a justinianusi kompilátorok egymástól élesen elkülönítendő tényállásokat „mostak össze”, és kezeltek egységesen.¹⁰⁴ A szerző megállapításai szerint, az általa a szöveg szubsztrátumához, eredeti, klasszikus rétegéhez tartozónak vélt „*quanti aequum putaveris*” vagy „*quanti aestimaveris*” kikötés esetén feltételes adásvételnek minősíthető a felek megállapodása. Ebben az esetben a szerződés érvényesen létrejön, de nem perfektuálódik mindaddig, amíg a vevő nem határozza meg a *pretiumot*.¹⁰⁵ A „*quanti velis*” klauzula mellett kötött adásvétel érvényessége azonban – véli DAUBE¹⁰⁶ – egyértelműen elfogadhatatlan lett volna a klasszikus jogtudósok számára.¹⁰⁷

NELSON és MANTHE hasonlóképp egy feltételes adásvételként kezelik az ügyletet: álláspontjuk szerint a római juristák kizárólag olyan esetekben beszéltek egy szerződés perfektté válásáról, amikor a kontraktus hatálya egy feltétel bekövetkezésétől függött,¹⁰⁸ így Gaius sem gondolhatott másra a szövegben.¹⁰⁹

3. 3. Értékelő megállapítások

A magunk részéről úgy foglalunk állást, hogy a vizsgált fragmentum – látszólag – valóban több, egymástól eltérő tényállás ötvözeteként fogható fel.¹¹⁰ Első megközelítésben kétségkívül zavaróan hat, hogy Gaius az *emptor* szabad belátása szerint meghatározott (*quanti velis*) ellenszolgáltatás fejében megkötött adásvételt

¹⁰² Vö. E. ALBERTARIO: L'arbitrium boni viri del debitore nella determinazione della prestazione, in: *Studi di diritto Romano III* (Milano 1936), 309.o. és Uő: La nullità dell' obbligazione per indeterminatezza della prestazione (id.), 320. o.

¹⁰³ E. Seckel – E. Levy: Die Gefahrtragung beim Kauf im klassischen römischen Recht (id.), 152⁶. o.

¹⁰⁴ D. DAUBE: Certainty of Price (id.), 21. o.: „It seems that what we have before us is a compilatorial amalgam of cases distinguished by the classics.”

¹⁰⁵ D. DAUBE: Certainty of Price (id.), 21-24. o.

¹⁰⁶ D. DAUBE: Certainty of Price (id.) 44. o.

¹⁰⁷ Vö. ^{rec.}M. KASER: Studies in the Roman Law of Sale, Dedicated to the memory of Francis de Zulueta, Edited by David Daube (Oxford 1959), (id.), 461. o.

¹⁰⁸ Ld. a szerzők által példaként említett, és másutt részletesen elemzett Paul. D. 18, 6, 8 pr-ban és a Gai. D. 18, 1, 53, 5-ben.

¹⁰⁹ H. L. W. NELSON – U. MANTHE: *Gai Institutiones III 88-101. Die Kontraktobligationen. Text und Kommentar* (Berlin 1999), 262. o.

¹¹⁰ Hogy ez a komplex jelleg egy esetleges justinianusi interpoláció következménye vagy csupán a klasszikus jogász lényegre törő stílusának, érvelésének tömörsége okán állott elő, tulajdonképpen másodrangú kérdés. Az interpolációvitához ld. M. KASER: *Das römische Privatrecht I* (id.), 490-491²⁴. o.

valamint a vevő méltányos becslése alapján (*quanti aequum putaveris, quanti aestimaveris*) megállapított vételáron történő értékesítést egységesen kezelve mindkét esetben „*negotium imperfectum*”-ról beszél. E döntés azonban csak látszólag ellentmondásos, és csupán akkor értelmezhető nehezen, ha a „megveszed, amennyiért akarod” (*quanti velis*) klauzulát – tévesen – a „megveszed, ha akarod” kitétellel, a „megveszed, amennyiért méltányosnak gondolod, becsülöd” (*quanti aequum putaveris, quanti aestimaveris*) kikötést pedig – ugyancsak helytelenül – egy *boni viri arbitrium*mal azonosítjuk.

A „megveszed, ha akarod” feltétellel megkötött adásvétel nyilvánvalóan nem eredményezhet kötelmet a felek közt, éppúgy, ahogy az „eladom, ha akarom” kikötés sem.¹¹¹ A „*quanti velis*” árklauzula esetén azonban a vevő már kész megkötni az adásvételt, csupán azt nem döntötte még el, hogy mennyiért. A másik oldalról, ugyanígy nem mosható össze a kötelelem tárgyát képező szolgáltatás *boni viri arbitratu* teljesítésének, és a *pretium*, mint a szerződés lényeges alkatrészének, az annak megfizetésére kötelezett általi – akár szabad belátása, akár méltányos döntése szerinti¹¹² – meghatározásának kérdése.¹¹³

A fragmentum azonban e tekintetben teljesen világosan fogalmaz: Gaius egy olyan adásvételről beszél, ahol a vételár összegét egyedül az határozza meg, hogy a vevő, aki azt megfizetni tartozik, annak mértékét mennyiben állapítja meg, gondolja méltányosnak vagy becsüli. A forrásban tehát szó sincs a vételár *boni viri arbitratu*

¹¹¹ Vö. Pomp. D. 44, 7, 8: *Sub hac condicione "si volam" nulla fit obligatio: pro non dicto enim est, quod dare nisi velis cogi non possis...*

¹¹² A római jog szerződéses kötelek teljesítésére vonatkozó szabályai szerint a szolgáltatást, magától értetődően, szabad belátása szerint egyik szerződő partner sem határozhatta meg önmaga. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a kötelelem tárgyának valamelyik fél méltányos döntése szerinti megállapítását már a klasszikus jog is elismerte bizonyos esetekben. Így például a társasági szerződésnél nem csupán harmadik személy, hanem valamelyik *socius* is meghatározhatta a társak részesedési arányát a társaság működéséből származó hasznokban és hozzájárulását a felmerült költségekhez, amennyiben méltányos és tárgyilagos döntést hoz. Ld. Pomp. D. 17, 2, 6: *Si societatem mecum coieris ea condicione, ut partes societatis constitueres, ad boni viri arbitrium ea res redigenda est: et conveniens est viri boni arbitrio, ut non utique ex aequis partibus socii simus, veluti si alter plus operae industriae pecuniae in societatem collaturus sit.* Vö. F-S. MEISSEL: *Societas. Struktur und Typenvielfalt des römischen Gesellschaftsvertrages* (Frankfurt am Main 2004), 151-152³²⁹. o.

¹¹³ ALBERTARIO a vizsgált Gaius-fragmentumot – meglehetősen sajátosan értelmezve – úgy gondolja, hogy a klasszikus római jog általában nem ismerte el egy olyan kötelelem érvényességét, amelynél a kötelezettnek *boni viri arbitratu* kellett volna teljesíteni. Ld. E. ALBERTARIO: *L'arbitrium boni viri nell'onerato di un fedecomesso*, in: *Studi di diritto Romano III* (id.), 357. o.: „Il testo di Gaio (D. 18, 1, 35, 1) è la chiara, precisa, inequivocabile voce del diritto classico, che il diverso clamore, che può venire dai testi interpolati nè soffoca nè attenua.” Vö. ^{rec}F. SCHULTZ: *Studi dedicati alla memoria di Pier Paolo Zanzucchi dalla facoltà di giurisprudenza* (Pubblicazioni della università cattolico del sacro cuore; Serie settima): scienze giuridiche volume XIV), Milano 1927, ZSS 48 (1928), 693-694. o.

teljesítéséről. Az *emptor* által megfelelőnek, méltányosnak tartott összeg korántsem biztos, hogy azonos egy objektív, pártatlan „*vir bonus*” megítélésével.

Véleményünk szerint a szövegben szereplő, a kötelmi jogviszony befejezetlenségére utaló „*imperfectum*” kifejezés önmagában sem az ügylet feltételes jellegére, sem a feltétel nélküliségére nem utal. A „*negotium imperfectum*” kitétel ugyanis éppúgy jelölhet egy *condicio suspensiva* mellett megkötött adásvételt annak függése alatt, mint egy feltétel nélküli *emptio purát*. Míg tehát minden (felfüggesztő) feltételes adásvétel *imperfect*, korántsem igaz ez fordítva: az adásvétel perfektuálódása, mint kötelmi jogviszony hiánytalan megvalósulása, nyilvánvalóan nem pusztán egy *condiciótól* tehető függővé.¹¹⁴

A vételár megállapítását a vevő szabad belátására bízó adásvételt, álláspontunk alapján, így nem azért tekintették befejezetlennak a római juristák, mert – miképp egy meghíusuló ügyleti feltételnél – fennállt annak a lehetősége, hogy az *emptor* végül elmulasztja az ármeghatározást. Önmagában az ármegállapítás bekövetkezési valószínűségének csekély fokára hivatkozni amúgy sem lenne célravezető. Hiszen a *pretium* meghatározását ugyanúgy – sőt, akár nagyobb valószínűséggel – elmulaszthatta a szerződő partnerek által kijelölt, pártatlan harmadik személy is. Ez utóbbit pedig megengedhetőnek tartotta már a klasszikus jurisperitusok egy része is.¹¹⁵ A vevő, aki abban az előnyös helyzetben van, hogy egymaga állapíthatja meg az ellenszolgáltatást, kétségkívül ritkán fogja ezt visszautasítani. Sokkal inkább visszakozna egy ilyen, számára hátrányos kilátásokkal is bíró ügylet teljesítésétől az eladó.¹¹⁶ Fontosabb ennél azt szem előtt tartani, hogy a forrásban nem egyszerűen egy ügyleti feltétel meghatározásáról,¹¹⁷ hanem az adásvétel egy lényeges alkatrészének,

¹¹⁴ Ld. erről bővebben az *emptio ad mensuram* kapcsán, a III. fejezetben írottakat.

¹¹⁵ Így Gai. 3, 140. A harmadik személy általi ármeghatározás kérdéséről ld. a következő pontban.

¹¹⁶ Vö. R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations* (id.), 254-255. o.

¹¹⁷ Amint arról Ulpianus Sabinus-kommentárjában tudósít, már a veteres általánosan érvényesülő szabályként, regulaként elismerték, miszerint a *bonae fidei* kötelmeknél valahányszor úgy szabnak feltételt, hogy annak beállta az ügyletkötő vagy képviselője döntésétől függ, egy „tisztességes ember” megítélése legyen az irányadó. Azaz egy ilyen kikötést nem a szerződő fél szabad belátására bízott döntésként, hanem *boni viri arbitriumként* kell értelmezni. Ld. általában: Ulp. D, 50, 17, 22, 1: *Generaliter probandum est, ubicumque in bonae fidei iudiciis confertur in arbitrium domini vel procuratoris eius condicio, pro boni viri arbitrio hoc habendum esse*. Konkrétan az adásvétel vonatkozásában: Ulp. D. 18, 1, 7 pr.: *Haec venditio servi "si rationes domini computasset arbitrio" condicionalis est: condicionales autem venditiones tunc perficiuntur, cum impleta fuerit condicio. Sed utrum haec est venditionis condicio, si ipse dominus putasset suo arbitrio, an vero si arbitrio viri boni? Nam si arbitrium domini accipiamus, venditio nulla est, quemadmodum si quis ita vendiderit, si voluerit, vel stipulanti sic spondeat "si voluero, decem dabo": neque enim debet in arbitrium rei conferri, an sit*

fogalmi elemének a megállapításáról van szó, mely nem engedhető át egyedül egyik félnek sem, mivel ebben az esetben a szerződő partnerek egybehangzó akaratnyilatkozatáról, a kötelelem keletkezéséhez elengedhetetlen konszenzusáról sem beszélhetnénk.¹¹⁸

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a szolgáltatást – mint a kötelelem tárgyát – nyilvánvalóan nem állapíthatja meg teljesen önkényesen az a fél, aki annak teljesítésére köteles.¹¹⁹ Így a vételár meghatározását sem bízhatják a szerződő partnerek a vevő szabad belátása szerinti döntésére, hiszen a felek konszenzusának a szerződés mindkét lényeges alkatrészére ki kell terjednie.¹²⁰ Ezért a magunk részéről úgy véljük, hogy a „*quanti velis, quanti aequum putaveris, quanti aestimaveris*” klauzula mellett kötött adásvétel mint kötelmi jogviszony, egyik esszenciális tartalmi eleme hiányában – *sine pretio* – nem jöhet létre érvényesen.¹²¹

obstrictus. Placuit itaque veteribus magis in viri boni arbitrium id collatum videri quam in domini. Si igitur rationes potuit accipere nec accepit, vel accepit, fingit autem se non accepisse, impleta condicio emptionis est et ex empto venditor conveniri potest.

¹¹⁸ Ld. Ulp. D. 2, 14, 1, 3: *...nullum esse contractum, nullam obligationem, quae non habeat in se conventionem...* és Ulp. D. 16, 3, 1, 6: *...contractus enim legem ex conventionem accipiunt...*

¹¹⁹ Vö. BESSENYŐ A.: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében* (id.), 306-307. o.

¹²⁰ Mindez azonban természetesen nem zárja ki azt, hogy az egyik fél maga állapítsa meg az árunak – a vételár mértékét objektíve befolyásoló – fontos tulajdonságait. Ebben az eladó és a vevő meg is állapodhatott, de következhetett az ügylet létrejöttének sajátos körülményeiből is. Például vásári értékesítéskor, vagy ha a vételtárgy sajátosságaiából fakadóan – így a föld minőségének megállapítása során – csak az egyik szerződő partner rendelkezett bizonyos, az ellenszolgáltatás mértékét alapvetően meghatározó tényezők megállapításához kellő szakértelemmel. Ezekben az esetekben ugyanis korántsem az egyik fél általi önkényes, egyoldalú ármeghatározásról van szó, hanem csupán adott, a *pretium* – a szerződő partnerek egybehangzó akarata következtében előálló – megállapításához nélkülözhetetlen tényezők konstatálásáról. Vö. A. BECHMANN: *Der Kauf nach gemeinem Recht II* (id.), 348. o.

¹²¹ Az újabb hazai irodalomban SIKLÓSI I.: A „nemlétező szerződés” létjogosultságának kérdésköréhez a római jogban, *AUB 45* (2008), 99-110. o. az esszenciális tartalmi elemekben való megállapodást nem tartalmazó szerződésekkel kapcsolatban általában rámutat, hogy azokat a források alapján a római juristák inkább nem létezőnek, mintsem érvénytelennek (semmissnek) tekintették. Ld. továbbá az I. fejezetben, az ármegállapodás jelentőségével összefüggésben írtakat.

4. A vételár meghatározása harmadik személy által

4. 1. Problémafelvetés

A felek számára biztosított szerződési szabadság megengedte azt is, hogy megállapodásuk alapján ne ők, hanem egy általuk kijelölt harmadik személy határozza meg a *pretiumot*.

Kérdéses, hogy a *certum pretium* követelményének teljesüléséhez, ezáltal az adásvétel érvényes létrejöttéhez, egyben az ügylet perfektuálódásához kellő mértékben meghatározott-e az ily módon megállapított vételár. Vizsgálunk kell továbbá azt is, hogy milyen a dogmatikai szerkezete egy ilyen árklauzulát tartalmazó szerződésnek. Hogyan lehetséges, hogy egy egyenlően kétoldalú kötelemben egy harmadik személy határozza meg annak lényeges alkatrészét? Mennyiben kötelező a döntése a szerződő partnerekre? Méltányosan kell-e megállapítania az árat, vagy a felek ki vannak szolgáltatva a szabad belátása szerinti döntésének?

4. 2. A harmadik személy általi ármegállapítást célzó adásvétel a preklasszikus-klasszikus korban

4. 2. 1. Az eldöntetlen vitakérdés

A preklasszikus és a korai klasszikus római jogtudósok közt mindvégig eldöntetlen vitakérdés maradt, vajon harmadik személy meghatározhatja-e a vételárat mind az eladóra, mind a vevőre kötelező hatállyal.

Gaius elemi szintű tankönyvében a következőképp tudósít kontroverziáról.

Gaius 3, 140:

Pretium autem certum esse debet; nam alioquin si ita inter nos convenerit, ut quanti Titius rem aestimaverit, tanti sit empti, Labeo negavit ullam vim hoc negotium habere, cuius opinionem Cassius probat; Ofilius et eam emptionem et venditionem, cuius opinionem Proculus secutus est.

A jogtudós kategorikusan rögzíti a forrásban: a vételárnak határozottnak kell lennie. Abban az esetben azonban, ha a felek megállapodása szerint az *emptor* annyiórt vásárol, amennyire *Titius* értékeli a dolgot, *Labeo* tagadja, hogy ennek az ügyletnek bármiféle joghatása lenne; álláspontját *Cassius* is helyesli. *Ofilius* viszont – kinek véleményét *Proculus* is követi – ezt is adásvételnek tekinti.

4. 2. 2. Egy újabb iskolavita?

A különböző jogtudósi álláspontok részletesebb elemzése előtt megjegyzendő, hogy egyes romanisták – a vételár pénzbeliségével kapcsolatos, az előzőekben részletesen ismertetett jogi kontroverzia¹²² mellett – a vizsgált gaiusi forrás nyomán is egy újabb szabiniánus-prokuliánus vitáról beszélnek. Így VOIGT,¹²³ LIEBS,¹²⁴ SCHINDLER¹²⁵ valamint SOLINAS¹²⁶ a forrást egyértelműen a két principátuskori iskola közti véleménykülönbségek egyikére utalónak tekintik. Álláspontjuk szerint a vitában *Labeo* és *Cassius* képviselte a szabiniánus iskolát, *Ofilius* és *Proculus* pedig a prokuliánus iskolát.

A hivatkozott szerzők véleménye tetszetős, de korántsem megalapozott. Bár *M. Antistius Labeo* és *Sempronius Proculus* mindketten ugyanannak az iskolának voltak a vezetői – ahogy az a szövegből világosan kiderül –, ebben a kérdésben nem értettek egyet. Másrészt *C. Cassius Longinus*, aki szabiniánus volt, a prokuliánus *Labeo* véleményét támogatta. Harmadrészt *Proculus* egyetértett *A. Ofiliusszal*, az i.e. I. századi, preklasszikus jogtudóssal, *C. Ateius Capito* tanítójával, a szabiniánus iskola későbbi névadójával.¹²⁷ Továbbá a forrásban egyáltalán nem találkozunk az iskolavitákat jelző szokásos „*nostrī praeceptores – diversae scholae auctores*” gaiusi kifejezéspárral sem.¹²⁸

¹²² Ld. erről az I. fejezetben.

¹²³ M. VOIGT: *Römische Rechtsgeschichte II* (Stuttgart 1899, repr. Aalen 1963), 240-241. o.

¹²⁴ D. LIEBS: *Rechtsschulen und Rechtsunterricht im Prinzipat, ANRW II 15* (Berlin – New York 1976), 264. o.

¹²⁵ K.-H. SCHINDLER: *Justinians Haltung zur Klassik: Versuch einer Darstellung an Hand seiner Kontroversen entscheidenden Konstitutionen* (Köln-Graz 1966), 147-149. o.

¹²⁶ G. P. SOLINAS: *A proposito dell' arbitrium boni viri*, in: *Studi in onore di Gaetano Scherillo II*, ed. G. Grosso (Milano 1972), 539. o.

¹²⁷ *Pomp. D. 1, 2, 2, 47. Vö. W. KUNKEL: Die Römische Juristen. Herkunft und soziale Stellung* (Graz – Wien – Köln 1967², repr. Köln – Weimar – Wien 2001), 114-115. o.

¹²⁸ Vö. T. G. LEESEN: *Gaius Meets Cicero. Law and Rhetoric in the School Controversies* (id.), 214. o.

KÜBLER,¹²⁹ FALCHI,¹³⁰ THOMAS,¹³¹ TORRENT,¹³² SCARRANO USSANI¹³³ valamint legújabbán LEESEN¹³⁴ álláspontja szerint a szövegben szó sincs iskolavitáról, Gaius egyszerűen csak különböző jogtudósok egymásnak ellentmondó nézetéről számol be.

Véleményünk szerint a fenti forrás korántsem egy újabb – a klasszikus kori jogiskolák közötti mélyenszántó – vitakérdésre utal, ehelyett sokkal inkább bizonyítja azt, hogy a szabinianus és prokuliánus iskola képviselői közötti ellentét mégsem volt olyan éles, ahogy azt korábban – a „Jagd nach Klassikerkontroversen“¹³⁵ jegyében – számos romanista feltételezte.¹³⁶

4. 2. 3. A forrásban felvetett jogkérdés

Mivel Gaius közvetlenül a határozott ár követelményének deklarálása után tudósít a harmadik személy általi vételármeghatározásra vonatkozó jogtudósi álláspontokról, a vizsgált szöveghely alapján feltehető jogkérdés egyértelmű: betartjuk-e a „*pretium certum esse debet*“ szabályát, amikor a pénzbeli ellenszolgáltatás meghatározását harmadik személyre bízuk?

Tekintettel arra, hogy a (*certum*) *pretium* léte a konszenzuális adásvételi szerződés lényeges eleme (*sine pretio nulla venditio est*),¹³⁷ csak akkor jöhet létre érvényesen az *emptio venditio*, amikor a vételár kellőképp meghatározott. Így a forrásból fakadó – az előzőhöz szorosan kapcsolódó – következő kérdés: adásvételi szerződés-e az az ügylet, amelynél a felek a „*quanti Titius rem aestimaverit, tanti si empti*“ árklauzulát alkalmazzák?

¹²⁹ B. KÜBLER: s. v. Rechtsschulen, *RE* 2.1 (1914), col. 380-394.

¹³⁰ G. L. FALCHI: *Le controversie tra Sabiniani e Proculiani* (Milano 1981), 263-267. o.

¹³¹ J. A. C. THOMAS: *The Institutes of Justinian. Text, Translation and Commentary* (Oxford 1975), 231. o.

¹³² A. TORRENT: 'Pretium certum'. Determinación del precio 'per relationem' (id.), 105. o.

¹³³ V. SCARRANO USSANI: *L'ars dei giuristi: considerazioni sullo statuto epistemologico della giurisprudenza romana* (Torino 1997), 80⁸⁴. o.

¹³⁴ T. G. LEESEN: *Gaius Meets Cicero. Law and Rhetoric in the School Controversies* (id.), 213⁴¹². o.

¹³⁵ Ld. BESSENYŐ A.: Kauf unbestimmter Mengen von Fungibilien oder Sachgesamtheiten. Kritische Bemerkungen zur romanistischen Lehre vom Kauf zukünftiger Dinge (id.), 94. o.: „Somit erscheint in der romanistischen Literatur – neben der berühmten 'Jagd nach Interpolationen' – die vielmals ebenso übertriebene und willkürliche 'Jagd nach Klassikerkontroversen'.“

¹³⁶ Vö. A. A. SCHILLER: *Jurists' Law*, *CLR* 58 (1958), 1233. o. továbbá BESSENYŐ A.: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében* (id.), 49-50. o.

¹³⁷ Ld. *Ulp. D.* 18, 1, 2, 1 vö. továbbá *I.* 3, 23, 1.

Gaius – hasonlóképp a bérleti díj harmadik személy általi megállapításáról tudósító szöveghelyhez¹³⁸ – maga nem foglal állást a kérdésben, csupán az egyes jogtudósi álláspontokat ütközteti.

4. 2. 4. A klasszikus kori álláspontok

A Gaius által idézett korai klasszikus jogtudósok közül *Labeo* és *Cassius* véleménye szerint, amennyiben a felek harmadik személyt bíznak meg a vételár megállapításával, az nem elégíti ki a határozott ár követelményét. Így az ügylet nem tekinthető adásvételi szerződésnek, és bármiféle joghatás kiváltására alkalmatlan (...*negavit ulla vim hoc negotium habet...*). E két jogtudós olvasatában a *pretium certum* tehát egy konkrét, a szerződéskötés időpontjában objektíve meghatározott pénzösszeg. Elismerik, hogy a harmadik fél által megállapított vételár a jövőben éppoly konkrét vagy meghatározott lehet, mintha kölcsönös alkufolyamatuk eredményeképp a felek rögzítenék azt. Nem hagyták azonban figyelmen kívül ama tényt sem, hogy a *pretium* Titius által történő meghatározása későbbi esemény a szerződéskötéshez képest. Ekképpen megvan annak is az esélye, hogy a választott személy – valamilyen okból kifolyólag – mégsem állapítja meg a vételárat. Mivel a Titiusra bízott ármegállapítás ebben az értelmezésben részben a felek által nem befolyásolható külső körülménytől is függ, így az ilyen vételár nem meghatározott, és nem felel meg a *pretium certum* definíciójának.

Ofilius és követője, Proculus viszont azon az állásponton volt, hogy amennyiben a felek megegyeznek egy harmadik személyt illetően, akire rábízzák a *pretium* megállapítását, ez az ármeghatározás éppen olyan hatályú, mintha maguk a szerződő partnerek végeznék el azt. A vételár ebben az esetben is *certum*, ezért az adásvétel érvényesen létrejöttek tekinthető (...*et eam emptionem et venditionem...*). Utóbbi jogtudósok értelmezésében tehát a határozott ár követelménye nem korlátozódik a szerződéskötéskor meghatározott vételárra, az későbbi időpontban is megvalósulhat. Ofilius és Proculus eszerint a *pretium certumot* olyan pénzösszegként definiálhatta, amelyért valamit vásároltak egy adásvételi szerződés keretében, és amely meghatározott, vagy egy jövőbeni esemény következtében meghatározható lesz. A

¹³⁸ Gai. 3,143

harmadik fél által megállapított vételár e definíciónak megfelel, így a két szerződő fél közötti ügylet egyértelműen adásvételként minősíthető.

4. 3. A vita lezárása – a harmadik személy általi ármeghatározás a justinianusi jogban

4. 3. 1. A justinianusi döntvény

A harmadik személy általi vételármegállapítást előírányzó szerződés érvényességével kapcsolatban felmerült, a preklasszikus-klasszikus jogtudomány által nyitva hagyott vitakérdést – egyfajta *media sententiaként*¹³⁹ – végül csak Justinianus egy 530-ból származó döntvénye¹⁴⁰ rendezte az alábbiak szerint.

C. 4, 38, 15 pr.-3 (*Imp. Iustinianus A. Iuliano pp.*) *Super rebus venummandis, si quis ita rem comparavit, ut res vendita esset, quanti Titius aestimaverit, magna dubitatio exorta est multis antiquae prudentiae cultoribus. 1. Quam decidentes censemus, cum huiusmodi conventio super venditione procedat 'quanti ille aestimaverit', sub hac condicione stare venditionem, ut, si quidem ipse qui nominatus est pretium definierit, omnimodo secundum eius aestimationem et pretia persolvi et venditionem ad effectum pervenire, sive in scriptis sive sine scriptis contractus celebretur, scilicet si huiusmodi pactum, cum in scriptis fuerit redactum, secundum nostrae legis definitionem per omnia completum et absolutum sit. 2. Sin autem ille vel noluerit vel non potuerit pretium definire, tunc pro nihilo esse venditionem quasi nullo pretio statuto: nulla coniectura, immo magis divinatione in posterum servanda, utrum in personam certam an in viri boni arbitrium*

¹³⁹ Vö. T. G. LEESEN: *Gaius Meets Cicero. Law and Rhetoric in the School Controversies* (id.), 220-221. o.

¹⁴⁰ A *constitutiót* a császár az első justinianusi *Codex* kiadását követően, a klasszikus kori jogtudósi anyag rendszerezésének előkészítése céljából, 530 végéig kiadott ötven döntvény (*Quinquaginta decisiones*) egyikeként bocsátotta ki. Justinianus reformrendeleteihez áttekintően ld.: C. R. RUGGERI: *Studi sulle Quinquaginta decisiones* (Milano 1999), 132 o.

respicientes contrahentes ad haec pacta venerunt, quia hoc penitus impossibile esse credentes per huiusmodi sanctionem expellimus. 3. Quod et in huiusmodi locatione locum habere censemus. D. k. Aug. Lampiada et Oreste cons. [a. 530]

A vizsgált szövegben a császár – döntését megelőzően – mindenekelőtt arra a tényre utal, hogy a harmadik személy általi ármegállapítás megítélése a római jogtudósok között régóta fennálló vita tárgya képezte (*magna dubitatio exorta est multis antiquae prudentiae cultoribus*), ekképpen súlyos bizonytalanság áll fenn az ilyen kikötést tartalmazó adásvétel érvényességét illetően. E vitát lezárandó a justinianusi döntvény a következőképp rendelkezett.

Amennyiben egy adásvétel az „amennyire ő felbecsülte az értékét“ kikötést tartalmazza, a szerződés csak azzal a feltétellel állhat meg érvényesen, ha a kijelölt személy ténylegesen meghatározza a vételárat (*sub hac condicione stare venditionem, ut, si quidem ipse qui nominatus est pretium definierit*), mert ilyenkor a *pretium*ot az ő becslése szerint fizetik meg, és így az adásvétel érvénybe lép, függetlenül attól, hogy a szerződést írásba foglalással vagy anélkül teszik közzé. Természetesen ha írásba foglalják az ilyen megállapodást, akkor is csak abban az esetben, ha törvények rendelkezéseinek megfelelően a megállapodás teljes és befejezett. (1)

Ha a felek által kijelölt harmadik személy nem akarja vagy nem képes meghatározni a vételárat, az adásvételnek nincs joghatása, ugyanúgy, mintha nem lenne az ellenszolgáltatás megállapítva (*tunc pro nihilo esse venditionem quasi nullo pretio statuto*). A jövőben többé nem kérdéses az sem – emeli ki továbbá Justinianus –, hogy a szerződő felek egy konkrét személyre vagy általában egy *boni viri arbitrium*ra hagyatkozva jutottak-e erre a megállapodásra, mert ez utóbbit a császári döntés teljességgel lehetetlennek tarjta, és meg is tiltja. (2)

Végül úgy rendelkezik a döntvény, hogy az adásvételi szerződésekre bevezetett szabályt, analóg módon, a hasonló kikötést tartalmazó bérleti szerződéseknél is alkalmazni kell (*Quod et in huiusmodi locatione locum habere censemus*). (3)

A justinianusi *Institutiók*ban ugyancsak helyet kapott a császári döntés:¹⁴¹

I. 3, 23, 1: *...Alioquin si ita inter aliquos convenerit, ut, quanti Titius rem aestimaverit tanti sit empti: inter veteres satis abundeque hoc dubitabatur, sive constat venditio sive non. Sed nostra decisio ita hoc constituit, ut, quotiens sic composita sit venditio 'quanti ille aestimaverit', sub hac condicione staret contractus, ut, si quidem ipse qui nominatus est pretium definierit, omnimodo secundum eius aestimationem et pretium persolvatur et res tradatur, ut venditio ad effectum perducatur, emptore quidem ex empto actione, venditore autem ex vendito agente. Sin autem ille qui nominatus est vel noluerit vel non potuerit pretium definire, tunc pro nihilo esse venditionem quasi nullo pretio statuo. Quod ius cum in venditionibus nobis placuit, non est absurdum et in locationibus et conductionibus trahere.*

A forráshely az előzőhöz hasonlóan kiemeli: a *veteres* között erős kétségek voltak az iránt, vajon érvényes-e az az adásvétel, mely azon az áron köttetik, amennyire Titius a dolgot becsülni fogja. Felidézve a korábbi döntvényét, Justinianus megismétli: ebben az esetben a szerződés e feltevés értelmében álljon meg, vagyis, ha az, akit megneveztek, az árat megállapította, mindenben az ő döntése szerint kell a *pretium*ot is fizetni, a dolgot is szolgáltatni, hogy az eladás érvényt nyerjen, amikor is a vevő vételi, az eladó eladási keresettel perelhet. Ha pedig az, akit kijelöltek, nem akarja, vagy nem tudja az árat megállapítani, akkor az eladás érvénytelen, mert a vételárat nem határozták meg. Végezetül a császár ismételten hangsúlyozza, hogy ezt az adásvételre megállapított szabályt nem lehetetlen a bérleti szerződésre is átvinni.¹⁴²

¹⁴¹ Vö. J. A. C. THOMAS: *The Institutes of Justinian. Text, Translation and Commentary* (id.), 228-233. o.

¹⁴² A *locatio conductio*nál hasonlóképp vitatott volt a klasszikus jogtudományban, hogy meghatározhatja-e harmadik személy a bérleti díjat. Justinianus az adásvételi szerződésekre megállapított szabályt rendeli alkalmazni a bérlet esetén is. Ld. I. 3, 24, 1: *Et quae supra diximus, si alieno arbitrio pretium permissum fuerit, eadem et de locatione et conductione dicta esse intellegamus, si alieno arbitrio merces permissa fuerit.* Vö. JUSZTINGER J.: Az emptio venditio és a locatio conductio határain: vételár vagy bérleti díj? *JT* 9 (2008), 234-235. o.

4. 3. 2. Értékelő megállapítások

A harmadik személy általi ármeghatározással kötött adásvétel justinianusi szabályozását áttekintve megállapítható tehát, hogy a császár a korábbi vitát eldöntve az ilyen árklauzulát tartalmazó szerződés érvényessége mellett teszi le a voksát. Ehhez azonban az szükségeltetik, hogy a felek által kijelölt személy ténylegesen meghatározza a vételárat, hiszen az *emptio venditio* nyilvánvalóan nem jöhet létre annak egyik lényeges alkatrésze nélkül.

Ha a harmadik személy elmulasztja a *pretium* megállapítását, a szerződés érvénytelen.¹⁴³ Amennyiben a felek csak általánosságban beszélnek a becsülő személyről, illetve nem jelölik meg pontosan, hogy ki állapítsa meg az ellenszolgáltatást, az adásvétel úgyszintén nem jöhet létre érvényesen. Nincs lehetőség tehát arra, hogy pusztán egy a megállapodás pillanatában még ismeretlen – akár szakértőnek minősülő – személyre hivatkozzanak: ha magában a vételár pontos összegében nem is tudnak megállapodni, az annak meghatározására felkért személyt konkrétan meg kell jelölniük.

4. 4. A harmadik személy általi ármegállapítás hatálya és tartalma

4. 4. 1. Problémafelvetés – konstitutív vagy deklaratív hatály?

A *pretium*nak harmadik személy közreműködésével történő meghatározását célzó megállapodással kapcsolatban szükségesnek látszik megválaszolni azt a kérdést is, hogy vajon milyen hatállyal történik ilyenkor az ármegállapítás, és ezzel szoros összefüggésben, mennyiben kötelező a döntés a felekre: a *pretium* meghatározása a kijelölt személy szabad belátására van bízva, vagy csupán *boni viri arbitrato* dönthet?

Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy a vizsgált árklauzula mellett megkötött adásvételről csak abban az esetben beszélhetünk, ha a felek magának a vételárnak – mintegy konstitutív hatályú – meghatározása céljából veszik igénybe harmadik személy közreműködését az ügyletkötés során. Előfordulhat ugyanis, hogy a szerződő partnerek

¹⁴³ Vö. P. STEIN: False Measures in the Roman Law of Sale, *CLJ* 13 (1955), 226-232. o.

– lévén maguk nem rendelkeznek ahhoz elégséges ismerettel¹⁴⁴ – csupán a *res venalis* értékének, azt meghatározó lényeges tulajdonságainak (például nemesfém tartalmának, minőségének) megállapítása érdekében fordulnak egy rajtuk kívül álló, szakértő személyhez. Az általa – egyfajta deklaratív hatállyal – megállapított érték nyilvánvalóan nem maga a vételár, csupán befolyásoló faktora lehet a felek által közösen meghatározott *pretium*nak. Ha ez utóbbi módon működik közre egy szakértő a vételár megállapítása során, természetesen szóba sem jöhet a feltételes adásvétel kérdése, a felkért személy közlésével nem perfektuálódik az ügylet, a *certum pretium* követelménye csak a szerződő partnereknek a vételár tekintetében hozott konszenzuson alapuló döntésével teljesülhet.

Merőben más a helyzet konstitutív hatályú vételármegállapításnál: ilyenkor mindaddig nem beszélhetünk *emptio perfectá*ról, amíg a harmadik személy nem határozza meg a vételárat, így nem is következhetnek be az ehhez fűződő jogkövetkezmények.

A vizsgált szövegek alapján felmerülő további fontos kérdés, hogy mennyiben kötelező a harmadik személy által meghatározott *pretium* a felekre: ha csak a klasszikusok közötti vitát lezáró justinianusi döntvényt vesszük figyelembe, akkor azt mondhatjuk, hogy a kijelölt személy szabad belátása szerint megállapított vételár teljes egészében és tekintet nélkül a méltányosságra kötelező a szerződő partnerek számára.

*...si quidem ipse qui nominatus est pretium definierit, omnimodo secundum eius aestimationem et pretia persolvi et venditionem ad effectum pervenire...*¹⁴⁵

A császár rendelkezése szerint, ha a megnevezett a *pretium*ot meghatározza, mindenben az ő döntése szerint kell azt megfizetni és az eladást teljesíteni.¹⁴⁶

¹⁴⁴ A. BECHMANN: *Der Kauf nach gemeinem Recht II* (id.), 344. o. praktikus, gyakorlati okot is említ harmadik személynek az ármeghatározás során történő igénybevételét illetően: álláspontja szerint az ókorban a nagy területi eltérések adott áru vételárát tekintve is indokolhatták egy bizalmi ember segítségét a távollevők közti adásvétel lebonyolítása során.

¹⁴⁵ Iust. C. 4, 38, 15

¹⁴⁶ Ugyanez a terminológia jelenik meg a *locatio conductio* vonatkozásában a *Digestá*ban. Ld. Gai. D. 19, 2, 25 pr.: *...si quidem ipse qui nominatus est mercedem definierit, omnimodo secundum eius aestimationem et mercedem persolvi oporteat et conductionem ad effectum pervenire...*

Hasonlóképp az *Institutiók*ban:

*...omnimodo secundum eius aestimationem et pretium persolvatur et res traditur...*¹⁴⁷

E szöveg alapján ugyancsak mindenben a harmadik személy becslése szerint kell a vételárat is fizetni, a dolgot is szolgáltatni.

A justinianusi források tehát nem igazítanak el egyértelműen: az *omnimodo secundum eius aestimationem* látszólag arra utal, hogy a harmadik személy szabad belátása alapján dönthet, kénye-kedve szerinti vételárat meghatározva.¹⁴⁸ A kérdésre, hogy mindez egyáltalán összeegyeztethető-e az adásvétel *bonae fidei* jellegével, vagy az minden esetben megköveteli a kijelölt személy méltányos döntését, más – az *emptio venditio*val kapcsolatos – fragmentumban sem kapunk konkrét választ.

4. 4. 2. Analóg eset a *locatio conductio* köréből

Ahogy azt Cato *De agri cultura* című művében¹⁴⁹ megőrzött szerződési formulák¹⁵⁰ bizonyítják, a *locatio conductio*val kapcsolatban már a köztársaság idején szokás volt a

¹⁴⁷ I. 3, 23, 1

¹⁴⁸ Hasonlóképp a *locatio conductio*nál ld. Gai. D. 19, 2, 25 pr.: *...omnimodo secundum eius aestimationem et mercedem persolvi oporteat et conductionem ad effectum pervenire...*

¹⁴⁹ M. Porcius Cato (234-149) *De agri cultura* címmel, az i.e. II. században megjelent, az itáliai földbirtokosok kézikönyvévé vált művéhez ld. P. THIELSCHER: *Des Marcus Cato Belehrung über die Landwirtschaft* (Berlin 1963), 399 o., D. FLACH: *Römische Agrargeschichte. Handbuch der Altertumswissenschaft. Alter Orient – Griechische Geschichte – Römische Geschichte III* (München 1990⁹), 145-146. o. A hazai irodalomból ld. MARÓTI E.: Cato és a 'De agri cultura', in: *M. Porcius Cato: A földművelésről. Latinul és magyarul*, ford. Kun J. (Budapest 1966), 1-69. o., Uő: *Az itáliai mezőgazdasági áruterelés kibontakozása* (Budapest 1981), 141. o., legújabban: ADAMIK T.: *Római irodalom. A kezdetektől a nyugatrómai birodalom bukásáig* (Pozsony 2009), 125-129. o.

¹⁵⁰ Cato egyebek mellett fontos szaktanácsokkal, ajánlásokkal látja el olvasóját a mezőgazdasági munkák elvégzésével, a termékek értékesítésével kapcsolatos szerződések (*locatio conductio*, *emptio venditio*) jogi vonatkozásait illetően is. E szerződési mintákról általában ld. E. I. BEKKER: *Über die leges locationis bei Cato de rustica*, *ZfRG* 3 (1864), 416-445. o., U. v. LÜBTOW: *Catos leges venditioni et locationi dictae*, in: *EOS* 48/3, *Symbolae Raphaeli Taubenschlag dedicatae III*, ed. G. Krókowski – V. Steffen – L. Strzelecki (Vratislaviae – Varsaviae 1957), 227-441. o. A borvétellel kapcsolatos – a következő fejezetben részletesen is elemzésre kerülő – catói formuláról (Cato agr. 148) a legújabb hazai irodalomból ld. JAKAB É.: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban* (Budapest 2011), 65-77. o., Uő: *Forum vinarium: Cato és a borpiac az ókori Rómában*, in: *Római jog és a magánjog fejlődése Európában. Tanulmányok Molnár Imre 75. születésnapjára*, szerk. Jakab É. (Szeged 2011), 67-88. o.

bérleti szerződést¹⁵¹ úgy megkötni, hogy az esetlegesen bekövetkező károk – a bérleti díjból történő megfelelő levonással – egy a felek által választott *bonus vir* mérlegelése, becslése (*boni viri arbitrato*) alapján téríttessenek meg.¹⁵²

Az olajbogyó szedésére vonatkozó megállapodás (*lex oleae legendae*)¹⁵³ catói formulájának témánk szempontjából releváns – THIELSCHER által rekonstruált¹⁵⁴ – szövege a következő.

Cato agr. 144, 2-3:

(2) *Qui oleam legerint, omnes iuranto ad dominum aut ad custodem sese oleam non subripuisse neque quemquam suo dolo malo ea oletate ex fundo L. Manli. Qui eorum non ita iuraverit, quod is legerit omne, pro eo argentum nemo dabit neque debebitur. Oleam cogi recte satis datum arbitrato L. Manli. Scilicet ita, uti datae erunt, ita reddito, nisi quae vetustate fractae erunt; si non erunt, reddet ea quae <viri boni> arbitrato deducuntur.* (3) *Si quid redemptoris opera domino damni datum erit, resolvito; id viri boni arbitrato deducetur. Legulos, quot opus erunt, praebeto et s<tr>ictores. Si non praebuerit, quanti conductum erit aut locatum erit, deducetur; tanto minus debebitur. De fundo ligna et oleam ne deportato. Qui oleam legerit qui deportarit, in singulas deportationes s(estertii) n(ummi). Il deducuntur neque id debebitur.*

Cato formulája alapján az olajbogyót szedőknek meg kell esküdniük a tulajdonos vagy a felvigyázó előtt, hogy a szüreten sem ők, sem a szándékos magatartásuk következtében más nem lopott olajat a birtokról. Annak, aki nem hajlandó esküt tenni, senki nem tartozik fizetni. A termést rendesen kell leszedni, és erre nézve a tulajdonos rendelkezése alapján szükséges biztosítékot adni. A szövegből kiemelt rész alapján a

¹⁵¹ A konkrét esetben az olajbogyó szedésére és az olajütésre, olajsajtoltásra vonatkozó *locatio conductio operis*. A mezőgazdasági munkák végzésére irányuló római vállalkozási szerződés catói formuláiról ld. PÓKECZ KOVÁCS A: *Locatio conductio operis*, PhD-értekezés (Pécs 2006), 211-216. o.

¹⁵² Ld. I. MILOTIĆ: Competence of Roman Arbitrator in Rendering the Decision, *CAY* 18 (2011), 107. o.: „By their decisions arbitri boni viri could determine values of the damages...” Vö. MOLNÁR I.: *A római magánjog felelősségi rendje* (Szeged 1993), 48-49. o.

¹⁵³ Vö. U. v. LÜBTOW: *Catos leges venditioni et locationi dictae* (id.), 257-269. o.

¹⁵⁴ Vö. P. THIELSCHER: *Des Marcus Cato Belehrung über die Landwirtschaft* (id.), 343-353. o.

munkavégzés céljára átadott létrákat úgy kellett visszaadni, ahogy azokat a vállalkozó a megrendelőtől kapta, kivéve a régiéket, ha azok összetörtek. Amennyiben a *locator* nem adná vissza a létrákat, azok ellenértékét egy *bonus vir* mérlegelése alapján (*boni viri arbitrato*) levonják a *merces*ből.¹⁵⁵

Ugyanezt erősíti meg Cato a következő, az olajsajtólásra (olajütésre) vonatkozó megállapodás (*lex oleae faciundae*) kapcsán.

Cato agr. 145, 3:

Qui eorum non ita iuraverit, quae eius par serit, omne deducetur neque debbitur. Socium nequem habeto, nisi quem dominus iusserit aut custos. Siquid redemptoris opera domino damni datum erit, viri boni arbitrato deducetur...

A formula szerint, aki nem teszi le az esküt, attól az egész ráeső részt le kell vonni, és az nem jár neki. A vállalkozónak nem lehet más társa, csak az, akit a tulajdonos vagy a felvigyázó kijelöl. Ha pedig a *redemptor* a munka közben a tulajdonosnak valamilyen kárt okozott, ennek összegét tőle *boni viri arbitrato* le kell vonni.

A catói szövegekben ugyan *expressis verbis* nincs szó az ellenszolgáltatás harmadik személy általi meghatározásának lehetőségéről, de kétségtelenül bizonyítják, hogy károkozás esetén a bérleti díj arányos leszállítását már *boni viri arbitrato* kellett elvégezni. Az esetleges visszaélések, önkényes *merces*-csökkentések elkerülése érdekében tehát egy olyan *bonus vir* döntése alapján határozták meg a vállalkozói díjból levonandó összeget, akiben mindkét fél megbízhatott.¹⁵⁶

Mindazonáltal hangsúlyoznunk kell, hogy természetesen a „*quanti Titius rem aestimaverit*” árklauzula esetén a szerződő partnerek nem egy fennálló jogvitájuk rendezése érdekében, hanem a szerződés megkötésekor, annak egy lényeges

¹⁵⁵ Ahogy azt FÖLDI A.: Másért való felelősség a locatio conductiónál, *JK* 56 (2001), 29-30. o. kiemeli, ebből a szempontból irreleváns, hogy a vállalkozó vagy a munkásai okozták-e a kárt. Ha a *redemptor* munka közben a tulajdonosnak valamilyen kárt okozott azt úgyszintén *boni viri arbitrato* le kell vonni a béréből.

¹⁵⁶ Vö. V. A. GEORGESCO: *Essai d'une théorie générale des 'leges privatae'* (Paris 1932), 135-136. o., U. v. LÜBTOW: *Catos leges venditioni et locationi dictae* (id.), 273-282. o., Th. MAYER-MALY: *Locatio conductio. Eine Untersuchung zum klassischen römischen Recht* (Wien – München 1956), 84. o., H. KAUFMANN: *Die altrömische Miete* (Köln – Graz 1964), 185. o. és 246. o., MOLNÁR I.: *Fejezetek a klasszikus kori locatio conductio köréből* [AUSz 29/2] (Szeged 1982), 25. o., A. TORRENT: 'Pretium certum'. Determinación del precio 'per relationem' (id.), 98. o.

elemének meghatározása céljából veszik igénybe a harmadik személyt, ekképpen az magától értetődően sem egy szakértői, becslő feladatokat ellátó esküdtbírónak (*arbiter datus*), sem a felek speciális megállapodásával (*compromissum*)¹⁵⁷ felkért választottbírónak (*arbiter ex compromisso*) nem tekinthető.¹⁵⁸ Amint azt fentebb láttuk, éppen ezért nem is kötelezhető a döntés meghozatalára, azaz a vételár megállapítására a felek által kijelölt személy.¹⁵⁹

4. 4. 3. Analóg eset a *societas* köréből

Nem lehet azonban véletlen, hogy a *Digesta* 17. könyvének, a *societas*ról szóló 2. titulusába illesztett alábbi – a társak részesedési arányának harmadik személy általi megállapításáról érkező – fragmentumban Proculus a modern kereskedelmi jogban jelentős szerepet játszó választottbíráskodás¹⁶⁰ római jogi gyökerének tekinthető *arbiter ex compromisso*¹⁶¹ személyére is utal. A római választottbíró ugyanis nem feltétlenül a törvények, a tételes jog előírásai, hanem mindenekelőtt az általános jog- és igazságérzete alapján ítélkezett.¹⁶² Döntése a felekre minden esetben kötelező volt, ellene pedig – lévén *res iudicatának* minősült – nem volt jogorvoslat.¹⁶³

Proculus D. 17, 2, 76 (*libro 5 epistularum*):

Societatem mecum coisti ea condicione, ut Nerva amicus communis partes societatis constitueret: Nerva constituit, ut tu ex triente socius esses, ego ex besse: quaeris, utrum ratum id iure societatis sit an nihilo

¹⁵⁷ Vö. R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations* (id.), 514. o.

¹⁵⁸ Vö. FÖLDI A. – HAMZA G.: *A római jog története és intézményei* (id.), 161. és 542. o. A római *arbiter* típusaihoz, hatásköreihez legújabban ld. I. MILOTIĆ: Competence of Roman Arbiter in Rendering the Decision (id.), 99-114. o.

¹⁵⁹ Ellentétben az *arbiter ex compromisso*val, akit a *receptum arbitrii* alapján a prétor kötelezhetett a döntésre. A *receptum* fogalmához ld. FÖLDI A.: *Kereskedelmi jogintézmények a római jogban* (Budapest 1997), 88-116. o.

¹⁶⁰ A témakörhöz áttekintően, jogösszehasonlító elemzésben a legújabb hazai irodalomból ld.: Boóc Á.: *A nemzetközi kereskedelmi választottbíráskodás. A választottbíró megválasztása és kizárása* (Budapest 2009), 413 o. továbbá KECSKÉS L.: A választottbíráskodás történeti alapjai, *Jura* 17/1 (2011), 50-67. o., UÓ: A választottbíráskodás történeti alapjai, *MJ* 58/7 (2011), 385-396. o.

¹⁶¹ A választottbíráskodásról a római magánjogban áttekintően ld.: M. KASER – K. HACKL: *Das römische Zivilprozessrecht* (München 1996²), 639 – 644. o. Az *arbiter ex compromisso* hatásköreiből ld. I. MILOTIĆ: Competence of Roman Arbiter in Rendering the Decision (id.), 109-113. o.

¹⁶² Vö. KECSKÉS L.: A választottbíráskodás történeti alapjai, *Jura* (id.), 53. o.

¹⁶³ Vö. FÖLDI A. – HAMZA G.: *A római jog története és intézményei* (id.), 542. o.

*minus ex aequis partibus socii simus. Existimo autem melius te quaesitum fuisse, utrum ex his partibus socii essemus quas si constituisset, an ex his quas virum bonum constituere oportuisset. Arbitrorum enim genera sunt duo, unum eiusmodi, ut sive aequum sit sive iniquum, parere debeamus (quod observatur, cum ex compromisso ad arbitrum itum est), alterum eiusmodi, ut ad boni viri arbitrium redigi debeat, etsi nominatim persona sit comprehensa, cuius arbitratu fiat.*¹⁶⁴

Amint az közismert, a társasági szerződéssel kapcsolatban már a klasszikusok között sem volt vitás, hogy harmadik személy – sőt, ahogy azt korábban láttuk, akár az egyik *socius*¹⁶⁵ – is meghatározhatja a társak részesedési arányát a társaság működéséből származó hasznokban és hozzájárulását a felmerült költségekhez. Az idézett – az interpolációkritika által ugyancsak támadott¹⁶⁶ – fragmentumban Proculus egy olyan társaságról ír, melyet a felek azzal a kikötéssel alapítottak, hogy a részesedési hányadokat egy harmadik személy – a társak közös barátja, Nerva – fogja meghatározni. A kijelölt személy az arányokat 1/3 – 2/3 részben állapította meg. Proculus szerint magától értetődő, hogy a társaság abban az esetben is érvényesen létrejön, ha a felek a vagyoni hozzájárulás és a részesedési arányok meghatározását harmadik személyre bízzák.

Ezért ennél fontosabb kérdés, hogy a feleknek a felkért személy szabad belátása szerint meghozott döntéséhez – amint az a *compromissum* alapján választott *arbiter* esetén megfigyelhető¹⁶⁷ – annak méltányosságára tekintet nélkül (*sive aequum sit sive iniquum*), tehát minden esetben tartaniuk kell-e magukat, vagy csupán akkor, ha

¹⁶⁴ A fragmentumhoz ld. C. KRAMPE: *Proculi epistulae: Eine frühklassische Juristenschift* (Karlsruhe 1970), 33-34. o., G. P. SOLINAS: *A proposito dell' arbitrium boni viri* (id.), 545. o.

¹⁶⁵ Ld. Pomp. D. 17, 2, 6.

¹⁶⁶ A kapcsolódó irodalomról ld. M. KASER: *Das römische Privatrecht I* (id.), 491²⁴. o.

¹⁶⁷ Ld. Ulp. D, 4, 8, 27, 2: *Stari autem debet sententiae arbitri, quam de ea re dixerit, sive aequa sive iniqua sit: et sibi imputet qui compromisit. Nam et divi Pii rescripto adicitur: "Vel minus probabilem sententiam aequo animo ferre debet"*. Mindazonáltal megjegyzendő, hogy a választottbíróként megválasztott személlyel szemben is alapvető elvárás volt, hogy az ügyet tisztességesen – mai fogalmaink szerint független és pártatlan módon – lássa el, ezért e tekintetben a választottbírónak is a *bonus vir* erkölcsi kategóriájának megfelelő módon kellett eljárnia. Vö. Boóc Á.: *A nemzetközi kereskedelmi választottbíráskodás. A választottbíró megválasztása és kizárása* (id.), 15. o., továbbá KECSKÉS L.: *A választottbíráskodás történeti alapjai, Jura* (id.), 53. o.

méltányos és tisztességes döntést hoz (*arbitrium viri boni*). Proculus a feltett kérdést a következőképp válaszolja meg.

Proculus D. 17, 2, 78 (*libro 5 epistularum*):

In proposita autem quaestione arbitrium viri boni existimo sequendum esse, eo magis quod iudicium pro socio bonae fidei est.

A jogtudós álláspontja szerint tehát – tekintettel a társasági szerződésből eredő kötelelem *bonae fidei* jellegére – a felkért harmadik személynek, a társak részesedési arányának meghatározása során *boni viri arbitrato* kell eljárnia.¹⁶⁸

4. 4. 4. Összegző megállapítások

Amint azt FÖLDI is kiemeli,¹⁶⁹ a *quidquid dare facere oportet ex fide bona*-klauzulában az objektív értelemben felfogott *bona fides*¹⁷⁰ mint a *bonus vir* magatartásához igazított mérték értelmezendő. Álláspontunk szerint az adásvétel *bonae fidei iudicium* jellegéből következően az a felek által a vételár megállapítására felkért harmadik személytől is az adott jogviszonyban elvárható korrekt, tisztességes döntést (*arbitrium viri boni*) kívánja meg. E garanciára szükség is volt, mert a szerződő partnerek nem csupán a vételárat befolyásoló faktorként kötelesek figyelembe venni az általa meghatározott árat, hanem az maga a *pretium*. Annak pedig nem kellett megfelelnie maradéktalanul a *merx* értékének, így igazságossága még a felek által közösen kialakított vételár esetén is megkérdőjelezhető volt.¹⁷¹ A *bonus vir* magatartásához igazított objektív mérce hiányában nem is lehetne mihez viszonyítani az ármegállapítás méltányosságát. A felkért harmadik személy által meghatározott vételár csak akkor tekinthető a felekre kötelezőnek, ha nem önkényesen, szabad belátása szerint határozott, hanem kizárólag

¹⁶⁸ Vö. A. TORRENT: 'Pretium certum'. Determinación del precio 'per relationem' (id.), 100-101. o. Önkényes meghatározás esetén pedig bírósághoz lehetett fordulni az igazságos arány megállapítása érdekében. Ld. Paul. D. 17, 2, 79: *Unde si Nervae arbitrium ita pravum est, ut manifesta iniquitas eius appareat, corrigi potest per iudicium bonae fidei.*

¹⁶⁹ Ld. FÖLDI A.: *A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig* [PublInst 9] (Budapest 2001), 17. o.

¹⁷⁰ A *bona fides* dualizmusáról a legújabb irodalomban ld. FÖLDI A.: Osservazioni intorno al c.d. dualismo della 'bona fides', in: *Studi in onore di Antonino Metro II*, a cura di C. Russo Ruggeri (Milano 2010), 483-507. o. A kérdéskörrel részletesebben és további irodalommal ld. a IV. fejezetben.

¹⁷¹ Ld. erről részletesebben a IV. fejezetben.

objektív kritériumokat szem előtt tartva, méltányosan és tisztességesen eljárva korrekt döntést hozott.

4. 5. A megállapodás dogmatikai szerkezete

4. 5. 1. Problémafelvetés – ügyleti feltétel vagy *pactum adiectum*?

Jóllehet a római jogtudósok kazuisztikus és keresetjogias szemléletmódjától távol állt az efféle elméleti kérdésfeltevés, talán – az anakronizmus veszélyével is – érdemes közelebbről megvizsgálnunk a harmadik személy általi ármeghatározás kikötését magába foglaló adásvételi szerződés dogmatikai szerkezetét, azaz röviden foglalkoznunk a „*quanti Titius rem aestimaverit*” árklauzula minősítésével.

Ami a korai klasszikus jurisperitusok álláspontját illeti, tekintettel arra, hogy a Labeo-Cassius és Ofilius-Proculus kontroverziájáról tudósító Gaius-szöveg¹⁷² nem foglal állást a vitában, a felek által választott árklauzula dogmatikai minősítése sem egyértelmű. A szűkszavú forrás alapján éppúgy beszélhetnénk egy felfüggesztő feltétel mellett megkötött adásvételről, mint egy az *emptio venditio*hoz kapcsolódó, azzal egyidejűleg megkötött *pactum adiectum*ról. Ebből adódóan az sem dönthető el világosan, hogy a kontraktus érvényességét vagy hatályát befolyásolja a felek által kijelölt harmadik személy nyilatkozata, illetve annak elmaradása.

4. 5. 2. Szakirodalmi álláspontok

A fentiekből következően a „*quanti Titius rem aestimaverit*” árklauzula dogmatikai minősítését illetően a romanisztikában is megoszlanak az álláspontok.

Így ZIMMERMANN szerint Labeo és Cassius megpróbálta elkerülni egy olyan adásvételi szerződés elismerését, amely egy későbbi időpontban érvénytelenné válhat, ha a harmadik fél nem hajlandó vagy nem képes kikötni a vételárat. Ofilius és Proculus viszont azért engedte, hogy a vételárat harmadik fél állapítsa meg, mert tiszteletben

¹⁷² Gai. 3, 140

akarták tartani a felek azon kívánságát, hogy ne nekik maguknak kelljen megállapítani az árat, hanem egy pártatlan harmadik félnek.¹⁷³

A régebbi irodalomban SCHINDLER, valamint újabban NELSON és MANTHE egy másik magyarázatot javasolnak. Álláspontjuk szerint Proculus felfüggesztő feltételnek (*condicio suspensiva*) tekintette a „*quanti Titius rem aestimaverit*” kikötést, ekképpen a szerződés hatályát érintette az árklauzula. Ebben az értelmezésben tehát az adásvétel érvényesen létrejött, s amint a felek által kijelölt harmadik személy teljesíti a feltételt azáltal, hogy megállapítja a vételárat, a kontraktus hatályossá is válik. Labeo és Cassius viszont nyilvánvalóan nem tekinthetett feltételként az árklauzulára, mert nézetük szerint egy ilyen megállapodással kötött adásvételnek nem lehet semmilyen joghatása. A szerzők véleménye alapján, utóbbi juristák ezért valószínűleg *pactum adiectum*ként kezelték a harmadik személy általi ármeghatározást célzó kikötést.¹⁷⁴ Annak érdekében, hogy a *pactum adiectum* érvényes legyen, annak a szerződésnek is érvényesnek kell lennie, amelyhez kapcsolódik, ezen kontraktus érvényességét viszont nem lehet függővé tenni egy mellékegyezménytől. Mivel az adásvétel érvényes létrejöttének nélkülözhetetlen eleme, hogy a vételárat mindentől függetlenül meghatározzák, ebben az esetben a szerződés érvénytelen, mert tulajdonképpen hiányzik a *pretium*. Így tehát az alapszerződéshez kapcsolódó *pactum adiectum* sem lehet érvényes.¹⁷⁵

Az újabb hazai irodalomban SIKLÓSI a vizsgált Gaius-helyet elemezve úgy véli, hogy a forrásban a harmadik személy részéről történő vételármegállapítás az ügylet felfüggesztő feltételének tekintendő, melynek beállításától nem csupán a szerződés hatálya, hanem annak létrejötte is függ. A szerző értelmezésében tehát, ha a felek harmadik személyre bízzák a *pretium* meghatározását, és ő elmulasztja ezt, az adásvétel *ex post facto* megghiúsul, azaz – mint *emptio imperfecta* – létre sem jön.¹⁷⁶

¹⁷³ R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations* (id.), 254. o.

¹⁷⁴ K.-H. SCHINDLER: *Justinians Haltung zur Klassik: Versuch einer Darstellung an Hand seiner Kontroversen entscheidenden Konstitutionen* (id.), 147-148. o. H. L. W. NELSON – U. MANTHE: *Gai Institutiones III 88-181. Die Kontraktobligationen – Text und Kommentar* (id.), 259-261. o.

¹⁷⁵ H. L. W. NELSON – U. MANTHE: *Gai Institutiones III 88-181. Die Kontraktobligationen – Text und Kommentar* (id.), 260. o.: „In diesem Fall konnte der Kaufvertrag nicht wirksam sein, weil die Preisbestimmung überhaupt fehlte; dass sie in einem *pactum* geregelt wurde, half nicht, denn dieses setzte ja voraus, dass der Kaufvertrag auch ohne *pactum* wirksam wäre.”

¹⁷⁶ SIKLÓSI I.: A „nemlétező szerződés” létjogosultságának kérdésköréhez a római jogban (id.), 107. o.

4. 5. 3. Értékelő megállapítások

Véleményünk szerint a klasszikus jogtudósoknak a harmadik személy általi ármeghatározással kapcsolatos, egymással szembenálló állásfoglalásai mögött korántsem a felek által választott árklauzula eltérő dogmatikai minősítése húzódik meg. Természetesen e nézetünk alátámasztására nem elegendő pusztán annak a konstatálása, hogy az ilyesfajta elméleti kérdésfelvetés nyilvánvalóan távol állt a gyakorlati igényű római jogtudósoktól, mindenekelőtt a rendelkezésünkre álló primer forrásanyagot szükséges áttekintenünk.

Megállapítható, hogy az adásvétellel összefüggésben egyetlen olyan szöveghelyet sem találunk, mely egyértelmű választ adna a „*quanti Titius rem aestimaverit*” kikötés dogmatikai minősítésével kapcsolatos kérdésre.

A gaiusi *Institutiók*ban, az előzőekben már bemutatott, szűkszavú, csupán a kontroverziáról tudósító forráshely¹⁷⁷ mellett, a *locatio conductio* vonatkozásában kerül elő újra a kérdés.

Gaius, 3, 143:

Unde si alieno arbitrio merces permissa sit, velut quanti Titius aestimaverit, quaeritur, an locatio et conductio contrahi.

Gaius szerint az, hogy létrejön-e a *locatio conductio*, ha a felek a *merces* meghatározását harmadik személyre bízták, kérdéses. A jogtudós tehát itt is adós marad a válasszal: a feltételes adásvétel és bérlet megkötésének lehetőségére csupán később, a viadalra átadott gladiátorok esetét bemutatva utal.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Gaius 3, 140

¹⁷⁸ Gai. 3, 146: *Item si gladiatores ea lege tibi tradiderim, ut in singulos, qui integri exierint, pro sudore denarii XX mihi darentur, in eos vero singulos, qui occisi aut debilitati fuerint, denarii mille, quaeritur, utrum emptio et venditio an locatio et conductio contrahatur. Et magis placuit, eorum, qui integri exierint, locationem et conductionem contractam videri, at eorum, qui, occisi aut debilitati sunt, emtionem et venditionem esse; idque ex accidentibus apparet tamquam sub condicione facta cuiusque venditione an locatione. Iam enim non dubitatur, quin sub condicione res venire aut locari possint.* Az adásvétel és a dologbérlet elhatárolása kapcsán oly sok romanistát foglalkoztató híres forráshelyet részletesen vizsgáljuk az V. fejezetben.

A vizsgált árklauzulával kapcsolatos klasszikus vitának a *Digestában* sem találjuk nyomát.¹⁷⁹ A *justinianusi* kompilátorok ugyanis egyetlen olyan, a harmadik személy általi ármeghatározással kapcsolatos fragmentumot sem tartottak szükségesnek megőrizni, amely beszámolna az egymásnak ellentmondó jogtudósi álláspontokról. Mindez a kodifikációt megelőzően kiadott, a vitát véglegesen lezáró *justinianusi* döntvény¹⁸⁰ fényében érthető is.

Az eddigi fejtegetéseink nyomán különösen szembetűnő a következő, Gaiustól – az *edictum provinciale* szövegéhez írt kommentár X. könyvéből – a *Digesta locatio conducti*óról szóló titulusa alá felvett fragmentum. Míg ugyanis Gaius az *Institutióiban* csupán a kérdésfeltevésig jutott, és tartózkodott attól, hogy állást foglaljon a vitában, ebben a forrásban egyértelműen feltételes ügyletként kezeli a harmadik személy általi *merces*-meghatározást célzó megállapodást.

Gaius D, 19, 2, 25 pr. (*libro 10 ad edictum provinciale*):

Si merces promissa sit generaliter alieno arbitrio, locatio et conductio contrahi non videtur: sin autem quanti Titius aestimaverit, sub hac condicione stare locationem, ut, si quidem ipse qui nominatus est mercedem definerit, omnimodo secundum eius aestimationem et mercedem persolvi oporteat et conductionem ad effectum pervenire: sin autem ille vel noluerit vel non potuerit mercedem definire, tunc pro nihilo esse conductionem quasi nulla mercede statuta.

A gaiusi forrás szerint, amennyiben a bérleti díj megállapítását általában egy harmadik személyre bízzák, a felek megállapodása nem tekinthető *locatio conducti*ónak. Ha azonban konkrétan megjelölik azt a személyt, akinek a becslést el kell végezni, a bérlet mintegy azzal a feltétellel áll csak meg érvényesen (*sub hac condicione stare locationem*), amennyiben a megnevezett megállapítja a *mercest* (*si quidem ipse qui nominatus est mercedem definerit*). Ha viszont a harmadik személy nem tud vagy nem

¹⁷⁹ A következő paulusi fragmentum csupán általánosságban jegyzi meg, hogy mind az adásvétel, mind bérleti szerződés feltételhez köthető. Ld. Paul D. 19, 2, 20, 1: *Sicut emptio, ita et locatio sub condicione fieri potest.*

¹⁸⁰ Ld. C. 4, 38, 15, 1-3.

akar nyilatkozni, a szerződés érvénytelen, ugyanúgy, mintha nem határozták volna meg a bérleti díjat.

A fragmentum azonos terminológiát alkalmaz (*quanti Titius aestimaverit, sub hac condicione stare locationem*), mint a már vizsgált justinianusi szövegek (*quanti ille aestimaverit, sub hac condicione stare venditionem*)¹⁸¹ az adásvétel kapcsán, azaz tulajdonképpen felfüggesztő feltételnek tekinti az ügylet egy lényeges alkatrészének meghatározását. Könnyen elképzelhető tehát, hogy a D. 19, 2, 25 pr. alatt szereplő, Gaiusnak tulajdonított döntés valójában a justinianusi kompilátorok keze nyomát viseli magán.¹⁸² E feltételezésünket erősítheti az a tény is, hogy a Tribonianus vezette kodifikációs bizottság tagjai – mintaként használva a harmadik személy általi ármeghatározásra vonatkozó császári döntést – már más fragmentumoknál¹⁸³ is egy kalap alá vették a szerződés perfektuálódását az ügyleti feltétel bekövetkeztével.

A feltevést, miszerint már a klasszikus jogtudósok egy része – így Ofilius és Proculus – ügyleti feltételnek tekintette volna a vizsgált árklauzulát, közvetve, az előzőekben már hivatkozott, a társak részesedési arányának harmadik személy általi meghatározásáról szóló, éppen Proculusnak tulajdonított fragmentum szóhasználata is erősítheti.

Proculus D. 17, 2, 76 (*libro 5 epistularum*):

Societatem mecum coisti ea condicione, ut Nerva amicus communis partes societatis constitueret: Nerva constituit, ut tu ex triente socius esses, ego ex besse...

¹⁸¹ Ld. C. 4, 38, 15 és I. 3, 23, 1.

¹⁸² Vö. Fr. HAYMANN: *Textkritische Studien zum römischen Obligationenrecht* (id.), 102¹. o., G. v. BESELER: *Unklassische Wörter*, ZSS 56 (1936), 93. o., K.-H. SCHINDLER: *Justinians Haltung zur Klassik: Versuch einer Darstellung an Hand seiner Kontroversen entscheidenden Konstitutionen* (id.), 147. o.

¹⁸³ Amint azt fentebb láttuk, D. DAUBE: *Certainty of Price* (id.), 20. o. álláspontja alapján a harmadik személy általi ármeghatározásra vonatkozó, azt feltételes adásvételként minősítő justinianusi döntés volt a minta a „*quanti a testatore emptus est*” kikötéssel megkötött adásvételről szóló Ulp. D. 18, 1, 37 esetén is. Ugyanilyen megfontolásból tekinti interpoláltként BESSENYŐ A.: *Kauf unbestimmter Mengen von Fungibilien oder Sachgesamtheiten. Kritische Bemerkungen zur romanistischen Lehre vom Kauf zukünftiger Dinge* (id), 96. o. a hivatkozott szöveghelyet, továbbá az *emptio ad mensuram* kérdéskörét tárgyaló, hasonlóképp az *edictum provinciale* szövegéhez írt Gaius-kommentárból vett fragmentumhoz (Gai. D. 18, 1, 35, 5). Erről bővebben ld. a III. fejezetben.

A klasszikus iskolamester szerint, ha a felek a részesedési arányok meghatározását harmadik személyre bízzák, a szerződés mintegy ezzel a feltétellel – „*ea condicione*” – érvényesen létrejön.

A kérdés a továbbiakban már csak az, hogy ez az érvelés átvihető-e az adásvételre. Proculus vajon azért fogadta-e el érvényesnek a „*quanti Titius rem aestimaverit*” kikötést, mert ugyanúgy az ügylet felfüggesztő feltételének tekintette, mint a társak megállapodását – „*ea condicione, ut Nerva ... partes societatis constitueret*” – a fenti forráspéldában?¹⁸⁴ Erre a vizsgált fragmentumokban semmilyen utalást nem találunk. Az pedig, hogy a fenti szöveghelyek megfogalmazása – „*sub hac condicione...*” – alapján akár a klasszikus, akár a justinianusi római jogban dogmatikailag valóban az ügylet felfüggesztő feltételének minősíthetjük-e a felek által kikötött árklauzulát, végképp kétséges.

A megoldáshoz – ugyan az efféle institucionalista kérdésfeltevés a római jogászok kazuisztikus szemléletmódjától minden bizonnyal távol állt¹⁸⁵ – elsősorban arra kellene választ adnunk, hogy a harmadik személy által elmulasztott vételár/bérleti díj-megállapítás a szerződés érvénytelenségét (semmisségét) vagy hatálytalanságát eredményezi-e. A vizsgált Gaius-fragmentum és a justinianusi dötvény szóhasználata éppúgy utalhat ugyanis mindkettőre.

A *condició*ként – a szerződés hatályát érintő bizonytalan jövőbeli cselekményként vagy eseményként definiálható *accidentális jogügyleti alkatrészként*¹⁸⁶ – történő minősítést és ekképpen a hatálytalanságot látszik alátámasztani a bemutatott forrásokban¹⁸⁷ a „*sub hac condicione stare(t) locationem/emptionem/contractus*” és a „*tunc pro nihilo esse conductionem/emptionem*” fordulat.¹⁸⁸ A szerződés érvénytelenségére¹⁸⁹ utalhat

¹⁸⁴ Így véli H. L. W. NELSON – U. MANTHE: *Gai Institutiones III 88-101. Die Kontraktobligationen. Text und Kommentar* (id.), 260. o.

¹⁸⁵ A jogügyletek érvénytelenségének és hatálytalanságának kérdésköréhez áttekintően ld. A. FÖLDI: Zur Frage der Gültigkeit und der Wirksamkeit im modernen Zivilrecht, in: *Festschrift für Ferenc Benedek zum 75. Geburtstag*, hg. G. Hamza – I. Kajtár – A. Pókecz Kovács – J. Zlinszky (Pécs 2001), 73-86. o., BESSENYŐ A.: A jogügyletek érvényessége és hatályossága – Egy civilisztikai (ál?)probléma margójára, *Jura* 7/2 (2001), 5-18. o., SIKLÓSI I.: A jogügyleti hatályosság elméleti problematikája, különös tekintettel a végrendelet visszavonásának jogdogmatikai megítélésére, *AUB* 41 (2004), 73-111. o.

¹⁸⁶ Ekképpen definiál pl. BENEDEK F.: *Római magánjog. Dologi és kötelmi jog* (id.), 151. o. és FÖLDI A. – HAMZA G.: *A római jog története és institúciói* (id.), 397. o.

¹⁸⁷ Gai. D. 19, 2, 25 pr., C. 4, 38, 15 és I. 3, 23, 1

¹⁸⁸ Amint MOLNÁR I.: *Fejezetek a klasszikus kori locatio conductio köréből* (id.), 26. o. is kiemeli, ha Gaius a szerződés érvénytelenségére gondolt volna, akkor a „*pro nihilo*” helyett valószínűleg a „*nullam*”

viszont a szövegekben a „*quasi nulla mercede statua/quasi nullo pretio statuo*” rendelkezés arra az esetre, ha a kijelölt harmadik személy elmulasztja a pénzbeli ellenszolgáltatás megállapítását. A rendelkezésünkre álló forrásanyag tehát egyértelmű, biztos következtetések levonására nem elegendő.¹⁹⁰

A „*quanti Titius rem aestimaverit*” árklauzula dogmatikai minősítése kapcsán eddig tett megállapításainkat összegezve kijelenthetjük, teljes bizonyossággal sem a szerződés hatályát befolyásoló ügyleti feltétel, sem az alapszerződés érvénytelenségét eredményező *pactum adiectum* mellett nem tehetjük le voksunkat. Előbbire nincs egyértelmű forrásbizonyítékunk, utóbbi pedig – azon túl, hogy egy olyan mellékegyezménynek, melyben az alapszerződés egy lényeges alkatrészét állapítják meg, álláspontunk szerint nem lehet létjogosultsága – nem is ad választ a feltett jogkérdésre. Ugyanis annak konstatálása, hogy az alapszerződés érvényessége nem tehető függővé a hozzá kapcsolódó *pactum adiectum*tól, és ennek következtében maga a kontraktus érvénytelen, továbbá az adásvétel érvénytelensége miatt az ahhoz járuló mellékegyezmény sem lehet érvényes, nem több mint egyszerű logikai körbeforgás (*circulus vitiosus*).

4. 6. Következtetések

A harmadik személy általi ármeghatározással összefüggésben tett fejtegetéseink lezárásaképp megállapíthatjuk, hogy a „*quanti Titius rem aestimaverit*” klauzulával kapcsolatos egymásnak ellentmondó jogtudói állásfoglalások mögött korántsem a vizsgált kikötés eltérő dogmatikai minősítése – és ennek nyomán az adásvétel érvénytelenségének vagy hatálytalanságának kérdése – rejlik.

Túl azon, hogy efféle elméleti kérdésfeltevés a gyakorlati igényű római jogtudósok számára nemigen merülhetett fel, jogkövetkezményeit tekintve magunk

conductionem” megjelölést használta volna. A „*tunc*” kitétel úgyszintén nem azonosítható az „*ex tunc*”, mint eredeti érvénytelenségre utaló kifejezéssel, az csupán a főmondathoz köti a mellékmondatot.

¹⁸⁹ Meg kell jegyeznünk azonban, hogy akár még ez is összeegyeztethető lehet a feltételes adásvétel tételével. A szakirodalomban ugyanis, az eredeti jogügylet feltétellel történő kiegészítésével megvalósuló *novatio*val kapcsolatban, találunk olyan véleményt is – így DELI G.: A generális klauzulák mögöttes filozófiai és jogelméleti problémái, *JT* 9 (2008), 120. o. – miszerint a feltétel a jogügylet érvényességét vagy akár az érvénytelenségét is meghatározhatja.

¹⁹⁰ A harmadik személy általi bérmegállapítással kapcsolatban ld. MOLNÁR I.: *Fejezetek a klasszikus kori locatio conductio köréből* (id.), 25-26. o.

sem látunk túl nagy különbséget egy – a kijelölt személy által elmulasztott ármeghatározás esetén – épp a vételár meghatározását célzó, ámde soha be nem következő ügyleti feltétellel kötött és egy kezdettől fogva érvénytelen adásvétel (*negotium nullum*) között. Hiszen nyilvánvaló, hogy amennyiben a harmadik személy nem határozza meg az ellenszolgáltatást, hiányzik az ügylet egy lényeges alkatrésze, ezért nyilvánvalóan érvénytelen – még finomabb distinkcióval létre sem jön – a szerződés, ellenben ha megállapítja a vételárat, beállnak a *certum pretium* jogkövetkezményei, egyben az adásvétel a kitűzött ügyleti hatások kiváltására is alkalmassá válik.

Leszögezhetjük tehát, hogy a korai klasszikus jurisperitusok a vizsgált árklauzulával kapcsolatos, egymásnak ellentmondó állásfoglalásai mögött valójában a „*pretium certum esse debet*” szabály eltérő megközelítése, a határozott ár követelményének megszorító vagy kiterjesztő értelmezése áll. A *certum pretium* követelményét szűkítően értelmező, azaz a vételár meghatározottságát csak a szerződéskötés időpontjában összességében megállapított ellenszolgáltatás esetét elismerő jogtudósok – így Labeo és Cassius – számára kézenfekvően nem lehet alkalmas a célzott joghatások kiváltására (*negotium nullum*) a vizsgált kikötés mellett kötött adásvétel. A vételár meghatározására egy a szerződéskötéshez képest későbbi időpontban is lehetőséget adó juristák – amint Ofilius és Proculus – pedig nyilvánvaló, hogy semmi akadályt nem látják a szerződés érvényes létrejöttének.

Nem lehet véletlen továbbá az sem, hogy a „*quanti Titius rem aestimaverit*” árklauzulára vonatkozó kérdés Gaiusnál¹⁹¹ és Justinianusnál¹⁹² is közvetlenül a „*pretium certum esse debet*” szabály deklarációját követi.

Véleményünk szerint ezért a vitát lezáró császári döntvény nyomán sem minősíthetjük az árklauzulát az ügylet felfüggesztő feltételének.¹⁹³ A „*sub hac condicione*” kifejezésnek így a justinianusi jogban sem tulajdoníthatunk technikus jelentést, az csupán arra utal, hogy a felek a szerződés egy lényeges elemének megállapítását – mintegy tartalmilag feltételelesen – egy általuk választott harmadik

¹⁹¹ Vö. Gai. 3, 140. Úgyszintén a bérleti szerződésnél ld. Gai. 3, 142-143.

¹⁹² I. 3, 23, 1

¹⁹³ Hasonlóképp A. TORRENT: 'Pretium certum'. Determinación del precio 'per relationem' (id.), 105. o.: „La frase *sub hac condicione* en C. 4, 38, 15, 1 como la frase parecida de Próculo en D. 17, 2, 76, no apunta a una condición en el sentido técnico de determinación accesoria de la voluntad de la que se hace depender la eficacia del negocio...”

személy döntésétől teszik függővé. A *certum pretium* egyfajta kiterjesztő – Ofilius és Proculus álláspontjának megfelelő – definícióját elfogadva Justinianus is érvényesnek tekintette a „*quanti Titius rem aestimaverit*” klauzulával kötött adásvételt, azonban figyelembe véve az ármegállapítás harmadik személy részéről történő elmulasztásának lehetőségét is, az ügylet megvalósulását – teljesen logikusan – a *pretium*, mint lényeges alkatrész lététől tette függővé.

A *vita* tehát mindvégig a szerződés létrejötte körül forgott, annak lényegét éppen ezért – vagy ha úgy tetszik, ennek ellenére – nem az árklauzula dogmatikai minősítésében, ügyleti feltételként kezelésében kell látnunk. Hiszen a felek nem egyszerűen egy *accidentális* jogügyleti alkatrész meghatározását bízzák egy rajtuk kívül álló harmadik személyre, hanem az adásvétel egy *essenciális* elemének, a *pretium*nak a megállapítását. Mindaddig, amíg ő nem nyilatkozik e kérdésben, a vételár – egyszersmind maga a jogügylet – nem egyszerűen hibás, hanem teljességgel hiányzik az ellenszolgáltatás, ekképpen az *emptio venditio* létre sem jön.

5. Összegzés

A *certum pretium* követelményével kapcsolatos elemzéseink lezárásaképp megállapíthatjuk, hogy primer forrásaink maradéktalanul igazolták, a vizsgált előírás korántsem csupán a vevő szolgáltatásának a teljesítéshez szükséges határozottságát szolgálta. Teljesülésétől az adásvétel, mint kötelmi viszony hiánytalan megvalósulása, perfektuálódása függött, ekképpen a felek közötti szerződéses kockázat megosztásáról is döntött.

A szerződő partnereknek minden egyes ügyletkötés során konszenzusra kellett jutniuk egy kellően meghatározott *pretium*ot illetően. E meghatározottság legnagyobb foka pedig nyilvánvalóan az *összgeszerűen* megállapított vételár volt. Akkor is teljesült azonban a határozott ár kívánalma, ha azt nem *összgeszerűen* határozták meg, sőt adott esetben még csak nem is volt ismert a felek – akár egyikük, akár mindkét szerződő partner – előtt annak mértéke a szerződés megkötésekor.

A *certum pretium* „határeseteiről” értekező fragmentumokat áttekintve megállapíthatjuk: a római jogtudósok számára az kivétel nélkül a szerződéskötés idején

objektív tényezők által meghatározott vételárat jelentett. Így a „*quanti tu eum emisti*” és a „*quantum pretii in arca habeo*” klauzula melletti adásvételt is érvényesnek tekintették.¹⁹⁴ Ha ugyanis az eladó egy általa kötött korábbi adásvétel során kialakult *pretium* ellenében, mintegy beszerzési áron értékesített, az objektíve éppoly meghatározott akkor is, ha a vevő nincs tisztában a konkrét összeggel. Ugyanígy, amennyiben az adásvételre a vevő pénzesládájában található összeg fejében került sor, a szerződés egy ilyen árklauzula mellett is érvényesen létrejött. Ezzel összefüggésben megállapítottuk azt is, hogy az *arca*-esetet még a gondolati párhuzam szintjén is csak megszorításokkal fogadhatjuk el egyfajta „fordított” reményvételné. Az *emptio spei*vel való összevetés lehetőségét azonban korántsem a kölcsönös szolgáltatások egyikének speciális jellege, főként nem annak hiánya teremtette meg: a két ügylet közötti egyedüli összekötő kapocs a szokásos üzleti kockázatot meghaladó rizikó.

Ugyan közvetett, de primer forrásbizonyítékot¹⁹⁵ találtunk arra nézve, hogy a római juristák az adásvétel érvényes létrejöttéhez kellőképp meghatározottnak tekintették az akár mindkét szerződő partner előtt ismeretlen, de objektíve bizonyos vételárat is.

Más fragmentumok egyértelműen igazolták, hogy „*quanto pluris eum vendidero*” árklauzulával kötött adásvétel is megfelelt a *certum pretium* előírásának. A szerződéskötéskor szabott ár ugyanis – a felek megállapodásától függően – kiegészülhetett az újraértékesítésből származó haszon akár egészével,¹⁹⁶ akár annak bizonyos százalékával,¹⁹⁷ azaz egy objektíve bizonytalan résszel is. Az áru ismételt eladásából származó hasznot a vevőnek úgyszintén vételár címén kell megfizetnie, melyet az eladó *ex vendito* követelhet. A *certum pretium* fogalma tehát mintegy átfogja a jövőbeni adásvétel során keletkezett hasznot is.

Nem volt ugyanakkor lehetőség arra, hogy a vevő egymaga állapítsa meg a vételárat, véleményünk szerint elsődlegesen azért, mert az adásvétel egy lényeges alkatrészének, fogalmi elemének a megállapítása nem engedhető át egyedül egyik félnek sem, hiszen ebben az esetben a szerződő partnerek egybehangzó akaratnyilatkozatáról, a kötelelem keletkezéséhez elengedhetetlen konszenzusáról sem

¹⁹⁴ Ulp. D. 18, 1, 7, 1

¹⁹⁵ Ulp. D. 18, 1, 37

¹⁹⁶ Ulp. D. 18, 1, 7, 2

¹⁹⁷ Ulp. D. 19, 1, 13, 24

beszélhetnénk. Így a magunk részéről a „*quanti velis, quanti aequum putaveris, quanti aestimaveris*” klauzula mellett kötött adásvételt¹⁹⁸ – *sine pretio* – érvénytelennek tekintettük.

Ami a harmadik személy általi ármeghatározással kötött adásvétel kérdéskörét illeti, láttuk, hogy Justinianus – a klasszikus jogtudósok között fennálló korábbi vitát¹⁹⁹ eldöntve – a „*quanti Titius rem aestimaverit*” árklauzulát tartalmazó szerződés érvényessége mellett tette le a voksát.²⁰⁰ Ehhez viszont az szükségeltetett, hogy a felek által kijelölt személy ténylegesen meghatározza a vételárat. Amennyiben a felek csak általánosságban beszéltek a becslő személyről, illetve nem jelölték meg pontosan, hogy ki állapítsa meg az ellenszolgáltatást, az adásvétel nem jöhetett létre érvényesen. A megállapított vételár továbbá csak akkor volt a felekre kötelező erejű, ha a felkért harmadik személy nem önkényesen, szabad belátása szerint határozott, hanem kizárólag objektív kritériumokat szem előtt tartva, méltányosan és tisztességesen eljárva hozott döntést (*arbitrium viri boni*).

A „*quanti Titius rem aestimaverit*” kikötést tartalmazó adásvétel dogmatikai szerkezetét megvizsgálva megállapítottuk végül, hogy a klasszikus jogtudósok egymással szembenálló állásfoglalásai mögött nem a vizsgált árklauzula eltérő dogmatikai minősítése, hanem a „*pretium certum esse debet*” szabály differenciált megközelítése, a határozott ár követelményének megszorító vagy kiterjesztő értelmezése állt.

¹⁹⁸ Gai. D. 18, 1, 35, 1

¹⁹⁹ Gai. 3, 140

²⁰⁰ Iust. C. 4, 38, 15 pr.-3 és I. 3, 23, 1

III. fejezet

Átalányár-egységár: ármeghatározás és veszélyátszállás *emptio ad mensuram* esetén

„In his quae pondere numero mensurave constant... modo ea servantur quae in ceteris, ut simul atque de pretio convenerit, videatur perfecta venditio, modo ut, etiamsi de pretio convenerit, non tamen aliter videatur perfecta venditio, quam si ad mensa ad pensae ad numeratae sint.”

(Gai. D. 18, 1, 35, 5)

1. Bevezető gondolatok

Különös jelentőséget kap, egyben kitűnően szemlélteti a *pretium* megállapításának a veszélyátszállásra gyakorolt hatását a felek által alkalmazott ármeghatározási mód *emptio ad mensuram* esetén. A vételár meghatározottsága, az ügylet perfektuálódása és a veszélyátszállás kapcsolata ugyanis a legszemléletesebben talán az *emptio ad mensuram* dogmatikai szerkezetét elemezve mutatható be, hiszen súly, szám, mérték szerint meghatározott, többnyire helyettesíthető dolgokat (*res, quae pondere numero mensura constant*),¹ így a forrásokban leggyakrabban gabonát, bort, olajat, továbbá dologösszességek meghatározatlan mennyiségű és minőségű tömegét – például egy számolatlan nyájat – akár átalányáron, akár egységáron, azaz az áru lemérésére alkalmas mértékegység szerint megállapított *pretium* ellenében is lehetett adni-venni.²

¹ A súly, szám, mérték szerint meghatározott dolgok fogalmához ld. E. GENZMER: «Pondere, numero, mensura», *RIDA I* (1952), 469-494., A kifejezésben szereplő „*pondere, numero, mensura*” triász – feltételezett görög – eredetéről, római jogi jelentéstartalmáról és továbbéléséről a „gemeines Recht” rendszerében, valamint a hatályos német polgári törvénykönyvben áttekintően ld. Th. RÜFNER: *Vertretbare Sachen? Die Geschichte der res, quae pondere numero mensura constant* (Berlin 2000), 172 o.

² A kérdéskörhöz áttekintően további irodalommal ld. B. ABATINO: *L'«emptio venditio» di «res quae pondere numero mensura constant»*. *Principi, giuristi, prassi*. Tesi di dottorato (Napoli 2007), 152 o.

A pénzbeli ellenszolgáltatás megállapítására vonatkozó klauzulapár természetesen nem csupán az adásvételre korlátozódott, az *emptio venditió*n kívül a *locatio conductio operis* esetén is gyakran alkalmazott kikötés volt.³

Az eladó és a vevő által választott árklauzula (egységár vagy átalányár) *emptio ad mensuram* esetén alapvetően meghatározta a veszélyátszállás időpontját és ezen keresztül a – *periculum* fogalmának az irodalomban számos szerző által megfogalmazott differenciált felfogását követve,⁴ a szerződés-specifikus, elsősorban mennyiségi veszélyt (*periculum quantitatis*) jelentő – kockázatnak a felek közti megoszlását. Átalányár esetén ugyanis a megállapodással nyomban átszállt a veszély az *emptor*ra, míg egységár esetén mindez – megfelelő határidő kitűzésével⁵ – nyilvánvalóan csak a leméréssel, leszámolással történhetett meg, mivel ekkor lett konkrétan ismert a vételár, illetve az áru, és vált befejezetté az ügylet.

³ Így például építési szerződések esetén is történhetett a mű szolgáltatása átalánydíj ellenében (*per aversione*), valamint meghatározott építési szakaszok átvétele utáni ismétlődő díjfizetésért (*in pedes mensurasve*). A vállalkozói díj meghatározásának módja ez esetben is alapvetően determinálta a *periculum* átszállásának időpontját: ha a szerződő partnerek átalánydíjat határoztak meg, az *adprobatió*ra és ezzel a veszélyátszállásra, csak a mű teljes elkészülte után került sor, míg meghatározott építési fázisonként történő átvétel esetén a *periculum* ennek megfelelően részletekben szállt át. Így Flor. D. 19, 2, 36: *Opus quod aversione locatum est donec adprobetur, conductoris periculum est: quod vero ita conductum sit, ut in pedes mensurasve praestetur, eatenus conductoris periculo est, quatenus admensum non sit: et in utraque causa nociturum locatori, si per eum steterit, quo minus opus adprobetur vel admetiatur. Si tamen vi maiore opus prius interciderit quam adprobaretur, locatoris periculo est, nisi si aliud actum sit: non enim amplius praestari locatori oporteat, quam quod sua cura atque opera consecutus esset.* A forráshelyhez ld. Th. MAYER-MALY: *Locatio conductio. Eine Untersuchung zum klassischen römischen Recht* (Wien 1956), 40-41. o., JAKAB É.: Kockázat és kalkuláció az építési vállalkozásnál, *MJSz* 1 (2006), 27. o., Vö. továbbá MOLNÁR I.: Verantwortung und Gefahrtragung bei der locatio conductio zur Zeit des Prinzipats, *ANRW* II 14 (1982), 654-655. o., E. JAKAB: Vertragsformulare im Imperium Romanum, *ZSS* 123 (2006), 74-79. o., PÓKECZ KOVÁCS A.: Building contracts and corruption in Cicero's works, *SUP* 144 (2009), 271. o., JUSZTINGER J.: Az *emptio venditio* és a *locatio conductio* határain: vételár vagy bérleti díj?, *JT* 9 (2008), 235-236. o.

⁴ Számos szerző felhívta már a figyelmet arra, hogy a *periculum* az antik forrásokban többjelentésű, differenciált megközelítést igénylő fogalomként jelenik meg, így a legkevésbé sem azonosítható a modern veszélyviselés egységes dogmatikai kategóriájával. Vö. Th. MAYER-MALY: Höhere Gewalt: Falltypen und Begriffsbildung, in: *Festschrift Artur Steinwenter zum 70. Geburtstag, Grazer rechts- und staatswissenschaftliche Studien* 3 (Köln-Graz 1958), 58-77. o., J. MIQUEL: Periculum locatoris, *ZSS* 81 (1964), 139. o., G. MACCORMACK: Periculum, *ZSS* 96 (1979), 129-172. o.; Uő: Further on periculum, *BIDR* 82 (1979), 11-37. o., MOLNÁR I.: Die Ausgestaltung des Begriffes der vis maior im römischen Recht, *IURA* 32 (1981), 73-105. o., Uő: Periculum emptoris im römischen Recht der klassischen Periode, in: *Sodalitas. Scritti in onore di Antonio Guarino V* (Napoli 1984), 2227-2255. o., Uő: *A római magánjog felelősségi rendje* (Szeged 1993), 196-201. o., W. ERNST: Wandlungen des „vis maior“-Begriffes in der Entwicklung der römischen Rechtswissenschaft, *Index* 22 (1994), 293-321. o. A *periculum* mint szerződés-specifikus kockázat és a *vis maior* fogalmának elhatárolásáról a legújabban a hazai irodalomból ld. JAKAB É.: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban* (Budapest 2011), 171-176. o.

⁵ Akár fix határidő tűzésével is: ld. Ulp. D. 18, 6, 1, 1; Ulp. eod. 1, 3; Paul. eod. 5.

2. Az átalányár-egységár szerződési modelljei a köztársaságkori adásvételeknél

2. 1. Cato borvételi formulája

Amint arról M. Porcius Cato *De agri cultura* címmel, az i.e. II. században megjelent, az itáliai földbirtokosokat a mezőgazdasági munkák elvégzésével, a termékek értékesítésével kapcsolatos szerződések jogi vonatkozásait illetően is fontos szaktanácsokkal ellátó műve tudósít, az egységáron megkötött *emptio ad mensuram* már a köztársaság korában bevett gyakorlat volt.

A hordós bor eladásával kapcsolatban az alábbi formulát (*lex vini in doliis*) javasolja a szerző olvasóinak.

Cato agr. 148:⁶

Vinum in doliis hoc modo venire oportet. (1) Vini in culleos singulos quadragenae et singulae urnae dabuntur. Quod neque aceat neque muceat, id dabitur. (2) In triduo proximo viri boni arbitrato degustato. Si non ita fecerit, vinum pro degustato erit; quot dies per dominum mora fuerit, quo minus vinum degustet, totidem dies emptori procedent. (3) Vinum accipito ante K. Ian. primas. Si non ante acceperit, dominus vinum admetietur. Quod admensus erit, pro eo dominus resolvito. Si emptor postularit, dominus ius iurandum dabit verum fecisse. (4) Locus vinis ad K. Octobres primas dabitur. Si ante non deportaverit, dominus vino quid volet filia faciet. Cetera lex, quae oleae pendent.

A borvétellel kapcsolatos híres catói formula a fentiek szerint pontosan rögzíti a hordóban tárolt bor értékesítésének folyamatát. A szerződési minta mindjárt a kimérés

⁶ A catói eladási formuláról borvételnél további irodalommal ld. E. JAKAB: *Risikomanagement beim Weinkauf. Periculum und Praxis im Imperium Romanum* (München 2009), 47-73. o., a legújabb magyar nyelven JAKAB É.: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban* (id.), 65-77. o. Uő: *Forum vinarium: Cato és a borpiac az ókori Rómában*, in: *Római jog és a magánjog fejlődése Európában. Tanulmányok Molnár Imre 75. születésnapjára*, szerk. Jakab É. (Szeged 2011), 67-88. o.

szabályainak ismertetésével kezdődik. Eszerint az eladónak minden *culleusra*⁷ 40 és 1 urna bort kell számolnia, továbbá minőségi garanciát vállalva köteles ígéretet tenni, hogy romlott bort (*acor, mucor*) nem ad át. Ezt követően a vevő, *boni viri arbitrato* eljárva három napon belül megkóstolhatja (*degustatio*)⁸ az árut. Ha ezt nem teszi meg, a bort megkóstoltnak kell tekinteni. Ahány nap késedelem történt a borkóstolásban a tulajdonos (az eladó) hibájából, annyi napot kell a vevő javára hozzátenni. A bort a vevőnek a következő január 1-ig kell átvennie. Ha pedig nem veszi át, a tulajdonos mérje ki a bort. Amennyit kimért, annyiért köteles a vevő fizetni. Ha a vevő kéri, a tulajdonosnak esküt kell tenni, hogy becsületesen járt el. Helyet a bornak a következő október 1-ig kell biztosítani. Ha addig nem viszi el a vevő, a tulajdonos azt csinálhat a borral, amit akar. Egyébként ugyanazok a szabályok irányadóak, mint a fán lévő olajbogyó esetén.

A catói szöveg alapján a jogi értelemben vett *traditio mensura* formájában valósul meg a hordós bor eladásánál, mégha rögtön nem is szállítják el az árut. Ekképpen a ténylegesen szolgáltatandó árumennyiség, valamint a – kimért bor és az egységár alapján számított – pontos vételár csak a *mensura* lebonyolítását követően konkretizálódik. A megállapított egységárat a vevő tehát csak a részére szolgáltatott konkrét mennyiség után volt köteles fizetni.

Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a legújabb irodalomban JAKAB álláspontja alapján a szövegben a „*resolvito*” ige nem a vevő fizetési kötelezettségére (*rem solvito*) utal, hanem „feloldani, felszabadítani” jelentésében az eladóra vonatkozik, annak a kötelem alóli szabadulását fejezi ki.⁹ A szerző értelmezése szerint tehát a „*quod admensus erit, pro eo dominus resolvitur*” fordulat az „amennyit kimért, annyira nézve szabadul (a kötelemből)”¹⁰ jelentéssel bír. JAKAB véleménye alapján ugyan vitathatatlan joghatása a *mensurának* a vételár áruegységenkénti rögzítése, ez

⁷ 1 culleus mint római űrmérték kb. 524 liternek felel meg. Vö. H. F. HITZIG: s. v. culleus, *RE* IV, 2 (1901), 1746.

⁸ Ehhez áttekintően a hazai irodalomból ld. JAKAB É.: Periculum és degustatio. Kockázattelepítés a klasszikus római jogban, in: *Tanulmányok Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára* [AUSz 65], szerk. Jakab É. (Szeged 2004), 205-225. o.

⁹ JAKAB É.: Forum vinarium: Cato és a borpiac az ókori Rómában (id.), 82- 88. o. Vö. továbbá Uő: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban* (id.), 76. o.

¹⁰ JAKAB É.: Forum vinarium: Cato és a borpiac az ókori Rómában (id.), 73. o.

azonban olyannyira egyértelmű következménye a kimérésnek, hogy az szerződési kikötésként teljesen banális és felesleges lenne.¹¹

A magunk részéről a többségi – így THIELSCHER¹² vagy PENNITZ¹³ által is képviselt – állásponthez csatlakozva, ha úgy tetszik, a hagyományos értelmezést elfogadva,¹⁴ a vevő vételárfizetési kötelezettségére vonatkoztatjuk a kifejezést. Kétségtelen ugyanis, hogy a catói szerződésminta a vételárat az áru lemérésére alkalmas mértékegység (*culleus*) szerint, egységárként határozza meg, ezzel teljesen összhangban a vevőnek nyilvánvalóan csak annyit kell fizetni, amennyit az eladó ténylegesen is kimért.

A szövegben megfogalmazott mintaformulát – LÜBTOW,¹⁵ THIELMANN,¹⁶ PENNITZ¹⁷ és JAKAB¹⁸ tézise nyomán – az árverési értékesítés keretei között értelmezve, magát az egységárat minden valószínűség szerint a lefolytatott liciteljárás során tett legjobb ajánlat alapján határozták meg.¹⁹ Tekintettel arra, hogy a kimérésre és így a pontos vételár megállapítására csak egy későbbi időpontban került sor, elengedhetetlen volt, hogy a vevő a *pretium* megfizetésére *stipulatio* formájában vállaljon kötelezettséget.²⁰

A catói szöveg nem ad pontos eligazítást arról, hogy mikor is kell a feleknek végrehajtani a *mensurát*, csak annak végső határidejét adja meg (*ante K. lan. primas*). Ezen túlmenően a bor megromlásának veszélye okán háromnapos jogvesztő határidőt iktattak be a felek a minőségi kontrollra (*degustatio*). Ha a vevő nem veszi át az árut a kitűzött határidőig – január 1-ig -, az eladó végzi el a hordóban lévő bornak a vételár

¹¹ JAKAB É.: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban* (id.), 76. o.

¹² VÖ. P. THIELSCHER: *Des Marcus Cato Belehrung über die Landwirtschaft* (Berlin 1963), 356. o.

¹³ M. PENNITZ: Die Gefahrtragung beim Weinverkauf im klassischen römischen Recht, *TR* 62 (1994), 257. o.

¹⁴ Így ld. pl. a szöveg KUN József-féle magyar fordítását M. Porcius Cato: *A földművelésről. Latinul és magyarul*, ford. KUN J. (Budapest 1966): „Amennyit mért, annyiért köteles a vevő fizetni.” vagy a legújabb, FLACH-féle német szövegkiadást: M. Porcius Cato: *Über den Ackerbau*, hg. und übers. D. FLACH (München 2005): „Was er (ihm) zugemessen hat, dafür soll er [der Käufer] zahlen”

¹⁵ VÖ. U. v. LÜBTOW: *Catos leges venditioni et locationi dictae*, in: *EOS* 48/3, *Symbolae Raphaeli Taubenschlag dedicatae III*, ed. G. Krókowski – V. Steffen – L. Strzelecki (Vratislavae – Varsaviae 1957), 241-242. o.

¹⁶ Ld. G. THIELMANN: *Die römische Privatauktion* (Berlin 1961), 45. és 107. o.

¹⁷ VÖ. M. PENNITZ: Die Gefahrtragung beim Weinverkauf im klassischen römischen Recht (id.), 256. o.

¹⁸ Ld. JAKAB É.: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban* (id.), 69-71. o.

¹⁹ A megállapodás lényegi elemeit az árverést vezető bankár (*argentarius*) is bevezette az üzleti könyvébe. Ld. G. THIELMANN: *Die römische Privatauktion* (id.) 52. o. Vö. továbbá R. M. THILO: *Der Codex accepti et expensi im Römischen Recht. Ein Beitrag zur Lehre von der Litteralobligatio* (Göttingen 1980), 232-235. o.

²⁰ Amint azt J. GAUDEMET: *Naissance de la notion d'obligation dans le droit de la Rome antique*, in: *Iuris Vincula. Studi in onore di Mario Talamanca IV* (Napoli 2001) 144. o. is kiemeli, ebben az esetben a vevő és az eladó által kötött *bonae fidei* adásvételtől elkülönült az *emptor* és a bankár (*argentarius*) között létrejött *stricti iuris obligatio*.

megállapításához szükséges lemérését, mely mennyiségnek megfelelő vételár fizetésére köteles a vevő.²¹ A bor kiöntését (*effusio vini*) viszont csak a következő szüret előtt, októberben engedi meg a catói formula az eladó számára.²²

Nyilvánvaló, hogy csupán a *mensurát* követően beszélhetünk határozott árról, addig a *periculum est emptoris* szabály sem érvényesülhet, tehát az eladó viseli a veszélyt. A leméréssel viszont átszáll a *periculum* a vevőre, függetlenül attól, hogy rögtön elszállítja vagy továbbra is az eladó tárolja az árut. Értelemszerűen, minél hosszabb idő telik el a megállapodás és a *mensura* végrehajtása között, annál nagyobb rizikót vállal magára az eladó.

A lemérésre megszabott határidő hossza így kétségkívül komoly befolyásoló tényező volt a felek alkufolyamatában: a nagyobb kockázat magasabb egységárat is eredményezett, míg egy a megállapodáshoz viszonylag közel eső időpontban, például a szüretet követő egy-két héten belül végrehajtott leméréssel, és ezzel a vevő részéről történő korai veszélyátvállalással minden bizonnyal csak alacsonyabb áron kerülhetett sor az értékesítésre.

2. 2. Átalányár-egységár Varro eladási modelljében

A felek által választott árklauzula és a veszélyátzállás kapcsolatát elemezve e körben Cato mellett érdemes röviden felidéznünk az i.e. I. században élt polihisztor és régiségkutató, Marcus Terentius Varro „A mezőgazdaságról” címmel írott munkájának (*Rerum rusticarum libris tres*)²³ egy-egy szöveghelyét is.

²¹ A határidők számításával kapcsolatban ld. JAKAB É.: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban* (id.), 73-75. o.

²² Témánk szempontjából tulajdonképpen irreleváns, de a teljesség kedvéért megjegyzendő, hogy U. v. LÜBTOW: *Catos leges venditioni et locationi dictae* (id.), 397. o. véleménye alapján az eladó a bort már január 1-jén, a *mensurát* követően közvetlenül kiöntheti. A szerző álláspontja szerint csak akkor köteles tovább tárolni az árut a *venditor*, ha a vevő nem jelenik meg a *mensura* lefolytatására a kikötött időben. Ezzel szemben ld. JAKAB É.: Termékértékesítés és kereskedelem az ókori Rómában, in: *Reformator iuris cooperandi*, Tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére, szerk. Bobvos P. (Szeged 2009), 274-275. o.

²³ M. Terentius Varro (ie. 116 – ie. 27) egyetlen teljes egészében fennmaradt, a földművelés (*agricultura*) mellett az állattenyésztéssel (*res pecuaria*) és a majorságon belüli állatneveléssel (*villatica pastio*) kapcsolatos kérdéseket is tárgyaló művéhez ld. a hazai irodalomból: MARÓTI E.: Varro és a *Rerum rusticarum libri III.*, in: *M. Terentius Varro: A mezőgazdaságról. Latinul és magyarul*, ford. Kun J. (Budapest 1971), 5-87. o., különösen 39-87. o., legújabban: ADAMIK T.: *Római irodalom. A kezdetektől a nyugatrómai birodalom bukásáig* (Pozsony 2009), 262-265 o.

A juhnyáj eladásának szerződési formulájáról (*emptio ovium*) szóló – a vételárfizetés és a tulajdonátszállás összefüggése kapcsán a későbbiekben részletesen elemzett²⁴ – pontban ugyanis a következőket írja Varro.

Varro rust. 2, 2, 5:²⁵

In emptionibus iure utimur eo, quo lex praescipit. In ea enim alii plura, alii pauciora excipiunt; quidam enim pretio facto in singulas oves, ut agni cordi duo pro una ove adnumerentur, et si quoi vetustate dentes absunt, item binae pro singulis ut procedant...

A catói formulához hasonlóan minden bizonnyal ugyancsak az árverési értékesítés keretei között értelmezhető²⁶ modell szerint a szerződési ajánlatba egyesek több, míg mások kevesebb kikötést tesznek. Ennek során megállapíthatják a vételárat egy birkára, azaz egyedenként külön-külön is. Ebben az esetben azonban a varrói formula alapján két utószülött bárány, valamint két fogatlan öreg példány csak egynek számít. Egységáron (darabáron) történő értékesítéskor így nyilvánvalóan csak a szerződés megkötése után, az eladott állatok pontos megszámlolását, az egyedek átadását és átvételét, egyben minőségi kontrolljukat is magába foglaló *traditio* lefolytatásával (*adnumeratio*)²⁷ konkretizálódik, lesz a veszélyátszálláshoz kellőképp meghatározott a vételár. Ekképpen az árverési ajánlatba felvett, az árképzést meghatározó több-kevesebb (*plura-pauciora*) kikötésnek komoly szerepe volt a felek közötti szerződéses kockázat elosztásában is.²⁸

²⁴ Ld. erről a VI. fejezetben.

²⁵ A forráshoz az újabb irodalomból áttekintően, a további művek összefoglalásával ld. M. CARBONE: 'Tanti sunt mi emptae? Sunt'. Varr. 'de re rust.' 2.2.5, *SDHI* 71 (2005) 387-456. o.

²⁶ Vö. G. THIELMANN: *Die römische Privatauktion* (id.), 45-47. o.

²⁷ Erről ld. Varro rust. 2, 2, 6-ot. A szöveghely elemzését a VI. fejezetben, a vételárfizetésnek a tulajdonátszállásra gyakorolt hatását vizsgálva végezzük el.

²⁸ Vö. JAKAB É.: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban* (id.), 194. o.

Az egységár-átalányár klauzulapár még élesebben rajzolódik ki a következő, egy kutyafalka eladásáról szóló varrói szövegben:

Varro rust. 2, 9, 7:

Sequitur quartum de emptione... alii pretium faciunt in singula capita canum, alii ut catuli sequantur matrem, alii ut bini catuli unius canis numerum obtineant, ut solent bini agni ovis, plerique ut accedant canes, qui consuerunt esse una.

Eszerint tehát egyesek úgy adják el a falkát, hogy a vételárat külön állapítják meg minden egyes kutyára, mások úgy, hogy a kölykök kövessék az anyjukat, azok így mintegy tartozékként benne foglaltatnak az árban, megint mások pedig két kölyökkutyát számolnak egy darabként, amint általában két bárányt vesznek egy juh árában. A többség azonban úgy vélekedik, hogy együtt, azaz tulajdonképpen átalányáron, összaron értékesíti az összeszokott állatokat.

Összegezve az eddigieket megállapíthatjuk, hogy a nem jogi forrásainkból is egyértelműen kitűnik: a mindennapi szerződési praxisban már a köztársaság korában gyakran alkalmazták *emptio ad mensuram* esetén az átalányár-egységár klauzulapárok valamelyikét. Míg *uno pretio* eladáskor a veszély a szerződéskötéssel nyomban átszállt a vevőre, addig egységáron történő értékesítéskor csak a leméréssel, leszámolással lett befejezetté az adásvétel. Árverési vétel esetén a szerződéskötés és az ügylet perfektuálódásának, ezzel a veszély átszállásának – közelebbről az egységár megállapítását célzó liciteljárás lefolytatása és az áru, valamint a *pretium* konkretizációját szolgáló leszámolás, kimérés megtörténtének – eltérő időpontja még kézenfekvőbb. A vizsgált időszakban ugyanis általánosan jellemző volt, hogy a készvételek mellett a nagyobb értékű vagy nagyobb mennyiségű áru értékesítésére árverési formában került sor,²⁹ amelyet nyilvánvalóan nem szállított az eladó az aukció helyszínére. Az idézett források ekképpen jól illusztrálták azt is, hogy a felek által az árképzés során alkalmazott szerződési kikötés alapvetően meghatározta a szerződő partnerek közötti kockázatmegosztást.

²⁹ Vö. G. THIELMANN: *Die römische Privatauktion* (id.), 47. o.

3. Árklauzula és veszélyátszállás a klasszikus római jogban egy gaiusi *Digesta*-fragmentum alapján

3. 1. Gaius D. 18, 1, 35, 5-7

Bár az átalányár-egységár szerződési kikötésként a *Corpus Iuris* több szövegében³⁰ is megjelenik, a felek által választott árklauzula és a veszélyátszállás kapcsolatát a legszemléletesebben Gaiusnak az *edictum provinciale* szövegéhez írt kommentárja X. könyvéből a *Digesta*ba felvett, az *emptio ad mensuram* témakörét tárgyaló fragmentum fejezi ki.

Gaius D. 18, 1, 35, 5-7 (*libro 10 ad edictum provinciale*):³¹

(5) *In his quae pondere numero mensurave constant, veluti frumento vino oleo argento, modo ea servantur quae in ceteris, ut simul atque de pretio convenerit, videatur perfecta venditio, modo ut, etiamsi de pretio convenerit, non tamen aliter videatur perfecta venditio, quam si admensa adpensa adnumeratave sint. Nam si omne vinum vel oleum vel frumentum vel argentum quantumcumque esset uno pretio venierit, idem iuris est quod in ceteris rebus. Quod si vinum ita venierit, ut in singulas amphoras, item oleum, ut in singulos metretas, item frumentum, ut in singulos modios, item argentum, ut in singulas libras certum pretium diceretur, quaeritur, quando videatur emptio perfici. Quod similiter scilicet quaeritur et de his, quae numero constant, si pro numero corporum pretium fuerit statutum. Sabinus et Cassius tunc perfici emptionem existimant, cum adnumerata admensa adpensave sint, quia venditio quasi sub hac condicione videtur fieri,*

³⁰ Ld. pl. Marc. D. 18, 1, 44; Pomp. D. 21, 1, 36; Afr. D. 21, 1, 34 pr.-1; Ulp. D. 21, 1, 59, 1; Pomp. D. 21, 1, 64 pr.-1; Alex. C. 4, 48, 2.

³¹ A fragmentum részletes elemzését ld. még JUSZTINGER J.: Ármeghatározás és veszélyátszállás: *emptio ad mensuram* D. 18, 1, 35, 5 alapján, in: *Római jog és a magánjog fejlődése Európában. Tanulmányok Molnár Imre 75. születésnapjára*, szerk. Jakab É. (Szeged 2011), 89-100. o.

ut [in singulas amphoras contrahatur aut]³² in singulos metretas aut in singulos modios quos quasve admensus eris, aut in singulas libras quas adpenderis, aut in singula corpora quae adnumeraveris.

(6) Ergo et si grex venierit, si quidem universaliter uno pretio, perfecta videtur, postquam de pretio convenerit: si vero in singula corpora certo pretio, eadem erunt, quae proxime tractavimus.

(7) Sed et si ex doleario pars vini venierit, veluti metretae centum, verissimum est (quod et constare videtur) antequam admetiatur, omne periculum ad venditorem pertinere: nec interest, unum pretium omnium centum metretarum in semel dictum sit an in singulos eos.

A terjedelmes szövegben Gaius arról értekezik, hogy azon dolgok esetén, amelyek súly, szám, mérték szerint meghatározottak, mint például gabona, bor, olaj, ezüst, vagy ugyanaz érvényes, mint másoknál, tehát amint megállapodtak a vételárban, az adásvétel perfektnek tekintendő, vagy ellenkezőleg, habár megegyeztek az árban, az adásvétel mégsem tekinthető perfektnek addig, amíg a lemérést, kimérést vagy a leszámolást el nem végzik. Ha ugyanis az összes bort, olajat, gabonát vagy ezüstöt, bármennyi is az, átalányáron adták el, ugyanaz a szabály érvényes, ami az egyéb dolgoknál. Ha azonban a bort úgy adták el, hogy az árát amphoránként, az olajét mérőnként, a gabonáét vékánként és az ezüstét fontonként határozták meg, kérdés, hogy mikor kell az adásvételt perfektnek tekinteni. Hasonlóképp vetődik fel a kérdés azoknál a dolgoknál, amelyeket leszámolnak, ha a vételárat darabonként határozták meg. Sabinus és Cassius szerint – idézi Gaius – az adásvétel akkor perfekt, amint megtörtént a leszámolás, kimérés, lemérés, mert az adásvétel mintegy azzal a feltétellel létrejönnek látszik, hogy minden egyes amphorára megköttetik vagy minden egyes mérőre vagy minden egyes vékára, amit lemérsz, vagy minden egyes fontra, amit kimérsz, vagy minden egyes darabra, amit leszámolsz.

³² Ins. Th. MOMMSEN

Ezért ha nyájat adtak el, ha az egész átalányáron történt, az ügylet perfektnek számít, miután megegyeztek a vételárról. Ha azonban a vételárat egyedenként határozták meg, ugyanaz érvényes, mint az előzőekben.

Azonban ha egy borospincéből az ott tárolt bornak csak egy részét adják el, például száz mérőt, úgy kétségtelenül helytálló az a megállapítás, miszerint a lemérésig az eladó visel minden veszélyt, tekintet nélkül arra, hogy a száz mérőre a felek átalányárat vagy egységárat kötöttek ki.

3. 2. Az átalányár-egységár klauzulája Gaiusnál

3. 2. 1. A megállapodás tárgya – *res, quae pondere numero mensura constant*

A gaiusi szöveg szerint súly, szám, mérték szerint meghatározott dolgok adásvétele – *emptio ad mensuram* – esetén a szerződő partnerek előtt két lehetőség áll: megállapíthatják a *pretiumot* átalányárként, összárként, de akár az áru lemérésére alkalmas mértékegységben is, azaz egységárként, darabárként.

A szerződés tárgya – „*res, quae pondere numero mensura constant*” – is egyértelműen jelzi, hogy a szövegben a jogász az *emptio ad mensuram* kérdéskörét tárgyalja. Kiemelendő azonban, hogy e Gaius-fragmentum az egyetlen jogi forrásszövegeink közül, amely az adásvétellel összefüggésben a helyettesíthető dolgok (*res fungibiles*) megjelölésére a „*[res], quae pondere numero mensura constant*” kifejezést használja.³³

Kétségtelen, hogy a forráshely első felében szereplő vételtárgyak – gabona, bor, olaj, ezüst – tökéletes iskolapéldái a helyettesíthető dolgoknak.³⁴ A *res fungibiles* vonatkozásában általános meghatározás, hogy e körbe olyan dolgok tartoznak, amelyek a forgalomban nem egyedileg megjelölve szerepelnek, hanem súly, szám,

³³ Ld. legújabban ERDŐDY J.: *Radix omnium malorum? A pénzzel összefüggő egyes római dologi jogi kérdésekről*, PhD-értekezés (Budapest 2011), 121-122. o.

³⁴ Vö. Gaius 2, 196: *...res, quae pondere, numero, mensura constant ... veluti vinum, oleum, frumentum, pecuniam numeratam...*

mérték szerint szokás meghatározni őket, mivel nagy tömegű, egymással egyenértékű és felcserélhető példányban fordulnak elő.³⁵

Amint arra BESSENYŐ is felhívja a figyelmet, a Zasius által bevezetett és a pandektisztikában elterjedt *res fungibiles* elnevezés helyett az antik források a helyettesíthető dolgokat csak körülírva (*res, quae pondere numero mensura consistunt*) voltak képesek kifejezni.³⁶

JAKAB azonban kiemeli, hogy a *quae pondere, numero, mensura constant* dologkategóriája nem esik teljesen egybe a modern helyettesíthető dolgok – a kicserélhetőséget kifejező, objektív – definíciójával.³⁷ A fogalmat a kötelmi jogviszonyokban a római jogászok ugyanis szubjektív értelemben is használják,³⁸ azt jelölve vele, hogy a kötelelem tárgya mennyiségileg és minőségileg meghatározott, generikus vagy fajlagos szolgáltatás.³⁹ Ekképpen a szerző szerint a gaiusi forrásban szereplő átalányár-egységár szerződési kikötése sem korlátozódik csupán a helyettesíthető dolgokra. Jól mutatja ezt a vizsgált fragmentumnak a hatodik, egy nyáj adásvételére vonatkozó szakasza, az állatok ugyanis nyilvánvalóan nem esnek a helyettesíthető dolgok objektív fogalma alá.⁴⁰

Magunk is egyetértünk azzal, hogy a helyettesíthetőség e vonatkozásban szubjektív formában értelmezendő, hiszen nyilvánvaló módon a felek a kötelelem tárgyát képező szolgáltatást – objektíve – helyettesíthető dolgok esetén is meghatározhatják specifikusan és fordítva – korlátozottan generikus vagy zártfajú kötelmeknél –, helyettesíthetetlen dolgokkal is lehet generikusan tartozni. Az objektív értelemben vett helyettesíthetőség, kicserélhetőség egyébként is csupán az ingó dolgok sajátja lehet, az átalányár-egységár szerződéses kikötésére mégis találunk forráspéldát ingatlanok esetében. A mindennapi szerződési praxisban tehát telkek eladásakor is alkalmazták a vizsgált árklauzulák valamelyikét:⁴¹ a felek

³⁵ Ld. például BENEDEK F.: *Római magánjog. Dologi és kötelmi jog* (Pécs 1995²), 11. o., FÖLDI A. – HAMZA G.: *A római jog története és intézményei* (Budapest 2011¹⁶), 280. o.

³⁶ BESSENYŐ A.: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében* (Budapest – Pécs 2010⁴), 199. o.

³⁷ VÖ. MOLNÁR I. – JAKAB É.: *Római jog* (Szeged 2008⁵), 165. o.

³⁸ VÖ. MOLNÁR I. – JAKAB É.: *Római jog* (id.), 240. o.

³⁹ JAKAB É.: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban* (id.), 192. o.

⁴⁰ JAKAB É.: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban* (id.), 203. o.

⁴¹ Ld. Paul. D. 18, 1, 40, 2: *Qui agrum vendebat, dixit fundi iugera decem et octo esse, et quod eius admensum erit, ad singula iugera certum pretium stipulatus erat: viginti inventa sunt. Pro viginti deberi pecuniam respondit.*

megállapodhattak átalányárban, de meghatározott területmérték – így *iugerumok* – szerinti egységárban is. Utóbbi esetben kézenfekvően a „*mensura*”, azaz a telek *agrimensorok* általi pontos felmérése szükségeltetett a fizetendő vételár meghatározásához.⁴²

Véleményünk szerint ezért a vizsgált árklauzulapár minden olyan esetben előfordulhat, ahol a vételtárgy(ak) súly, egyéb mérték vagy mérőszám által meghatározott(ak), így a feleknek van lehetőségük a *pretiumot* az áru, illetve az azt képező dolgok vagy dologösszesség egészére átalányárként, úgyszintén a lemérésre alkalmas mérték szerint egységenként is meghatározni.

Szükséges ehelyütt azonban egy további megszorítást is tennünk: ha ugyanis a „*res, quae pondere numero mensura constant*” terminus technicusával tárgyak olyan körét határozzuk meg, ahol egy adott fajtához tartozás számít döntőnek a forgalom szempontjából, nem pedig a dolgok egyedisége,⁴³ továbbá, ahol a mennyiség megadása elegendő a *certum datio* megvalósulásához,⁴⁴ úgy a kikötött árklauzula önmagában csak akkor van hatással a felek közti kockázatmegosztásra, ha a *mensura* nem elsősorban az áru, hanem éppenséggel a vételár megállapításához elengedhetetlen. Generikus szolgáltatások esetén ugyanis, amikor magához a teljesítéshez is nélkülözhetetlen az átadásra szánt dologegyedek lemérés, leszámolás útján történő elkülönítése – amint azt alább Gaiusnál is látjuk majd –, magától értetődően semmilyen hatása nincs a felek által választott árklauzulának a veszélyátszállásra. Lévéen a *mensurát* mindenképp le kell folytatni, ebben az esetben az átalányár-egységár kikötés teljesen irreleváns.

3. 2. 2. *Uno pretio (per aversionem)* értékesítés

Ha az összes bor, olaj stb. (*omne vinum vel oleum* etc.) értékesítésére átalányáron – ahogy Gaius a forrásban jelöli, *uno pretio* (más forrásokban még: *aversione*,⁴⁵

⁴² Hasonló eset a közös tulajdonban álló ingatlan értékesítése, ahol a *pretiumot* akár osztatlanul, tehát átalányárként, akár a tulajdoni hányadok szerint külön-külön is meghatározhatták. Ld. ehhez: Ulp. D. 18, 2, 11, 1, Pomp. eod. 12, Ulp. eod. 13 pr.

⁴³ Ld. M. KASER: *Das römische Privatrecht I* (München 1971²), 382. o.

⁴⁴ Ld. Th. RÜFNER: *Vertretbare Sachen? Die Geschichte der res, quae pondere numero mensura constant* (id.), 26-27. o.

⁴⁵ Így pl. Ulp. D. 18, 6, 4, 1: *Si aversione vinum venit...*

*universaliter*⁴⁶) – kerül sor, ugyanaz a szabály érvényesül, mint egyéb dolgoknál: „*idem iuris est quod in ceteris rebus*” – mondja a klasszikus jogtudós. A Gaius által hivatkozott főszabály alapján pedig a vételár – itt az átalányár – meghatározásával az ügylet nyomban perfektté válik.

...*simul atque de pretio convenerit, videatur perfecta venditio.*⁴⁷

Ha ugyanis az egész raktárkészletet átalányáron, összáron adják el, attól függetlenül, hogy konkrétan nem ismert a vevő vagy akár egyik szerződő partner előtt sem az áru tényleges mennyisége (pontosan hány liter, darab stb.), a szerződéskötés időpontjában a *merx* objektíve vitathatatlanul pontosan meghatározott. De ugyanígy *certum* az annak ellentételezéseként fizetendő vételár (átalányár) is. Az ügylet befejezett, mint kötelmi jogviszony hiánytalanul megvalósult, ekképpen teljesen logikusan alkalmazza a jogász a szerződéskötéssel egy időben, az adásvétel perfektuálódásával átszálló veszélyviselés (fő)szabályát.

Az átalányáron történő értékesítés és az azonnali perfektuálódás összefüggését erősíti meg Gaius a vizsgált fragmentum következő, egy nyáj adásvételéről szóló hatodik szakaszában is.

*Ergo et si grex venierit, si quidem universaliter uno pretio, perfecta videtur, postquam de pretio convenerit.*⁴⁸

Ha egy egész nyájat adtak el, és mindez átalányáron történt, az ügylet perfektnek számít, miután megegyeztek a vételárról.

E határozatlan mennyiségű és minőségű dologösszesség⁴⁹ *per aversionem* értékesítése esetén tehát Gaius szerint a *perfecta emptio* főszabálya érvényesül: amint megállapodtak a felek a vételárban, a *periculum* átszáll a vevőre, jóllehet a ténylegesen szolgáltatandó egyedeknek sem a mennyisége, sem a minősége nem ismert pontosan a

⁴⁶ Így pl. Afr. D. 21, 1, 34 pr.: *Cum eiusdem generis plures res simul veneant... referre ait, in universos an in singulos pretium constituatur...*

⁴⁷ Gai. D. 18, 1, 35, 5

⁴⁸ Gai. D. 18, 1, 35, 6

⁴⁹ A kérdésről általában ld. J. HAMMERSTEIN: *Die Herde im römischen Recht, Grex als rechtliche Sachgesamtheit und Wirtschaftseinheit* (Göttingen 1975), 179 o.

szereződő partner előtt.⁵⁰ Ezáltal a szokásos ügyleti kockázatot kétségtelenül jóval meghaladó veszély hárul az *emptorra*, mely minden bizonnyal jelentős árleszorító hatással is bírt.

Ezzel összefüggésben ki kell emelnünk, hogy a romanisztikában már régtől⁵¹ kedvelt téma volt az *emptio per aversionem* és az *emptio spei* közötti párhuzamok keresése. Amint arra legújabban BENKE is rámutat,⁵² valóban jelentős – így például a szokásosnál magasabb ügyleti kockázatban és az annak felvállalása miatt kialakult alacsonyabb vételárban, a veszélyátszállás sajátos értelmezésében, a szavatossági igényekről való, vevő általi hallgatólagos lemondásban megnyilvánuló – hasonlóságokat mutat a két ügylet. CASAVOLÁVAL⁵³ ellentétben helyesen állapítja meg a szerző azt is, hogy a *per aversionem* vétel valójában *emptio rei*, dologvétel.⁵⁴

A reményvétellel kapcsolatban fentebb már kifejtett – az *emptio spei* lényegét egyáltalán nem annak speciális tárgyában, hanem a szokásos üzleti kockázat mértékét meghaladó, éppen a feltétlen vételárfizetési kötelezettségben megjelenő aleatórius jellegében megragadó – álláspontunknak megfelelően nem értünk azonban egyet BENKE azon véleményével,⁵⁵ hogy az elhatárolásban e ténynek (ti. az *emptio per aversionem* dologvétel jellegének) bármilyen jelentősége lenne. A leglényegesebb közös eleme a két ügyletnek kétségtelenül a szokásos mértéket meghaladó szerződéses kockázat. A különbség viszont korántsem a szerződések tárgyában, sokkal inkább azok dogmatikai szerkezetében mutatkozik meg. A reményvételnél (*emptio spei*) a felek megállapodásával a vevőre telepített rizikó oly fokú és természetű, hogy a szerződéskötéskor még ismeretlen mennyiségű és minőségű áru részére történő

⁵⁰ Vö. BESSENYŐ A.: Zum Problem des römischen Gattungskauf, in: *Kaufen nach Römischen Recht – Antikes Erbe in den europäischen Kaufrechtsordnungen*, hg. E. Jakab – W. Ernst (Berlin – Heidelberg – New York 2008), passim., kül. 8., 36. és 38. o.

⁵¹ Legújabban BENKE J.: *Reményvétel* (Budapest 2011), 169. o. egészen PUFENDORF „*De Jure Naturae et Gentium*” című művéig vezeti vissza a gondolatot.

⁵² Ld. BENKE J.: *Reményvétel* (id.), 169. o.

⁵³ F. CASAVOLA: *Emptio pondere numero mensura*, in: *Scritti giuridici per il centenario della casa editrice Jovene* (Napoli 1954), 558-559. o. a vizsgált Gaius-fragmentum ötödik szakaszában használt „*etiamsi de pretio convenerit*” fordulatból azt – az álláspontunk szerint téves – következtetést vonja le, hogy *emptio ad mensuram* esetén függetlenül a felek által választott árklauzulától valójában sosem a vételár bizonytalan, hanem csupán az áru, olyannyira, hogy a szerző ezért a lemérésig az adásvételt egyszerűen nemlétezőnek tekinti.

⁵⁴ Vö. BENKE J.: *Reményvétel* (id.), 169. o. Hasonlóképp: J. A. C. THOMAS: *Marginalia on certum pretium*, *TR* 35 (1967), 84- 85. o.

⁵⁵ Ld. BENKE J.: *Reményvétel* (id.), 169. o.: „...nem lehet elvonatkoztatni attól a tényről, hogy a *per aversionem* történő vétel valójában *emptio rei* (!), azaz dologvétel, s nem reményvétel.”

szolgáltatása hiányában is köteles megfizetni a vételárat. Helyettesíthető dolgok, illetve dologösszességek határozatlan tömegének átalányáron történő értékesítésekor (*emptio per aversionem*) pedig – bár a szerződéskötés és a *mensura* lefolytatása közé egy olyan bizonytalan kimenetelű előkészítő szakasz iktatódik be, mely az *emptor* részére ténylegesen szolgáltatandó vételtárgyaknak mind a minőségére, mind a mennyiségére hatással van – a vevő az előre kikötött átalányárat tartozik szolgáltatni.

3. 2. 3. Egységár kikötése – *in singulas amphoras, in singulos metretas, in singulos modios* etc.

Más a helyzet azonban, ha a felek egységárban állapodtak meg, azaz a vételárat a szolgáltatandó dolog mennyisége vagy darabszáma szerint határozták meg. A jogtudós fel is teszi a kérdést: ebben az esetben mikor perfektuálódik az ügylet, és ezzel együtt mikor száll át a veszély a vevőre?

*Quod si vinum ita venierit, ut in singulas amphoras, item oleum, ut in singulos metretas, item frumentum, ut in singulos modios, item argentum, ut in singulas libras certum pretium diceretur, quaeritur, quando videatur emptio perfici.*⁵⁶

A magát szabiniánusnak valló Gaius,⁵⁷ kézenfekvően csak Sabinus és Cassius véleményét megemlítve, az imént feltett kérdést – mikor tekinthető perfektnek az ügylet egységáron történő értékesítéskor – úgy válaszolja meg, miszerint ha a szerződő partnerek a vételárat a szolgáltatandó dolog mennyisége vagy darabszáma szerint

⁵⁶ Gai. D. 18, 1, 35, 5

⁵⁷ Ugyan Gaius magát következetesen a szabiniánus iskolához tartozónak vallja (csak utalunk az iskolaviták ismertetésekor, a szabiniánus-prokuliánus álláspont megjelölésére rendszerint használt „*nostrae praeceptores-diversae scholae auctores*” gaiusi fordulatra), de nemhogy az iskolához tartozását, hanem létezését, sőt a nemét is megkérdőjelezték már a romanisztikában. Ehhez újabban ld. A. WACKE: *War 'Gaius' das männliche Pseudonym einer Juristin? Zur Stellung römischer Frauen in Recht und Justiz, OIR 12 (2008) 63-83.* o., A „Gaius-problémáról” áttekintően ld. DIÓSDI Gy.: *Gaius, der Rechtsgelehrte*, in: *ANRW II 15 (1976), 605-623.* o.[magyar nyelven Rihmer Z. (ford.): *Gaius, a jogtudós*, in: *Voces paginarum. Magyar ókortudomány a huszadik században*, szerk. Szilágyi J. Gy. (Budapest 2008), 580-597. o.]. Az iskolavitákról a legújabb irodalomból ld. T. G. LEESEN: *Gaius meets Cicero: Law and Rhetoric in the School Controversies* (Leiden 2010), 372 o.

állapították meg, addig, amíg ez a mennyiség vagy darabszám nem meghatározott, nem beszélhetünk *emptio perfectáról*.

...*quia venditio quasi sub hac condicione videtur fieri, ut [in singulas amphoras contrahatur aut] in singulos metretas aut in singulos modios quos quasve admensus eris, aut in singulas libras quas adpenderis, aut in singula corpora quae adnumeraveris.*⁵⁸

A hivatkozott szabinianus jogtudósok álláspontja alapján az adásvétel akkor perfekt, amint megtörtént a leszámolás, kimérés, lemérés, mert – a gaiusi megfogalmazás szerint – az adásvétel mintegy azzal a feltétellel létrejönnek látszik (*quasi sub hac condicione videtur fieri*), hogy az minden egyes amphorára, minden egyes darabra stb., amit lemérnek vagy leszámolnak, megkötöttet.⁵⁹

Gaiusnál is egyértelműen látszik a szabály: csak a lemérést, leszámolást (*mensurát, adnumeratiót*) követően beszélhetünk határozott árról, addig a *periculum est emptoris* tétele sem érvényesülhet, tehát az eladó viseli a veszélyt. A vevő így csak a ténylegesen kimért, leszámolt áru ellenértékét köteles szolgáltatni.

Amint azt ERNST,⁶⁰ ZIMMERMANN,⁶¹ és THOMAS⁶² is kiemeli, egységáras adásvételnél a hangsúly a lemérés időpontjáig a teljesítéshez szükséges mértékben még kellően meg nem határozott *incertum pretiumon* van.

JAKAB szerint azonban Gaius az áru *incertum* jellegére utal, hiszen csak a *mensura* lefolytatását követően rögzül a ténylegesen eladott és átadott mennyiség.⁶³

A szerző ezen álláspontját magunk sem vitatjuk, ugyanakkor úgy látjuk, hogy a veszélyátszállás időpontjának a *mensura* lefolytatásáig történő kitolása sokkal inkább a vételár határozatlanságának, mintsem az áru – relatíve – konkretizálatlanságának a következménye. Véleményünk szerint ugyanis maga a *merx* semmivel sem határozatlanabb az egységáras modellnél, mint *uno pretio* értékesítéskor. Ha a

⁵⁸ Gai. D. 18, 1, 35, 5

⁵⁹ Ugyanígy a fragmentum 6. szakaszában is, ha nyáj adásvételekor darabárban állapotok meg. Ld. Gai. D. 18, 1, 35, 6: ...*si vero in singula corpora certo pretio, eadem erunt, quae proxime tractavimus.*

⁶⁰ W. ERNST: Gattungskauf und Lieferungskauf im römischen Recht, ZSS 114 (1997), 303. o.

⁶¹ R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition* (Cape Town 1992), 286. o.

⁶² J. A. C. THOMAS: *Marginalia on certum pretium* (id.), 86. o.

⁶³ JAKAB É.: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban* (id.) 193⁴⁰. o.

raktárkészleten lévő bor, olaj stb. egészét adják el, az áru objektíve éppoly határozott mindkét esetben, ezt nyilván nem befolyásolja a felek által választott árklauzula. Ha a *merx incertum* lenne, a veszély *emptio per aversionem* esetén sem szállhatna át nyomban a szerződés megkötésével. Más a helyzet a készleten lévő áru egy részének értékesítésekor: a későbbiekben látni fogjuk, hogy ez esetben a vételárkikötés mindkét modelljénél csak a – *traditio*hoz nélkülözhetetlen – leméréssel következhet be a *periculum* átszállása.

Ahogy azt korábban Cato árverési formulájának tárgyalása kapcsán már rögzítettük, az egységáras vételnél döntő fontosságú mozzanat a feleket terhelő szerződéses kockázat megosztásában a megállapodás és a – fentieknek megfelelően, elsősorban a vételár pontos meghatározásához szükséges – *mensura* végrehajtása között eltelt idő hossza. Magától értetődően, minél nagyobb e két fázis közötti időintervallum, annál nagyobb rizikót vállal magára az eladó, ezt pedig minden bizonnyal csak magasabb vételár ellenében teszi meg. Az ügylet kockázati foka tehát ebben az esetben is eltér a szokásostól, de ezúttal a *periculum* – mintegy az átalányáras értékesítés inverzeként – a *venditorra* hárul.

3. 2. 4. Az árklauzulától független veszélyátszállás

Amennyiben a *mensura* az árunak a teljesítéshez kellő egyediesítéséhez, azaz korlátozottan generikus (zártfajú) szolgáltatásnál a teljesítésre szánt dologegyedek meghatározásához, individualizálásához, ezzel a *traditio* végrehajtásához mindenképp szükséges, az teljesen irreleváns, hogy a felek egységárban vagy átalányárban állapodtak meg. Erre hoz példát Gaius a vizsgált fragmentum hetedik szakaszában.

*Sed et si ex doleario pars vini venierit, veluti metretae centum, verissimum est (quod et constare videtur) antequam admetiatur, omne periculum ad venditorem pertinere, nec interest, unum pretium omnium centum metretarum in semel dictum sit an in singulos eos.*⁶⁴

⁶⁴ Gai. D. 18, 1, 35, 7

Ha tehát egy borospincéből az ott tárolt bornak csak meghatározott mennyiségét, részét (*pars vini*), például százmérőnyit értékesítenek, a lemérést megelőzően az eladó visel minden veszélyt, függetlenül attól, hogy a száz mérőt átalányáron vagy egységáron adták el.

Az idézett Gaius-szöveg jól szemlélteti, hogy ebben az esetben a döntő a – *traditio* érdekében szükségszerű – *mensura* megtörténte, annak lefolytatásáig minden veszélyt (*omne periculum*)⁶⁵ az eladó visel.

3. 3. Generikus vétel?

Megjegyzendő, hogy Gaius az egységáron történő értékesítéssel kapcsolatban már nem az összes bor, *omne vinum* eladásáról beszél, ahogy korábban, hanem az „*omne*” melléknevet elhagyva csupán bor adásvételéről szól, mennyiségjelző használata nélkül. Emiatt a vizsgált forrásunk abból a szempontból is a romanisztika érdeklődésébe került, mint esetleges bizonyíték arra, hogy a klasszikus római jog már ismerhette a tisztán fajta szerinti, generikus vételt.⁶⁶

Kétségtelen, az *omne vinum* (összes bor) fordulat egy mondattal korábban egyértelműen jelzi, hogy egy már konkrétan rendelkezésre álló árukészletről (az összes borról adott helyen, például egy pincében) és ezzel kellően specifikált szolgáltatásról van szó. A fragmentum következő – az átalányáron történő értékesítés és az azonnali perfektuálódás összefüggését megerősítő –, egy nyáj, mint dologösszesség adásvételéről szóló hatodik szakaszában úgyszintén helyettesíthető dolgok megfelelően egyediesített tömegéről ír a jogtudós.⁶⁷ Az ötödik szakaszban azonban a gaiusi megfogalmazásból – „*quod si vinum ita venierit*” (ha a bort úgy adták el) – akár az is következhet, hogy a jogász a szerződéskötéskor készleten nem lévő, beszerzendő,

⁶⁵ JAKAB É.: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban* (id.), 204. o. szerint a kifejezés arra utal, hogy *periculum* ebben az esetben a mennyiségi kockázat minden elemét – a *periculum vis maioris* mellett a *periculum custodiae* is – átfogja, ezért itt helyesebb egyszerűen a *casum sentit dominus* elv érvényesüléséről beszélni.

⁶⁶ Ld. a legújabb irodalomból áttekintően BESSENYŐ A.: *Zum Problem des römischen Gattungskauf* (id.), 38-40. o.

⁶⁷ VANGEROW pandekta-tankönyvében éppen e rendszertani magyarázattal utasítja el a generikus adásvétel téziséét. Vö. K. A. v. VANGEROW: *Lehrbuch der Pandekten III* (Marburg-Leipzig 1869), 431. o. Hasonlóképp F. HAYMANN: *Zur Klassizität des periculum emptoris*, ZSS 48 (1928), 378. o.

azaz még kellően nem egyediesített áru adásvételéről, tehát tisztán fajta szerinti vételről beszél.

Állást nem foglalva a generikus adásvétel klasszikus római jogi létezését⁶⁸ illetően megállapíthatjuk, hogy súly, szám, mérték szerint meghatározott (meghatározható) helyettesíthető dolgok, dologösszességek vétele és a tisztán fajta szerinti vétel dogmatikai szerkezetében kétségkívül találunk közös pontot: ez nem más, mint az eladót terhelő, a szolgáltatandó egyedeknek a *traditió*t megelőző – és ezzel lehetővé tevő – kiválasztása, konkretizálása. A gaiusi forrás mindazonáltal okkal hagyja nyitva a generikus adásvétel kérdését. Hiszen a jogtudós által vizsgált problematika – mikor perfektuálódik az ügylet egységáron történő értékesítéskor – teljesen független attól, hogy az az árumennyiség, aminek a lemérésére sort kell keríteniük, a feleknek már rendelkezésre áll-e a szerződéskötéskor avagy nem, mert annak beszerzésére csak később kerül sor.

3. 4. A *mensura* dogmatikai minősítése

Kiemelendő továbbá, hogy Gaius a vizsgált forrásunkban az árklauzulát – egységár vagy átalányár – és az ennek nyomán eltérő időpontokban bekövetkező *periculum*-átszállást következetesen az adásvétel perfektuálódásával összefüggésben tárgyalja. Sőt, a gaiusi terminológia – „*quia venditio quasi sub hac condicione videtur fieri*” (az adásvétel mintegy azzal a feltétellel létrejönnek látszik) – azt sugallhatja, hogy Sabinus és Cassius a vételár megállapításához szükséges lemérést az ügylet felfüggesztő feltételének tekintette, és így kötötte össze azt az ügylet perfektuálódásával.

3. 4. 1. Szakirodalmi álláspontok

A forráshellyel – közelebbről a *mensura* dogmatikai minősítésével – foglalkozó romanista szakirodalmat áttekintve a számos, egymásnak gyakorta ellentmondó és interpolációgyanúsítástól sem mentes nézetet alapvetően két fő irány mentén csoportosíthatjuk.

⁶⁸ A generikus adásvétel kérdéséről áttekintően ld: W. ERNST: Kurze Rechtsgeschichte des Gattungskaufs, ZEuP 3 (1999), 615-631. o.

Egyes szerzők – így SECKEL és LEVY,⁶⁹ BESELER,⁷⁰ KISS,⁷¹ ZULUETA⁷² és PETERS⁷³ – a *mensurát* felfüggesztő feltételnek tekintve hozzák összefüggésbe az *emptio perfectával*, más romanisták – például ERNST, PENNITZ, BESSENYŐ, JAKAB – alább részletesebben ismertetett, a *perfectio* tanát elfogadó vagy akár elvető álláspontja alapján a vételár megállapításához szükséges lemerést dogmatikailag semmiképp nem tekinthetjük az ügylet felfüggesztő feltételének.

ERNST véleménye szerint, a romanisztikában elterjedt állásponttal ellentétben, *emptio ad mensuram* esetén a *pretium* meghatározásához nélkülözhetetlen lemerés nem minősülhet *condicio suspensivának*, csupán arról van szó, hogy ez esetben az ügylet perfektuálódása és ezzel a veszélyátzállás időpontja kitolódik a *mensura*, illetve az ezt követő *traditio* megtörténteig.⁷⁴

PENNITZ – rendkívül óvatosan megfogalmazott⁷⁵ – megállapításai alapján sem lehet a vizsgált esetkörrel dogmatikailag minden szempontból a felfüggesztő feltételhez kötött adásvétellel egy kalap alá venni.⁷⁶ A szerző – egyben elutasítva a tiszta generikus vétel klasszikus kori létezését – hangsúlyozza, hogy *emptio ad mensuram* esetén is már a szerződéskötéskor kellően specifikált vételtárgyról beszélhetünk, mivel a rendelkezésre álló és a jövőben lemerendő árumennyiség mintegy a *res vendita* bázisának tekinthető, mely az eladásra kerülő részeket is magába foglalja. Éppoly bizonyossággal eladható tehát egy pincében tárolt bor egy része, mint annak egésze. A szerző megállapítása szerint épp ez a körülmény – a szerződéskötés időpontjában objektíve biztos *res vendita* léte – különbözteti meg az *emptio ad mensuram*

⁶⁹ E. SECKEL – E. LEVY: Die Gefahrtragung beim Kauf im klassischen römischen Recht, ZSS 47 (1927), 185. o.

⁷⁰ G. v. BESELER: Die Gefahrtragung beim Kaufe im klassischen römischen Rechte, TR 8 (1928), 291. o.

⁷¹ KISS B.: A „veszély” kérdése adásvételnél a római jogban II. Periculum emptoris (Kecskemét 1943), 147. o.

⁷² F. de ZULUETA: The Roman Law of Sale (Oxford 1945, repr. 1966), 32. o.

⁷³ F. PETERS: Periculum est emptoris, in: Iuris Professio, Festgabe für Max Kaser zum 80. Geburtstag, hg. H.-P. Benöhr – K. Hackl – R. Knütel (Wien-Köln-Graz 1986), 227. o.

⁷⁴ W. ERNST: Gattungskauf und Lieferungskauf im römischen Recht, (id.), 307. o.: „Demnach ist hier nicht der Kauf als Rechtsakt die ausstehende mensura suspendiert – wie viele meinen – sondern es ist lediglich die Rechtswirkung des Gefahrübergangs aufgeschoben.” Megjegyzendő, hogy a szerző egy korábbi munkájában még az ellentétes – a *mensurát condicio suspensivának* tekintő – álláspontot képviselte. Ld. Uó: Periculum est emptoris, ZSS 99 (1982), 232. o.

⁷⁵ M. PENNITZ: Das periculum rei venditae. Ein Beitrag zum „aktionenrechtlichen Denken” im römischen Privatrecht (Wien – Köln – Weimar 2000), 90. o.: „Obwohl es unzutreffend wäre, den Fall der aufschiebend bedingten emptio venditio und jenen der sog. emptio ad mensuram dogmatisch in jener Hinsicht gleichzusetzen...”

⁷⁶ A szerző a római jogászok keresetjogias gondolkodásából kiindulva magát a *periculum* fogalmát is differenciáltnan közelíti meg, egyfajta „prozessuales Risiko”-ként fogja fel. Vö. M. PENNITZ: Das periculum rei venditae. Ein Beitrag zum „aktionenrechtlichen Denken” im römischen Privatrecht (id.), 54-56. o.

dogmatikai konstrukcióját a felfüggesztő feltétellel kötött adásvételtől. A Gaius által alkalmazott *perfectio*-terminológia ellenére a *mensurát* megelőző időszak tehát nem azonosítható egy *condicio suspensiva* bekövetkezéséhez vagy elmaradásához kötött bizonytalan függő állapottal.⁷⁷

BESSENYŐ véleménye alapján már csak azért sem tekinthetjük a *mensurát* dogmatikailag felfüggesztő feltételnek, mert az eladó jelen esetben nem tartózkodni köteles a lemérés megakadályozásától, épp ellenkezőleg, a vevő együttműködése mellett el kell végeznie azt.⁷⁸ Márpedig – érvel a szerző – egy *condicio suspensiva* bekövetkezését egyik fél sem köteles előidézni, csupán tartózkodnia kell annak megakadályozásától. BESSENYŐ nézete szerint a felek által közösen elvégzett *mensura* következtében az adásvétel tulajdonképpen minden egyes már lemért áruegység vonatkozásában fokozatosan perfektuálódik.⁷⁹ E gondolati modell alapján a *res vendita* meghatározásával együtt a felek természetesen minden kimért, leszámolt egység vételárát is meghatározzák.⁸⁰

JAKAB – mint általában a veszélyviselés szabályozásának iskolapéldájaként⁸¹ tekintett borvételnél – a vizsgált forrás kapcsán is hangsúlyozza: a *periculum* ebben az esetben sem azonosítható általában a *vis maiorral*, a klasszikus római jog kazuisztikájának megfelelően annak differenciáltabb megközelítése szükséges. A szerző véleménye szerint sem a felfüggesztő feltétel tana, sem önmagában a *perfecta*

⁷⁷ M. PENNITZ: *Das periculum rei venditae. Ein Beitrag zum „aktionenrechtlichen Denken“ im römischen Privatrecht* (id.), 289-290.o. Vö. ^{78c}W. ERNST: Neues zur Gefahrtragung bei emptio venditio und locatio conductio?, ZSS 121 (2004), 366. o.

⁷⁸ A felek együttes közreműködését hangsúlyozza F. CASAVOLA: *Emptio pondere numero mensura* (id.), 565. o.

⁷⁹ BESSENYŐ A.: Kauf unbestimmter Mengen von Fungibilien oder Sachgesamtheiten. Kritische Bemerkungen zur romanistischen Lehre vom Kauf zukünftiger Dinge, in: *Tanulmányok Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára* [AUSz 65], szerk. Jakab É. (Szeged 2004), 96-98. o.

⁸⁰ Az egymást követő, lemért áruegységenkénti specifikus adásvételek gondolati modelljével szemben ld. már a pandektisták közül A. BECHMANN: *Der Kauf nach gemeinem Recht II* (Erlangen 1884, repr. Aalen 1965), 341-342. o.: „...die Wendung dagegen, welche Gaius und seine Gewährsmänner der Sache geben, als sei jeder einzelne Teil usw. unter der Bedingung des Zuwägens verkauft, ist ersichtlich falsch und die heutige Wissenschaft sollte endlich diese unbeholfene und irrige Construction aufgeben.“

⁸¹ Ld. a *Digestában* a kompilátorok által a veszélyviselésről szóló fejezet élére választott – „mennyiségi” és „minőségi” *vis maior* között differenciáló – Ulpianus-fragmentumot. (D. 18, 6, 1 pr.). Vö. JAKAB É.: *Periculum és degustatio. Kockázattelepítés a klasszikus római jogban* (id.), 217-222. o. PENNITZ eltérő – de a *periculum* fogalmát úgyszintén differenciáltan megközelítő – nézete alapján a hivatkozott forrásban Ulpianus a dologból magából eredő (*vitia ex ipsa re*) vagy kívülről jövő károk (*vis cui resisti non potest*) között különböztet. Ld. M. PENNITZ: *Die Gefahrtragung beim Weinkauf im klassischen römischen Recht*, TR 62 (1994), 278. o.

emptio tétele nem ad kielégítő megoldást a veszélyviselés kérdésében.⁸² Kiemeli továbbá, hogy számos más, e kérdéskört interpretáló fragmentummal szemben⁸³ egyedül Gaius az, aki az árklauzulát az adásvétel perfektuálódásával összefüggésben tárgyalja.⁸⁴

A forrásban használt „*quasi sub condicione*” fordulat is jól érzékelteti azonban a bizonytalan dogmatikai besorolást.⁸⁵ Általános érvényű főszabály absztrahálása helyett ezért a *mensura* mint a felek által alkalmazott, a veszélyviselést – közelebbről a mennyiségi rizikó szerződésspecifikus kockázatát – szabályozó mellékegyezmény értelmezendő.⁸⁶

3. 4. 2. Értékelő megállapítások

A főbb irodalmi álláspontok rövid bemutatása után leszögezhetjük: a *mensura* dogmatikai minősítésétől – felfüggesztő feltétel, *perfectio*-tan, szerződésspecifikus kockázatot telepítő mellékegyezmény – függetlenül a felek által választott árklauzula alapvetően meghatározza a veszélyátszállás időpontját *emptio ad mensuram* esetén. Ha a szerződő partnerek átalányárban állapodtak meg, és így nincs szükség a lemérésre, a veszély nyomban átszáll a vevőre – akár azért, mert felfüggesztő feltétel, mint az ügylet esetleges alkatrésze hiányában elfogadjuk az azonnali perfektuálódás és az ennek következtében megvalósuló *periculum*-átszállás tételét, akár azért, mert ilyenkor a vételár, mint lényeges alkatrész megállapításához nem szükségeltetik a lemérés, és így nincs akadálya az azonnali veszélyátszállásnak. Ha viszont egységáron történik az értékesítés, a lemérésig az eladó viseli a veszélyt – akár azért, mert úgy tekintjük, hogy a *mensura*, mint felfüggesztő feltétel bekövetkezésével lett csak perfekt

⁸² JAKAB É.: *Periculum und praxis: Vertragliche Abreden beim Verkauf von Wein*, ZSS 121 (2004), 227. o.: „Das Anknüpfen an die Bedingungslehre und damit an die Perfektion des Kaufes kann also zum Verständnis des Problems nicht der richtige Ausgangspunkt sein.”

⁸³ Így a korábban már említettekén kívül például Paul. D. 18, 1, 40, 2; lav. D. eod. 65; Ulp. D. 19, 1, 32; Ulp. D. eod. 33.

⁸⁴ JAKAB É.: *Periculum und praxis: Vertragliche Abreden beim Verkauf von Wein* (id.), 226-227. o., hasonlóképp M. PENNITZ: *Das periculum rei venditae. Ein Beitrag zum „aktionenrechtlichen Denken“ im römischen Privatrecht* (id.), 297. o.

⁸⁵ Ld. JAKAB É.: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban* (id.), 203. o.

⁸⁶ Vö. JAKAB É.: *Aversio venire – Verkauf in ‚Bausch und Bogen‘?*, in: *Usus Antiquus Juris Romani. Antikes Recht in lebenspraktischer Anwendung*, hg. W. Ernst – E. Jakab (Berlin 2005), 103-105. o.

az ügylet, akár azért, mert a veszélyátszállás időpontját kitoljuk a vételár, mint lényeges alkatrész megállapításához szükséges le mérés időpontjáig.

3. 5. A fragmentum klasszicitásának kérdése

3. 5. 1. Interpolációkritikai nézetek

A vizsgált Gaius-fragmentumot az interpolációgyanú árnyéka sem kerülte el: a forrás klasszicitásának kérdése több szempontból is felvetődött a romanisztikában.

Egyrészt épp a *mensura* dogmatikai minősítése kapcsán merült fel az irodalomban, hogy az ügyletet perfektuáló le mérést felfüggesztő feltételnek tekintő nézet valójában a justinianusi kompilátoroktól származik. Az újabb irodalomban BESSENYŐ – hangsúlyozva, hogy a kompilátorok nagyon gyakran, így például a harmadik személy általi vételár-meghatározásnál⁸⁷ azonosították a szerződés egy lényeges alkatrészének megállapítását, annak perfektuálódását az ügyleti feltétel bekövetkezésével – a vizsgált forrásunkat is interpoláltnak⁸⁸ tartja, amennyiben az áru le mérését ügyleti feltételként állítja be.⁸⁹

Mivel Gaius a szövegben csak a szabiniánus nézetről szól, szintén interpolációt gyanít több szerző a forrásból hiányzó prokuliánus álláspont kapcsán. A két klasszikus kori jogiskola közti számos vitából kiindulva egyes romanisták – így már SECKEL és LEVY,⁹⁰ BESELER,⁹¹ PETERS,⁹² KISS,⁹³ újabban PENNITZ⁹⁴ és BAUER⁹⁵ – az *emptio ad mensuram* tétele kapcsán is egy újabb jogi kontroverziát erőltetnek. Álláspontjuk szerint tehát léteznie kellett egy olyan, a justinianusi kompilátorok által a szövegből nemes egyszerűséggel

⁸⁷ Vö. I. 3, 23, 1 ill. C. 4, 38, 15.

⁸⁸ Hasonlóképp a császári döntés átvezetését látja a szerző Gai. D. 19, 2, 25 pr-ban is.

⁸⁹ BESSENYŐ A.: Kauf unbestimmter Mengen von Fungibilien oder Sachgesamtheiten (id.), 96. o.: „...Es ist nämlich wohl bekannt, dass die Justinianer Perfektwerden und Bedingungseintritt ohne Bedenken zusammenwerfen.”

⁹⁰ E. SECKEL-E. LEVY: Die Gefahrtragung beim Kauf im klassischen römischen Recht (id.), 186-188. o.

⁹¹ G. v. BESELER: Die Gefahrtragung beim Kaufe im klassischen römischen Rechte (id.), 291. o.

⁹² F. PETERS: Periculum est emptoris (id.), 227. o.

⁹³ KISS B.: A „veszély” kérdése adásvételnél a római jogban II. *Periculum emptoris* (id.) 147. o.

⁹⁴ M. PENNITZ: Die Gefahrtragung beim Weinverkauf im klassischen römischen Recht (id.), 262-265. o.

⁹⁵ M. BAUER: *Periculum emptoris. Eine dogmengeschichtliche Untersuchung zur Gefahrtragung beim Kauf* (Berlin 1998), 42-43. o.: „Das Fragment enthält jedoch Anhaltspunkte dafür, dass die Frage des Perfektionszeitpunkts bei der hier behandelten Kaufvariante Gegenstand eines Schulenstreits gewesen war (arg. queritur... Sabinus et Cassius... existimant).”

kihúzott – prokuliánus – nézetnek, amely az adásvételt egységáron történő értékesítéskor is nyomban a megegyezéssel perfektnak tekintette.

A gondolati játék, egy újabb szabinánus-prokuliánus ellentét felvetése kétségkívül érdekes lehet, mindazonáltal, ha lett is volna ilyen álláspont, az a gyakorlatban nemigen működhett volna,⁹⁶ hiszen így az áru elpusztulásakor az esetek többségében nem lett volna megállapítható a vételár. Az pedig, hogy mindez vajon a justinianiánuszi kompilátorok keze nyomán maradt-e ki a szövegből, végképp elhanyagolható kérdés.

3. 5. 2. Értékelés

A forrás intakt klasszikus vagy interpolált voltát illetően összegzésként megállapítható, a kérdés, hogy hiteles klasszikus vagy a kompilátorok által módosított szövegről van-e szó, jelentőségében egyiket sem a másik fölé helyezve, a fragmentum jogi tartalma, mondanivalója – a felek által választott árklauzula, az ügylet perfektuálódása és ennek nyomán megvalósuló *periculum*-átszállás összefüggése – szempontjából irreleváns.

Igaz, e jogi tartalom, a klasszikus jogtudósok gondolkodására jellemző dogmatikai finomság érzékelését a forrás utolsó részében, az egységáron történő értékesítésről szólva, a „*quia venditio sub hac condicione videtur fieri*” fordulatot követő mellékmondat különös – akár justinianusi interpoláció nyomán előállott, az állítmányt is nélkülöző – tömörsége igencsak megnehezíti.⁹⁷

Az „*ut*” kötőszó után beszúrt mommseni kiegészítéssel – „*in singulas amphoras contrahatur*” (minden egyes amphorára megkötetik) – viszont már világosabb, hogy a klasszikus jogászok gondolatmenete szerint, ha a felek egységárban állapodtak meg, a *mensura* mint perfektuáló tényező nemcsak az áru konkretizációját, hanem a vételár, mint lényeges ügyleti alkatrész áruegységenkénti fokozatos meghatározását is jelenti,

⁹⁶ J. A. C. THOMAS: *Marginalia on certum pretium* (id.), 88. o.: „If the Sabinian explanation in D. 18. 1. 35. 5 as it presently stands, is to be taken as applicable to all the cases of sale by measurement, it is difficult to see how the Proculians could have had a different view.” Vö. továbbá BESSENYŐ A.: *Kauf unbestimmter Mengen von Fungibilien oder Sachgesamtheiten* (id.), 93-95. o.

⁹⁷ Vö. M. TALAMANCA: *Considerazioni sul periculum rei venditae*, *Sem. Compl.* 7 (1996), 264. o., M. PENNITZ: *Das periculum rei venditae. Ein Beitrag zum „aktionenrechtlichen Denken“ im römischen Privatrecht* (id.), 284³⁵ o., illetve BESSENYŐ A.: *Kauf unbestimmter Mengen von Fungibilien oder Sachgesamtheiten* (id.), 96-97. o.

hiszen a szerződést mintegy minden egyes amphorára, mérőre, darabra stb. megkötöttnek kell tekinteni.

A lemérésre tehát ez esetben a *pretium*, mint esszenciális ügyleti alkatrész pontos meghatározásához mindenképp szükség van, kézenfekvő tehát, hogy addig az időpontig, amíg a vételár pontos összege nem ismert – és így az *emptor* számára sem adott, hogy azt szerződésszerűen teljesítse – az ügyletet nem tekinthetjük perfektnak, és így a vevőre sem szállhat át a veszély.

4. Összegzés

E fejezetben arra a kérdésre kerestük a választ, hogy súly-szám-mérték szerint meghatározott dolgok (*res, quae pondere numero mensura constant*) adásvétele esetén a felek által választott árklauzula milyen hatással van, mennyiben befolyásolja az eladó és a vevő közötti szerződéses kockázat megosztását.

Amint azt irodalmi és jogi forrásaink is mutatták, *emptio ad mensuram* esetén a szerződő partnerek előtt két lehetőség állt: megállapíthatták a *pretiumot* átalányárként, összárként, de akár az áru lemérésére alkalmas mértékegységben is, azaz egységárként, darabárként. A felek által választott ármeghatározási mód – átalányár vagy egységár – pedig döntően kihatott a *periculum*-átszállás időpontjára. Mindebből jól látszik, hogy a veszélyviselés szabályozása a mindennapi praxisban – éppúgy, ahogy a vételár mértéke – a felek közti alku tárgya volt.

Az interpolációgyanúsításoktól sem mentes romanista szakirodalmat, főként a *mensura* dogmatikai minősítésével kapcsolatos, korántsem egységes álláspontokat is áttekintve a leghelyesebb minden bizonnyal a primer forrásoktól nem elszakadva, a szerződési gyakorlatot szem előtt tartva továbbra is „forrásközelben” maradni. Így semmiképp nem célravezető a szerződő partnerek alkufolyamatában megállapodásuktól függően esetről esetre másként alkalmazott kikötést akár az ügyleti feltétel tanával, akár ettől függetlenül a *perfecta emptio* tételével magyarázva egységes dogmatikai kategóriába besorítani.

Egyrészt a *mensura* funkcióját nem szűkíthetjük le csupán a vételár megállapítására, hiszen a lemérés az eladó szolgáltatásának a teljesítéshez kellő

egyediesítéséhez, konkretizálásához is elengedhetetlen lehet, ez esetben pedig teljesen független a veszélyátszállás időpontja a választott ármeghatározási módtól. Másrészt az alkalmazott árklauzula akár a felek által más kikötésekkel – így például borvételnél a *degustatio*val – tetszés szerint kombinálva nem csupán a veszélyátszállás időpontjára, hanem a vételár mértékére is kétségtelenül lényeges hatással volt.

IV. fejezet

Az árképzés korlátai

„...in emendo et vendendo naturaliter concessum est, quod pluris sit, minoris emere, quod minoris sit, pluris vendere, et ita invicem se circumscribere...”

(Paul. D. 19, 2, 22, 3)

1. Bevezető gondolatok

Az adásvételi szerződés a vagyoni forgalom legáltalánosabb, legerjedtebb szerződéstípusaként gazdasági értelemben tulajdonképpen nem más, mint árunak pénzre való kicserélése, a *merx* megszerzése *pretium* fejében, így önkéntelenül adódik a kérdés, e synallagmatikus, egyenlően kétoldalú kötelmet eredményező kontraktus említett két lényeges alkatrészének mennyiben kell ekvivalensnek lennie egymással. Egyáltalán felállítható-e az értékarányosság követelménye a gazdasági élet alapszerződésével szemben, ahol a szerződő partnerek anyagi motivációja épp ellentétes e vonatkozásban: az eladó minél magasabb, a vevő minél alacsonyabb vételár realizálására törekszik. Erre a kölcsönös ügyeskedésektől, a másik fél „rászedésétől” (*circumscriptio*) sem mentes alkufolyamatra a római jognak is választ kellett adnia.

E fejezet a vételár megállapítását célzó eljárás jogi kereteit áttekintve azt kívánja megvizsgálni, hogy meddig is terjedt a felek szerződési szabadsága a számukra leginkább kedvező *pretium* elérése érdekében. Mindenekelőtt a kontraktus egészének dogmatikai alapjával, az adásvétel synallagmatikus, *bonae fidei* jellegével összefüggésben elemzendő, hogy miként is érvényesült valójában a mindennapi ügyletkötés során a klasszikus római jognak a felek kölcsönös ügyeskedéseit az adásvétel természetes velejárójának tekintő közismert tétele, továbbá hogy a *circumscriptio* lehetősége mennyiben egyeztethető össze az adásvételi ügyletek tisztessége felett őrködő *bona fides*szel. Hol volt, illetve volt-e egyáltalán határa a

másik rászédésének? Léteztek-e olyan befolyásoló tényezők már a felértúli sérelem jogintézményének bevezetése előtt, amelyek a felek közti alkufolyamatot valamiféle „igazságosabb” vételár elérése felé terelték?¹

A fejezet második részében, az árképzésbe való központi beavatkozás eszközeit – így a *laesio ultra dimidium (laesio enormis)*² szabályát és az *Edictum de pretiis rerum*

¹ A kérdéskörhöz a szakirodalomból ld. Th. MAYER-MALY: Privatautonomie und Vertragsethik im Digestenrecht, *IURA* 6 (1955), 128-138. o., M. HORVAT: Sulla formazione del prezzo nella compravendita romana, in: *Annali della Facoltà di Giurisprudenza dell'Università di Bari* (1962), 1-10. o., M. KASER: Unlautere Warenanpreisungen beim römischen Kauf, in: *Festschrift Heinrich Demelius zum 80. Geburtstag. Erlebtes Recht in Geschichte und Gegenwart*, hg. G. Frotz – W. Ogris (Wien 1973), 127-137. o., A. WACKE: Circumscribere, gerechter Preis und die Arten der List, *ZSS* 94 (1977), 185-246. o., R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition* (Cape Town 1992), 255-258. o., D. R. GÖTTLICHER: *Auf der Suche nach dem gerechten Preis. Vertragsgerechtigkeit und humanitas als Daueraufgabe des römischen Rechts* (Göttingen 2004), 95-119. o., JUSZTINGER J.: A vételár a római jogban: „emtionis substantia constitit ex pretio”, *Jura* 11/1 (2005), 118-121. o., Uó: Az árképzés korlátai a római adásvételnél, *PUM* 23/1 (2005), 49-64. o., Uó: Ármeghatározás a római adásvételnél, *PhDT* 7 (2008), 135-139. o. [online: http://www.law.klte.hu/jogimuhely/02_hun_index.htm. *DJM* V/1 (2008)]

² A *laesio ultra dimidium (laesio enormis)* antik szabályának gazdag külföldi és hazai irodalmából ld.: E. Z. von LINGENTHAL: Zur Lehre von der laesio enormis, *ZSS* 4 (1883), 49-60. o., S. BRASSLOFF: Zur lehre von der laesio enormis im byzantinischen Recht, *ZfVglRW* 28 (1912), 261-272. o., L. LANDUCCI: La lesione enorme nella compra e vendita, *AIV* 75 (1915-1916), 1189-1255. o., S. SOLAZZI: L'origine storica della rescissione lesione enorme, *BIDR* 31 (1921), 51-87. o., H. SCHEUER: Die laesio enormis im römischen und im modernen Recht, *ZfVglRW* 47 (1933) 77-117. o., M. NICOLAU: Les origines de la laesio enormis, *RHD* 15 (1936), 207-208. o., E. CARELLI: C. 2. 36. 1 e 3 e l'origine della rescissione per 'laesio enormis', *SDHI* 3 (1937), 446-450. o., M. HORVAT: Prekomjerno ostecenje (laesio enormis), in: »Rad« *Jugoslavenske akademija znanosti i umjernosti (Accademia jugoslava delle scienze ed arti)* 322 (Zagreb 1961), 223 – 264. o., K. VISKY: Appunti sulla origine della lesione enorme, *IURA* 12 (1961), 40-64. o., Uó: Die Proportionalität von Wert und Preis in der römischen Rechtsquellen des III. Jahrhunderts, *RIDA* 16 (1969), 355-388. o., K. HACKL: Zu den Wurzeln der Anfechtung wegen laesio enormis, *ZSS* 98 (1981), 147-161. o., K. VISKY: *Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen* (Budapest 1983), 24-66. o., A. J. B. SIRKS: Quelques remarques sur la possibilité d'une règle dioclétienne sur la rescission d'une vente à cause de lésion énorme (laesio enormis), in: *AARC* V (Perugia 1983), 39-47. o., Uó: La laesio enormis en droit romain et byzantin, *TR* 53 (1985), 291-307. o., H. T. KLAMI: «Laesio enormis» in Roman law?, *Labeo* 33 (1987), 48-63. o., Uó: Roman Law and Hardship. Law and the Socio-Economic Crisis in the Later Roman Empire, *Oikeustiede – Jurisprudentia* XX (1987), 156-181. o., A. J. B. SIRKS: Diocletian's Option for the Buyer in Case of Rescission of a Sale, A Reply to Klami, *TR* 60 (1992), 39-47. o., Uó: Laesio enormis und die Auflösung fiskalischer Verkäufe, *ZSS* 112 (1995), 411-422. o. DÖMÖTÖR L.: Észrevételek a laesio enormis és továbbélése kérdéséhez, *AUB* 35 (1995/1996), 45-65. o., KECSKÉS L. – PÓKECZ KOVÁCS A. – ROZMAN A. – SZÉCSÉNYI L.: A szolgáltatás és ellenszolgáltatás értékaránytalansági problémái a szerződési jogban I, *MJ* 46/2 (1999), 66-67. o., A. M. CASANÍ: *La rescisión por lesión. Origen, evolución histórica y recepción en Derecho moderno* (Valencia 1999), 159 o., P. SCIUTO: Sulla c.d. rescissione per lesione enorme, *Labeo* 46 (2000), 404-433. o., PÓKECZ KOVÁCS A.: A laesio enormis és továbbélése a modern polgári törvénykönyvekben, *JK* 5 (2000), 177-180. o., M. PENNITZ: Zur Anfechtung wegen laesio enormis im römischen Recht, in: *Jurisprudentia universalis – Festschrift für Theo Mayer-Maly zum 70. Geburtstag*, hg. M. Schermaier – M. Rainer – L. Winkel (Köln – Weimar – Wien 2002), 575-591. o., D. R. GÖTTLICHER: *Auf der Suche nach dem gerechten Preis. Vertragsgerechtigkeit und humanitas als Daueraufgabe des römischen Rechts* (id.), 123-155. o., R. CARDILLI: Alcune osservazioni su leges epiclassiche e interpretatio: margine di Imp. Diocl. et Maxim. C. 4. 44. 2 e C. 4. 44. 8, in: *Tanulmányok Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára [AUSz 65]*, szerk. Jakab É. (Szeged 2004), 115-145. o., J. D. HARKE: Laesio enormis als error in negotio, *ZSS* 122 (2005), 91-102. o., A. J. B. SIRKS: Laesio enormis again, *RIDA* 54 (2007), 461-469. o., R. WESTBROOK: The Origin of Laesio Enormis, *RIDA* 55 (2008),

*venalium*³ előírásait – górcső alá véve, elsősorban arra kívánunk választ adni, hogy a római jogi szabályozásnak mennyiben sikerült összehangolnia az értékarányosság és a szerződési szabadság elvének érvényesülését, milyen mértékben tudta összeegyeztetni a jogbiztonság, forgalombiztonság követelményét az értékegyenlőtlenség kiküszöbölése és a gazdaságilag kiszolgáltatottabb, gyengébb helyzetben lévő fél érdekében alkalmazott méltányossággal.

2. A „szabad” alku a klasszikus római jogban

2. 1. Problémafelvetés

Kiindulópontként azt a romanisztikában is általánosan elismert tételt fogadhatjuk el, miszerint a klasszikus római jog direkt módon nem avatkozott be a felek közötti alkufolyamatba, nem kívánta meg az ár-érték ekvivalenciát, ugyanis természetesnek tartotta, hogy a szerződő partnerek a vétel során kölcsönösen ügyeskedve igyekeznek a számukra leginkább kedvező vételárat kialakítani.⁴

Önmagában az adásvételi szerződésből eredő kötelelem egyenlően kétoldalú karakteréből (*obligationes bilaterales aequales*) sem következett a *merx-pretium* értékarányosságának követelménye. A synallagmatikus jelleg az egymás ellenértékét képező szolgáltatások – relatív – egyenértékűségét ugyanis csak általában és elvileg

39-52. o., M. ARMGARDT: Zur Dogmengeschichte der *laesio enormis*, in: *Inhaltskontrolle im nationalen und Europäischen Privatrecht*, hg. K. Riesenhuber – I. K. Karakostas (Berlin 2009), 3-16. o., JUSZTINGER J.: Észrevételek a felértúli sérelem római jogi forrásaihoz (CJ. 4. 44. 2, CJ. 4. 44. 8), *PhDT* 9 (2010), 343-367. o., UÓ: The principle of *laesio enormis* in sale and purchase contracts in Roman law, in: *Essays of Faculty of Law University of Pécs, Yearbook of 2011 [SUP 9]*, szerk. Balogh Zs. (Pécs 2011), 107-123. o., J. PLATSCHKE: Bemerkungen zur Datierung der *laesio enormis*, *ZSS* 128 (2011), 406-409. o.

³ Az ármaximáló rendeletehöz az újabb szakirodalomból ld. S. CORCORAN: *The empire of the tetrarchs. Imperial pronouncements and government, AD 284-324* (New York 2000²), 205-233. o., H. BRANDT: Erneute Überlegungen zum Preisedikt Diokletians, in: *Diokletian und die Tetrarchie*, hg. A. Demandt – A. Goltz – H. Schlange-Schöningen (Berlin 2004), 47-55. o., legújabban B. SALWAY: *Mancipium rusticum sive urbanum. The Slave Chapter of Diocletian's Edict on Maximum Prices*, in: *By the sweat of your brow: Roman slavery in its socio-economic setting [Bulletin of the Institute of Classical Studies Supplements 109]*, ed. U. Roth (London 2010), 1-20. o.

⁴ K. VISKY: *Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen* (id.), 24. o.: „Die Vertragsfreiheit bedeutete also für die Parteien die im wesentlichen uneingeschrenkte Möglichkeit des Aushandelns. Nach römischem Rechtsdenken wäre jede Einschränkung der Preisgestaltung mit dem Grundsatz der Vertragsfreiheit unvereinbar gewesen.”

követelte meg,⁵ a konkrét, egyedi esetekben, a szerződő partnerek megállapodásából fakadó eltéréseknek – bizonyos kereteken belül – nyilvánvalóan nem lehetett akadálya.⁶ Ennélfogva a vételár nem kellett, hogy megfeleljen az áru objektív értékének – az ár-érték viszony tehát irreleváns volt –, és ebben az értelemben annak igazságossága is megkérdőjelezhető.⁷

2. 2. A *verum pretium* követelménye

A vételár meghatározására irányuló alkufolyamat korlátait áttekintve, a pénzbeliség⁸ és a meghatározottság⁹ előírásán túl más, a *pretiumra* vonatkoztatott, külön is nevesített követelményt primer forrásainkban nem találunk. Ennek okán jelen alpont címe, és egyben vizsgálati kiindulópontja – nevezetesen, hogy a XIX. századi pandektisztikában¹⁰ közkedvelt regulaként elterjedt „*pretium debet esse verum, certum, iustum*” triászából külön is górcső alá veszi a *verum pretium* követelményét – bizonyos értelemben akár ellentmondásosnak is tűnhet. Amint azt a későbbiekben látni fogjuk, a *verum pretium* fogalma ugyanis nagyon gyakran az igazságos, méltányos ár (*iustum pretium*) szinonimájaként, tehát az áru értékének objektíve megfelelő vételárként, becserként (*vera aestimatio*) jelenik meg a szövegekben,¹¹ ekképp annak önálló alpontban történő vizsgálata feleslegesnek látszik.¹²

Felvállalva azt, hogy némiképp valóban forrásidegen jelentésében, egyfajta komoly, reális árként használjuk a következőkben a *verum pretium* kifejezést, röviden mégis szükségesnek látszik foglalkozni e kérdéskörrel. Szubszidiárius hatósági

⁵ Erről áttekintően további irodalommal ld. H.-P. BENÖHR: *Das sogenannte Synallagma in den Konsensualkontrakten des klassischen römischen Rechts* (Hamburg 1965), 127 o.

⁶ Vö. FÖLDI A. – HAMZA G.: *A római jog története és intézményei* (Budapest 2011¹⁶), 401. o.

⁷ U. v. LÜBTOW: *De iustitia et iure*, ZSS 66 (1948), 500-502. o., Th. MAYER-MALY: *Privatautonomie und Vertragsethik im Digestenrecht* (id.), 131. o.

⁸ Gai. 3, 141: *Item pretium in numerata pecunia consistere debet...* Ugyanígy I. 3, 23, 2. A pénzbeliség követelményéről ld. az I. fejezetben.

⁹ Ld. Gai. 3, 140: *Pretium autem certum esse debet...* továbbá I. 3, 23, 1: *Sed et certum pretium esse debet...* A *certum pretium* előírásával kapcsolatban részletesen ld. a II. fejezetet.

¹⁰ Ld. például A. BRINZ: *Lehrbuch der Pandekten 2*, 2 (Erlangen 1882²), 707³². o. vagy A. BECHMANN: *Der Kauf nach gemeinem Recht II* (Erlangen 1884, repr. Aalen 1965), 148. o.

¹¹ Így például a következőkben részletesen vizsgált C. 4, 44, 2 alatti *rescriptum*ban.

¹² Így foglalt állást már a régi irodalomban A. de SENARCLENS: *La maxime pretium debet esse verum, certum, iustum*, in: *Mélanges Paul Fournier* (Paris 1929, repr. Aalen 1982), 693-694. o.: „...tandis qu'il est certain que, dans une douzaine de textes au moins, les expressions *verum pretium*, *vera aestimatio* sont employées comme des équivalents de *iustum pretium*, de *iusta aestimatio*. ... La règle formulée en ces termes: «*pretium debet esse verum*» mérite donc d'être abandonnée.”

ármeghatározás hiányában ugyanis a felek kölcsönös alkufolyamatának nyilvánvalóan minden ügyletkötés során egy valóságos, ténylegesen az áru ellenértékeként megjelenő, objektíve meghatározott *pretium* formájában kellett eredményre jutni.

A *verum pretium* követelményének helyes értelmezéséhez abból célszerű kiindulni, hogy az adásvétel gazdasági értelemben tulajdonképpen árunak pénzre való kicserélése.¹³ A vételár nem más, mint a vevő ellenszolgáltatása az áruért, azaz – ehelyütt túllépve az ár-érték viszony kérdéskörén – a *pretium*nak kézenfekvően valóságosként, tehát a visszterhes szerzés szándékát kifejezve kellett megjelennie. A valóságos ár előírásának kérdését azonban nem egyszerűsíthetjük le az „egy *sestertius*ért való vétel” – a *venditio nummo uno* – esetkörüire, mivel a vételár színlegessége több értelemben is fennállhat.

Mindenekelőtt lehetséges, hogy a felek megállapodtak egy a *merx* értékének megfelelő *pretium*ban, tehát a kialakult összeg valóban az eladó szolgáltatása ellenértékének tűnik, de a vevő ténylegesen nem fizeti azt meg a *venditor*nak. Ebben az esetben nyilvánvalóan színlelt ügyletről (*negotium simulatum*) van szó:

Paulus D. 18, 1, 55 (*libro 2 ad edictum aedilium curulium*):

Nuda et imaginaria venditio pro non facta est et ideo nec alienatio eius rei intellegitur.

Amint azt Paulus is megállapítja, egy pusztán színlelt adásvételt (*imaginaria venditio*) meg nem történtnek kell tekinteni, ezért ilyen esetben nem beszélhetünk az áru elidegenítéséről sem. Az említett példában tehát a valós szolgáltatás szándékának hiánya eredményezi az ügylet érvénytelenségét.

Ulpianus D. 18, 1, 36 (*libro 43 ad edictum*):¹⁴

*Cum in venditione quis pretium rei ponit donationis causa non exacturus, non videtur vendere.*¹⁵

¹³ Az adásvétel eredetéről, a *permutatiótól* való elhatárolásáról ld. az I. fejezetben írottakat.

¹⁴ A forráshelyhez Ld.: J. PARTSCH: Die Lehre vom Scheingeschäfte im römischen Rechte, ZSS 42 (1921), 262-272. o., D. DAUBE: Generalisations in D. 18. 1, de contrahenda emptione, in: *Collected Studies in Roman Law I*, ed. D. Cohen – D. Simon (Frankfurt 1991), 533-540. o., R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations* (id.), 252. o.

Ulpianus állásfoglalása alapján, ha valaki az eladásnál ténylegesen megállapítja a vételárat, de anélkül, hogy azt követelné, valójában ajándékozni akar, akkor ez nem adásvételnek tekintendő.¹⁶

Más a helyzet, ha az *emptor* a vételárat ténylegesen szolgáltatja ugyan a *venditor*nak, de az csupán az áru részleges ellenértékét képezi, mert a *merx* értékének a *pretium* által nem fedezett része tekintetében a felek szándéka ajándékozásra irányul. Ilyenkor *verum pretium* hiányában szintén nem adásvétel, helyesebben nem egyszerű adásvétel történik. A *donatio* ugyanis megjelenhet valamely visszterhes ügylet formájában is, ha az ellenszolgáltatást – jelen esetben a vételárat – a szerződő partnerek szándékosan alacsonyabb értékben szabják meg. Ekkor *negotium mixtum cum donatione*,¹⁷ azaz egy ajándékozással vegyes ügylet áll elő: az ajándékot az ellenértéket meghaladó rész képezi.

Ulpianus D. 18, 1, 38 (*libro 7 disputationum*):

Si quis donationis causa minoris vendat, venditio valet: totiens enim dicimus in totum venditionem non valere, quotiens universa venditio donationis causa facta est: quotiens vero viliores pretio res donationis causa distrahitur, dubium non est venditionem valere...

Ha tehát valaki ajándékozás végett kevesebbet ad el, az adásvétel Ulpianus szerint érvényes. Mert ahányszor az egész eladás ajándékozás céljából történik, az ügylet ugyanannyiszor teljes egészében érvénytelen. Ahányszor azonban a dolgot ajándékozás végett alacsonyabb áron (*viliores pretio*) idegenítik el, nem kétséges az adásvétel érvényessége.

¹⁵ A hivatkozott forráshely hitelességével kapcsolatban D. DAUBE: *Generalisations in D. 18. 1, de contrahenda emptione* (id.), 533. o. megjegyzi: „This fragment has never been attacked. Its wording may indeed be absolutely genuine – though *cum in venditione quis ponit* is reminiscent of *distrahere quem posse*, and, as we will see, the indefinite pronoun quite possibly has the same history here as there.”

¹⁶ P. JÖRS–W. KUNKEL–L. WENGER: *Römisches Privatrecht* (Berlin 1949³), 107. o.: „...für die klassischen Real- und Konsensualverträge geltende Prinzip der *veritas actus*: Ein Kaufvertrag ohne Kaufpreis (Ulp. D. 18. 1. 36) ... konnten vor dem römischen Recht nicht bestehen.”

¹⁷ Ehhez a legújabb irodalomban Id. R. SCEVOLA: *'Negotium mixtum cum donatione'. Origini terminologiche e concettuali* (Padova 2008), 309 o.

Amennyiben az ajándékozási szándék kimutatható, szintén indokolatlan és értelmetlen a differenciálás aszerint, hogy a szerződő partnerek pontosan mekkora összeget határoztak meg *pretium*ként. Annak csekély mértéke ugyanis a *donatiós* céllal kellően megokolható.¹⁸

Végül – rátérve a *venditio nummo uno* esetkörüire – természetesen nem elégti ki a valóságos ár követelményét, ha a vételár olyan minimális összegben állapították meg a felek, hogy az még részben sem képezi az áru ellenértékét. *Venditio nummo uno* esetén a vételár olyan alacsony mértékű, hogy a visszterhes szerzés szándéka nyilvánvalóan kizárt. Ennek hiányában pedig nem történhet adásvétel.¹⁹ Mivel azonban a vételár nem kellett, hogy megfeleljen az áru értékének, nehéz meghúzni azt a határt, hogy mikor minősítsük a kialakított *pretium*ot még valóságosnak – vagyis az áru tényleges ellenértékének –, még akkor is, ha az éppen alacsonyabb, mint amennyit a *merx* valójában ér, és mikor tekintsük az ügyletet *verum pretium* hiányában semmisnek.²⁰ Erre a kérdésre magától értetődően nem adható egy olyan formális előírás – és a forrásokban nem is találunk ilyet –, amely szerint például az adott pénzügyi rendszerben létező legkisebb, még pénzben kifejezhető vételár az, amely mellett történő ügyletkötés érvénytelennek tekintendő.

A *verum pretium* tételét így tágabban kell értelmezni: az áru értékéhez képest adott esetben éppen olyan nevetségesen alacsony lehet száz *sestertius*, mint egy. A *nummus unus* a rómaiak számára ugyanis a színleges adásvétel objektív ismertetőjegyét jelentette. Az áru értéke és a vételár mértéke közti értékaránytalanság önmagában egyetlen esetben – így a lehető legkisebb áron történő értékesítéskor – sem eredményezte az adásvételi szerződés semmisségét. Ha azonban a vételár a *merx* értékéhez való viszonyában olyan alacsonynak mutatkozott, hogy az már nem volt az eladó szolgáltatása ellenértékének tekinthető, azaz megkérdőjeleződött a feleknek azon szándéka, hogy egy dolgot meghatározott pénzszolgáltatás ellenében adjanak, illetve vegyenek, már nem teljesült a *verum pretium* követelménye. A vételár olyan

¹⁸ Vö. R. SCEVOLA: 'Negotium mixtum cum donatione'. *Origini terminologiche e concettuali* (id.), 220-226. o.

¹⁹ Ugyanez a bérletet illetően is elmondható: Ulp. D. 19, 2, 46: *Si quis conduxerit nummo uno, conductio nulla est, quia et hoc donationis instar inducit.*

²⁰ W. W. BUCKLAND: *A Text-Book of Roman Law from Augustus to Justinian* (Cambridge 1963³), 486. o.: „There was difficulty where the price was absurdly low. Where it was derisory, „nummo uno” or the like, there was, no doubt, no sale, but masked donatio, but this is not stated for sale, though it is for locatio.”

csékély összege, amely komolytalanná tette a visszterhes szerzés szándékát, kizárta tehát az ügylet érvényes létrejöttét.

2. 3. A *circumscriptio* és határai

A kiindulópontunk tehát az, hogy a klasszikus jog álláspontja szerint az ár-érték viszony irreleváns volt. Amennyiben megkövetelt lett volna a két szolgáltatás közti egyenértékűség, az azt jelentette volna, hogy az a vevő, aki adott árut annak objektív értéke alatt vásárolt, köteles lett volna azt kiegészíteni a megfelelő összegre vagy fordítva, ha az eladó kért volna magasabb vételárat az áru tényleges értékénél, a különbözetet lett volna köteles megtéríteni a vevőnek. Erről a klasszikus kor élénk kereskedelmi viszonyai között nyilván nem lehetett és nem is volt szó, hiszen ha valaki egy ügyletből hasznot egyáltalán nem remélhet, nincs is semmiféle motivációja arra, hogy megkösse azt. A szerződészerűen kialakult vételár így mindkét félre nézve kötelező volt, függetlenül az áru objektív értékétől.

Papirius Iustus D. 18, 1, 71 (*libro 1 constitutionum*):

...quibus mensuris aut pretiis negotiatores vina compararent, in contrahentium potestate esse...

Amint arról Papirius Iustus is tudósít a borvétellel kapcsolatban, hogy a kereskedők milyen mérték szerint és milyen vételárért veszik meg a bort, ez a szerződő felek hatalmában áll.

A *circumscripti*ót, a másik szerződő fél rászédésének lehetőségét, több forráshely is megerősíti.²¹

²¹ A következőkben vizsgált fragmentumokból kitűnő nagyfokú szerződési szabadság és gazdasági előfeltételei viszonyáról a régi irodalomban ld. A. PERNICE: Parerga VIII. Über wirtschaftliche Voraussetzungen römischer Rechtsätze, ZSS 19 (1898), 106. o.

Paulus D. 19, 2, 22, 3 (*libro 34 ad edictum*):

...in emendo et vendendo naturaliter concessum est, quod pluris sit, minoris emere, quod minoris sit, pluris vendere, et ita invicem se circumscribere...

A remekjogász megállapításai szerint az adásvételnél természetsszerűleg megengedett, hogy ami többet ér, azt olcsóbban vegyünk meg, ami kevesebb értékű, azt drágábban adjuk el, és így kölcsönösen rászédjük egymást.

Ulpianus D. 4, 4, 16, 4 (*libro 11 ad edictum*):

Idem Pomponius ait in pretio emptionis et venditionis naturaliter licere contrahentibus se circumvenire.

Ulpianus – Pomponiust idézve – újfent megerősíti, hogy a vétel és az eladás árát illetően a szerződő felek természetsszerűleg rászédhetik egymást

Ennyiben tehát tényleg igazságtalan lehetett a megállapított vételár az egyik vagy a másik félre. Joggal teszi fel a kérdést MAYER-MALY egy korai művében: miért is kötöttek újabb és újabb visszterhes ügyleteket, ha tudták, hogy az egyik szerződő fél természetsszerűleg (*naturaliter*) rosszabbul jár, becsapják, rászedik?²² E probléma megoldását az jelentheti, hogy adott szolgáltatás a szerződő partnerek számára más-más szempont szerint lehet értékes. Ezért lehetséges, hogy egy visszterhes szerződésből mindkét félnek valamilyen haszna származzon, még akkor is, ha a szolgáltatás – jelen esetben az áru – objektív értékét tekintve egyikük „póru jár”. GENZMER egyenesen az áruforgalom természetes velejárójaként említi a vételár és az áru objektív értéke közti aránytalanságot.²³

Az idézett fragmentumokkal kapcsolatban felmerülő elsődleges fontosságú kérdés: a „*circumscribere*” kifejezés magába foglalja-e a dolózus magatartást is vagy

²² Th. MAYER-MALY: Privatautonomie und Vertragsethik im Digestenrecht, (id.), 130. o.: „Ist die ständige Hoffnung, der andere werde der Dumme sein, die Triebfeder des Geschäftslebens?”

²³ E. GENZMER: Die antiken Grundlagen der Lehre vom gerechten Preis und der laesio enormis, in: *Deutsche Landesreferate zum II. Internationalen Kongress für Rechtsvergleichung im Haag 1937*, hg. E. Heymann (Berlin – Leipzig 1937), 36. o.: „Ein Missverhältnis zwischen Wert und Preis gehört zur Natur des Güterumsatzes”.

sem, azaz hol a határa a kölcsönös ügyeskedéseknek, a másik rászédésének? Ezt a kérdést ugyanis a *circumscripti*ót megengedő mindkét forráshely nyitva hagyja.

Megállapítható, hogy a felek becsaphatták egymást, de nem korlátok nélkül. Ahogy a lényeges ténybeli tévedés, a kényszer, úgy természetesen a megtévesztés (*dolus malus*) is érvénytelenné tette az adásvételt.²⁴ Az eladó tehát feldicsérhette az árut a minél magasabb vételár elérése érdekében, hiszen a vevő számára is adott volt, hogy alulértékkelje a *merxet*, és így a *venditort* alacsonyabb árra szorítsa rá, azonban az *emptor* csalárd megtévesztésének nem volt helye.²⁵ Abban viszont, hogy a felek érdekeik különbözőségét kihasználva a lehető legnagyobb haszon elérésére törekedtek, nem látunk semmi kivetnivalót.²⁶

A legfőbb korlátja ekképpen a másik fél – immár a jogi értékelés síkjára is tartozó – átverésének az adásvétel *bonae fidei* jellege volt. Ennek megfelelően a felek nemcsak azzal tartoztak egymás irányában, amit a szerződésben kifejezetten

²⁴ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a tudatos megtévesztés fogalmát csak hosszú fejlődés eredményeként dolgozta ki a jogtudomány. Így a kezdeti időkben – a prétori *edictumba* a *dolus malus* szankcionálására szolgáló rendelkezéseket i.e. 70-60 körül elsőként felvevő *Aquilius Gallus*ig – az adásvételi szerződés érvényességét nem érintette az sem, ha az eladó a kiemelkedően magas vételárat csak a vevő megtévesztésével tudta elérni. Cicero elbeszéléséből (Cic. off. 3, 14, 60) értesülhetünk többek között a vevő rászédésének talán legnevezetesebb példájáról, a bankár Pythius és a római lovag, Canius esetéről. A történet szerint a dörzsölt pénzváltó, miután értesült arról, hogy a lovag tengerparti ingatlant szeretne vásárolni, halvacsorára hívta a gyanútlan Caniust Syracusaeben fekvő telkére. Megelőző nap azonban felfogadta a környék összes halászát, hogy másnap vonuljanak fel a telek előtt hajóikkal, és színleljenek gazdag zsákmányt. Így a reménybeli vevő számára majd úgy tűnhet, az ingatlan – lévén halban gazdag területen fekszik – különös értékkel bír. A csel bevált, a telek borsos áron kelt el. Mire Canius rájött a szemfényvesztésre, már nem tudott visszalépni az adásvételtől, mert a vételár megfizetésére *stricti iuris* kötelezettséget vállalt. Mivel ebben az időszakban még nem fogalmazták meg a *dolus malus* formuláját, a vevő Cicero megállapításai szerint sem tehet jogi lépéseket, jóllehet az eladó magatartása erkölcsileg kifogásolható. Amint azt az esetről szóló beszámolója végén (Cic. off. 3, 15, 61) elvi élel leszögezi: „*Tollendum est igitur ex rebus contrahendis omne mendacium. Non illicitatorem venditor, non qui contra se liceatur, emptor apponet. Uterque, si ad eloquendum venerit, non plus quam semeleloquetur.*” („A szerződésből minden hazugságot ki kell küszöbölni: az eladó ne alkalmazzon színlelt vevőt és a vásárló se olyan embert, aki nálánál kevesebbet ígér. És ha arra kerül a sor, hogy nyilatkozni kell az árról, egyik se nyilatkozzék többször, csupán egyszer.”) A magyar fordítást ld.: HAVAS L. – KISS S. (szerk.): *Uralkodó és polgár antik tükörben I* [Agatha (ΑΓΑΘΑ) XXI] (Debrecen 2007), 482. o. Az esethez az újabb irodalomból ld. D. R. GÖTTLICHER: *Auf der Suche nach dem gerechten Preis. Vertragsgerechtigkeit und humanitas als Daueraufgabe des römischen Rechts* (id.), 52-59. o. A *dolus malus*ra vonatkozó – a *clausula dolit*ól az *exceptio dolin* át az *actio de dolo*ig vezető – prétori szabályok kidolgozásának kérdésköréhez további irodalommal ld. MOLNÁR I.: *A római magánjog felelősségi rendje* (Szeged 1993), 54-60. o.

²⁵ J. W. BALDWIN: *The Medieval Theories of the Just Price. Romanists, Canonists and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries* (Philadelphia 1959), 18. o.: „Understood in its complete context, therefore, Roman law permitted a certain kind of circumvenire or circumscribere in bargaining as long as it was exclusive of dolus.”

²⁶ Vö.: U. v. LÜBTOW: *De iustitia et iure* (id.), 500. o.

felvállaltak, hanem ezen felül még mindazzal, amit a *bona fides*²⁷ – a forgalmi tisztesség, szavahihetőség, az ügylethűség – az adott helyzetben megkívánt.²⁸ Az elsőrendű értékmérő tehát, ami gátat szabott a kölcsönös ügyeskedéseknek, az objektív értelemben vett *bona fides* volt.²⁹ A *circumscripti*ónak ezért ebben az esetben – WACKE³⁰ találó kifejezésével élve – csakis „*fides*-konform” jelentést tulajdoníthatunk. A merkantilista színezetű³¹ *bona fides*t a romanisztikában uralkodónak tekinthető álláspontnak³² megfelelően – fix, elvont mérték helyett – általános alapelvként értelmezve, esetről esetre, egyedileg volt szükséges mérlegelni a profitra törekvő kereskedőnek a kedvező helyzet kihasználását biztosító, még megengedett ügyeskedése és a ravasz fondorlat közti határokat. Amint azt FÖLDI kiemeli, a római juristák – jellegéből adódóan – az objektív *bona fides* megsértésének nemcsak a kimondott csalárdságot tekintették. Éppen az objektív *bona fides* hatására szélesedett ki a *dolus* fogalma, idővel minden olyan magatartást (vagy annak elmulasztását) dolózusnak minősítve, amelyet a *bonus vir* az adott helyzetben nem tanúsított (illetve megtett) volna.³³

Kiemelendő továbbá, hogy a fentebb idézett fragmentumok a másik rászédését csak a *pretium* tekintetében tartják megengedhetőnek. Ez mindkét szövegből

²⁷ Ehhez áttekintően az újabb irodalomból ld. R. CARDILLI: «*Bona fides*» tra storia e sistema (Torino 2000²), 246 o., FÖLDI A.: *A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig* [PublInst 9] (Budapest 2001), 118 o., E. STOLFI: 'Bonae fidei interpretatio'. *Ricerche sull'interpretazione di buona fede fra esperienza romana e tradizione romanistica* (Napoli 2004), 352 o.

²⁸ U. v. LÜBTOW: *De iustitia et iure* (id.), 502. o.: „Bona fides bedeutet aber Wahrhaftigkeit und Zuverlässigkeit im Rechtsverkehr...” Lübtow szerint az „*invicem se circumscribere*” tétele éppen ezért túrhetetlen módon sérti a *bona fides* elvét, és meg is kérdőjelezi a fent elemzett *Pomponius*-fragmentum (D. 4, 4, 16, 4) hitelességét.

²⁹ Az objektív *bona fides* lehetséges értelmezéseiről az újabb szakirodalomban közel 80 tanulmánnyal ld. a 2001-ben, a Padovai Egyetemen, Alberto BURDESE professzor tiszteletére rendezett konferencia aktáit: *Il ruolo della buona fede oggettiva nell'esperienza giuridica storica e contemporanea. Atti del Convegno internazionale di studi in onore di Alberto Burdese I-IV*, a cura di L. GAROFALO (Padova 2003), 578+578+608+581 o. Erről áttekintően ld. ^{rec}FÖLDI A.: Az „objektív jóhiszeműség” olvasatai a padovai *bona fides*-konferencia aktáinak tükrében, *AUB* 42 (2005), 223-237. o., Uő: Újabb észrevételek a *bona fides* dualizmusának kérdéséről, *AUB* 44 (2007), 123-143. o., Uő: Remarks on the notion of „bona fides”, *AnnuB* 48 (2007), 53-72. o., Uő: Osservazioni intorno al c.d. dualismo della 'bona fides', in: *Studi in onore di Antonino Metro II*, a cura di C. Russo Ruggeri (Milano 2010), 483-507. o.

³⁰ A. WACKE: *Circumscribere, gerechter Preis und die Arten der List* (id.), 190. o.: „Das Wort *circumscribere* muß in diesen Fällen *fides*-konform ausgelegt und darf nicht mit Täuschung, Betrug gleichgesetzt werden ... *Circumscribere* meint hier somit nur die nicht-dolose Wahrnehmung erlaubter Vorteile unter Einsatz der eigenen Geschäftstüchtigkeit.” Vö. Th. MAYER-MALY: *Privatautonomie und Vertragsethik im Digestenrecht* (id.), 131. o.

³¹ Ld. MOLNÁR I.: *A római magánjog felelősségi rendje* (id.), 47. o.

³² Vö. M. KASER: *Das römische Privatrecht I* (München 1971²), 485. o.

³³ Ld. FÖLDI A.: *A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig* (id.), 30. o.

egyértelműen kiderül: Paulusnál a „*quod pluris sit, minoris emere, quod minoris sit, pluris vendere*”, Ulpianusnál pedig az „*in pretio*” kifejezés utal a vételárra.³⁴

Ha a kölcsönös ügyeskedések egyben az eladó szolgáltatásának hiányos teljesítésére is kiterjedhettek volna, ez már feloldhatatlan ellentmondásba kerülne a kellékszavatosságra vonatkozó előírásokkal.³⁵ A vevő ugyanis, aki az áruért ellenértéket adott, jogosan várhatta, hogy pénzéért teljes értékű dolgot kapjon.³⁶

Bár az ősi jog még nem ismerte a dolog rejtett hibáiért való felelősséget – így az árut olyan állapotban adták-vették, amilyenben az volt („*talis-qualis*”) –, a *mancipatió*s vételnél már ekkor megvolt az a lehetőség, hogy a vevő keresettel (*actio de modo agri*) éljen, ha például a szolgáltatott telek kisebb volt, mint amennyit az eladó a *nuncupatió*ban megjelölt. A *venditor* azonban ekkor a hiányzó területegységnek megfelelő *pretium* kétszeresét volt köteles megfizetni a vevőnek, valójában tehát sokkal inkább a megbomlott ár-érték ekvivalencia, a vételár „hibája” miatt volt alkalmazható e jogeszköz, mintsem a kellékszavatossági keresetek előzményének lenne tekinthető.

Egyéb áruk esetén a vevő akkor léphetett fel az eladó ellen, ha ő a *merx* általa ismert hibáit csalárd módon, szándékosan elhallgatta (*dolosa reticentia*),³⁷ vagy az elidegenítésnél tett kifejezett nyilatkozatában annak olyan tulajdonságait állította, amelyekkel valójában nem rendelkezett. Mivel voltaképpen mindkét esetben a vevő megtévesztéséről volt szó, a vevő a *poenalis actio de dolo*t³⁸ indíthatott az eladóval szemben.³⁹ Az adásvétel *bonae fidei* ügyletté válása után a *venditor*, formátlan ígérete és az áru hibáinak dolózus elhallgatása esetén, természetesen már *actio emptivel* volt

³⁴ A. WACKE: *Circumscribere, gerechter Preis und die Arten der List* (id.), 188. o.: „...bezieht sich die Gestattung des *circumvenire* nur auf die Höhe des Entgelts, nicht auf etwaige Mängel der Leistung...”

³⁵ Erre tekintettel már SCHULZ is felhívja a figyelmet, hogy a *circumscripti*ót a forrásokban nem szabad szó szerinti, a másik átveréseként értelmeznünk. Ld. ^{rec.}F. SCHULZ: *Studi dedicata alla memoria di Pier Paolo Zanzucchi dalla facoltà di giurisprudenza* (Pubblicazioni della università cattolica del sacro cuore; Serie settima: scienze giuridiche volume XIV), ZSS 48 (1928), 694. o.: „Dieser Spruch geht bekanntlich für das entwickelte klassische Recht viel zu weit: wollte man ihn beim Worte nehmen, so gäbe es beim Kauf keine Mängelhaftung und keine Herrschaft der bona fides.”

³⁶ Vö. A. WACKE: *Circumscribere, gerechter Preis und die Arten der List* (id.), 189. o.

³⁷ A jogtudomány már Cicero korában elismerte az eladói felelősséget a dolog hibáinak rosszhiszemű elhallgatásáért (*dolosa reticentia*). Ld. Cic. off. 3, 16, 65.

³⁸ Az *actio de dolo* kérdéskörének gazdag irodalmához ld. A. WACKE: *Zum dolus-Begriff der actio de dolo*, RIDA 27 (1980), 349-386. o.

³⁹ Ld. Ulp. 4, 3, 37: *Quod venditor ut commendat dicit, sic habendum, quasi neque dictum neque promissum est. Si vero decipiendi emptoris causa dictum est, aequae sic habendum est, ut non nascatur adversus dictum promissumve actio, sed de dolo actio.* A forráshely exegézisét ld. M. KASER: *Unlautere Warenanpreisungen beim römischen Kauf* (id.), 131-137. o.

perelhető. Önmagában az áru harsány dicsérete azonban sem a kontraktuális, sem a deliktuális felelősségét nem alapozta meg.⁴⁰

A vizsgált kérdés szempontjából fontos változást a rejtett hibákért való felelősséget teljesen új – objektív – alapokra helyező, ezzel a kellékszavatosság intézményét elsőként szabályozó *aediles curules edictuma* hozta meg. E vásárrendészeti és vásárbíráskodási hatáskörrel is felruházott magisztrátusok⁴¹ ugyanis – rabszolgák és igásállatok nyílt piacon történt adásvételeiről szóló *edictumaikban* (*de mancipiis vendundis*, ill. *de iumentis vendundis*) – a meglévő civiljogiak mellé újabb jogeszközöket biztosítottak a vevők számára, nagyobb biztonságot nyújtván a kereskedők csalárdságaival szemben olyan áruknál, ahol a vételtárgy hibái különösen gyakoriak, és az *emptor* részéről nem, vagy csak nehezen felismerhetők. Az *aedilisek* az eladónak nem csupán az ún. ediktális hibák közlését írták elő,⁴² de kötelezték arra is, hogy az általa az elidegenítés alkalmával kifejezetten állított, úgyszintén a *merx* megígért tulajdonságaiért (*dicta et promissa*) helytálljon.⁴³ Az áru pusztá feldicséréséért ugyan nem volt perelhető,⁴⁴ de annak a nyíltan fel nem ismerhető – a vételár mértékét lényegesen befolyásoló – tulajdonságaira vonatkozó állítások már kötötték.

Florentinus D. 18, 1, 43 pr. (*libro 8 institutionum*):

Ea quae commendandi causa in venditionibus dicuntur, si palam appareant, venditorem non obligant, veluti si dicat servum speciosum, domum bene aedificatam: at si dixerit hominem

⁴⁰ Vö. A. WACKE: Circumscribere, gerechter Preis und die Arten der List (id.), 196-197. o.

⁴¹ Az *aedilis curulis* feladatköreihez ld. JAKAB É.: Aediles curules (Róma rendészeti igazgatása és ennek hatása a magánjog fejlődésére), *AUSz* 40/9 (1991), 131 – 155. o., Uő: *Stipulationes aediliciae (A kellékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai a római jogban)*, [AUSz 44/7] (Szeged 1993), 33 - 43. o. továbbá W. KUNKEL: *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republic 2. Abschn. Die Magistratur* (München 1995), 474-480. o.

⁴² Ld. Ulp. D. 21, 1, 1, 1.

⁴³ Áttekintően ld. JAKAB É.: *Stipulationes aediliciae (A kellékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai a római jogban)*, 56-65. o.

⁴⁴ Ulp. D. 21, 1, 19, 3: *Ea autem sola dicta sive promissa admittenda sunt, quaecumque sic dicuntur, ut praestentur, non ut iactentur.*

*litteratum vel artificiem, praestare debet: nam hoc ipso pluris vendit.*⁴⁵

A jogász szerint mindaz, amit az eladáskor ajánlás céljából mondanak, ha nyíltan felismerhető, nem kötelezi az eladót, így ha azt mondja, hogy a rabszolga szép alakú, a ház jól megépített; de ha azt mondja, hogy a rabszolga a tudományokban jártas vagy művész, ezért helyt kell állnia, ugyanis ez okból többért adta el.

Az *aediles curules* ediktuma alapján ezért – a fogyasztóvédelem antik római előképeinek egyikeként⁴⁶ – nem csupán az elállási jog (*actio redhibitoria*)⁴⁷ illetve meghat hónapon belül az *emptor* az áru rejtett hibája esetén, hanem utóbb, egy éven belül a rejtett hibával arányos vételárrészlet visszatérítését is követelhetette (*actio quanti minoris*).⁴⁸

A kellékszavatosság körében érvényesíthető vételárcsökkentési lehetőséggel tehát a római jog biztosította, hogy csekélyebb értékű áruért ne kelljen az eredetileg kialakított vételárat kifizetnie a vevőnek.⁴⁹ Ugyanakkor figyelemmel volt a felek szerződéses akaratára is, hiszen a rejtett hibának megfelelő *pretium*-részletet – amint JAKAB is kiemeli⁵⁰ – kettős becslési eljárás keretében állapították meg. Az *aestimatio* során mind a hibás, mind a hibátlan áru értékét megbecsülték, és e kettő különbözete

⁴⁵ Ugyanígy: Ulp. D. 21, 1, 1, 6: *Si intellegatur vitium morbusve mancipii (ut plerumque signis quibusdam solent demonstrare vitia), potest dici edictum cessare: hoc enim tantum intuendum est, ne emptor decipiatur.*

⁴⁶ Erről a legújabb irodalomban áttekintően ld. A. PETRUCCI: *Per una storia della protezione dei contraenti con gli imprenditori I* (Torino 2007), 207 o., a vizsgált kérdéskörhöz különösen 199-237. o. Vö. továbbá rec. FÖLDI A.: Olasz monográfia a fogyasztóvédelem római jogi gyökereiről, *AUB* 47 (2010), 301-308. o.

⁴⁷ A hibás áru visszaszolgáltatása fejében a vevő tehát a vételár visszatérítését követelhetette. Ld. Ulp. D. 21, 1, 21 pr.: *Redhibere est facere, ut rursus habeat venditor quod habuerit, et quia reddendo id fiebat, idcirco redhibitio est appellata quasi redditio. A redhibitióval minden vonatkozásban in integrum restitutio* következett be, mintha a felek az adásvételt meg sem kötötték volna. Ld. Ulp. eod. 60: *Facta redhibitione omnia in integrum restituuntur, perinde ac si neque emptio neque venditio intercessit. Az eljárásról ld. L. MANNA: Actio redhibitoria e responsabilità per i vizi della cosa nell'editto De mancipiis venundis* (Milano 1994), 165-204. o.

⁴⁸ Ulp. D. 21, 1, 19, 6: *Tempus autem redhibitionis sex menses utiles habet: si autem mancipium non redhibeatur, sed quanto minoris agitur, annus utilis est. Sed tempus redhibitionis ex die venditionis currit aut, si dictum promissumve quid est, ex eo ex quo dictum promissumve quid est.* A vételárcsökkentésre irányuló kereset kora a szakirodalomban vitatott. Ehhez ld. JAKAB É.: *Stipulationes aediliciae (A kellékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai a római jogban)* (id.), 55-56¹²¹. o. Az *aedilis* előtti perhez ld. még Uő: *Praedicere und cavere beim Marktkauf. Sachmängel im griechischen und römischen Recht* (München 1997), 263-264. o.

⁴⁹ Vö. D. R. GÖTTLICHER: *Auf der Suche nach dem gerechten Preis. Vertragsgerechtigkeit und humanitas als Daueraufgabe des römischen Rechts* (id.) 86-89. o.

⁵⁰ Az árleszállításra irányuló szakértői becslési eljárással kapcsolatban ld: JAKAB É.: Az árleszállítás mértéke a szavatossági perben, *JK* 9 (2000), 331-332. o.

a felek szerződéses akaratát tükröző vételárból került levonásra.⁵¹ Így tehát érintetlen maradt a felek kölcsönös alkufolyamatában rögzített ár-érték viszony. Ellenben, ha csak a hibás áru értékét venné figyelembe a bíró, és – ahogy azt BECHMANN,⁵² HAYMANN⁵³ és MEDICUS⁵⁴ vélte – ezt vonná le a hibátlan dolog értékével egyenlőnek tekintett vételárból, akkor előfordulhatna, hogy – amennyiben nagyon alacsony árat alkudott volna ki a vevő – semmit sem kapna vissza vételárcsökkentés címén. Fordítva, ha az eladónak sikerülne magas ügyleti árat realizálni, az ebből eredő előny nagy részét elveszítené az árleszállítással.

A kölcsönös alkufolyamatot és így a vételár igazságosságát befolyásoló faktorok körében az *aediles curules* ediktumai a hatósági ármegállapítás eszközeiként is megemlíthetők, hiszen azokban a vásárok rendjéért felelős magisztrátusok nem csupán a rejtett hibákért való felelősséget helyezték objektív alapra, hanem egyes ediktumok már bizonyos ármaximáló szabályokat is tartalmaztak.⁵⁵ Az uzorások elleni küzdelem adminisztratív eszközei között így a hatósági ármeghatározás is szerepelt, különösen a politikai szempontból is jelentőséggel bíró alapvető élelmiszer-cikkek forgalmazásánál, így a gabona- és az olajkereskedelemben.⁵⁶

Előbbivel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy már Caesar idejéből is találunk példát a szabad árképzés közjogi eszközökkel történő korlátozására. A gabona árának mesterséges úton – egyfajta árkartellbe történő belépéssel⁵⁷ – való emelését

⁵¹ H. HONSELL: *Quod interest im bonae fidei-iudicium* (München 1969), 75. o.: „Für die Klassiker war die Berechnung der Preisminderung ganz unproblematisch. Sie erstatteten dem Käufer die Differenz zwischen dem Wert der mangelhaften Sache und dem Wert, den sie im mangelfreien Zustand hätte... Der Preis hat man in diese Rechnung erst dadurch hineingebracht, dass man von der Vorstellung ausging, bei der Preisminderung müsse der Preis Minuend sein.”

⁵² A. BECHMANN: *Der Kauf nach gemeinem Recht III. 2* (Leipzig 1905 repr. Aalen 1965), 163. o.: „Offenbar hat man vielmehr den bedungenen Preis mit dem Werthe zur Zeit des Vertragsabschlusses identificirt, und davon den durch den Mangel verursachten Minderwerth abgezogen...”

⁵³ F. HAYMANN: *Die Haftung des Verkäfers für die Beschaffenheit der Kaufsache* (Berlin 1912), 36. o.: „Feine Erwägungen etwa im Sinne unserer modernen Hofmannschen Methode dürfen wir in den Entscheidungen der Klassiker nicht suchen. Sie haben wohl in der Regel den objektiven Wert der Sache mit dem Kaufpreis gleichgesetzt und die objektive Wertminderung einfach vom Kaufpreis abgezogen.”

⁵⁴ D. MEDICUS: *Id quod interest* (Köln – Graz 1962), 125. o.

⁵⁵ Vö. JAKAB É.: *Stipulationes aediliciae (A kéllékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai a római jogban)* (id.), 41. o.

⁵⁶ Vö. JAKAB É.: *Aediles curules (Róma rendészeti igazgatása és ennek hatása a magánjog fejlődésére)* (id.), 134-135. o. Ld. még áttekintően, további irodalommal M. KURVLOWICZ: *Zur Marktpolizei der römischen Ädilen*, in: *Au-dela des frontieres. Mélanges de droit romain offerts à Witold Wołodkiewicz I*, éd. M. Zabłocka (Warszawa 2000), 439-456. o.

⁵⁷ Vö. HAMZA G.: *Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszer* (Budapest 1998²), 92-93. o.

tiltó *lex Iulia de annona*⁵⁸ ugyan eredeti formájában nem maradt fent, de Ulpianus⁵⁹ tudósít minket annak szankcióiról. Eszerint az említett törvény büntetni rendelte,⁶⁰ ha valaki gabonauzsorával járó tevékenységet folytatott, vagy olyan társaság tagjává vált, amelynek célja a gabona árának drágítása volt.

A felek szabad alkuját befolyásoló, az ár-érték arányra hatással lévő tényezők között a bírói ármérséklés lehetőségét kell végül, de nem utolsósorban megemlíteni. A civiljogi út is adott volt tehát, hogy bizonyos feltételek fennállása esetén a bíró beavatkozzon egy „igazságosabb” vételár elérése érdekében. A *iudex* hivatalból, kivételesen mérsékelhette a vételárat, ha például valaki jóhiszeműen megvásárolt egy olyan ingatlant, amelyen már haszonélvezete állt fenn.

Pomponius D. 18, 1, 16, 1 (*libro 9 ad Sabinum*) – Paulus eod. 17 (*libro 33 ad edictum*):

...Nec tamen emptioni obstat si in ea re usus fructus dumtaxat ementis sit: officio tamen iudicis pretium minuetur.

Pomponius állásfoglalása alapján nem akadályozza a vételnek, ha a vevőnek a dolgon haszonélvezete van, Paulus azonban ezt megtoldja azzal, hogy mindazonáltal a bíró hivatalból mérsékelheti a vételárat.

Hasonlóképp fennállt a bírói árcsökkentés lehetősége abban az esetben, ha egy közös tulajdonban levő dolgot vásárolt meg az egyik tulajdonostárs úgy, hogy nem tudott a tulajdonrészéről.

Pomponius D. 18, 1, 18 pr. (*libro 9 ad Sabinum*):

Sed si communis ea res emptori cum alio sit, dici debet scisso pretio pro portione pro parte emptionem valere, pro parte non valere.

⁵⁸ Ld. G. ROTONDI: *Leges publicae populi romani* (Milano 1912 repr. Hildesheim 1962), 448. o.

⁵⁹ Ld. Ulp. D. 48, 12, 2: *Lege Iulia de annona poena statuitur adversus eum, qui contra annonam fecerit societatemve coierit, quo annona carior fiat. Eadem lege continetur, ne quis navem nautamve retineat aut dolo malo faciat, quo magis detineatur: et poena viginti aureorum statuitur.*

⁶⁰ A büntetési tétel az ulpianusi *Digesta*-fragmentum tanúsága szerint 20 arany, azaz mintegy 2000 sestertius volt. Vö. Th. MOMMSEN: *Römisches Strafrecht* (Leipzig 1899 repr. Graz 1955), 852⁷. o.

A jurisperitus szerint, ha a vételtárgy a vevő és egy másik fél közös tulajdonában van, akkor azt kell mondanunk, hogy az adásvétel a tulajdoni hányadnak megfelelő vételárrészig érvényes, a másik részben érvénytelen.

Természetesen a vevő egyik esetben sem élhet jogszavatossági igénnyel, hiszen a dolgon nem harmadik személynek áll fenn tulajdonjoga vagy idegen dologbeli joga, hanem saját magának. Így a sérelem orvoslásának, az ár-érték ekvivalencia részleges helyreállításának egyetlen módja a bírói ármérséklés lehetősége. Ha a bíró a haszonélvezeti jog, illetőleg a tulajdonrész értékének megfelelően csökkenti a *pretium* összegét, egy igazságosabb árat eredményez annyiban, hogy az *emptor* nem fizeti meg még egyszer azt, ami már az övé.

A kellékszavatosság hosszú évszázadok alatt kialakult szabályaitól kezdve az édilizsi ediktumokon és – mint a méltányosság alkalmazásának civiljogi eszközén – az eseti bírói ármérséklés lehetőségén át egészen a *bona fides*ig számos tényező bizonyítja tehát: a római jog annak ellenére, hogy nem követelte meg a vételár és az áru objektív értéke közti teljes ekvivalenciát, már a *laesio enormis* tételének bevezetése előtt is figyelmet fordított a vételár igazságosságára. A klasszikus kori szabályozás a szerződő partnerek kontraktuális akaratát tiszteletben tartva ugyan nem avatkozott be direkt módon a *pretium* meghatározásának folyamatába, viszont a *bona fides* vezérlő elvének megfelelően, az alkufolyamat szabályozott keretek között tartásával egyben megakadályozta annak parttalanná válását is.

Ez a hajlékony, a felek szerződéses akaratát csupán minimális korlátok közé szorító és egyben a forgalombiztonság kritériumainak is eleget tevő rendszer, amely a szerződő partnereknek a vételárral kapcsolatos kölcsönös ügyeskedéseit az adásvétel természetes velejárójának tekintette, hosszú évszázadokon keresztül változatlan maradt a római jogban.

3. Központi beavatkozás az árképzésbe

3. 1. A klasszikus jogelvek továbbélése a császári *rescriptum*okban

A szolgáltatás-ellenszolgáltatás közti értékegyenlőség kérdése – a birodalmat érintő pénzügyi-gazdasági krízis⁶¹ egyik lehetséges mellékhatásaként⁶² – számos császári *rescriptum*ban tűnik fel a III. századtól kezdve. Ezekben az ár-érték irrelevanciát természetesnek tartó klasszikus jogelvek még szilárdan tartják magukat:⁶³ a vitás esetek feloldása a vételárat szabad megállapodás tárgyának, a felek kölcsönös ügyeskedéseit megengedettnek tekintve történik.⁶⁴

Így a császárhoz folyamodók ama kérelmei, amelyekben az áru tényleges piaci értéke és a kialakult vételár közti proporcionalitás, azaz a *iustum pretium* hiányát kifogásolják, általában elutasításra kerülnek.

Például, ha az eladó egy ingatlant tartozásai miatt értéken alul adott el, egy császári leirat tanúsága szerint nem követelhetette a kezeseitől a telek valós értékének megfelelő *pretium* és az eladási ár különbözetét.⁶⁵ Ez a *rescriptum* is megerősíti: a kialakult vételár mindkét félre nézve kötelező, függetlenül attól, hogy az az áru tényleges értékének megfelel-e.⁶⁶

Diocletianus és *Maximianus* számos leiratának szintén a vételár, illetve az ár-érték viszony a tárgya. Ezek mindegyikét 293-ban bocsátották ki, és egyik sem engedte a szerződés felbontását arra hivatkozva, hogy a *pretium* nem felel meg az áru valós értékének, azaz nem igazságos. Ha tehát az eladó alacsonyabb áron értékesített egy ingatlant, mint amit egy későbbi eladásnál remélhetett, az adásvétel érvényes

⁶¹ Ehhez a legújabb irodalomból ld. F. CARLÀ – A. MARCONE: *Enonomia e finanza a Roma* (Bologna 2011), 133-139. o.

⁶² VÖ. HAMZA G.: Gazdaság és jog kapcsolata a császárkori római birodalomban, *JK* 9 (1995), 412-413. o.

⁶³ VÖ. K. VISKY: *Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen* (id.), 34. o.

⁶⁴ Ld. M. KASER: *Das Römische Privatrecht II* (München 1975²), 388. o.

⁶⁵ Phil. et Phil. C. 8. 40. 18: *Si, ut proponis, fundum ob debitum obligatum non iusto pretio vendidisti, residuam quantitatem, quam ex iusto pretio eiusdem servare potuisses, refundi tibi a fideiussore non iure pascis*. E. ALBERTARIO: *Iustum pretium e iusta aestimatio*, in: *Studi di diritto romano III* (Milano 1936), 412. o. szerint a *rescriptum*ban a „non iusto” kifejezés helyett eredetileg a „minoris” szerepelt, azaz a szöveg interpolált.: „Evidentemente, come emerge dal seguito, il testo genuino doveva dire: minoris”. Mégha ALBERTARIO eme álláspontja helyes is, a *rescriptum* lényegén ez mitsem változtat.

⁶⁶ K. VISKY: *Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen* (id.), 30. o.: „Das kaiserliche Rescript läßt den Grundsatz erkennen, daß der Verkäufer gegen den einmal schon vereinbarten Preis nachher nicht mehr einwenden kann, er sei nicht richtig, gerecht gewesen.”

maradt.⁶⁷ A vevő beleegyezése hiányában nem lehetett alap a szerződés felbontására az sem, ha a *venditor* a vételár duplumát ajánlotta fel az *emptornak*.⁶⁸ Ebből a döntésből ismét egy klasszikus jogelv tűnik ki, amely szerint a szerződés felbontásához, éppúgy, ahogy a megkötéséhez – bizonyos kivételektől eltekintve –, a felek konszenzusára van szükség. Ha tehát a vevő ragaszkodott a kontraktus fenntartásához, az eladó ez ellen nem tehetett semmit.

Egy másik *rescriptum* szerint az adásvétel akkor is érvényes maradt, ha az eladó – apja hozzájárulásával – egy meghatározott és okiratban is rögzített *pretium* ellenében kívánt eladni valamit, de az írásbafoglalást követően mégis alacsonyabb áron került sor az ügylet lebonyolítására, immár szóbeli megállapodás alapján.⁶⁹ Az eladó hasztalan hivatkozott a *circumscriptióra*, azt e császári leirat is az adásvétel természetes velejárójának tekintette.

Szintén a *pretium* kap központi szerepet *Diocletianus* és *Maximianus* azon *constitutiójában*, amely szerint, ha a vevő a vételárnak csupán egy részét fizette meg, köteles azt a *pretium* teljes összegének megfelelően kiegészíteni és így helyesebb, ha az eladót perli a szerződésszerű teljesítés érdekében, minthogy az általa teljesített vételárrészletet visszakövetelje.⁷⁰

A fenti forráspéldákból is jól látszik, hogy bár a III. század során számos császári *constitutióban* megjelenik a szolgáltatás-ellenszolgáltatás értékarányosságának kérdése, azokban alapvetően még mindig a klasszikus jogelvek szerint – azaz a vételárat szabad megállapodás tárgyának, a felek kölcsönös ügyeskedéseit megengedettnek tekintve – történik a vitás esetek feloldása.⁷¹ A szerződés

⁶⁷ Diocl. et Maxim. C. 4. 44. 4: *Ad rescindendam venditionem et malae fidei probationem hoc solum non sufficit, quod magno pretio fundum comparatum minoris distractum esse commemoras.*

⁶⁸ Diocl. et Maxim. C. 4. 44. 6: *Non est probabilis causa, propter quam rescindi consensu factam venditionem desideras, quamvis enim duplum offeras pretium emptori, tamen invitus ad rescindendam venditionem urgeri non debet.*

⁶⁹ Diocl. et Maxim. C. 4. 44. 11. 1: *Igitur cum patrem tuum, ut maius comprehenderetur instrumento pretium, quam rei quae distrahebatur esse convenerat, consensisse profitearis, propter hoc solum de circumscriptioe frustra quaeritur.*

⁷⁰ Diocl. et Maxim. C. 4. 45. 2. 2: *Si vero partem pretii persolvisti, ad ea, quae venditorem oportet ex venditione praestare, magis actionem quam ad pretii quantitatem quam te dedisse significas, habes.*

⁷¹ K. VISKY: *Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen* (id.), 34. o.: „Die bestehenden Rechtssätze erfahren hie und da einige Ergänzungen, gewinnen neue Aspekte, bleiben jedoch grundsätzlich unverändert.“

érvénytelenítéséhez önmagában továbbra sem elegendő alap az, hogy a kikötött vételár nem éri el a *merx* reális piaci értékét, és ennyiben nem igazságos.⁷²

A megállapodás felbontására és az *in integrum restitutió*ra az uralkodó által – éppúgy, ahogy a klasszikus jogban – csak kivételes esetben, meghatározott körülmények alapján, így az eladó tapasztalatlansága, zsenge életkora vagy egyszerűen tévedés, illetve megtévesztés miatt kerülhetett sor.⁷³ Ha azonban ezek nem álltak fenn, a szerződés a kialakult vételáron mindkét félre nézve kötelezően létrejött, és csak a szerződő partnereknek az ügylet felbontására irányuló egyező akaratnyilvánításával (*contrarius consensus*)⁷⁴ vesztette hatályát.

Arra a kérdésre tehát, hogy az adásvételi ügylet központi beavatkozással való módosítására – a gazdaságilag kiszolgáltatottabb, gyengébb fél érdekei védelmében – sor kerülhetett-e kizárólag azon az alapon, hogy nincs meg a proporcionalitás szolgáltatás és ellenszolgáltatás között, az említett *rescriptumok* alapján nemleges választ kell adnunk.

3. 2. Laesio ultra dimidium

3. 2. 1. A feléntúli sérelem előírásának megjelenése

Az eddig vizsgált, a klasszikus jogelveket jórészt megtartó császári rendeletek mellett azonban a justinianusi *Codex*ben találunk két olyan, szintén Diocletianus és Maximianus nevéhez köthető leíratot, melyek a korábbi felfogással gyökeresen

⁷² M. KASER: *Römisches Privatrecht II* (id.), 388. o.: „Für die Höhe des Kaufpreises bleibt es zunächst bei dem Grundsatz, der ihre Festsetzung der freien Übereinkunft überläßt. Doch engen Verwaltungsvorschriften schon in der späten Klassik diese Freiheit ein, wenn auch anfangs nur für begrenzte Fälle.”

⁷³ Diocl. et Maxim. C. 5, 74, 1: *Cum proponas curatorem patris tui non interposito praesidis decreto praedium rusticum heredi creditoris seu tutori eius destinasse venundare eamque venditionem deceptum patrem tuum ratam habuisse, si minore pretio distractum praedium est et inconsulto errore lapsus patrem tuum perperam venditioni consensum dedisse constiterit, non ab re quod praesidis provisione fieri convenit, cuius sollertiae congruum est, si diversa pars bonam fidem non amplectatur, in arbitrio eius ponere, an velit possessionem cum fructibus restituere, ita ut fenebris pecunia cum competentibus usuris restituatur.* Megjegyzendő, hogy S. SOLAZZI: *L'origine storica della rescissione lesione enorme* (id.), 62. o. a szöveget több helyen interpoláltnak tartja, egyben utal arra, hogy a szerződés felbontására ez esetben sem a vételár csekély mértéke, azaz „igazságtalansága” vezet, hanem az eladó fiatal életkora.

⁷⁴ Vö.: R. KNÜTEL: *Contrarius consensus* (Köln-Graz 1968), 29. o.

szakítva már lehetővé teszik – igaz, csak az eladó számára – a szerződéstől való elállást a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő aránytalanságára hivatkozva.⁷⁵

Az első ezek közül 285-ből, nyolc évvel korábbról származik, mint a fent tárgyalt *rescriptumok*.

C. 4, 44, 2 (*Impp. Diocletianus et Maximianus AA. Aurelio Lupo*):

Rem maioris pretii si tu vel pater tuus minoris pretii distraxit, humanum est, ut vel pretium tu restituente emptoribus fundum venditum recipias auctoritate intercedente iudicis, vel, si emptor elegerit, quod deest iusto pretio recipies. Minus autem pretium esse videtur, si nec dimidia pars veri pretii soluta sit. PP. V k. Nov. Diocletiano A. II et Aristobulo cons. [a. 285]

Az Aurelius Lushoz címzett *rescriptum* szerint, ha egy nagyobb értékű dolgot a császárhoz folyamodó vagy annak apja alacsonyabb áron adott el, az emberiség kérdése, hogy a kérelmező a vételár visszaadása mellett az eladott telket bírói tekintély közreműködésével visszakapja, vagy ha a vevő azt választaná, kapja meg, ami az igazságos árhoz hiányzik. A vételár kisebbnek tekintendő, ha a valóságos árnak a felét sem fizette meg a vevő.

A császár rendelkezései alapján, ha egy ingatlan értékesítésekor a kialakult *pretium* a szerződéskötés időpontjában a piacon reálisnak tekinthető ár felét sem éri el (*nec dimidia pars veri pretii*), akkor az eladó, a vételár visszaszolgáltatása mellett, bíró előtt követelheti az eladott ingatlant. A vevőnek azonban megvan az a választási lehetősége (*facultas alternativa*), hogy a valóságos (igazságos), vagyis az áru objektív értékének megfelelő árra (*verum rei pretium*) egészítse ki a már kifizetett összeget, ez esetben a szerződés érvényes marad.

A másik – már jóval terjedelmesebb – diocletianusi *rescriptum* nyolc évvel később, 293-ban született.

⁷⁵ H. SCHEUER: Die *laesio enormis* im römischen und im modernen Recht (id.), 77. o.: „Die vorjustinianischen Rechtsquellen, soweit uns dieselben erhalten sind, kennen eine Bestimmung über die Anfechtbarkeit eines Verkaufes wegen L. e. nicht; innerhalb des Corpus juris Justinians erscheint sie – expressis verbis – nur in der vorerwähnten Leges 2 und 8 (Lex 2 ex anno 285, Lex 8 ex anno 293), die beide von den Kaisern Diokletian und Maximian stammen...“

C. 4, 44, 8 (*Idem AA. et CC. Aureliae Euodiae*):

Si voluntate tua fundum tuum filius tuus venumdedit, dolus ex calliditate atque insidiis emptoris argui debet vel metus mortis vel cruciatus corporis imminens detegi, ne habeatur rata venditio. Hoc enim solum, quod paulo minori pretio fundum venumdatum significas, ad rescindendam emptionem invalidum est. Quod videlicet si contractus emptionis atque venditionis cogitasses substantiam et quod emptor viliori comparandi, venditor cariori distrahendi votum gerentes ad hunc contractum accedant vixque post multas contentiones, paulatim venditore de eo quod petierat detrahente, emptore autem huic quod obtulerat addente, ad certum consentiant pretium, profecto perspiceres neque bonam fidem, quae emptionis atque venditionis conventionem tuetur, pati neque ullam rationem concedere rescindi propter hoc consensu finitum contractum vel statim vel post pretii quantitatis disceptationem: nisi minus dimidia iusti pretii, quod fuerat tempore venditionis, datum est, electione iam emptori praestita servanda. D. k. Dec. AA. cons. [a. 293]

Az Aurelia Euodiához szóló leirat bevezető mondata szerint, ha a császárhoz folyamodó fia – szülői beleegyezéssel – eladta annak birtokát, a rosszhiszemű eljárás a vevő ravaszságából és fondorlatából mutatható ki, vagy halálfélelem és fenyegető kínzás esetén derülhet ki, hogy ne legyen érvényes az eladás. Az egyedül ugyanis, hogy kissé alacsony áron eladottnak jelentik ki a telket, az adásvétel felbontásához nem elég. Ha belegondolunk az adásvételi szerződés lényegébe, és abba, hogy a vevő az alacsonyabb megvásárlást, az eladó pedig a magasabb eladást kívánva jut el ehhez a szerződéshez, nagy nehezen, sok vita után, lassanként, miközben az eladó abból, amit kért, enged, a vevő pedig ahhoz, amit ajánlott, hozzátesz, így megegyezve a megfelelő vételárban, igazán tisztán látható, hogy sem a jóhiszem, amely az adásvételi szerződést őrzi, sem valamely más ok adása nem engedi, hogy emiatt a megállapodással végződő szerződést felbontsuk nyomban, vagy a vételár mértékéről való vitatkozást követően. Kivéve, ha kevesebb lenne a vételár az igazságos ár felénél a dolog eladásának

időpontjában, és kevesebbet is fizettek érte; a választás lehetősége pedig a vevőt illeti meg.

Az idézett *rescriptum*ból világosan kirajzolódik az a császári álláspont, miszerint az adásvétel érvénytelenítésére – tulajdonképpen még mindig a klasszikus jogelveknek megfelelően – csak kivételes esetekben, így a vevő csalárdságából vagy ravaszkodásából eredő rosszhiszemű eljárás, azaz megtévesztés (*dolus malus*) vagy más közvetlen halálfélelem, esetleg fenyegető kínzás, tehát kényszer, megfélemlítés (*vis ac metus*) esetén kerülhet sor. Ezek hiányában azonban a pusztán tény, hogy az ügyleti ár kissé alacsonyabbnak bizonyul (*paulo minori pretio*), nem ad elég alapot az adásvétel felbontásához (*ad rescindendam emptionem*).

Sőt, a terjedelmes leirat nagyobbik fele éppen a szerződő felek konszenzusának a jelentőségét hangsúlyozza. Nem arról van szó, hogy a *rescriptum*nak ez a része a konkrét esetben lezajlott tárgyalásokat tartalmazná, sokkal inkább egy absztrakt, a kölcsönös alkut az adásvétel lényegének tekintő klasszikus jogelvek továbbélését tükröző, jogi-szociológiai leírást ad a vételár megállapítására irányuló egyeztetések folyamatáról a vevő és az eladó között.⁷⁶ Meglepő módon a császári leirat csak a szöveg végén ad lehetőséget az eladónak az adásvételtől való elállásra, amennyiben a szerződéskötés időpontjában a kialakult vételár az igazságos (méltányos) ár felét sem éri el (*minus dimidia iusti pretii*).⁷⁷

A két *rescriptum* – a bennük megjelenő *laesio ultra dimidium* (feléntúli sérelem) vagy középkori elnevezéssel,⁷⁸ *laesio enormis* intézményével – kétségkívül szakított a korábbi jogelvekkel. Ingatlanok adásvétele esetén olyan jogot adott az eladó kezébe, amely korábban egyik szerződő felet sem illette meg, nevezetesen, hogy egyoldalúan, a vevő beleegyezése nélkül, sőt annak akarata ellenére is, a nyújtott szolgáltatások

⁷⁶ K. HACKL: Zu den Wurzeln der Anfechtung wegen laesio enormis (id.), 148. o.: „Daran schließt sich die Schilderung, es gehöre zum Wesen des Kaufabschlusses, daß mit Wortwechsel zwischen Verkäufer und Käufer gefeilscht wird. Der eine möchte teurer verkaufen und muß von seinem Verlangen etwas nachlassen, der andere will billiger kaufen und muß zum anfänglich gebotenen Preis etwas zulegen.“

⁷⁷ R. WESTBROOK: The Origin of Laesio Enormis (id.), 40. o.: „C.4.44.8 ... is a long restatement of the classical principle of free bargaining, with an unexpected qualification regarding the buyer's option at the end.“ Vö. még M. PENNITZ: Zur Anfechtung wegen laesio enormis im römischen Recht (id.), 581. o.

⁷⁸ H. SCHEUER: Die laesio enormis im römischen und im modernen Recht (id.), 77. o.: „Der Ausdruck „laesio enormis“ findet sich im Cod. Just. selbst nicht vor; er wurde in der Glossatorenzeit geprägt und wird seither für die Verletzung ultra dimidium in der Rechtswissenschaft allgemein angewendet.“ Vö. továbbá: V. ARANGIO-RUIZ: *La compravendita in diritto romano I* (Napoli 1956²), 148. o., HAMZA G.: *Le développement du droit privé européen – Le rôle de la tradition romaniste dans la formation du droit privé moderne* (Budapest 2005), 70-71. o.

kölcsönös visszaszolgáltatásával a szerződés megszüntetését követelje, ha az ügyleti ár a piaci ár felénél is kevesebb. Ha a vevő ezt el akarta kerülni, csupán az a lehetősége maradt, hogy a vételárat kiegészítse az ingatlan reális értékének megfelelően.

3. 2. 2. A feléntúli sérelem kérdései⁷⁹

3. 2. 2. 1. A forráshelyek hitelessége

A *laesio ultra dimidium* római jogi forrásainak tárgyalása kapcsán mindenekelőtt megemlítendő, hogy a két idézett *rescriptum*-szöveg hitelességének a kérdése meglehetősen régóta megosztja a romanistákat. GRADENWITZ – nem minden előzmény nélkül⁸⁰ – már a XIX. században azt a teóriát képviselte, miszerint a kérdéses leiratok interpoláltak, azaz csupán Justinianus kodifikátorai alakították úgy a tartalmukat, hogy a *rescriptum*okhoz hozzátoldották a zárómondatokat, és a még szükséges egyéb szövegmódosításokat is elvégezték.⁸¹

Ehelyütt csupán e számos szerzőt megmozgató kérdéssel kapcsolatos főbb irányvonalakat, álláspontokat vázoljuk fel, hiszen, amint BESSENYŐ is fogalmaz, „az interpolációkritikusok által sokat vitatott kérdés, hogy vajon Diocletianus hiteles rendelkezéséről van-e itt szó vagy a kompilátorok betoldásairól, nem is elsődleges

⁷⁹ Az alábbiakban vizsgált kérdések természetesen nem fogják át a feléntúli sérelem jogintézményével – főként annak továbbélésével – kapcsolatban felmerülő valamennyi problémakört. A kitűzött kutatási feladat keretei között maradván a *laesio ultra dimidium* előírásával elsősorban, mint a felek alkufolyamatába való központi beavatkozás eszközével foglalkozunk. Ahogy azt azonban THOMASIVS, egy több mint harminc tételből álló kérdésfüzér megfogalmazása után találóan megállapította, a *laesio enormis* szabálya egy olyan vízikigyóhoz hasonlatos, melynek minden fejének levágásakor kettő újabb nő az előző helyén. Vö. Chr. THOMASIVS: *De aequitate cerebrina legis II. Cod. De Rescind. Vendit. et eius usu practico*. Diss. Jur. Inauguralis (Halaе Magdeburgicae 1706), 47. o.: „*Vides quod capita habeat haec hydra?*” Vö. R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations* (id.), 263-264. o.

⁸⁰ Már Chr. THOMASIVS: *De aequitate cerebrina legis II. Cod. De Rescind. Vendit. et eius usu practico*. Diss. Jur. Inauguralis (id.), 62-63. o. is megfogalmazta kétségeit a *laesio ultra dimidium* tételét rögzítő szövegek hitelességét illetően: „*Sed et, quod versiculus ultimus legis (qui incipit: minus autem pretium) sit quali instar glossae extra sensum legis et contextum positus ... Collectores vero iuris Iustinianei, humanitate illa cerebrina prioris rescripti semel inescati, eum posterius distinctione illa inter minus dimidio et dimidio non minus duo ista rescripta conciliari posse, atque sic utrobique additis versiculis finalibus leges illas Diocletiani interpolaverunt.*” Ehhez áttekintően ld. K. LUIG: Bemerkungen zum Problem des gerechten Preises bei Christian Thomasius, in: *Traditio und Entwicklung. Gedenkschrift für Johann Riederer*, hg. K.-H. Pollock (Passau 1981), 167-179. o.

⁸¹ Vö. O. GRADENWITZ: *Interpolazioni e interpretazioni*, *BIDR* 2 (1889), 3-15. o.

fontosságú az állami jog magatartásának ahhoz a változásához képest, amely ebben a rendelkezésben megnyilvánul.”⁸²

A vizsgált leiratok eredetével kapcsolatos nézeteket áttekintve, azok három nagyobb csoportba sorolhatók.⁸³

Magától értetődően a XX. század első évtizedeiben nagy garral előretörő interpolációkritika fénykorában a gradenwitzi elmélet meglehetősen sok követőre talált: a *laesio enormis* Justinianus által bevezetett jogintézménynek tartotta többek között BRASSLOFF,⁸⁴ SOLAZZI,⁸⁵ ALBERTARIO⁸⁶ és SCHEUER⁸⁷ is. E szerzők álláspontja szerint a justinianusi kompilátorok egyszerűen lecserélték Diocletianus és Maximianus döntési modelljét, illetve – végrehajtva a szükséges szövegmódosításokat is – hozzátoldották a *rescriptumokhoz* a szabályozás „*nec dimidia pars veri/iusti pretii*” ismervét. Az elmélet megszületésében döntő szerepet játszott az a tény, hogy a két leirat megszületése és a justinianusi kodifikáció közt eltelt időben nincs egyetlen olyan forrás sem, amely megemlítené az adásvétel felbontásának lehetőségét *laesiora* hivatkozva. Így a *Codex Theodosianus*ból is hiányzik ez a tétel,⁸⁸ sőt több olyan döntés található benne, amely szerint a szerződés felbontásának önmagában nem lehet alapja az értékaránytalanság szolgáltatás és ellenszolgáltatás között.⁸⁹

Az említettekkel ellentétben más romanisták – például LINGENTHAL,⁹⁰ MONNIER⁹¹ és NOVICKIJ⁹² – szerint a *laesio enormis* alapgondolata Diocletianustól ered. Úgyszintén

⁸² Ld. BESSENYŐ A.: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében* (Budapest – Pécs 2010⁴), 379. o.

⁸³ Az egyes álláspontokhoz áttekintően az újabb irodalomból ld. D. R. GÖTTLICHER: *Auf der Suche nach dem gerechten Preis. Vertragsgerechtigkeit und humanitas als Daueraufgabe des römischen Rechts* (id.), 136-147. o.

⁸⁴ Vö. S. BRASSLOFF: *Zur lehre von der laesio enormis im byzantinischen Recht* (id.), 261-272. o.

⁸⁵ Vö. S. SOLAZZI: *L'origine storica della rescissione lesione enorme* (id.), 51-87. o.

⁸⁶ Vö. E. ALBERTARIO: *Iustum pretium e iusta aestimatio* (id.), 403-424. o.

⁸⁷ Ld. H. SCHEUER: *Die laesio enormis im römischen und im modernen Recht* (id.), 82. o.

⁸⁸ Az említett szerzők azonban nem számolnak azzal a kézenfekvő magyarázattal, miszerint a *laesio enormis* szabályát rögzítő diocletianusi szabály egyszerűen azért maradhatott ki a rendeletgyűjteményből, mert a II. Theodosius által 435-ben felállított tizenhat tagú kodifikációs bizottság feladata a Constantinus uralkodása óta kiadott, tartalmilag fontosnak tekinthető császári rendeletek összegyűjtése volt (CTh 1, 1, 5-6). A hazai irodalomból ehhez ld. SÁRY P.: *Pogány birodalomból keresztény birodalom* (Budapest 2009), 8-9. o.

⁸⁹ CTh 3. 1. 1: *Venditionis atque emptionis fidem nulla circumscriptio violentia facta rumpi minime decet. Nec enim sola pretii vilioris querella contractus sine ulla culpa celebratus litigioso strepitu turbandus est.* Ld. még CTh 3. 1. 4 ill. CTh 3. 1. 7. Vö. R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations* (id.), 260. o., H. T. KLAMI: «*Laesio enormis*» in Roman law? (id.), 52-53. o.

⁹⁰ E. Z. v. LINGENTHAL: *Zur Lehre von der laesio enormis* (id.), 49-60. o. szerint a *rescriptum* kiadására a kisbirtokosok védelmében került sor, hogy megakadályozza az alacsony áron történő földfelvásárlásokat a gazdag nagybirtokosok (*potentiores*) részéről.

e császárnak tulajdonítja a két *rescriptumot* MAYER-MALY,⁹³ aki a kisbirtokosok tömeges elvándorlásának megakadályozását jelöli meg az intézkedés esetleges céljaként.⁹⁴ VISKY⁹⁵ és HACKL⁹⁶ a III. század gazdasági válságával együtt járó hatalmas inflációt említik meg a leiratok hiteles diocletianusi eredetéről szólva.

A kérdéskörrel foglalkozó romanisták harmadik csoportja – így például LANDUCCI,⁹⁷ NICOLAU⁹⁸ és CARELLI⁹⁹ – elismeri a leiratok diocletianusi eredetét, azokat mégis interpolálnak tartja, mivel véleményük szerint az adásvétel felbontásának a lehetősége a vételár csekély volta miatt csak a *fiscus* számára volt megengedett Diocletianus korában.¹⁰⁰

A szövegek hitelessége – az esetleges justinianusi interpolációk – körüli vita az utóbbi évtizedekben csillapodni látszik, de a *laesio enormis* intézményének történelmi kiindulópontját illetően még az újabb irodalomban is találkozunk egymással ütköző álláspontokkal.

Így CASANÍ a vizsgált *rescriptumok* – a feléntúli sérelem szabályát rögzítő – zárómondatait egyértelműen justinianusi betoldásnak tartja,¹⁰¹ ellenben SCIUTO,¹⁰² PENNITZ¹⁰³ és GÖTTLICHER¹⁰⁴ a szövegek diocletianusi eredete mellett érvel.

A *laesio enormis* kérdésével számos tanulmányában¹⁰⁵ foglalkozó SIRKS e témakörben megjelent egyik legújabb munkájában – az említett szerzőkkel szemben –

⁹¹ Vö. H. MONNIER: Études de droit byzantin, IV: La lésion de plus de moitié dans la vente, *RHD* 24 (1900), 181-185. o.

⁹² Vö. I. PERETYSZKIJ – I. NOVICKIJ: *Római magánjog [Rimskoe csasznoe pravo]*, ford.: Benkő Gy.] (Budapest 1951), 295-296. o.

⁹³ Ld. Th. MAYER-MALY: Der gerechte Preis, in: *Festschrift Heinrich Demelius zum 80. Geburtstag. Erlebtes Recht in Geschichte und Gegenwart*, hg. G. Frotz – W. Ogris (Wien 1973), 146. o.

⁹⁴ Vö. Th. MAYER-MALY: Pactum, Tausch und laesio enormis in den sog. Leges Barbarorum, *ZSS* 108 (1991) 227-231. o.

⁹⁵ Vö. K. VISKY: Die Proportionalität von Wert und Preis in der römischen Rechtsquellen des III. Jahrhunderts (id.), 381-382. o., továbbá Uő: *Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen* (id.), 45. o.

⁹⁶ Vö. K. HACKL: Zu den Wurzeln der Anfechtung wegen laesio enormis (id.), 147-161. o.

⁹⁷ Ld. L. LANDUCCI: La lesione enorme nella compra e vendita (id.), 1189-1255. o., kül. 1194. és 1204. o.

⁹⁸ M. NICOLAU: Les origines de la laesio enormis (id.), 207-208. o.

⁹⁹ E. CARELLI: C. 2. 36. 1 e 3 e l'origine della rescissione per 'laesio enormis' (id.), 446-450. o.

¹⁰⁰ Erről ld. még A. J. B. SIRKS: Laesio enormis und die Auflösung fiskalischer Verkäufe (id.), 411-422. o.

¹⁰¹ A. M. CASANÍ: *La rescisión por lesión. Origen, evolución histórica y recepción en Derecho moderno* (id.), 23-25. o.

¹⁰² P. SCIUTO: Sulla c.d. rescissione per lesione enorme (id.), 407-411. o.

¹⁰³ M. PENNITZ: Zur Anfechtung wegen laesio enormis im römischen Recht (id.), 577-582. o.

¹⁰⁴ Vö. D. R. GÖTTLICHER: *Auf der Suche nach dem gerechten Preis. Vertragsgerechtigkeit und humanitas als Daueraufgabe des römischen Rechts* (id.), 136-147. o., kül. 145. és 147. o.

¹⁰⁵ A szerző a kérdéskört érintő fontosabb munkáit ld. a 2. l.j.-ben.

a leiratok utolsó mondatait egyértelműen Diocletianus korát követő módosításnak tartja.¹⁰⁶ A holland romanista az Aurelius Lupushoz szóló *constitutio*¹⁰⁷ (C. 4, 44, 2) kapcsán megjegyzi, hogy az eredetileg csupán speciális, egyedi esetben adta meg a választás lehetőségét a vevőnek, hogy az árut visszaadja, vagy – az *in integrum restitutiót* elkerülendő – a vételárat kiegészíti a piaci árra.¹⁰⁸

Végezetül a témakörben megjelent legfrissebb művek sorában ARMGARDT,¹⁰⁹ majd PLATSCHEK¹¹⁰ is Diocletianus nevéhez köti a felértúli sérelem intézményét, a szövegek hitelességének legfőbb bizonyítékát az ugyancsak a császár által kiadott ármaximáló rendeletben (*Edictum de pretiis rerum venalium*)¹¹¹ látva.

Amennyiben a két forráshelyet alaposabban megvizsgáljuk, valóban felfedezhetünk bennük változtatásokra, módosításokra utaló jeleket.

A C. 4, 44, 2-ben a „*Rem maioris pretii*” mondatkezdés stilisztikailag helytelen, nem túl elegáns.¹¹² Az sem állapítható meg egyértelműen a szöveg alapján, hogy ki is pontosan az eladó: Aurelius Lupus, a *rescriptum* címzettje vagy az ő apja? Úgyszintén nehezíti a megértést az, hogy a *rescriptum* a vételár és az eladott dolog kölcsönös visszaszolgáltatása kapcsán még több *emptorról* beszél (*pretium tu restituente emptoribus fundum venditum recipias*), a nekik adott választási lehetőségről szólva (*si emptor elegerit*) viszont már csak egy vevőre hivatkozik. A vételár vonatkozásában a szöveg a vevő(k) *facultas alternativájával* összefüggésben *iustum pretiumot* említ, a *rescriptum* végén – a szabály alkalmazási feltételének meghatározásakor – viszont már *verum pretium* szerepel. Az áru megjelölését illetően hasonlóképp ellentmondásos a császári leirat: a szöveg elején még az általános „*rem*” kifejezést használja, később már a jóval specifikusabb „*fundum*” szerepel *merxként*.¹¹³

¹⁰⁶ A. J. B. SIRKS: *Laesio enormis* again (id.), 469. o.: „...and that both last phrases are later, postdiocletianic, prejustinianic additions ... which said additions were included by the justinianic compilers.”

¹⁰⁷ C. 4, 44, 2.

¹⁰⁸ A. J. B. SIRKS: *La laesio enormis en droit romain et byzantin* (id.), 307. o.: „Je suis d’avis que le rescrit à Aurelius Lupus contient une règle speciale, applicable seulement en cas de restitution: l’acheteur a le choix, restituer ou payer supplément.”

¹⁰⁹ Ld. M. ARMGARDT: *Zur Dogmengeschichte der laesio enormis* (id.), 5. o.

¹¹⁰ J. PLATSCHEK: *Bemerkungen zur Datierung der laesio enormis* (id.), 407. o.: „Die drakonische Strafe des Preisedikts ist also kein Argument gegen, sondern eher für die Möglichkeit einer Vertragsaufhebung zur Zeit Diokletians”

¹¹¹ Erről Id. e fejezet következő alpontjában.

¹¹² A. J. B. SIRKS: *La laesio enormis en droit romain et byzantin* (id.), 294. o.

¹¹³ Vö. H. T. KLAMI: «*Laesio enormis*» in *Roman law?* (id.), 55. o.

A C. 4, 44, 8-ban található terjedelmes rendelet esetén még szembetűnőbb, hogy a *laesio*ra hivatkozás lehetősége csak a leirat legvégén, mintegy a főszabály alóli kivételként jelenik meg. A korábbi *rescriptum*hoz képest a „valóságos ár” megjelölést (*si nec dimidia pars vei pretii soluta sit*) pedig már az „igazságos ár” (*nisi minus dimidia iusti pretii*) váltja a zárómondatban.

Véleményünk szerint azonban az említett terminológiai következetlenségek önmagukban még nem elegendőek ahhoz, hogy a *laesio enormis* alap gondolatát ne Diocletianusnak tulajdonítsuk.

A justinianusi interpoláció mellett lándzsát törő nézetekkel szemben önkéntelenül is adódik a kérdés: a C. 4, 44, 8 döntő részében miért vettek volna át a kompilátorok és maga a császár egy olyan döntési modellt, amely homlokegyenest ellenkezik a – szerzők szerint tisztán – Justinianustól származó feléntúli sérelem intézményével? Ha a *laesio enormis* szabálya egyáltalán nem létezett Diocletianus idején, miért épp a III. századból származó – a CJ. 4. 44. 8-ban ráadásul az alku szabadságának klasszikus jogelvét hirdető – *rescriptum*okhoz illesztették a rendelkezést?

Sokkal valószínűbb, hogy a *laesio*ra történő hivatkozás lehetősége, ugyan bizonyos korlátok között – akár csak egyedi esetekben –, de érvényesült már Diocletianus korában is, a justinianusi kompilátorok pedig mintegy intézményesítették a császári hatalomnak e méltányossági megfontolásokon alapuló egyszeri közbelépését.

A feléntúli sérelem szabálya kétségtelenül válságjogi intézmény, mely egyáltalán nem lenne idegen elem a III. századra jellemző gazdasági krízishelyzetben. HAMZA egyenesen a Diocletianus-féle gazdaságpolitika szükségszerű következményeként említi a *laesio enormis* szabályát.¹¹⁴ Ugyan a klasszikusnak tekinthető, VISKY által megfogalmazott nézet¹¹⁵ a vizsgált időszakra jellemző infláció mértékéről – amely a szerződéskötés és a vételárfizetés között eltelt időben legalább száz százalékos pénzromlást feltételezne – más gazdaságtörténeti kutatások alapján¹¹⁶

¹¹⁴ Ld. HAMZA G.: Gazdaság és jog kapcsolata a császárkori római birodalomban (id.), 413. o.

¹¹⁵ Vö. K. VISKY: Die Proportionalität von Wert und Preis in der römischen Rechtsquellen des III. Jahrhunderts (id.), 381-382. o.

¹¹⁶ Ld. pl. X. L. de BELLEFONDS: Un modele monétaire pour l'économie de l'Empire romain au IIIe siècle de notre ère, *RHD* 58 (1980), 561-586. o., J.-P. CALLU – J.-N. BARRANDON: L'inflazione nel IV secolo (295-361):

megdőlni látszik,¹¹⁷ a III. század gazdasági válságának – elsősorban 253-268 között, Gallienus uralkodása idején – mégiscsak az egyik legfőbb jele a pénz vásárlóerejének csökkenése és ezzel összefüggésben az árak emelkedése volt.¹¹⁸ Amint azt a következőkben látni fogjuk, e válságjelenségek megoldására – ármaximáló rendelete útján – Diocletianus kész volt közjogi eszközökkel is beavatkozni a magánszemélyek közti szerződéses kapcsolatokba. Természetesen a *laesio ultra dimidium* előírásában megjelenő méltányossági gondolat egy másik megközelítésben, a sztoikus morálfilozófia és a keresztény gazdasági etika hatásaként éppúgy Justinianusnak is tulajdonítható,¹¹⁹ de az *Edictum de pretiis rerum venalium* okkal enged következtetni arra, hogy Diocletianus nevével a klasszikus szerződési jognak az alku szabadságát hirdető elvét alapvetően korlátozó közjogi eszközök mellett a felértékelés sérelem szabályának a bevezetését is összeköthetjük.¹²⁰ Hiszen, ha e császár megközelítése a magas árakhoz az volt, hogy megszabott egy rögzített maximumot, akkor kézenfekvő, hogy az alacsony ingatlanárakat hasonlóképp orvosolta: egy rögzített – a reális piaci ár felében meghatározott – minimummal. E gyakorlati megfontolásokból kiindulva érthetőbbé válik az is, hogy a *laesio ultra dimidium* intézménye miért csupán az eladót vette védelmébe. Ahogy BENEDEK is megjegyzi, a gazdasági krízishelyzet készíthet egy ingatlan gyors, áron aluli eladására, előnytelen vételére azonban nem.¹²¹

Mindazonáltal a kérdés, hogy a vizsgált leiratok interpoláltak-e vagy sem, közel sem olyan jelentőségű, amelyet a romanista szakirodalomban egyes szerzők – mint láttuk – változó intenzitással, de mind a mai napig tulajdonítanak neki. Az bizonyos, hogy a klasszikus római jog nem ismerte az adásvételi szerződés felbontásának

il contributo delle analisi, in: *Società romana e impero tardo-antico I*, ed. A. Giardina (Roma 1986), 559-600. o.

¹¹⁷ A. J. B. SIRKS: Quelques remarques sur la possibilité d'une règle dioclétienne sur la rescission d'une vente à cause de lésion énorme (*laesio enormis*) (id.), 40-46. o., PÓKECZ KOVÁCS A.: A *laesio enormis* és továbbélése a modern polgári törvénykönyvekben (id.), 180. o., M. PENNITZ: Zur Anfechtung wegen *laesio enormis* im römischen Recht (id.), 582-583. o.

¹¹⁸ HAMZA G.: Gazdaság és jog kapcsolata a császárkori római birodalomban (id.), 412. o.: „A pénz vásárlóereje csökkenésének mértékére nézve jellemző, hogy Gallienus uralkodása idején (253-268) az ezüstdénár inflálódása – Jones és Heichelheim számítása szerint – eléri a 2400%-ot.” Vö. M. ROSTOVITZ: *Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich II* (Leipzig 1929), 178. o.

¹¹⁹ Így C. HOHENLOHE: *Einfluß des Christentums auf das Corpus juris civilis* (Wien 1937), 195. o.: „Die Wissenschaft ist heute einig, daß die sogenannte *Laesio enormis* christlichem Einflusse entspringt und das dem Diokletian zugeschriebene diesbezügliche Gesetz interpoliert ist.” Vö. továbbá SZEMÉLYI K.: *A keresztény eszmék hatása a római kötelmi jog kifejlődésére* (Szeged 1939), 24-25. o.

¹²⁰ A *laesio enormis* szabályának bevezetése és az *Edictum de pretiis rerum venalium* közti gondolatot Th. MAYER-MALY: *Der gerechte Preis* (id.), 146. o. sem zárja ki.

¹²¹ Ld. BENEDEK F.: *Római magánjog. Dologi és kötelmi jog* (Pécs 1995²), 172. o.

lehetőségét a szolgáltatás-ellenszolgáltatás értékaránytalanságára hivatkozva. A felértúli sérelem intézménye ennek megfelelően csak a római jog későbbi szakaszában, legkorábban a III. század végén jelenhetett meg, és akkor is csak speciális, egyedi esetben volt alkalmazható. Így a gyakran parttalan – könyvtárnyi irodalmat eredményező – interpolációkritikai vitákba a továbbiakban nem belefolyva, a *laesio enormis* tételét rögzítő két császári leirattal kapcsolatosan leszögezhető, hogy a iustinianusi *Codex*ben szereplő megfogalmazás alapján a *laesio ultra dimidium* szabálya nem egy általános, minden adásvételi szerződésre vonatkozó alapelv volt. Csak meghatározott feltételek között, ingatlanok¹²² eladása esetén és csupán a *venditor* érdekében volt alkalmazható. Nem érintette tehát egyéb dolgok adásvételét, és nem védte a vevőt, ha az a reális piaci ár kétszeresét meghaladó *pretiumot* fizetett az áruért.¹²³

3. 2. 2. 2. A „*dimidia pars*” kritériuma

A római *laesio ultra dimidium* szabálya mereven, objektív alapon határozza meg alkalmazási feltételét: a felértúli sérelem ötven százalékot meghaladó mértékű eltérést jelent szolgáltatás-ellenszolgáltatás között, szubjektív körülmények – így az eladó vagy a vevő jóhiszeműségének kérdése – nem jönnek figyelembe. Úgyszintén nem vizsgálendóak a szerződéskötés egyéb körülményei, irreleváns a felek esetleges gazdasági kényszerhelyzete, üzleti tapasztalatlansága. A szolgáltatás és az ellenszolgáltatás közötti feltűnő értékkülönbségnek a szerződéskötés időpontjában (*tempore venditionis*)¹²⁴ kell fennállnia.

A „*dimidia pars*” merev kritériumának magyarázatára – az ókori keleti, mezopotámiai hatásoktól¹²⁵ kezdve, Arisztotelészen,¹²⁶ a sztoikus morálfilozófián¹²⁷ át

¹²² Ld. K. HACKL: Zu den Wurzeln der Anfechtung wegen *laesio enormis* (id.), 152. o. és J. D. HARKE: *Laesio enormis als error in negotio* (id.), 102. o.

¹²³ BENEDEK F.: *Római magánjog. Dologi és kötelmi jog* (id.), 172. o.: „A felértúli sérelem általánosításánál azonban Iustinianus nem vette figyelembe, hogy más áruknál (pl. élelmiszereknél) a vevő is kerülhet kényszerhelyzetbe és kénytelen uzsoraáron vásárolni.”

¹²⁴ Ld. C. 4, 44, 8.

¹²⁵ Vö. R. WESTBROOK: *The Origin of Laesio Enormis* (id.), 44-52. o.

¹²⁶ Ld. J. W. BALDWIN: *The Medieval Theories of the Just Price. Romanists, Canonists and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries* (id.), 10-12. o.

¹²⁷ Vö. K. HACKL: Zu den Wurzeln der Anfechtung wegen *laesio enormis* (id.), 159-160. o., H. SCHLOSSER: *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte* (Heidelberg 2005), 66. o.

Szent Ágostonig¹²⁸ és a keresztény etikáig¹²⁹ – az irodalomban éppúgy eltérő véleményeket találunk, mint a szabály diocletianusi vagy justinianusi eredetére.

Így GENZMER álláspontja alapján a „*nec dimidia pars*” mint alkalmazási feltétel – az eljárási és az anyagi jog klasszikus egységének gondolatából kiindulva – bizonyos szempontból az „*id quod interest*” koncepciójának az alkalmazása volt. A feléntúli sérelem intézményét egyértelműen justinianusi újításnak tekintve a szerző véleménye szerint az nem volt más, mint egy ötvenszázalékos kompromisszum a klasszikus római jog alkuszabadsága és a gyengébb, kiszolgáltatottabb fél védelme érdekében alkalmazott, az áru piaci értékével teljesen megegyező igazságos ár (*iustum pretium*) keresztény teóriája között.¹³⁰

SIRKS úgy véli, hogy a vizsgált kritériumot a keleti jogi iskolákban állították fel az *in integrum restitutio* alkalmazásához szükséges *damnum grande* (*damnum enorme*) fogalmának egzakt meghatározásához. A holland romanista – egy általános, központi beavatkozást igénylő értékhatárra utalva valamely dolog értékének a fele, illetve dupluma vonatkozásában – a korábbiakban már általunk is idézett azon *rescriptumra*¹³¹ hivatkozik, amely alapján az eladónak nem sikerült érvényteleníteni a szerződést még akkor sem, ha a vételár kétszeresének megfelelő összeget fizetett is volna vissza a vevőnek.¹³²

PENNITZ – egészen meglepő módon – a feléntúli sérelem gondolatának klasszikus reminiscenciájaként egy a *Digesta* adásvételről szóló címe 57. fragmentumának princípiumában szereplő Paulus-szöveget¹³³ említ, amelyet tézise alapján a „*dimidia*

¹²⁸ Ld. E. ALBERTARIO: *Iustum pretium e iusta aestimatio* (id.), 403. o.

¹²⁹ Ld. Th. MAYER-MALY: *Privatautonomie und Vertragsethik im Digestenrecht* (id.), 138. o., M. KASER: *Das Römische Privatrecht II* (id.), 390. o., R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations* (id.), 261. o.

¹³⁰ E. GENZMER: *Die antiken Grundlagen der Lehre vom Gerechten Preis und der laesio enormis* (id.), 55-59. o.

¹³¹ Ld. C. 4, 44, 6.

¹³² Ld. A. J. B. SIRKS: *La laesio enormis en droit romain et byzantin* (id.), 303. o., Uő: *Diocletian's Option for the Buyer in Case of Rescission of a Sale, A Reply to Klami* (id.), 46. o.

¹³³ Paul. D. 18, 1, 57 pr.: *Domum emi, cum eam et ego et venditor combustam ignoraremus. Nerva Sabinus Cassius nihil venisse, quamvis area maneat, pecuniamque solutam condici posse aiunt. Sed si pars domus maneret, Neratius ait hac quaestione multum interesse, quanta pars domus incendio consumpta permaneat, ut, si quidem amplior domus pars exusta est, non compellatur emptor perficere emptionem, sed etiam quod forte solutum ab eo est repetet: sin vero vel dimidia pars vel minor quam dimidia exusta fuerit, tunc coartandus est emptor venditionem adimplere aestimatione viri boni arbitrato habita, ut, quod ex pretio propter incendium decrescere fuerit inventum, ab huius praestatione liberetur.*

pars” kritériumának kialakításakor a justinianusi kompilátorok figyelembe vehettek.¹³⁴ A fragmentumban a remekjogász egy olyan esetről számol be, melynél egy ház, anélkül hogy arról a felek tudomást szereztek volna, még a szerződéskötés előtt leégett. Amennyiben az épület egésze megsemmisült, egységes a jogtudósok álláspontja abban, hogy az adásvétel nem jött létre, és a már kifizetett vételár *condictio*val visszaperelhető. Ha azonban a tűzvészben csak a ház egy része pusztult el, a Paulus által hivatkozott Neratius szerint a döntés attól függ, hogy mekkora rész maradt épen. Abban az esetben ugyanis, ha az épület nagyobbik része leégett, nem kötelezhető a vevő az adásvétel teljesítésére, és a már kifizetett vételárat is visszakövetelheti. Ha viszont a háznak legalább a fele megmaradt, kényszeríteni lehet az *emptor*t, hogy az adásvételt teljesítse, bár egy *vir bonus* által történt becslés alapján felmentik a vételár azon részének a megfizetése alól, ami a tűzvész okozta értékcsökkenésnek megfelel, vagyis csak a vételár arányos részét tartozik szolgáltatni.

A PENNITZ által ismertetett klasszikus párhuzam – a benne megjelenő „*dimidia pars*” kritériuma miatt – kétségtávolan érdekes, az ott tárgyalt tényállás azonban – dogmatikailag mindenképpen – élesen elkülönítendő a *laesio enormis* intézményének jogi konstrukciójától. A vizsgált *Digesta*-fragmentumban ugyanis – ellentétben a felentúli sérelem szabályát rögzítő császári leiratokkal – korántsem egy egyébként érvényes szerződésnek az eladó érdekében álló, méltányossági alapon történő felbontásáról van szó.¹³⁵

Álláspontunk szerint Paulus a hivatkozott szövegben egy teljesen vagy részlegesen lehetetlen szolgáltatásra irányuló szerződésről beszél.¹³⁶ Magától

¹³⁴ M. PENNITZ: Zur Anfechtung wegen *laesio enormis* im römischen Recht (id.), 586. o.: „Es erscheint mir nicht unwahrscheinlich, dass auch der Verfasser des Reskripts C. 4. 44. 2, bei der Ausgestaltung seiner Billigkeitslösung diesen klassischen Text vor Augen hatte.” Megjegyzendő, hogy P. APATHY: Sachgerechtigkeit und Systemdenken am Beispiel der Entwicklung von Sachmängelhaftung und Irrtum beim Kauf im klassischen römischen Recht, ZSS 111 (1994), 111⁷⁴. o. és M. J. SCHERMAIER: Auslegung und Konsensbestimmung, ZSS 115 (1998), 272¹⁶¹. o. a *paulusi* szöveget éppen a „*dimidia pars*” érdekes terminológiájára tekintettel tartja interpolálnak.

¹³⁵ HARKE a *paulusi* forrás „*dimidia pars*” kritériumában a méltányossági szempont helyett egy egyszerű kockázattelépítési szabályt lát. Ld. J. D. HARKE: *Laesio enormis* als error in negotio (id.), 96. o.: „... die Differenzierung nach dem Umfang der Hauszerstörung ... ergibt sich aus einer unvermeidlichen Abgrenzung der Risikosphären im Umgang mit dem Gebot der Sachexistenz.”

¹³⁶ Ld. erről az újabb hazai irodalomból BÁN D.: Contractus impossibilis – a lehetetlen szolgáltatásra irányuló szerződés a római magánjogban. JK 65/7-8 (2010) 365-368. o.

értetődően, ha a szerződéskötés időpontjában az áru – a felek tudta nélkül¹³⁷ – már megsemmisült, a ház egésze leégett, az adásvétel lehetetlen szolgáltatásra irányult, és mint ilyen, nem eredményezhet kötelmet.¹³⁸ Ha viszont az épület nem semmisült meg teljesen, egy részlegesen lehetetlen szolgáltatásról van szó, melynél főszabály szerint – feltéve, hogy a fennmaradó, még lehetséges szolgáltatás a másik fél érdekének megfelel – az adós az ellenszolgáltatás aránylagos csökkentése mellett köteles azt szolgáltatni. Amennyiben ez nem áll a hitelező érdekében, a szolgáltatást visszautasíthatja, és nem tartozik az ellenértéket sem megfizetni.¹³⁹ A részlegesen lehetetlen szolgáltatásra irányuló szerződés szabályait a neratusi döntésre vetítve tehát: ha a szerződés tárgyát képező ház több mint a fele leégett, a prokuliánus jogtudós álláspontja alapján a fennmaradó rész bizonyosan nem felel meg a vevő érdekeinek, ezért nem kötelezhető a vételár megfizetésére, ha viszont az épületnek csak a fele vagy annál is kisebb része semmisült meg, feltételezve, hogy az épen maradt rész megvásárlása a vevő érdekében áll, köteles megfizetni a *pretium*nak a tűz okozta értékvesztéssel arányosan csökkentett részét. Természetesen előfordulhat, hogy a vevő egy a tűzvész által csak kis mértékben károsított épületet még alacsonyabb áron sem kíván megvenni, úgyszintén akár egy félig leégett házat az eladó csupán féláron értékesíteni, ha jobb üzletet is köthet. Neratius döntése tehát meglehetősen eredeti és különleges, de éppoly vitatható is.¹⁴⁰

3. 2. 2. 3. A *laesio enormis* dogmatikai konstrukciója

Ami mármost a feléntúli sérelem jogintézményének dogmatikai konstrukcióját illeti: ahogy a *laesio enormis* egyes kérdései kapcsán már oly sokszor tapasztalhattuk, a

¹³⁷ BENEDEK F.: *Római magánjog. Dologi és kötelmi jog* (id.), 133. o.: „Ha azonban az egyik fél a szerződéskötéskor e lehetlenséget ismerte, vagyis magatartása bona fides-ellenes volt, tartozik a biztatási kárt megtéríteni annak, aki a szolgáltatás lehetetlen voltáról nem tudva a szerződésben bízott.”

¹³⁸ Cels. D. 50, 17, 185: *Impossibilium nulla obligatio est...* Természetesen egy másik megközelítés alapján a szerződés érvénytelensége a paulusi forrásban a felek lényeges ténybeli tévedése (*error essentialis*) miatt is megállapítható, hiszen nem volt tudomásuk arról a körülményről, hogy az áru a szerződéskötés időpontjában már leégett. Vö. J. D. HARKE: *Si error aliquis intervenit – Irrtum im klassischen römischen Vertragsrecht* (Berlin 2005), 188-189. o., SIKLÓSI I.: Észrevételek a szerződés részleges érvénytelenségének problémájához a római jogi források tükrében, kitekintéssel egyes modern jogrendszerekre, *AUB* 44 (2007), 50. o.

¹³⁹ Vö. BENEDEK F.: *Római magánjog. Dologi és kötelmi jog* (id.), 134. o.

¹⁴⁰ Ld. A. J. B. SIRKS: *Laesio enormis* again (id.), 468. o.

romanisztika álláspontja e jogi minősítést illetően sem egységes, sőt, az egyes megjelöléseket a szerzők meglehetősen következetlenül alkalmazzák.

Így például, miközben HACKL¹⁴¹ vagy újabban ZILOTTO¹⁴² a szerződés megtámadásáról és ennek eredményeképpen az adásvétel érvénytelenítéséről beszél, KASER¹⁴³ és SCHLOSSER¹⁴⁴ a szerződés megszüntetését, felbontását említi, amely a kontraktus érvényességét feltételezi.

SIRKS¹⁴⁵ és PENNITZ¹⁴⁶ – bár a két *rescriptum* szövegében erre kifejezett utalást nem találunk – a *laesio enormis* intézményét az érvénytelenség körében tárgyalva, az *in integrum restitutio* alkalmazására lát lehetőséget.¹⁴⁷

HARKE – míg a feléntúli sérelem szabályát a fent említett Paulus-fragmentummal és ezzel az *error in negotio* gondolatával összekötő pennitzi nézetet élesen bírálja – ugyancsak az eredeti állapot helyreállításának jogorvoslatát látja a *laesio* miatt sérelmet szenvedett eladó érdekében gyakorolt bírói intézkedésben.¹⁴⁸

KLAMI, tekintettel arra, hogy az *in integrum restitutio*t a C. 4, 44, 2-ben szereplő leirat *expressis verbis* nem említi, a császári rendeletben vázolt tényállás dogmatikai konstrukcióját illetően – az eddigi álláspontokkal szemben – egy egészen újszerű megközelítést ajánl.¹⁴⁹ Hangsúlyozza, hogy a szöveg – a *laesio enormis* tételét megjelenítő – konklúziójában szereplő *verum pretium* kifejezés nem azonosítható a megelőző mondatban használt *iustum pretium*mal. A *verum pretium* KLAMI olvasatában ezért az az ár, amelyben a szerződő felek megállapodtak, tehát az ügyleti vételár. A „*minoris pretii distraxit*” így nem a piaci árnál, hanem az ügyleti árnál kisebb összegért

¹⁴¹ K. HACKL: Zu den Wurzeln der Anfechtung wegen laesio enormis (id.), 147. o.: „Unter ... laesio enormis ... versteht man nach der justinianischen Kompilation die Aufhebung des Vertrages durch gerichtliche Anfechtung.”

¹⁴² P. ZILOTTO: La misura della sinallagmaticità: buona fede e ‘laesio enormis’, in: *La compravendita e l’interdipendenza delle obbligazioni nel diritto romano I*, a cura di: L. Garofalo (Milano 2007), 599. o.: „... rescissione del contratto...”

¹⁴³ M. KASER: *Das römische Privatrecht II* (id.), 389. o.: „Der Verkäufer ist berechtigt, den Kaufvertrag aufzulösen...”

¹⁴⁴ H. SCHLOSSER: *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte* (id.), 66. o.: „In diesem Falle durfte der Verkäufer auf Vertragsauflösung klagen.”

¹⁴⁵ Vö. A. J. B. SIRKS: La laesio enormis en droit romain et byzantin (id.), 299-301. o., hasonlóképp Uő: Diocletian’s Option for the Buyer in Case of Rescission of a Sale, A Reply to Klami (id.), 44-47. o., legutóbb Uő: Laesio enormis again (id.), 464-469. o.

¹⁴⁶ Ld. M. PENNITZ: Zur Anfechtung wegen laesio enormis im römischen Recht (id.), 587. o.

¹⁴⁷ Vö. M. KASER: Zur in integrum restitutio, besonders wegen metus und dolus, ZSS 94 (1977), 154-155. o.

¹⁴⁸ Ld. J. D. HARKE: Laesio enormis als error in negotio (id.), 99-101. o.

¹⁴⁹ Ld. H. T. KLAMI: «Laesio enormis» in Roman law?, 59. o.

történő értékesítést jelenti. Eszerint – bár a *traditio* végbement – a vevő(k) nem fizette ki a teljes vételárat (*rem maioris pretii*), még annak a felét sem. A tulajdonátszállás miatt az eladó a telket revindikálni már nem tudja, így egyetlen lehetősége, hogy a vevő(k) ellen *actio venditit* indítson. Ez azonban magas infláció esetén a szerződéskötéstől eltelt időben esetlegesen bekövetkezett értékvesztésre tekintettel korántsem biztos, hogy a *venditor* érdekét szolgálja, ezért természetesebb számára megadni a lehetőséget, hogy a szerződéstől elálljon, hacsak a vételár hiányzó részét a vevő(k) nyomban meg nem fizetik.¹⁵⁰ A szerző úgy véli, e *rescriptum*ban szereplő szabályt a justinianusi kompilátorok később azon esetekre is kiterjesztették, amelyekben a már kifizetett vételár nem egyezett az eladott dolog rendes piaci árával, továbbá az előírást betoldották a későbbi, 293-ból származó másik leirat¹⁵¹ végére is.¹⁵² KLAMI megközelítése ugyan innovatív, de szerintünk korántsem ellentmondásmentes.¹⁵³

Így egyebek mellett nem ad választ arra a kérdésre, hogy a *traditio* tranzlatív hatályához szükséges vételárfizetés elmaradása ellenére miért szállt át nyomban a tulajdon a vevő(k)re, hiszen a szövegben sehol nem szerepel, hogy az eladó hitelt nyújtott volna neki(k), vagy egyéb módon – záloggal, kezessel – biztosították volna a vételár-követelést.¹⁵⁴ Álláspontunk szerint a szerző – kiegészítve a vevő(k) *facultas alternativá*jával – valójában a *lex commissoria* mellékkikötését olvassa bele a szövegbe, pedig erről nyilvánvalóan szó sincs. Az általa képviselt tézis úgyszintén nem ad választ a „*rem maioris pretii*”/„*minoris pretii distraxit*” fordulatok sajátos értelmezésének a kérdésére sem. Ha ugyanis a dolog „nagyobb értéke” alatt az ügyleti ár értendő, melyet a *rescriptum* végén a *verum pretium (si nec dimidia pars veri pretii soluta sit)* kifejezés jelöl, a „kisebb ár” pedig a ténylegesen kifizetett vételárat jelenti, akkor

¹⁵⁰ Ld. H. T. KLAMI: «Laesio enormis» in Roman law?, 56. o.

¹⁵¹ C. 4, 44, 8.

¹⁵² Ld. H. T. KLAMI: «Laesio enormis» in Roman law?, (id.), 57. o.

¹⁵³ A. J. B. SIRKS: Diocletian's Option for the Buyer in Case of Rescission of a Sale, A Reply to Klami (id.), 41. o. ugyancsak kritikával illeti a szerző nézetét.

¹⁵⁴ A justinianusi *Insitutiók* szerint ugyanis az eladott és átadott dolog tulajdonát a vevő csak akkor szerzi meg, ha a vételárat megfizette, vagy azt kezessel, zálogjoggal biztosította, valamint ha az eladó, egyszerűen bízva a vevő „ügylethűségében”, hitelt nyújtott neki. Ld. I. 2. 1. 41: ...*venditae vero et traditae non aliter emptori acquiruntur, quam si is venditori pretium solverit vel alio modo ei satisfecerit, veluti expromissore aut pignore dato. Quod cavetur quidem etiam lege duodecim tabularum: tamen recte dicitur et iure gentium, id est iure naturali, id effici. Sed si is qui vendidit fidem emptoris secutus fuerit dicendum est statim rem emptoris fieri.* A hivatkozott szöveghely részletes elemzését, továbbá a vételárfizetésnek a tulajdonátszállásra gyakorolt hatásáról általában ld. a VI. fejezetet.

kérdés, hogy a szöveg a vevő választási lehetőségéről szólva miért a *iustum pretium*ot (*si emptor elegerit, quod deest iusto pretio recipies*) említi a *verum pretium* helyett.

Az újabb irodalomban SCIUTO is elveti az *in integrum restitutio* alkalmazásának lehetőségét, mivel véleménye szerint a *laesio ultra dimidium* fennállása a *bona fides*t oly mértékben sérti, hogy az *actio venditi* indításának semmilyen akadálya nincs.¹⁵⁵

A hazai szakirodalmat áttekintve megállapíthatjuk, hogy a szerzők a felentúli sérelem jogkövetkezményeiről szólva általában a „felbontás” *terminus technicus*át használják, amely modern jogdogmatikai kategóriaként a szerződés kétoldalú, tehát a vevő beleegyezésével történő *ex tunc* hatályú megszüntetésére utal.¹⁵⁶

Ettől eltérő megközelítést választ az újabb irodalomban SIKLÓSI, aki a *laesio enormis* jogi konstrukcióját elemezve – egyebek mellett a C. 4, 44, 8 szövegének szóhasználata, a „*rescindere*” kifejezés alkalmazása miatt – a feltűnő értékkülönbséget érvénytelenségi oknak, az eladónak a bírósághoz intézett, az eredeti állapot helyreállítására irányuló nyilatkozatát a szerződés megtámadásának, a vevő általi vételárkiegészítést pedig az érvénytelenség orvoslásának (*convalescentia*) tekinti.¹⁵⁷

Jóllehet a római jogtudósok kazuisztikus, gyakorlatorientált és keresetjogias szemléletmódjától nyilvánvalóan távol állt az efféle elméleti kérdésfeltevés, amennyiben mégis elkerülhetetlen, hogy a felentúli sérelem intézményét modern jogdogmatikai kategóriákba szorítsuk, a magunk részéről úgy véljük, a leghelyesebb talán a *venditor* számára biztosított elállási jogról beszélni. A vizsgált *rescriptumok* alapján ugyanis az eladónak a bíróhoz intézett, a vételár egyidejű visszaszolgáltatása mellett az eladott dolog követelésére irányuló kérelme tulajdonképpen egy érvényes és hatályos adásvételi szerződés egyoldalú – azaz a vevő beleegyezése hiányában is gyakorolható – *ex tunc* hatályú megszüntetését célozza. Épp ezt elkerülendő adott a vevő részére a vételárkiegészítés lehetősége, mellyel a továbbiakban is hatályban tarthatja a szerződést.

¹⁵⁵ Ld. P. SCIUTO: Sulla c.d. rescissione per lesione enorme (id.), 431. o.

¹⁵⁶ Ld. pl. BENEDEK F.: *Római magánjog. Dologi és kötelmi jog* (id.), 172. o., PÓKECZ KOVÁCS A.: A *laesio enormis* és továbbélése a modern polgári törvénykönyvekben (id.), 180. o., FÖLDI A. – HAMZA G.: *A római jog története és intézményei* (id.), 513. o.

¹⁵⁷ Ld. SIKLÓSI I.: Az érvénytelenségi ok kiküszöbölésének néhány kérdése a római jogban és annak továbbélése során, *AUB* 42 (2005), 72-73. o. és legújabban UÓ: A jogügyleti érvénytelenség néhány kérdése a római jogban, különös tekintettel a civiljogi és a praetori jogi érvénytelenség distinkciójára, valamint a „megtámadhatóság” problémájára, *AUB* 47 (2010), 104-105.o.

Összegezve a *laesio enormis* intézményének dogmatikai konstrukciója, annak jogkövetkezményei kapcsán mondottakat, nyilvánvaló, hogy az érvénytelenség/hatálytalanság, semmisség/megtámadhatóság, elállás/felbontás kategóriapárok elméleti-dogmatikai megkülönböztetésének a kérdése a gyakorlati igényű római jogtudósok számára nem merülhetett fel. Ekképpen a vizsgált császári leiratok nem is igazítanak el atekintetben, hogy az antik *laesio ultra dimidium* jogkövetkezményeit – a modern magánjogi kódexek minősítését követve¹⁵⁸ – az érvénytelenség (semmisség/megtámadhatóság) körében, avagy azon kívül (elállással/felbontással történő *ex tunc* hatályú megszüntetés) tárgyaljuk. Amennyiben azonban – kissé anakronisztikus módon – e modern jogdogmatikai kategóriákat használjuk a szövegek értelmezése során, azt a lehető legkövetkezetesebben, az egyes fogalmakat egymástól világosan elkülönítve kell tennünk.

3. 3. *Edictum de pretiis rerum venalium*

A vételár megállapítására irányuló alkufolyamat korlátait jelentő előírások vizsgálata során mindenképpen meg kell említeni a Diocletianus császár által kiadott árszabályozó rendeletet is. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az *Edictum de pretiis rerum venalium*¹⁵⁹ volt az árképzésbe való központi beavatkozás legdirektebb megnyilvánulása.

¹⁵⁸ A modern magánjogi kódexek a *laesio enormis* szabályát – semmisségi vagy megtámadási okként – kivétel nélkül az érvénytelenség körében tárgyalják. Hatályos Polgári Törvénykönyvünk (1959. évi IV. tv.) a feltűnő értékkülönbséget – hasonlóan a Code Civilhez – nem semmisségi, hanem megtámadási okként szabályozza. Ptk 201.§ (2): *Ha a szolgáltatás és ellenszolgáltatás között anélkül, hogy az egyik felet az ajándékozás szándéka vezetné, a szerződés megkötésének időpontjában feltűnően nagy az értékkülönbség, a sérelmet szenvedő fél a szerződést megtámadhatja.* A Ptk. szerint sikeres megtámadás esetén a bíróság vagy az eredeti állapotot állítja helyre, vagy lehetősége van arra is, hogy az aránytalan előny kiküszöbölésével megszüntesse az érvénytelenség okát, és a szerződést érvényessé nyilvánítsa.[Ptk. 237. § (2) bekezdésének második fordulata]. Ez esetben a felek szabad alkuját tiszteletben tartva – ellentétben a római jogi szabályozással – ahol a vevő, amennyiben élt a *facultas alternativájával*, akkor a rendes piaci árra kellett kiegészítenie az ügyleti árat – a törvény csak a feltűnően aránytalan előny kiküszöbölését rendeli, és ez nem jelenti a szolgáltatás értékének a forgalmi értékre való leszállítását vagy felemelését. A feléntúli sérelem megjelenéséről és alkalmazásáról a magyar jogban, annak létjogosultságáról piactudományi körülmények között további irodalommal ld: KECSKÉS L. – PÓKECZ Kovács A. – ROZMAN A. – SZÉCSÉNYI L.: A szolgáltatás és ellenszolgáltatás értékaránytalansági problémái a szerződési jogban II, *MJ* 46/3 (1999), 129-142. o. A *laesio enormis* antik szabályának továbbéléséről a modern polgári törvénykönyvekben a hazai irodalomból ld. PÓKECZ KOVÁCS A.: A *laesio enormis* és továbbélése a modern polgári törvénykönyvekben (id.), 181-185. o.

¹⁵⁹ Az eddigi legteljesebb szövegkiadást ld. S. LAUFFER: *Diokletians Preisedikt* (Berlin 1971), 361 o.

A rendelet – a Diocletianus-féle pénzreformmal együtt - egy átfogó reformkoncepció részét képezte, amely alapvetően a III. század gazdasági válságának a megoldását vagy legalábbis a csillapítását célozta.¹⁶⁰ Míg a korábbi évszázadokban a római pénz értéke relatíve állandó volt – amint arról fentebb már volt szó –, a III. század gazdasági krízisének legfőbb jele éppen az infláció és ezzel összefüggésben az árak emelkedése volt. A pénzreform tehát abban az értelemben valóban elkerülhetetlen volt, hogy egy olyan fizetőeszközre volt szükség, amely rendeltetését valóban képes betölteni. A reformkoncepció másik eleme, a 301-ben kiadott ármaximáló rendelet megítélése viszont már korántsem ilyen egyértelmű.

Az *edictum* részletesen, szisztematikusan felosztva határozta meg számos termék maximális vételárát, sőt nem egy esetben még a munkabéreket is maximalizálta, ezek túllépésére pedig komoly szankciókat – akár halálbüntetést is – rendelt.¹⁶¹ Különös módon mégsem tekintette érvénytelennek azon szerződéseket, amelyek megszegték a rendeletet.¹⁶²

A diocletianusi *edictum* bürokratikus szemérmusa – amely sok esetben figyelembe sem vette a gazdasági adottságokat, a reális piaci árakat – eredményezte azt, hogy a rendelkezés éppen ellenkező hatást váltott ki, mint amelyet el kívánt érni.¹⁶³ Nem csupán a gazdasági, hanem a társadalmi hatásai is negatívak voltak annak ellenére, hogy ez az intézkedés a *laesio enormis* előírásával ellentétben nem az eladót, hanem a vevőt próbálta védelemben részesíteni a gazdasági krízis hátrányos következményeivel szemben.

Ez a direkt beavatkozás a magánszemélyek közti szerződéses viszonyokba, a kereskedelmi kapcsolatok működéséhez elengedhetetlen szabad alkufolyamatba

¹⁶⁰ Vö. M. KASER: *Das römische Privatrecht II* (id.), 388. o.

¹⁶¹ Ed. pret. praef. 18: *...audentia capitali periculo subiugetur.*” Ld. S. LAUFFER: *Diokletians Preisedikt* (id.), 96. o., Vö. továbbá R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations* (id.), 261. o. és S. CORCORAN: *The empire of the tetrarchs. Imperial pronouncements and government, AD 284-324* (id.), 232. o.

¹⁶² M. KASER: *Das römische Privatrecht II* (id.), 389. o.: „Diese Regelungen bedrohen zwar die Überschreitung mit Strafen, deren Strenge sich zunehmend steigert, sie berühren aber nicht die Gültigkeit des Kaufs.” Hasonlóképp J. PLATSCHKE: *Bemerkungen zur Datierung der laesio enormis* (id.), 407. o.

¹⁶³ Mindazonáltal a rendelet gazdaságtörténeti jelentősége vitathatatlan. S. LAUFFER: *Diokletians Preisedikt* (id.), 4. o.: „Kein anderer amtlicher, privater oder literarischer Text enthält ein so vollständiges Waren- und Preisverzeichnis aus der antiken Welt...”

nemcsak a kívánt célját nem tudta érni, de kudarcsának a császár és politikai rendszere bukásában is döntő szerepe volt.¹⁶⁴

Bár az *edictum* hatálya formálisan az egész birodalomra kiterjedt (*totius orbis nostri, universo orbi*),¹⁶⁵ azt magára nézve valamennyi társcsászár kötelezőnek ismerte el, ténylegesen mégis csak a Diocletianusnak közvetlenül alárendelt provinciákban érvényesült.¹⁶⁶ Időben is csupán öt évig, a császár lemondásáig volt hatályban.¹⁶⁷

Az árszabályozó rendelet negatív hatásai nemcsak arra mutatnak rá, hogy milyen veszélyekkel jár a direkt közjogi beavatkozás a magánszemélyek szerződéses kapcsolataiba, hanem ezen túlmenően arra is, hogy a *pretium* az adásvételi szerződés lényeges alkatrészeként szerepét csak akkor töltheti be, ha a felek kellő szabadságot kapnak annak mértéke megállapítását illetően. Csak a kölcsönös alkufolyamatok – természetesen megfelelő jogi garanciákkal körülbástyázva – eredményezhetnek olyan, az áru tényleges ellenértékeként funkcionáló vételárat, amely mindkét szerződő partnernek megfelel, és így érdekében áll az ügyletet megkötni.

4. Összegzés

Az árképzés korlátait jelentő előírásokat áttekintve e fejezet összegzéseként megállapítható, hogy a korlátlan szerződési szabadság és a felek kontraktuális akaratát szűk határok közé szorító részletes előírások, mint egy széles skála két végpontja közt, az ókori Rómában hosszú fejlődés eredményeként sikerült egy olyan, a gyakorlatban is működőképes rendszert kidolgozni, amely nem csupán a forgalombiztonság igényeit elégítette ki, de kellő teret engedett a piaci erők érvényesülésének is.

Jelentős szerepet adva a *bona fides* eszméjéből levont általános elveknek, a felek eltérő irányú gazdasági motivációját figyelembe véve már a szabad alku elvét hirdető klasszikus kori jogászok is felismerték, szükség van a megfelelő jogi

¹⁶⁴ Vö. BESSENYŐ A.: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében* (id.), 379. o.

¹⁶⁵ Vö. S. LAUFFER: *Diokletians Preisedikt* (id.), 1. o.

¹⁶⁶ Thracia, Hellas, Egyiptom és az ázsiai tartományok.

¹⁶⁷ A. WACKE: *Circumscribere, gerechter Preis und die Arten der List* (id.), 192. o.: „Diokletians grandioser Versuch einer Preislimitierung sämtlicher Waren und gewerblichen Leistungen – unter drakonischen Strafandrohungen einheitlich für das ganze Reich festgesetzt – hat ihn selbst nicht überlebt.”

garanciákra, hogy az igazságtalanul előnyhöz jutó féllel szemben a másik szerződő partnert a jogrend védelemben részesítse.

Mindazonáltal csak a III. század végén megjelenő *laesio enormis* szabálya emelte a *pretiumot*, pontosabban annak az áru értékéhez viszonyított csekély mértékét ama tényezők közé, amelyek fennállása esetén – meghatározott körben – az adásvételi szerződés felbonthatóvá vált. Akár gazdasági okok, akár a keresztény eszmék hatására vezették be, a *laesio ultra dimidium* intézménye eredetileg csupán egy különleges sérelem, egy az eladóra nézve kivételesen rossz alku speciális kezelésére szolgált. Egy olyan rendszerben, ahol az igazságos ár (*iustum pretium*) objektív ismérvei nem meghatározottak, nem is érvényesülhetett általános előírásként, hiszen az áru valós (igazságos) piaci árát mindig esetileg volt szükséges rögzíteni ahhoz, hogy megállapítható legyen az ötven százalékot meghaladó eltérés.

A feléntúli sérelem kiterjesztése szélesebb körű – ingó dolgokra, a vevő érdekében is alkalmazható – adásvételi elvvé már középkori fejlemény volt.¹⁶⁸ Csak ekkor fogalmazódott meg ugyanis a kanonisták hatására a *iustum pretium*, az igazságos ár kívánalma¹⁶⁹, melyet később már nem csak az adásvételi szerződésre, hanem minden visszerhes kötelelemre alkalmaztak, amelynek értelmében nem lehet a szolgáltatás-ellenszolgáltatás között nagymértékű eltérés.¹⁷⁰ Az antik *laesio enormis* szabálya tehát csak középkori, mindenekelőtt kánonjogi fejlődése során alakult át az eladó érdekében gyakorolt egyedi kedvezményből a szerződési privátautonómiába való közhatalmi beavatkozás általános eszközévé, doktrínájává.

¹⁶⁸ A *laesio enormis* jogintézményének középkori és kánonjogi továbbélésével kapcsolatban áttekintően ld. J. W. BALDWIN: *The Medieval Theories of the Just Price. Romanists, Canonists and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries* (id.), 92 o., Vö. továbbá H. KALB: Objektive Äquivalenzstörung und Arglist bei der 'laesio enormis', *ZfRG KA* 105 (1988), 281-303. o., Uő: Die laesio enormissima. Eine kanonistische Schöpfung im Rahmen der Lehre von der laesio enormis, *TR* 57 (1989), 317-337. o., Uő: *Laesio enormis im gelehrten Recht – kanonistische Studien zur Läsionsanfechtung* (Wien 1992), 308 o. A hazai irodalomból ld. DÖMÖTÖR L.: Észrevételek a laesio enormis középkori, különös tekintettel kánonjogi továbbélése kérdéséhez, *AUB* 36 (1997/1998), 45-55. o.

¹⁶⁹ U. WOLTER: *Ius canonicum in iure civili. Studien zur Rechtsquellenlehre in d. neueren Privatrechtsgeschichte* (Köln – Wien 1975), 113. o.: „Ausgehend von der Idee der iustitia commutativa entwickelten die Theologen für den gesamten Warenverkehr die Vorstellung, daß Handelsgeschäfte zu ihrer Wirksamkeit der Vertragsgerechtigkeit und eines gerechten Preises bedürftigen und die kirchlichen Juristen folgten ihnen darin.” Vö. továbbá B. BIONDI: *Il diritto romano cristiano II–III* (Milano 1952), 134–137. o. (II), ill. 242–243. o. (III) és J. W. BALDWIN: *The Medieval Theories of the Just Price. Romanists, Canonists and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries* (id.), 41-58. o.

¹⁷⁰ Áttekintően, további irodalommal ld. R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations* (id.), 264-267. o.

A justinianusi *Codex*ben szereplő két császári *rescriptum* – a maga merev „*dimidia pars*” kritériumával – az első, kezdetlegesnek tekinthető, de fontos lépés volt a szabad alkuban megnyilvánuló szerződési szabadság és a gyengébb, kiszolgáltatottabb fél védelmében alkalmazott méltányosság közti optimális egyensúly megtalálása felé.

Diocletianus ármaximáló rendeletének (*Edictum de pretiis rerum venalium*) előírásait vizsgálva megállapíthattuk: ugyan szükség van a megfelelő jogi garanciákra, adott esetben a szolgáltatás és ellenszolgáltatás közti feltűnő értékegyenlőtlenséget kiküszöbölő intézkedésekre is, hogy az igazságtalanul előnyhöz jutó féllel szemben a másik szerződő partnert a jogrend védelemben részesítse, de – figyelembe véve a forgalombiztonsághoz fűződő társadalmi érdeket is – a felek magánautonómiájába való központi beavatkozás nem lehet korlátlan.

Az értékegyensúly és ezen keresztül az igazságosság, méltányosság felbomlásának beavatkozást igénylő, sérelmesnek tartott mértéke ugyan koronként és jogrendszerenként jelentősen eltért egymástól, de az ókori római jogi előírás és az alapgondolat, hogy a jogi szabályozás egy bizonyos ponton túl nem engedheti meg a szolgáltatás és ellenszolgáltatás közötti feltűnő értékkülönbséget, az európai magánjog későbbi fejlődése során is komoly szerepet kapott.

V. fejezet

A pénzbeli ellenszolgáltatás megállapítása az adásvétel és egyes rokon jogviszonyai határain: vételár vagy bérleti díj? (Excursus)

„*Adeo autem emptio et venditio et locatio et conductio familiaritatem aliquam inter se habere videntur, ut in quibusdam causis quaeri soleat, utrum emptio et venditio contrahatur, an locatio et conductio.*”
(Gaius 3, 145)

1. Problémafelvetés

A vételár megállapításával kapcsolatban felmerült kérdéskörök vizsgálatának sorában célszerűnek látszik röviden kitérnünk arra is, hogy miképp alakult az ellenszolgáltatás meghatározása az adásvétel és rokon jogviszonyai – közelebbről a *locatio conductio* egyes szerződéstípusai – határterületein.¹ Amint arra a mottóul választott szövegben Gaius felhívja figyelmünket,² az adásvételi és a bérleti szerződés szabályai az ókori Rómában olyannyira rokonságban voltak egymással, hogy bizonyos esetekben a római jogtudósok számára is kérdéses volt az ügylet minősítése.³ Ehhez az is hozzájárult, hogy az antik *locatio conductio* fogalma sokkal tágabb volt, több tényállást ölelt fel, mint a modern bérleti szerződés. A *locatio conductio* tagolódásának – az egység, illetve a trichotómia kérdésének – a modern romanisztikában felmerülő problémakörén⁴

¹ Erről ld. még JUSZTINGER J.: A római adásvétel és bérlet határain: vételár vagy bérleti díj?, *AUSz – PDJ* 7 (2007), 113-132. o.

² Ld. még Gai. *Epit.* 2, 9, 14. és Gai. *D.* 19, 2, 2 pr.

³ Hasonlóan I. 3, 24, 3, ill. Paul. *D.* 19, 2, 2, 1.

⁴ Vö. V. ARANGIO-RUIZ: *Istituzioni di diritto romano* (Napoli 1978¹⁴), 346. o., U. BRASIELLO: L'unitarietà del concetto di locazione in diritto romano, *RISG* 2 (1927), 529–580. o.; *RISG* 3 (1928), 3–38. o., F. OLIVIER-MARTIN: Des divisions du louage en droit romain, *RHD* 15 (1936) 419–475. p., Th. MAYER-MALY: *Locatio conductio. Eine Untersuchung zum klassischen römischen Recht* (Wien – München 1956), 17–21. o., L.

túllépve e fejezet külön vizsgálja meg a bérlet három megjelenési formája – a dologbérlet (*locatio conductio rei*), a vállalkozás (*locatio conductio operis*), a munkaszerződés (*locatio conductio operarum*) – és az adásvétel egyes határeseit. Mindezt azonban a pénzbeli ellenszolgáltatás oldaláról tekintve, azaz, hogy az egymáshoz látszólag nagyon közel álló esetek közül melyek azok, ahol bérletről lévén szó, bérleti díj (*merces*) szolgáltatása történik, és melyek, ahol vételár (*pretium*) fizetésére és ezzel adásvételre kerül sor.

2. Az *emptio venditio* és a *locatio conductio* lényeges eleme: a pénzbeli ellenszolgáltatás

Az elsőként rögzítendő tétel az adásvétel és a bérlet viszonyát a pénzbeli ellenszolgáltatás szempontjából vizsgálva, hogy az mindkét szerződés lényeges elemeként (*essentialia negotii*) jelenik meg. A bérlet római jogi fogalmába tartozó tényállások legjellemzőbb közös vonása ugyanis éppen a *conductor* által szolgáltatott bér vagy bérleti díj, amelynek pénzben kellett állnia. Annak ellenére áll ez a tétel, hogy az adásvételhez hasonlóan számos vitát eredményezett már a klasszikus jogtudósok között is a pénzbeliség követelménye.⁵ Ahogy azt Gaius is felveti, ha az egyik fél használatra átadott egy dolgot, ennek fejében azonban el is fogadott egy másikat viszonthasználatra, kérdéses volt az ügylet minősítése.⁶ Egy Africanustól származó *Digesta-fragmentum* arról tanúskodik, hogy már a klasszikusok is engedtek kivételt a

AMIRANTE: Ricerche in tema di locazione, *BIDR* 62 (1959), 9–119. o., MOLNÁR I.: *Fejezetek a klasszikus kori locatio conductio köréből* [AUSz 29/2] (Szeged 1982), 31–35. o., PÓKECZ KOVÁCS A.: A locatio conductio tagolódásának problematikája a modern romanisztikában, *JT* 7 (2001), 337–359. o., UÓ: Quelques observations sur la division de la locatio-conductio, in: *IURA ANTIQUA – IURA MODERNA, Festschrift für Ferenc Benedek zum 75. Geburtstag*, hg. G. Hamza – I. Kajtár – A. Pókecz Kovács – J. Zlinszky (Pécs 2001), 217–230. o.

⁵ Vö. Th. MAYER-MALY: *Locatio conductio. Eine Untersuchung zum klassischen römischen Recht* (id.), 129. o., A. WATSON: *The Law of Obligations in the Later Roman Republic* (Oxford 1965) 101. o., M. KASER: *Das Römische Privatrecht I* (München 1971²) 566. o., K. MISERA: Der Nutzungstausch bei Nachbarn und Miteigentümern (Zu den klassischen Grundlagen der justinianischen Quellen), *ZSS* 94 (1977), 271. o.: „Die Kontroverse liegt parallel zur *emptio venditio*... Bei der *locatio conductio* sind Servius und Afrikan (D. 19. 2. 35. 1) großzügiger, auf einer *merces* in Geld bestehen dagegen Ulpian (D. 10. 3. 23, D. 16. 3. 1. 9) und Paulus (D. 19. 5. 5. 2), ferner (D. 19. 2. 25. 6). Die strenge Auffassung hat sich am Ende der Klassik anscheinend durchgesetzt.”

⁶ A klasszikus jogtudós csak a kérdést veti fel, a válasszal azonban adós marad. Ld. Gai, 3, 144: *Item si rem tibi utendam dederim et invicem aliam rem utendam acceperim, quaeritur, an locatio et conductio contrahatur*. V.ö.: F. SCHULZ: *Geschichte der Römischen Rechtswissenschaft* (Weimar 1961), 196. o.

pénzbeliség főszabálya alól: a jogtudós ugyanis egy közös tulajdonban álló telek egészének a tulajdonostársak általi, egymást évente váltó bérletéről beszélve megemlíti a bér természetbeni kikötésének lehetőségét is.⁷

Mindazonáltal több forráshely is megerősíti, hogy a *communis opinio* az ún. használati cserét nem tekintette bérletnek,⁸ a justinianusi *Institutiók* pedig egyértelművé teszi a Gaius által feltett, de meg nem válaszolt kérdést:

I. 3, 24, 2:

*Praeterea sicut vulgo quaerebatur, an permutatis rebus emptio et venditio contrahitur: ita quaeri solebat de locatione et conductione, si forte rem aliquam tibi utendam sive fruendam acceperit. Et placuit non esse locationem et conductionem, sed proprium genus esse contractus.*⁹

Azaz akárcsak az adásvételnél, ha az ellenszolgáltatás nem pénzbeli, nem lehetett szó bérletről, hanem csupán reálszolgáltatások cseréjéről.

PÓLAY azonban a II. századi verespataki viaszostáblák alapján hangsúlyozza, hogy indokolt esetben – így a bányamunkások bérezésekor – valószínűleg a szokástól eltérően a pénzbeli munkabért élelemmel is kiegészítették,¹⁰ BÜRGE pedig a *mercennarii* jogállását és gazdasági szerepét vizsgálva a napszámos munka vonatkozásában emeli ki ugyanezt.¹¹ RIES Cato *De agri cultura*¹² című művére hivatkozva ugyancsak megerősíti a természetbeni bérmegállapodás lehetőségét vállalkozási szerződések esetén.¹³ HAMZA a császárkorban bekövetkező pénzromlásból eredő károk kiküszöbölésének eszközeként említi a bér *in natura* történő kikötésének a módját, továbbá a III. századból származó papiruszok elemzése kapcsán hangsúlyozza, hogy a termőföld bérbeadása esetében egyre nagyobb teret nyert a természetbeni

⁷ Afr. D. 19, 2, 35, 1: *...quod ipsum simplicius ita quaeremus, si proponatur inter duos, qui singulos proprios fundos haberent, convenisse, ut alter alterius ita conductum haberent, ut fructus mercedis nomine pensaretur.*

⁸ Így Ulp. D. 10, 3, 23; Ulp. D. 16, 3, 1, 9; Ulp. D. 19, 5, 17, 3; Paul. D. 19, 5, 5, 2.

⁹ P. KRÜCKMANN: *Periculum emptoris*, ZSS 60 (1940), 68. o., J.A.C. THOMAS: *The Institutes of Justinian. Text, Translation and Commentary* (Oxford 1975), 236. o. és 246. o.

¹⁰ PÓLAY E.: *A dáciai viaszostáblák szerződései* (Budapest 1972), 189–190. o., UÓ: *A verespataki viaszostáblák bányamunkaszerződései*, PUM 3/2 (1988), 224. o.

¹¹ A. BÜRGE: *Der mercennarius und die Lohnarbeit*, ZSS 107 (1990), 127–131. o.

¹² Ld. Cato agr. 144, 5, ill. 145, 3.

¹³ P. RIES: *Bauverträge im römischen Recht*, Diss. jur (München 1989), 113. o.

bérikötés.¹⁴ Úgyszintén kivételt képezett a pénzbeliség követelménye alól a dologbérlet különleges esete,¹⁵ a részes haszonbérlet (*colonia partiaria*).¹⁶ A mezőgazdasági ingatlan bérlője (*colonus*) ugyanis a megtermelt termények egy részét volt köteles bérleti díjként megfizetni.¹⁷ A részesbérlet további, a bérlő ellenszolgáltatására vonatkozó sajátos szabálya volt a bérelengedés vagy bémérséklés (*remissio mercedis*)¹⁸ lehetősége.¹⁹

A *colonia partiaria*n kívül a *locatio conductio*nál általánosságban is sor kerülhetett a bérleti díj újbóli megállapítására és így a csökkentésére, ha a bérlő helyzete a szerződéskötés időpontjában fennállóhoz képest valamely okból hátrányosabbá vált. Így például, ha a szomszéd építési munkálataival elvette a fényt a bérlő elől, vagy ha a *locator* az elhasználandó ajtókat, ablakokat nem állította helyre.²⁰ Ugyan az *emptio venditio*nál – a *laesio enormis* szabályának bevezetéséig az áru objektív értékétől is függetlenül – a kialakult vételár mindkét félre nézve kötelező

¹⁴ HAMZA G.: Gazdaság és jog kapcsolata a császárkori római birodalomban, *JK* 9 (1995), 416. o.

¹⁵ E sajátos szerződéses viszonyt a társasággal (*societas*) való nyilvánvaló – a hasznok és a veszteségek felek közti megoszlása tekintetében fennálló – rokon vonásai ellenére is bérletnek minősítették. Ld. Gai. D. 19, 2, 25, 6: *Vis maior ... non debet conductori damnosa esse, si plus, quam tolerabile est, laesi fuerint fructus ... apparet autem de eo nos colono dicere, qui ad pecuniam numeratam conduxit: alioquin partiarius colonus quasi societatis iure et damnum et lucrum cum domino fundi patitur.* Vö. Th. MAYER-MALY: *Locatio conductio. Eine Untersuchung zum klassischen römischen Recht* (id.), 135. o., M. KASER: *Das Römische Privatrecht I.* (id.), 566. o., HAMZA G.: Gazdaság és jog kapcsolata a császárkori római birodalomban (id.), 416. o.: „A III. századból származó Alexander Severus-féle rescriptum (CJ. 4. 65. 8.) nem hagy azonban kétséget afelől, hogy a részesbérlet bérletnek tekintendő.” A szerző által hivatkozott leirattal kapcsolatban ld. még: K. VISKY: *Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen* (Budapest 1983) 208. o.

¹⁶ Ehhez ld. C. FERRINI: *La colonia partiaria*, in: *Opere di Contardo Ferrini III*, a cura di E. Albertario (Milano 1929), 1-16. o.

¹⁷ R. MONIER: *Manuel élémentaire de droit romain II* (Paris 1954⁵) 171. o., MOLNÁR I.: *Fejezetek a klasszikus kori locatio conductio köréből* (id.), 83. o., PÓKECZ KOVÁCS A.: *A locatio conductio tagolódásának problematikája a modern romanisztikában* (id.), 349. o.: „Így tehát a *colonia partiaria* esetében a *merces uti frui* szinallagma *frui et frui* szinallagmára módosul.”

¹⁸ Erről ld. H. ANKUM: *Remissio mercedis*, *RIDA* 19 (1972), 219–238. o., P. W. DE NEEVE: *Remissio mercedis*, *ZSS* 100 (1983), 296–339. o.

¹⁹ Egyedül a rosszabb terméshozam nem szolgálhatott azonban ennek alapjául. Csak olyan mérvű terméscsökkenés, illetve terméskiesés esetén kérhette ugyanis a *conductor*, amikor a *merces* szolgáltatása már megélhetését is veszélyeztette, a bérhátralékot azonban a későbbiekben, jó termés esetén ki kellett egyenlítenie. Ulp. D. 19, 2, 15, 4: *Papinianus libro quarto responsorum ait, si uno anno remissionem quis colono dederit ob sterilitatem, deinde sequentibus annis contigit uberitas, nihil obesse domino remissionem, sed integram pensionem etiam eius anni quo remisit exigendam...* Ld. még C. 4, 65, 18 ill. C. 4, 65, 19.

²⁰ Gai. D. 19, 2, 25, 2: *Si vicino aedificante obscurentur lumina cenaculi, teneri locatorem inquilino: certe quin liceat colono vel inquilino relinquere conductionem, nulla dubitatio est. De mercedibus quoque si cum eo agatur, reputationis ratio habenda est. Eadem intellegemus, si ostia fenestrasve nimium corruptas locator non restituat.* Vö. MOLNÁR I.: *Fejezetek a klasszikus kori locatio conductio köréből* (id.), 82. o.

volt, mégis e tekintetben is vonható párhuzam a két szerződés között. Az adásvételnél szintén megvolt ugyanis a lehetőség az utólagos ármérséklésre: a korábbiakban láttuk, hogy a *iudex* hivatalból, kivételesen mérsékelhette a vételárat – és így civiljogi úton beavatkozhatott egy reálisabb, az áru értékével arányosabb *pretium* elérése érdekében – ha például valaki jóhiszeműen egy olyan ingatlant vásárolt meg, amelyen haszonélvezete állt fenn,²¹ vagy ha egy közös tulajdonban álló dolgot az egyik tulajdonostárs anélkül vett meg, hogy tudott volna a tulajdonrészéről.²²

Szintén közös vonása a két szerződéstípusnak, hogy amint az *emptio venditió*nál nem kívánták meg az ár-érték ekvivalenciát,²³ úgy a *locatio conductio* esetén is szabad kezet kaptak a szerződő partnerek.

Paulus D. 19, 2, 22, 3 (*libro 34 ad edictum*):

Quemadmodum in emendo et vendendo naturaliter concessum est quod pluris sit minoris emere, quod minoris sit pluris vendere et ita invicem se circumscribere, ita in locationibus quoque et conductionibus iuris est.

Ahogy az adásvételnél megengedett volt a másik rászédése (*circumscriptio*),²⁴ úgy a bérleti díj megállapításánál is a kereslet-kínálat szempontjai döntöttek, függetlenül a *res locata* használati értékétől.

A két konszenzuális szerződésnek a pénzbeli ellenszolgáltatás szabad meghatározására vonatkozó közös szabályából egyúttal közös korlátok is következtek. A másik rászédése, becsapása a bérleti díj megállapításánál sem lehetett parttalan.²⁵ A kölcsönös ügyeskedések az adásvételhez hasonlóan a bérleti szerződésnél sem jelenthettek dolózus tevékenységet: a csalárdság, a másik megtévesztése, a kényszer, illetve a lényeges ténybeli tévedés a *merces* megállapítása során természetesen a bérleti szerződést is érvénytelenné tette. A legfőbb korlát, a közös értékmérő, amely mindkét *bonae fidei* kötelemnél határt szabott a kölcsönös ügyeskedéseknek, magától

²¹ Pomp. D. 18, 1, 16, 1 – Paul. eod. 17: *Nec tamen emptioni obstat si in ea re usus fructus dumtaxat ementis sit: officio tamen iudicis pretium minuetur.*

²² Pomp. D. 18, 1, 18 pr.: *Sed si communis ea res emptori cum alio sit, dici debet scisso pretio pro portione pro parte emptionem valere, pro parte non valere.*

²³ Így Pap. Iustus D. 18, 1, 71.

²⁴ Ld. Ulp. D. 4, 4, 16, 4.

²⁵ Th. MAYER-MALY: Privatautonomie und Vertragsethik im Digestenrecht, *IURA* 6 (1955), 130. o.

értetődően az objektív értelemben vett *bona fides* volt.²⁶ Akárcsak az adásvételnél, a „*circumscribere*” kifejezés a *locatio conductio* vonatkozásában is csak a *bona fides*szel összhangban értelmezhető.²⁷

A feleknek biztosított szerződési szabadság azonban a *locatio conductio*nál is azzal a kötelezettséggel járt, hogy minden egyes esetben meg kellett határozniuk a bérlő pénzben álló ellenszolgáltatását, annak hallgatólagos megállapítására az adásvételhez hasonlóan nem volt mód.²⁸

Gaius D. 19, 2, 2 pr. (*libro 2 rerum cottidianarum sive aureorum*):

...nam ut emptio et venditio ita contrahitur si de pretio convenerit, sic et locatio et conductio contrahi intellegitur, si de mercede convenerit...²⁹

Paulus állásfoglalása szerint tehát, amint az adásvétel létrejön, ha a felek a vételárra nézve megegyeznek, úgy a bérletet is akkor kell megkötöttnek tekinteni, ha a szerződő partnerek a bérösszegekről megállapodnak.

A pénzbeli ellenszolgáltatás meghatározása kapcsán vonható további párhuzam az *emptio venditio* és a *locatio conductio* között, hogy a *pretium* harmadik személy általi meghatározása mellett a klasszikusok között úgyszintén vitás volt a bérlet díj ily módon történő megállapításának az érvényessége. Justinianus az adásvételi szerződéshez³⁰ hasonlóan döntötte el a kérdést.³¹ A császári álláspont szerint ilyenkor a bérleti megállapodásnál is lényegében egy felfüggesztő feltételhez kötött szerződésről volt szó.³² Ha a harmadik személy megállapította a bérleti díjat, az ügylet

²⁶ M. KASER: *Das Römische Privatrecht I* (id.), 562. o.: „...die Juristen, denen mangels staatlicher Rechtssetzung die Bestimmung des Vertragsinhalts nach Maßgabe der *bona fides* freigegeben war...”

²⁷ A szerződés fogalmi elemeinek vizsgálatánál emeli ki a *bona fides* fontosságát MOLNÁR I.: *Fejezetek a klasszikus kori locatio conductio köréből* (id.), 30–31. o. is.

²⁸ Vö. L. AMIRANTE: *Ricerche in tema di locazione* (id.), 112. o.

²⁹ Ld. még I. 3, 24 pr. és Gai. 3, 142.

³⁰ Ld. I. 3, 23, 1 és C. 4, 38, 15.

³¹ I. 3, 24, 1: *Et quae supra diximus, si alieno arbitrio pretium permissum fuerit, eadem et de locatione et conductione dicta esse intellegamus, si alieno arbitrio merces permissa fuerit.*

³² Gai. D. 19, 2, 25 pr.: *Si merces promissa sit generaliter alieno arbitrio, locatio et conductio contrahi non videtur: sin autem quanti Titius aestimaverit, sub hac condicione stare locationem, ut, si quidem ipse qui nominatus est mercedem definerit, omnimodo secundum eius aestimationem et mercedem persolvi oporteat et conductionem ad effectum pervenire: sin autem ille vel noluerit vel non potuerit mercedem definire, tunc pro nihilo esse conductionem quasi nulla mercede statuta.*

perfektuálódott, ellenkező esetben – határozott *merces* hiányában – a *locatio conductio* érvénytelen.³³

Szintén az ellenszolgáltatás megállapítása kapcsán, de immár csak a *locatio conductio operis* és az *emptio venditio* vonatkozásában tehető párhuzam az össz-, illetve egységáron történő értékesítés, valamint az *opus* mint egységes egész átalánydíjért vagy meghatározott részletek szerinti átvétele között. Ahogy ugyanis súly, szám, mérték szerint meghatározott dolgok adásvétele (*res, quae pondere numero mensura constant*) végbemehetett összáron (*uno pretio*), valamint egységáron – tehát az áru lemérésére alkalmas mennyiség szerinti (hordónkénti, darabonkénti) *pretium* ellenében³⁴ –, úgy a vállalkozási szerződés esetén is történhetett a mű szolgáltatása átalánydíj fejében (*per aversione*), valamint meghatározott építési szakaszok átvétele utáni ismétlődő díjfizetésért (*in pedes mensurasve*).³⁵ A pénzbeli ellenszolgáltatás meghatározásának módja mindkét szerződésnél kihatott a veszélyátszállás időpontjára is. Az *emptio ad mensuram* kérdéskörének vizsgálata során fentebb már láttuk, hogy átalányáron történő értékesítés esetén az ügylet a megegyezéssel perfektuálódott, és ezzel átszállt a *periculum* a vevőre, ha viszont egységárban állapodtak meg a felek, a veszélyt a lemérésig, leszámolásig az eladó viselte, mert a *periculum*-átszállás időpontja kitolódott a *mensura* megtörténtéig.³⁶ Hasonlóképp a vállalkozási szerződésnél, ha a szerződő partnerek átalánydíjat határoztak meg, az *adprobatio*ra és a veszélyátszállásra csak a mű teljes elkészülte után került sor, míg meghatározott építési fázisonként történő átvétel esetén a *periculum* ennek megfelelően részletekben szállt át.³⁷

³³ MOLNÁR I.: *Fejezetek a klasszikus kori locatio conductio köréből* (id.), 25–26. o.: „Kérdés, hogy itt a szerződés érvénytelenségéről, vagy hatálytalanságáról van-e szó. A rendelkezésre álló forrásanyag biztos következtetés levonására nem elegendő... Úgy tűnik a gyakorlatias gondolkodású római jogászok előtt az ilyen jellegű esetek nem jelentettek problémát.”

³⁴ Gai. D. 18, 1, 35, 5

³⁵ E. JAKAB: *Aversione venire – Verkauf in ‚Bausch und Bogen‘?*, in: *Usus Antiquus Juris Romani, Antikes Recht in lebenspraktischer Anwendung*, hg. W. Ernst – E. Jakab (Berlin 2005), 97. o.: „Das Bauwerk kann nach Maß oder als einheitliches Ganzes geleistet werden. Im ersten Fall erfolgt die Abnahme (*adprobatio*) nach bestimmten Bauabschnitten, stückweise. Die Gegenleistung, der Werklohn ist jeweils nach Maß fällig. Im zweiten Fall wird erst nach der Fertigstellung des ganzen Werkes abgenommen und bezahlt.”

³⁶ Az árklauzula és az ügyleti feltétel, illetve a *perfecta emptio* tana valamint a *periculum*-átszállás összefüggéseiről ld. a III. fejezetben tett megállapításainkat.

³⁷ Flor. D. 19, 2, 36: *Opus quod aversione locatum est donec adprobetur, conductoris periculum est: quod vero ita conductum sit, ut in pedes mensurasve praestetur, eatenus conductoris periculo est, quatenus admensum non sit: et in utraque causa nociturum locatori, si per eum steterit, quo minus opus*

3. A pénzbeli ellenszolgáltatás a *locatio conductio rei, operis, operarum* és az *emptio venditio* határterületein

3. 1. *Locatio conductio rei-emptio venditio*

Tekintettel arra, hogy az alábbiakban elemzésre kerülő, az adásvétel és a dologbérlet határeseit tárgyaló forrásainkból nemcsak a pénzbeli ellenszolgáltatás meghatározási módjának a két ügylet elkülönítésében játszott szerepe rajzolódik ki világosan, hanem jól szemléltetik az ármegállapításnak a veszélyátszállásra gyakorolt hatását is,³⁸ elsőként a *locatio conductio rei* és az *emptio venditio* érintkezési pontjainak egyes tényállásait célszerű górcső alá venni.

Ulpianus D. 19, 5, 20, 1 (*libro 32 ad edictum*):

Item apud Melam quaeritur, si mulas tibi dedero ut experiaris et, si placuissent, emeris, si displicuissent, ut in dies singulos aliquid praestares, deinde mulae a grassatoribus fuerint ablatae intra dies experimenti, quid esset praestandum, utrum pretium et merces an merces tantum. Et ait Mela interesse, utrum emptio iam erat contracta an futura, ut, si facta, pretium petatur, si futura, merces petatur...

Ulpianus példájában öszvéreket adtak át kipróbálásra azzal, hogy amennyiben azok elnyerik a másik fél tetszését, megveszi, ha viszont nem, akkor minden napért meghatározott összeget fizet. Az állatokat azonban a próbaidő alatt útonállók ellopták, így kérdéssé vált, hogy mit is kell megfizetni: a vételárat és a bérleti díjat együtt, vagy csak a bérleti díjat. Mela szerint az elhatárolásban a döntő mozzanat az, hogy az adásvételt már megkötötték-e, vagy pedig csak a jövőben akarták megkötni. Ha létrejött a kontraktus, a *pretiumot*, ha még nem, akkor pedig a bérleti díjat lehet követelni.

adprobetur vel admetiatur. Si tamen vi maiore opus prius interciderit quam adprobaretur, locatoris periculo est, nisi si aliud actum sit: non enim amplius praestari locatori oporteat, quam quod sua cura atque opera consecutus esset.

³⁸ Vö. JUSZTINGER J.: Ármeghatározás a római adásvételnél, *PhDT* 7 (2008), 139-145. o.

KNÜTEL – az adásvételi és a bérleti szerződés kapcsolódási pontjait elemezve – a fenti példát az ún. „alternatív kombináció” esetkörébe sorolja. A szerző álláspontja alapján a két szerződés érintkezése vagylagos: a felek között vagy adásvétel, vagy bérleti megállapodás jött létre önálló szerződésként.³⁹ E tézis szerint az ulpianusi példa elkülönítendő tehát azoktól az esetektől, amikor a bérleti megállapodás pusztán az adásvételhez kapcsolódó mellékkikötés (*pactum adiectum*),⁴⁰ valamint az ún. „kumulatív kombináció” példáitól, amikor is a vevő a vételár teljes kiegyenlítéséig bérbe veszi a dolgot, tehát két önálló, párhuzamos teljesítési kötelezettséget – vételár, illetve bérleti díj szolgáltatását – megalapozó szerződésről van szó.⁴¹

Álláspontunk szerint a tényállás a következő variációkat foglalja magába. Mindenekelőtt az alapkérdés az, hogy a felek között létrejött-e az adásvétel, vagy csak a jövőben akarták az ügyletet megkötni.

Az első esetben a szerződő partnerek közt létrejött megállapodás nem más, mint próbára való vétel, azaz egy *pactum displicentiae* járulékos mellékmegállapodása mellett megkötött adásvétel.⁴² Mivel ez esetben a kikötés – *si displicuissent* („ha nem tetszenek”) – felbontó feltételnek (*condicio resolutive*) minősül, a vétel a megállapodással perfektuálódott, a veszély átszállt a vevőre, így az viseli az áru (az öszvérek) *vis maior* (útonállók támadása) következtében történő pusztulásának, elvesztésének a kockázatát.

Ha viszont csak a jövőben akarták megkötni az adásvételt – mivel a forrás az ügyletkötésről egyéb adatokkal nem szolgál –, szintén két eset lehetséges.

Amennyiben a felek nem állapodtak meg a szerződés lényeges elemeiben, tehát az öszvérek ellenértékét nem rögzítették, az adásvétel létre sem jött: *sine pretio nulla venditio est*.⁴³ A próbaidő ilyenkor – az ún. *inspiciendum dare* esetkörében⁴⁴ – az

³⁹ R. KNÜTEL: Kauf und Pacht bei Abzahlungsgeschäften im römischen Recht, in: *Studien im römischen Recht. Max Kaser zum 65. Geburtstag gewidmet von seinen Hamburger Schülern*, hg. D. Medicus – H. H. Seiler (Berlin 1973) 33–34. o.

⁴⁰ Ld. Jav. D. 18, 1, 79; Paul. D. 19, 1, 21, 4 és Herm. D. 18, 1, 75. Ezekben az esetekben a bérleti megállapodás tehát nem önálló, így mellékkikötésként az uralkodó szabiniánus nézet szerint az adásvételi keresetekkel peresíthető.

⁴¹ Ld. D. 19, 2, 20, 2 és D. 19, 2, 21.

⁴² A *pactum displicentiae* mellékegyezményével kötött adásvételhez áttekintően ld. F. PETERS: *Die Rücktrittsvorbehalte des römischen Kaufrechts* (Köln – Wien 1973), 300 o. K.-H. MISERA: Der Kauf auf Probe, ANRW II 14 (1982) 524–582. o. A kérdéskörhöz a legújabb hazai irodalomból ld. PÓKECZ KOVÁCS A.: Az elállási jog gyakorlása próbára vételnél (D. 19, 5, 20 pr. Ulp.), in: *Római jog és a magánjog fejlődése Európában. Tanulmányok Molnár Imre 75. születésnapjára*, szerk. Jakab É. (Szeged 2011), 141-156. o.

⁴³ Ld. Ulp. D. 18, 1, 2, 1.

áru kipróbálása, továbbá szemrevételezése mellett ugyanis épp a vételár reális megállapításához nyújt segítséget a vevőnek. Az öszvérek átadása – amint azt MISERA⁴⁵ és WACKE⁴⁶ is kiemeli – tehát *ad pretium explorandum* történik. Ez esetben – függetlenül attól, hogy kinek az érdekében történt az átadás⁴⁷ – a veszélyt a tulajdonos viseli. Természetesen ilyenkor a vételár esetleges megfizetésének kérdése már csak azért sem merül fel, mert a felek még meg sem állapodtak benne.⁴⁸

A másik lehetőség az, amikor a szerződő partnerek már kialakították a vételárat, de a kontraktus ennek ellenére sem jutott a végső perfektuálódás fázisába, mert azt feltételhez kötötték. A „*si placuissent*” („ha megtetszenek”) kitétel ugyanis értelmezhető felfüggesztő feltételként (*condicio suspensiva*) is, melynek függése alatt nem beszélhetünk *emptio perfectá*ról, így a veszélyt az eladó viseli. THOMAS⁴⁹ és MISERA⁵⁰ álláspontja alapján ebben az esetben is próbára való vételről – annak kivételes, felfüggesztő feltételes alakzatáról – van szó. PENNITZ szerint azonban egyfajta *pactum*ról, egy *do ut facias* jellegű „gemischter Vertrag”-ról, azaz vegyes szerződésről beszélhetünk, ahol az ügylet tárgyának elvesztése miatt csak a bérleti elemek érvényesülnek, tehát kizárólag a bérleti díj követelhető.⁵¹ E nézet ellentmondásosságára – nevezetesen arra, hogy a bérleti elemek túlsúlya ellenére miért *actio praescriptis verbis*t biztosít a jogász a feleknek a *merces* követelésére szokásosan alkalmazott *actio locati* helyett – legújabban PÓKECZ KOVÁCS mutat rá.⁵²

Túllépve a forráspélda második esetkörének eltérő jogirodalmi minősítésén, megállapítható, hogy amennyiben a felek megkötötték a szerződést, tehát megállapodtak a *pretiumban*, és a vétel mint kötelmi jogviszony hiánytalanul

⁴⁴ Vö. Ulp. D. 13, 6, 10, 1 és Ulp. D. 19, 5, 17, 4.

⁴⁵ K.-H. MISERA: Der Kauf auf Probe (id.), 529. o.: „Ziel des *inspiciendum dare* konnte außer der Besichtigung und Prüfung aber auch, wie uns die Quellen berichten, das explorare pretium sein.”

⁴⁶ A. WACKE: Ein Siegespreis auf fremden Pferden, ZSS 119 (2002), 360–361⁸. o.: „Soll der Käufer durch die Erprobung erst ermitteln, wieviel ihm die Sache wert ist (also bei Hingabe *ad pretium explorandum*), liegt noch kein bedingter Kauf vor.”

⁴⁷ Ez a kérdés azonban a felek kárfelelősségének meghatározása szempontjából jelentős. V. ö. M. KASER: *Das Römische Privatrecht I* (id.) 508. o., K.-H. MISERA: Der Kauf auf Probe (id.), 527–528. o.

⁴⁸ V. ö. F. PETERS: *Die Rücktrittsvorbehalte des römischen Kaufrechts* (id.), 109. o., W. FLUME: Die Aufhebungsabreden beim Kauf – Lex commissoria, in diem addictio und sogenanntes pactum displicentiae – und die Bedingung nach der Lehre der römischen Klassiker, in: *Festschrift für Max Kaser zum 70. Geburtstag*, hg. D. Medicus – H. H. Seiler (München 1976) 325. o.

⁴⁹ Ld. J. A. C. THOMAS: Fictitious Satisfaction and Conditional Sales in Roman Law, *IJ* 1 (1966), 119. o.

⁵⁰ Ld. K.-H. MISERA: Der Kauf auf Probe (id.), 545. o.

⁵¹ Vö. M. PENNITZ: *Das periculum rei venditae. Ein Beitrag zum „aktionenrechtlichen Denken” im römischen Privatrecht* (Wien – Köln – Weimar 2000), 262. o.

⁵² Ld. PÓKECZ KOVÁCS A.: Az elállási jog gyakorlása próbára vételnél (id.), 147. o.

megvalósult, meg kell fizetni a vételárat. Ha viszont csak a jövőben akarták megkötni, *pretium* helyett bérleti díjat kell fizetni. Vagy azért, mert még nem alkudták ki a vételárat, vagy, mert – megállapították ugyan az ellenértéket, de – az adásvételi ügylet perfektuálódását feltételhez kötötték, amely nem következett be.

Az útonállók támadása tehát – eltekintve most attól az esettől, amikor az öszvérek átadása a vételár megállapítása nélkül történt – mindkét változatnál megghiúsítja a – felbontó vagy felfüggesztő – feltétel bekövetkezését. Míg azonban az első esetben a veszélyt a már perfekt adásvételből következően a vevő viseli, a másodikban nem, hiszen a feltétel függése alatt történt az annak bekövetkeztét megakadályozó esemény, ami egyben át is fordította az ügyletet *locatio conducti*óvá. Az eladó/bérbeadó a bérkockázat elvének megfelelően természetesen ilyenkor csak a *vis maior*nak minősülő rablótámadást megelőző napokért követelhet *mercest*, hiszen a *periculum* rá hárul.

Véleményünk szerint tehát az *ulpianusi* példában a felek adásvételre irányuló és így a vételárra is kiterjedő konszenzusának fennállása vagy fenn nem állása dönt az ügylet jogi karakteréről, ezzel együtt pedig a megfelelő pénzbeli ellenszolgáltatásról.

Hasonlóképp az adásvétel és a dologbérlet elhatárolásának kérdésével találkozunk a viadalra átadott gladiátorok⁵³ nevezetes, az irodalomban sokat vitatott esete kapcsán.

Gaius 3, 146:

Item si gladiatores ea lege tibi tradiderim, ut in singulos, qui integri exierint, pro sudore denarii XX mihi darentur, in eos vero singulos, qui occisi aut debilitati fuerint, denarii mille, quaeritur, utrum emptio et venditio an locatio et conductio contrahatur. Et magis placuit, eorum, qui integri exierint, locationem et conductionem contractam videri, at eorum, qui, occisi aut debilitati sunt, emptionem et venditionem esse; idque ex accidentibus apparet tamquam sub condicione facta cuiusque venditione an locatione. Iam enim non dubitatur, quin sub condicione res venire aut locari possint.

⁵³ Magától értetődően dologbérlet vagy adásvétel tárgya a gladiátor csak akkor lehetett, ha rabszolga volt. Vö.: A. GUARINO: I <gladiatores> e I' <auctoramentum>, *Labeo* 29 (1983), 19–20. o., M. KASER: *Das Römische Privatrecht I* (id.), 565²⁴. o.

A jogtudós által feltett kérdés a következő: vajon adásvétel vagy bérlet jön létre, ha gladiátorokat adnak át azzal a feltétellel, hogy minden egyes, a küzdelemből sértetlenül visszatérő után 20, a sebesültért vagy meghaltért pedig 1000 dénár jár az átadónak? Gaius álláspontja szerint az épségben visszatérők tekintetében bérlet, az elesettek és a sebesültek vonatkozásában pedig adásvétel köttetett, hiszen mindegyik gladiátorra nézve mintegy feltételes ügyletet kötöttek a felek.⁵⁴

A forráshelyet tárgyaló gazdag szakirodalomból⁵⁵ témánk szempontjából kiemelendő, hogy a gaiusi példában szereplő ügyletet sajátos, az adásvételi és a bérleti elemeket kombináló jellegénél fogva, egyes szerzők – így GATTI⁵⁶ és GUARINO⁵⁷ – a modern atipikus kontraktusok közé sorolandó lízingszerződéssel hozzák összefüggésbe.

KNÜTEL ezt a példát is a két szerződés ún. „alternatív kombinációja” esetkörébe sorolja,⁵⁸ amelynél a felek között vagylagosan *emptio venditio*, illetve *locatio conductio rei* jött létre.

Kétségtelenül megállapítható, hogy az eset nagyon hasonló a fent elemzett ulpianusi tényállás felfüggesztő feltételes változatához, amikor az öszvéreket még azelőtt lopták el az útonállók, hogy az adásvétel perfektuálódott volna. Ahogy ott a rablótámadás átfordítja az ügyletet *locatio conductio*-vá, itt a sebesülés és a gladiátor halála az az esemény, amely nyomán a bérleti szerződés adásvétellé alakul.⁵⁹ Lényeges különbség azonban véleményünk szerint, hogy míg az előbbi példában a támadás egyben meg is hiúsítja az adásvétel felfüggesztő feltételének – „*si placuissent*” (ha megtetszenek) – a bekövetkezését, hiszen a vevő nem nyilatkozhatott, elnyerték-e tetszését az állatok, addig a gaiusi forrásban maga a sebesülés, valamint a halál az

⁵⁴ Vö. W. FLUME: Der bedingte Rechtsakt, *ZSS* 92 (1975), 123–124. o., A. WACKE: Incidenti nello sport e nel gioco in diritto romano e moderno, *Index* 19 (1991), 372–373. o.

⁵⁵ A vonatkozó irodalmi álláspontokról áttekintően ld. GEDEON M.: A gladiátorok beszerzésével kapcsolatos jogügyletek az antik Rómában, in: *PUM* 20/1 (2002), 75-81. o., Úó: *Az antik Róma „sportjoga”* (Miskolc 2005), 119-122. o.

⁵⁶ Ld. G. GATTI: Il „pactum displicentiae” nella vendita a prova e il contratto di „leasing” nel diritto romano, in: *Studi in onore di Arnaldo Biscardi V* (Milano 1984), 289–297. o. A szerző egyébiránt az Ulp. D. 19, 5, 20, 1-ben tárgyalt példát is összefüggésbe hozza a lízingszerződéssel, közelebbről az ún. operatív lízingsgel.

⁵⁷ Ld. GUARINO: Il leasing dei gladiatori, *Index* 13 (1985), 461–465. o.

⁵⁸ R. KNÜTEL: Kauf und Pacht bei Abzahlungsgeschäften im römischen Recht (id.), 34. o.: „...wenn die Parteien zwar gebunden sein wollen, aber nur kauf- oder mietrechtlich.”

⁵⁹ Vö. MOLNÁR I.: *Fejezetek a klasszikus kori locatio conductio köréből* (id.), 46. o.

ügyleti feltétel:⁶⁰ *condicio resolutive* a bérleti szerződés,⁶¹ illetve – más megközelítésben⁶² – *condicio suspensiva* az adásvétel vonatkozásában. Nem egy egységes szerződés kétféle lehetséges variációjáról van tehát szó, hanem két önálló szerződés hipotetikus egymás mellett állásáról, amelyek közül az egyik fennállása a másikat kizárja.⁶³

A pénzbeli ellenszolgáltatás oldaláról ez azt jelenti, hogy a lízingszerződéssel ellentétben, ahol az ügylet atipikus jellegéből következően a lízingdíj maga is kettős természetű jogintézmény – egyrészt a lízingtárgy használatáért fizetett összeg, egyfajta használati díj, másrészt, a lízing vételi jogot biztosító ügyleti karakteréből adódóan, a lízingtárgy ellenértékét is képviseli⁶⁴ –, a *gaiusi* példában adott rabszolga vonatkozásában vagy bérleti díj, vagy vételár szolgáltatása történik. Véleményünk szerint így teljesen idegen a forrástól az a KRÜCKMANN⁶⁵ nyomán több szerző – így BÜRGE⁶⁶ vagy az újabb hazai irodalomban GEDEON⁶⁷ – által képviselt megközelítés, miszerint a sebesült vagy meghalt gladiátorokért valójában nem is vételarat, hanem egyfajta előre meghatározott biztosítási összeget fizettek. GEDEON e tézist alátámasztandó, korábban már PARICIO SERRANO⁶⁸ részéről is megfogalmazott magyarázatának – miszerint a felek között mindegyik gladiátor vonatkozásában csupán egy ügylet, mégpedig egy átalány-kártérítés fizetésére kötelező mellékegyezményvel⁶⁹

⁶⁰ S. SOLAZZI: Saggi di critica romanistica III. Un tipo nuovo di condicio in Gai. 3, 146, *BIDR* 49/50 (1948) 350–351. o. is „un tipo nuovo di condicio”-ról beszél a forráshely kapcsán.

⁶¹ Vö. A feltétel visszaható hatályának kérdéséről a konkrét eset kapcsán ld. A. CALONGE: En torno al problema de la retroactividad de la condición en el derecho clásico, in: *Studi in onore di Edoardo Volterra III* (Milano 1971), 143-172. o.

⁶² Vö. E. SECKEL – E. LEVY: Die Gefahrtragung beim Kauf im klassischen römischen Recht, *ZSS* 47 (1927), 167. o. és Fr. HAYMANN: Zur Klassizität des periculum emptoris, *ZSS* 48 (1928), 335. o.

⁶³ Vö. Th. MAYER-MALY: *Locatio conductio. Eine Untersuchung zum klassischen römischen Recht* (id.), 73. o.

⁶⁴ Áttekintően ld. K. FEINEN: *Das Leasinggeschäft* (Frankfurt 1990), 153 o., M. MARTINEK: *Moderne Vertragstypen I: Leasing und Factoring* (München 1991), 327 o., F. WESTPHALEN: *Der Leasingvertrag* (Köln 1992), 659 o.

⁶⁵ P. KRÜCKMANN: Periculum emptoris (id.), 62. p.: „In Wahrheit handelt es sich um eine rechtsgeschäftliche Versicherungshaftung: für die Gesunden wird Miete gezahlt, für die Verletzten die Versicherungssumme...Dies paßt besser zusammen, als die sonderbare Vorstellung, daß der Spielgeber die toten Leichname gekauft haben sollte.”

⁶⁶ Ld. A. BÜRGE: Der Witz im antiken Seefrachtvertrag, *Index* 22 (1994), 397. o.

⁶⁷ Ld. GEDEON M.: A gladiátor-kereskedelem állami korlátozása a római provinciái városokban, *JT* 9 (2008), 182. o.

⁶⁸ Vö. J. PARICIO SERRANO: Una observación sobre Gai. 3, 146, in: *Estudios en homenaje al profesor Juan Iglesias II*, coord. J. R. Esteve (Madrid 1988), 991-994. o.

⁶⁹ Ld. GEDEON M.: *Az antik Róma „sportjoga”* (id.), 123. o.: „Az átalány kártérítést támasztja alá az is, hogy ugyanannyit kellett fizetni a sebesülés és a gladiátor elvesztése esetén, pedig valószínű, hogy a gyógyítási költségek jóval kisebbek voltak, mint egy jó bajvívó értéke.”

kiegészített bérleti szerződés kötött volt – a gaiusi szövegben semmi nyomát nem találjuk. Jóllehet a jurisperitus által használt „*magis placuit*” kitétel jelzi, hogy a kérdés megítélése nem volt egyértelmű a római jogtudósok között, de ő maga egyértelműen azt az álláspontot fogadja el, mely a megölt vagy sebesült rabszolgák vonatkozásában adásvételnek, a viadalt épen túlélőket illetően pedig bérletnek minősíti az ügyletet. Ekképpen a szolgáltatandó pénzösszeg is szükségszerűen csak vételár vagy pedig bérleti díj lehet.

3. 2. *Locatio conductio operis-emptio venditio*

Forrásainkban – és így az irodalomban is – az adásvételtől való elhatárolás kérdése az egyes bérleti alakzatok közül leggyakrabban a *locatio conductio operis* vonatkozásában merül fel, a következőkben ezért az adásvétel és a vállalkozási szerződés, vagy más néven műbérlet határeseteit tekintjük át.⁷⁰

Már a klasszikus jogtudósok között is vitás volt ugyanis az ügylet – ekképpen az ellenszolgáltatás – minősítésének a kérdése, attól függően, hogy a vállalkozó (*conductor*) saját vagy hozott anyagból készíti el az *opust*.

Gaius 3, 147:⁷¹

*Item quaeritur, si cum aurifice mihi convenerit, ut is ex auro suo certi ponderis certaeque formae anulos mihi faceret, et acciperet verbi gratia denarios CC, utrum emptio et venditio an locatio et conductio contrahatur. Cassius ait materiae quidem emptionem venditionemque contrahi operarum autem locationem et conductionem. Sed plerisque placuit emptionem et venditionem contrahi. Atqui si meum aurum ei dedero, mercede pro opera constituta, convenit locationem conductionem contrahi.*⁷²

⁷⁰ Megjegyzendő továbbá, hogy C. ALZON: Réflexion sur l'histoire de la locatio-conductio, *RHD* 41 (1963), 570-571. o. a két szerződés közti nagyfokú hasonlóságból kiindulva a *locatio conductio operis* eredetét éppen az adásvételben, közelebbről a jövőbeni dolog vételében (*emptio rei futurae*) találja meg.

⁷¹ A forráshelyhez a legújabb irodalomból ld. S. LONGO: La «conventio cum aurifice» di Gai 3. 147., *Index* 38 (2010), 291-336. o.

⁷² Hasonlóképp: D. 19, 2, 2, 1 és I. 3, 24, 4.

A Gaius által felvetett példa szerint, ha egy aranyművessel megállapodtam, hogy ő a saját aranyából meghatározott súlyú és formájú gyűrűket készít nekem, és ezért mondjuk kétszáz dénárt kap, kérdéses volt, vajon adásvételt vagy bérletet kötöttünk-e. A jogtudós saját álláspontját ugyan nem ismerteti, de a *communis opinio*ról, illetve Cassius sajátos nézetéről tájékoztat.

A többségi álláspont alapján a fent említett körülmény – saját vagy hozott anyagból készül-e az *opus* – önmagában meghatározza azt, hogy mikor kerül sor bérletre – így *merces* szolgáltatására – és mikor adásvételre, azaz *pretium* fizetésére. Ha ugyanis egy *res futurát* készítője saját anyagból állít elő, akkor a klasszikus jurisperitusok többségének véleménye szerint adásvétel történik. Az eladó egy olyan jövőbeli dolgot szolgáltat *pretium* ellenében, amelynek létesülése az ő tevékenységének az eredménye (*emptio rei futurae*).

Ettől eltérő véleményt képviselt Cassius, aki úgy vélte, hogy ebben az esetben két egymásra tekintettel megvalósított ügyletről beszélhetünk. Az anyag vonatkozásában adásvétel, a munkát illetően pedig bérlet történik. A cassiusi – alább részletesen elemzett – tézis kapcsán THOMAS éppen ezért egyfajta „zusammengesetzte *pretium*”-ról, azaz „összetett árról” beszél.⁷³

Más a helyzet azonban, ha a vállalkozó az *opust* hozott anyagból állítja elő: ekkor a műért „cserébe” nem *pretiumot*, hanem *mercest* kap, mivel az előbb említett körülmény miatt az ügylet jogi minősítése is megváltozik; hozott anyag esetén ugyanis már *locatio conductio operis*ről beszélünk.⁷⁴

A kérdés jobb megértése, az ellentétes jogtudósi álláspontok közti eligazodás és nem utolsósorban valamiféle általános szabály megállapítása céljából talán nem érdektelen megvizsgálni az ügylet dologi jogi vonatkozásait sem. Hiszen a gaiusi forrásban az aranygyűrű előállításánál az *opus* megvalósításának módja éppen a feldolgozás (*specificatio*), mely következményeként előálló *nova species* tulajdonjoga az előzőnél nem kisebb vitát eredményezett a klasszikus kori jogtudós iskolák között.⁷⁵

⁷³ J. A. C. THOMAS: *Locatio conductio emptio venditio und specificatio*, ZSS 81 (1964), 115. o.: „Die vereinbarte Geldsumme ist zugleich *pretium* und *merces*.”

⁷⁴ M. J. SCHERMAIER: *Materia, Beiträge zur Frage der Naturphilosophie im klassischen römischen Recht* (Köln – Weimar – Wien 1992) 240. o.

⁷⁵ A kérdésről bővebben ld. O. BEHREND: *Die Spezifikationslehre, ihre Gegner und die media sententia in der Geschichte der Römischen Jurisprudenz*, ZSS 112 (1995), 195–238. o. és a legújabb irodalomban T. G. LEESEN: *Gaius Meets Cicero. Law and Rhetoric in the School Controversies* (Leiden 2010), 71-91. o.

A szabiniánus nézet szerint az új dolog tulajdonjoga az anyag tulajdonosáé, míg a prokuliánusok a jóhiszemű feldolgozónak, mint első okkupálónak juttatták azt *res nullius*ként.⁷⁶

Egy harmadik, közvetítő nézet a szerint differenciált, hogy az új dolog visszaállítható-e eredeti formájába⁷⁷ – ekkor az anyag tulajdonosáé a *nova species* tulajdonjoga – vagy sem – ebben az esetben a feldolgozót illeti a tulajdonjog.⁷⁸

E szabályokat összevetve a fenti példával megállapítható, hogy a *specificatió*ra vonatkozó szabiniánus – így Cassius által is képviselt – álláspont elfogadása esetén különösebb kérdést fel sem vet a tényállás. Ha az aranyműves saját anyagát dolgozza fel, ő lesz a *nova species* tulajdonosa is, így természetes, hogy az adásvétel útján, vételár ellenében kerül a másik fél tulajdonába. Ha viszont a *locator operis* szolgáltatja az alapanyagot, az abból előállított gyűrű tulajdonjoga is őt illeti, tehát a mester tevékenysége csakis vállalkozási szerződés keretében folyhat. A prokuliánus álláspont – mely szerint a jóhiszemű feldolgozóé a *nova species* tulajdonjoga – a képviselő útján történő *specificatio* elfogadásával szintén összeegyeztethető a *communis opinio*val. Ha saját anyaggal dolgozik az aranyműves, feldolgozó-tulajdonosként természetesen adásvétel útján adja a gyűrűt a vevőnek. Ha azonban a megrendelő szolgáltatja az alapanyagot, a vállalkozó az ő képviselőjeként specifikál, tehát a *locator operis* mint feldolgozó tulajdonába kerül az aranygyűrű: így az ügylet kizárólag vállalkozási szerződés keretei között, *merces* ellenében történhet.⁷⁹

⁷⁶ Az iskolavitáról tudósít Gai. 2, 79: *Proinde si ex uvis <aut olivis aut spicis> meis vinum aut oleum aut frumentum feceris, quaeritur utrum meum sit id vinum aut oleum aut frumentum an tuum. Item si ex auro aut argento meo vas aliquod feceris vel ex tabulis meis navem aut armarium aut subsellium fabricaveris, item si ex lana mea vestimentum feceris vel si ex vino et melle meo mulsum feceris sive ex medicamentis meis emplastrum vel collyrium feceris, <quaeritur, utrum tuum sit id quod ex meo effeceris,> an meum. Quidam materiam et substantiam spectandam esse putant, id est ut cuius materia sit, illius et res, quae facta sit, videatur esse; idque maxime placuit Sabino et Cassio. Alii vero eius rem esse putant, qui fecerit; idque maxime diversae scholae auctoribus visum est...*

⁷⁷ Ld. Gai. D. 41, 1, 7, 7: *Est tamen etiam media sententia recte existimantium, si species ad materiam reverti possit, verius esse, quod et Sabinus et Cassius senserunt, si non possit reverti, verius esse, quod Nervae et Proculo placuit.*

⁷⁸ Justinianus ezt a *media sententiát* fogadta el azzal a módosítással, hogy amennyiben a feldolgozó saját anyagot is felhasznált, akkor mindenképpen őt illeti a *nova species* tulajdonjoga. Vö. I. 2, 1, 25.

⁷⁹ A *specificatió*val járó vállalkozási tevékenységek gazdaság- és technikatörténeti háttéréről a legújabb hazai irodalomból ld. PÓKECZ KOVÁCS A.: A vállalkozási szerződések gazdaság- és technikatörténeti háttére az ókori Rómában, in: *A tudomány és az oktatás vonzásában. Tanulmánykötet Tóth Tibor professzor emlékére*, szerk.: Kaposi Z. – Lendvai T. – Oroszi S. (Pécs 2012), 358-360. o.

Ekképp már érthetőbb Cassius – a többségi állásponttól eltérő – nézete⁸⁰ is. A jogtudós saját anyag felhasználása esetén az általa képviselt szabinianus iskola feldolgozásra vonatkozó tanának megfelelően dönt, tehát az anyag – az arany és az abból készült gyűrű – tekintetében adásvételként minősít, ugyanakkor nem hagyja figyelmen kívül a vállalkozó által elvégzett munkát sem, amikor e vonatkozásban bérletről szól.⁸¹ A *cassiusi* döntés hátterében mindenekelőtt eljárásjogi megfontolások állhattak.⁸² Ha ugyanis az elkészült *opus* adásvétel útján kerül a megrendelő tulajdonába, akkor – mint *merxért* – kellekhiba esetére a mester szavatolni köteles, a megrendelő pedig ez irányú igényét vevőként *actio empti*vel érvényesítheti. Azáltal pedig, hogy a mű elkészítése során végzett munka tekintetében bérletről szól, lehetővé válik az ebből eredő rejtett hibáért az *actio locatival* történő perlés.

Megjegyzendő továbbá, hogy az elemzett forráshelyben Gaius érdekes módon az *operarum* kifejezést használja (*operarum autem locationem et conductionem*) az *operae*, *opus* helyett a *locatio conductio* tárgyaként. Ebből az is következhetne, hogy Cassius esetlegesen munkaszerződés és adásvétel elhatárolásáról beszél. Ha azonban összevetjük ezt a szöveget a justinianusi *Institutiók*ban szereplő példával – amely szinte szó szerint megismétli a gaiusi forrást, de *operarum* helyett már *operae*t említ,⁸³ amint arra ARANGIO-RUIZ⁸⁴ és THOMAS⁸⁵ is rámutat – kétségtelen, hogy Gaiusnál is vállalkozás és adásvétel elhatárolásáról van szó.⁸⁶

⁸⁰ THOMAS *Cassius* álláspontjának előképeként egy pomponiusi (D. 34, 2, 34 pr.) és egy alfenusi (D. 19, 2, 31) forráshelyet idézve köztársaság-korabeli elődöket (Quintus Mucius és Servius Sulpicius tanítványaként Alfenust) jelöl meg. J. A. C. THOMAS: *Locatio conductio emptio venditio und specificatio* (id.), 117. o.: „Wenn ich nicht irre, läßt sich ein Hintergrund für seine Ansicht bei den republikanischen Autoritäten finden.”

⁸¹ Th. MAYER-MALY: *Locatio conductio. Eine Untersuchung zum klassischen römischen Recht* (id.), 77. o.: „Die ratio der Ansicht des Cassius ist evident: Zweierlei wird geleistet – Ware und Arbeit. Daher liegen die bei entgeltlicher Erbringung beider Leistungen typischen Kontrakte vor.” MOLNÁR I.: *Fejezetek a klasszikus kori locatio conductio köréből* (id.), 44. o.: „Nem lehet vitás, hogy a felmerült forráspéldában az adásvétel és a bérlet is benne van. Cassius éles logikával mutat rá a két szerződésre.”

⁸² Vö. PÓKECZ KOVÁCS A.: *Locatio conductio operis*, PhD-értekezés (Pécs 2006) 205. o.

⁸³ I. 3, 24, 4: *Item quaeritur, si cum aurifice Titio convenerit, ut is ex auro suo certi ponderis certaeque formae anulos ei faceret et acciperet verbi gratia aureos decem, utrum emptio et venditio an locatio et conductio contrahi videatur? Cassius ait materiae quidem emptionem venditionemque contrahi, opere autem locationem et conductionem. Sed placuit tantum emptionem et venditionem contrahi. Quodsi suum aurum Titius dederit mercede pro opera constituta, dubium non est, quin locatio et conductio sit.* Látható, hogy Justinianus a *cassiusi* nézettel szemben a többségi álláspont – az adásvétel – mellett dönt. Vö. W. ERNST: *Gattungskauf und Lieferungskauf im römischen Recht*, ZSS 114 (1997), 330. o.

⁸⁴ V. ARANGIO-RUIZ: *La compravendita in diritto romano I* (Napoli 1956²), 125. o.

⁸⁵ J. A. C. THOMAS: *Locatio conductio emptio venditio und specificatio* (id.), 114. o.: „Ich glaube daher, daß Gai. 3. 147 in der Tat operae statt operarum lauten sollte.”

⁸⁶ Áttekintően ld. S. LONGO: *La «conventio cum aurifice» di Gai 3. 147.* (id.), 335-336. o.

Természetesen ingatlanok vonatkozásában is felmerülhet az ügylet és ennek nyomán a teljesítendő pénzbeli ellenszolgáltatás minősítésének kérdése. Ha ugyanis valaki a saját földjének gyümölcsseit, a saját bányájából kitermelt követ, tőzeget, szenet stb. adja el – ugyan a felsorolt dolgok szintén saját tevékenysége, munkája által létesülnek –, mégsem *locatio*, hanem adásvétel történik. Így Iavolenus a cserepeknek a saját agyagbányából meghatározott árért való szállítását szintén adásvételnek tekinti.

Iavolenus D. 18, 1, 65 (*libro 11 epistularum*):

*Convenit mihi tecum, ut certum numerum tegularum mihi dares certo pretio quod ut faceres: utrum emptio sit an locatio? Respondit, si ex meo fundo tegulas tibi factas ut darem convenit, emptionem puto esse, non conductionem: totiens enim conductio alicuius rei est, quotiens materia, in qua aliquid praestatur, in eodem statu eiusdem manet: quotiens vero et immutatur et alienatur, emptio magis quam locatio intellegi debet.*⁸⁷

A Iavolenusi példában is ugyanaz – a saját anyagból való előállítás ténye – az ügylet minősítésének alapja, mint a fent elemzett aranygyűrű-előállításnál: a mester (ott az aranyműves, itt a cserépegető) saját anyag felhasználásával (ott arany megmunkálásával, itt agyag kiégetésével) készíti el a terméket (ott a gyűrűt, itt a cserepeket), és azt meghatározott pénzösszeg fejében adja át a másik félnek. Habár az alapanyag értéke – ahogy azt MOLNÁR⁸⁸ és PÓKECZ KOVÁCS⁸⁹ is hangsúlyozza – ez utóbbi példában jóval kisebb, mint a gyűrűkészítésnél, tehát a munka dominál az alapanyag értékével szemben, a Szabiniánus jogtudós mégis adásvételként minősít.

Alaposabban megvizsgálva az esetet, megállapítható, hogy a cserépegető mestert kettős kötelezettség terheli: egy *facere* – a cserepek előállítása és leszállítása – , valamint egy *dare* – az elkészült *opus* tulajdonjogának átruházása a megrendelőre. Az ügyletben tehát – a modern jogász szemüvegén keresztül – keverednek az adásvételre, a szállítási, mint tulajdonképpen halasztott adásvételi szerződésre és a vállalkozásra

⁸⁷ A fragmentum hitelességének kérdéséhez ld.: G. v. BESELER: 'Romanistische Studien, ZSS 50 (1930), 39. o.

⁸⁸ Ld. MOLNÁR I.: *Fejezetek a klasszikus kori locatio conductio köréből* (id.), 44. o.

⁸⁹ Ld. PÓKECZ KOVÁCS A.: *Locatio conductio operis* (id.), 206. o.

jellemző elemek.⁹⁰ Látjuk, hogy talán a cassiusi, az adásvétel és a munkaszerződés elemeit kombináló vegyes szerződéses nézet elfogadása lenne a leginkább helytálló döntés ebben az esetben is, ez azonban összeegyeztethetetlen lett volna a tipizált keresetformulák római jogi rendszerével. Iavolenusnál is egyértelműen kirajzolódik tehát a *communis opinio*: ha a mester saját dolgán végez munkát, azaz saját anyagából állítja elő az *opust specificatióval*, majd ezt követően meghatározott pénzbeli ellenszolgáltatásért elidegeníti, az ügylet csakis *emptio venditio* – közelebbről *emptio rei futurae* – keretei között folyhat.⁹¹ A felek által kialakított összeg ugyan magába foglalja az elvégzett munka értékét is – ennyiben tehát e tekintetben is használható a thomasi „zusammengesetzte *pretium*” kifejezés⁹² –, az mégsem bérleti díj, hanem vételár.⁹³ Ellenkező esetben – tehát ha a vállalkozó/munkavállaló a termékeket (szenet, kavicsot, téglát) a megrendelő/munkaadó földjén nem saját, hanem az ott kitermelt anyagból állítja elő – már bérletről, *locatio conductio operis*ről vagy *operarum*ról van szó. E logikai szál természetesen – az elhatárolás kérdését szem előtt

⁹⁰ Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy W. ERNST: *Gattungskauf und Lieferungskauf im römischen Recht* (id.), 333. o. álláspontja szerint téves Fr. HAYMANN: *Haben die Römer den Gattungskauf gekannt?*, *JherJb* 79 (1928–29), 124. o. azon megállapítása, miszerint, ha a rómaiak egy majdan előállítandó dolog szolgáltatására irányuló – ma vállalkozási szerződésnek minősülő – kontraktust adásvételnek tekintettek, akkor *emptio venditió*ként kellett elismerniük a jövőben beszerzendő dolog teljesítésére – a mai szállítási szerződésre, azaz tulajdonképpen tiszta *genus*-vételre – vonatkozó megállapodást is. A generikus vétel kérdéskörével kapcsolatban áttekintően az újabb hazai irodalomból ld: BESSÉNYI A.: *Zum Problem des römischen Gattungskauf*, in: *Kaufen nach Römischen Recht – Antikes Erbe in den europäischen Kaufrechtsordnungen*, hg. E. Jakab – W. Ernst (Berlin – Heidelberg – New York 2008), 1-52. o.

⁹¹ Érdekességként megemlíthető, hogy az 1980-ban, Bécsben az ENSZ égisze alatt megkötött *Contracts for the International Sale of Goods* (CISG), azaz az áruk nemzetközi adásvételi szerződéseiről szóló Bécsi Vételi Egyezmény (Magyarországon az 1987. évi 20. tvr. hirdette ki) a klasszikus római jogi megoldáshoz kísértetiesen hasonló szabályt alkalmaz. A konvenció alkalmazási körét meghatározó 1. címe 3. cikkének 1. bekezdésében, tárgyi hatályát bővítve, a következők szerint rendelkezik:

Contracts for the supply of goods to be manufactured or produced are to be considered sales unless the party who orders the goods undertakes to supply a substantial part of the materials necessary for such manufacture or production. „Az áruk jövőbeni gyártására vagy előállítására vonatkozó szerződések adásvételi szerződésnek minősülnek, kivéve, ha az áru megrendelője vállalja, hogy az áru gyártásához vagy előállításához szükséges anyagok lényeges részét ő szolgáltatja.” (hivatalos magyar fordítás)

Az idézett rendelkezés az egyezmény alkalmazási körét tehát kiterjeszti – a vállalkozási és az adásvételi szerződések elemeit egyaránt tartalmazó – megrendelésre gyártott áruk szállítására irányuló ügyletekre is, kivéve – és itt jön az antik szabályhoz hasonló előírás – ha a megrendelő adja a termék előállításához szükséges alapanyag jelentős részét. Vö.: MÁDL F. – VÉKÁS L.: *Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga* (Budapest 2004⁶), 328. o., A Bécsi Konvenció rendelkezéseinek részletes magyar nyelvű kommentárját, további szakirodalommal ld. SÁNDOR T. – VÉKÁS L.: *Nemzetközi adásvétel* (Budapest 2005), 684 o.

⁹² Ld. J. A. C. THOMAS: *Locatio conductio emptio venditio und specificatio* (id.), 115. o., továbbá Uő: *Celsus and the passage of property*, in: *Studies in the Roman law of sale: dedicated to the memory of Francis de Zulueta*, ed. D. Daube (Oxford 1959), 160. o.

⁹³ G. v. BESELER: *Romanistische Studien* (id.), 39. o.: „...ein Vertrag, der wirtschaftlich ein Arbeitsvertrag ist, wird juristisch als Gattungskauf konstruiert.”

tartva talán nem érdektelenül – tovább is szőhető. Ha ugyanis a megrendelő végzi a másik fél földjén a termények előállítását, az ügylet *locatio conductio reinek* – mezőgazdasági telek bérleténél ezen belül *colonia partiariának* – minősül, így természetesen a munkálatokat végző (*conductor*) által a föld tulajdonosának (*locator*) fizetett pénzbeli – részesbérlet esetén természetbeni – ellenszolgáltatás csak bérleti díj, *merces* lehet.

A fent vázolt tételt – a saját anyag-adásvétel, hozott anyag-bérlet összefüggést – azonban némileg bonyolítja Sabinus – Pomponius által idézett – véleménye.

Pomponius D. 18, 1, 20 (*libro 9 ad Sabinum*):

Sabinus respondit, si quam rem nobis fieri velimus etiam, veluti statuam vel vas aliquod seu vestem, ut nihil aliud quam pecuniam daremus, emptionem videri, nec posse ullam locationem esse, ubi corpus ipsum non detur ab eo cui id fieret: aliter atque si aream darem, ubi insulam aedificares, quoniam tunc a me substantia proficiscitur.

A szabiniánus jogtudós hangsúlyozza, hogy egyetlen esetben sem beszélhetünk *locatióról* ott, ahol nem bocsátják az anyagot annak rendelkezésére, akinek abból elő kell állítani valamit. Azaz – megfordítva – látszólag megerősíti a többségi álláspontot: amennyiben a vállalkozó saját anyaggal dolgozik, a *locatiót* kizárván, csakis adásvételről lehet szó. Sabinus azonban e szabály alól kiveszi azt az esetet, amikor a megrendelő telket bocsát a vállalkozó rendelkezésére, aki azon saját anyagából házat épít. Annak ellenére tehát, hogy a példában a vállalkozó – is – szolgáltatja az anyagot az *opus* megvalósításához, nem adásvétel történik.

Ugyanilyen házépítési példa szerepel a következő Paulus-fragmentumban is:

Paulus D. 19. 2. 22. 1-2 (*libro 34 ad edictum*):

Quotiens autem faciendum aliquid datur, locatio est. Cum insulam aedificandam loco, ut sua impensa conductor omnia faciat, proprietatem quidem eorum ad me transfert et tamen locatio est: locat enim artifex operam suam, id est faciendi necessitatem.

Paulus is hasonló véleményen van tehát, mint Sabinus: ha a mester rendelésre egy bérházat épít – bár saját anyagát használja fel –, *locatió*ról van szó, hiszen valahányszor azért adunk át egy dolgot, hogy abból valamit előállítsanak, bérletről beszélünk. A jogtudós szerint a jogügylet minősítésének alapja a házépítés, amit az építési vállalkozó saját munkájával végez.

E két fragmentum megítélése kapcsán eltérő nézetekkel találkozunk a romanista szakirodalomban. MAYER-MALY⁹⁴ álláspontja alapján az elhatárolásban a döntő mozzanat az, hogy a vállalkozó csak részben adja az anyagot a műhöz. THOMAS⁹⁵ szerint a jogügylet minősítésének kérdése itt is egyszerűen eldönthető a *non solet locatio dominium mutare*⁹⁶ elve alapján. A fenti példában azonban láthattuk, miként Paulus kiemeli, hogy a mester a beépített anyag tulajdonjogát átruházza a megrendelőre. MOLNÁR⁹⁷ mindkét fél szolgáltatását figyelembe véve úgy foglal állást, hogy a kérdést legjobban Cassius nézetének elfogadásával lehetne eldönteni, ezt azonban nem tették uralkodó állásponttá, noha Gaius nem is zárta ki. RIES⁹⁸ és PÓKECZ KOVÁCS⁹⁹ is a telek tulajdonjogát tartja a legfontosabb elhatároló elemnek: amennyiben tehát a mester adja a telket, adásvételről, ha pedig a megrendelő, akkor vállalkozásról beszélünk.

Megállapítható, hogy az elemzett forráshelyek ugyan kivételt jelentenek a saját anyag/adásvétel, hozott anyag/vállalkozás főszabálya alól, mégis tökéletes összhangban vannak a *redemptorra* vonatkozó alábbi, Ulpianus-fragmentummal.

Ulpianus D. 6, 1, 39 (*libro 17 ad edictum*):

Redemptores, qui suis cementis aedificant, statim cementa faciunt eorum, in quorum solo aedificant.

⁹⁴ Th. MAYER-MALY: *Locatio conductio. Eine Untersuchung zum klassischen römischen Recht* (id.), 75. o.

⁹⁵ Ld. J. A. C. THOMAS: *Non solet locatio dominium mutare*, in: *Mélanges Philippe Meylan I* (Lausanne 1963) 356. o.

⁹⁶ Ld. Ulp. D. 19, 2, 39.

⁹⁷ Vö. MOLNÁR I.: *Fejezetek a klasszikus kori locatio conductio köréből* (id.), 45–46. o.

⁹⁸ P. RIES: *Bauverträge im römischen Recht* (id.), 68. o.: „Stellt der Besteller also den Bauplatz zur Verfügung, liegt eine locatio conductio operis vor.”

⁹⁹ Ld. PÓKECZ KOVÁCS A.: *Locatio conductio operis* (id.), 131. o.

A *redemptor* Ulpianus meghatározása szerint tehát az a személy, aki saját építőanyagát beépítve dolgozik úgy, hogy az anyag tulajdonjoga nyomban arra száll át, akinek a telkén az építkezés folyik.

Ugyan a későklasszikus jogász a forrásban nem a *conductor* megjelölést alkalmazza, és a *redemptor* kifejezésnek többféle jelentést is adhatunk, azt egyértelműen kizárhatjuk, hogy Ulpianus a *venditor* személyéről és ezzel adásvételről beszélne. A számos jelentésváltozatból – amint KAUFMANN is a *conducere* szinonimájaként említi a *redimere* kifejezést¹⁰⁰ – a szövegkörnyezet alapján talán a leghelytállóbb az építész, építési vállalkozó megjelölés. Ha tehát a mester saját anyagából épít, de a megrendelő adja a telket, az ügylet az *emptio venditió*t kizárván csakis *locatio conductio* keretében, *merces* ellenében folyhat.

A tárgyalt kérdéskör lezárásaként feltétlenül megemlítendő, hogy az *aedificium solo cedit* elve a házépítésre irányuló szerződés kivételes jogi minősítését is összhangba hozza a főszabállyal, hiszen a beépítéssel amúgy is átszáll a felhasznált anyag tulajdonjoga a megrendelőre.

3. 3. *Locatio conductio operarum-emptio venditio*

Végezetül a bérlet harmadik megjelenési formája, a munkaszerződés (*locatio conductio operarum*) kapcsán – tekintettel arra, hogy az adásvétellel való összehasonlítás nem a forrásainkban felmerülő esetpéldán, hanem pusztán gondolati játékon alapul – csupán az emelendő ki, hogy mivel egy magatartáskötelemről van szó, a vállalkozási szerződéssel ellentétben itt a munkabért, a pénzbeli ellenszolgáltatást az elvégzett munka után fizetik és nem annak eredményessége függvényében. Tulajdonképpen ugyanez a helyzet az ún. reményvétel (*emptio spei*)¹⁰¹ esetén is, hiszen a vevő mindenképpen köteles a *pretiumot* megfizetni, a pénzbeli ellenszolgáltatást teljesíteni, függetlenül attól, hogy a reményei szerint alakulnak-e a dolgok.

¹⁰⁰ H. KAUFMANN: *Die altrömische Miete* (Köln-Graz 1964), 246. o.: „Als weitere, mit *conducere* gleichwertige Benennung ist *redimere* festzustellen.”

¹⁰¹ A reményvétel lényegét annak „speciális” tárgya helyett, a szokásos üzleti kockázat mértékét meghaladó aleatórius jellegében megragadó álláspontunkról részletesebben ld. a II. fejezetben.

Pomponius D. 18, 1, 8, 1 (*libro 9 ad Sabinum*):

Aliquando tamen et sine re venditio intellegitur, veluti cum quasi alea emitur. Quod fit, cum captum piscium vel avium vel missilium emitur.

Emptio enim contrahitur etiam si nihil inciderit, quia spei emptio est.

A reményvétel klasszikus iskolapéldája¹⁰² szerint tehát, ha valaki megveszi egy halásztól a másnapi fogást, az előre kialakított *pretiumot* köteles szolgáltatni akkor is, ha nem kerül a hálóba semmi. Ha pedig valaki mint munkaadó (*conductor operarum*) egy napi halászatra köt munkaszerződést egy munkavállalóval (*locator operarum*), szintén köteles megfizetni az elvégzett munka alapján a szerződésben kikötött pénzbeli ellenszolgáltatást, függetlenül attól, hogy a munkavállaló milyen eredménnyel végezte a munkát, mennyi halat fogott. Mindkét esetben tehát az egyik szerződő partner – az elsőben az eladó, a másodikban a munkavállaló – valamilyen tevékenységet, munkát végez, és ezért pénzbeli ellenszolgáltatásban részesül, tekintet nélkül arra, hogy az milyen eredménnyel járt. Mégis az első példában adásvétel, tehát *pretium* fizetése, a másodikban pedig bérlet, azaz *merces* szolgáltatása történik.

Látnunk kell azonban azt is, hogy a forrásbeli halfogás, a gazdasági tevékenység kockázata – mint a két szerződés közötti egyedüli összekötő elem – korántsem azonosítható a teljes ügyleti rizikóval. Bár a halász mindkét esetben munkája eredményétől függetlenül igényt tarthat a pénzbeli ellenszolgáltatásra, a reményvételnél tulajdonosként az eladót terheli valamennyi befektetett munkaeszköz (hajó, felszerelés, legénység) értékcsökkenésének vagy pusztulásának veszélye, míg a vevő kockázata pusztán az elmaradt halfogás ellenértékében, az elvesztett vételárban merül ki. A munkaszerződésnél azonban „fordul a kocka”, hiszen a tengerre nem szálló, de a munkaeszközöket biztosító munkáltató az, aki azok megrongálódásának vagy megsemmisülésének veszélyét viseli.

Döntő tényező továbbá a két ügylet és így a vételár-bérleti díj elhatárolásának kérdésében a tulajdonszerzési szándék. Ez az, ami a munkaszerződésnél nem áll fenn a

¹⁰² Ld. M KASER: Erbschafts Kauf und Hoffnungskauf, *BIDR* 74 (1971), 47. o., R. KNÜTEL: Hoffnungskauf und Eviktionshaftung, *ZSS* 117 (2000), 445. o., BENKE J.: Emptio spei, in: *Tanulmányok Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára [AUSz 65]*, szerk. Jakab É. (Szeged 2004), 64. o. Az *emptio spei* tipikus forráspéldáihoz áttekintően ld. még Uó: A reményvétel „iskolapéldái” a római jogban, *Jura* 10/1 (2004), 32-38. o.

munkavállaló részéről, így a halász nem magának akarja, és nem is maga szerez tulajdont a fogott halak felett a *locatio conductio operarum* alapján. Az *occupatio* tényállási elemét alkotó birtokbavételt ugyan ténylegesen ő valósítja meg a *res nullius*nak minősülő zsákmányon, de birtokszerzése nyilvánvalóan az őt alkalmazó munkáltató számára teremt birtokjogokat, aki *animo et corpore alieno* valósítja meg a birtoktényt, és szerez ezáltal az uratlan dolgok felett tulajdont. *Emptio spei* esetben azonban az eladó – bár a másik szerződő fél kezdeményezésére és veszélyére – először magának szerzi meg a halak tulajdonát, hiszen enélkül nem is tudná azt átruházni a vevőre.

Mindezekből következik azonban még egy további és éppen a pénzbeli ellenszolgáltatás tekintetében fennálló elhatárolási ismérv a két jogügylet között. A halász mint munkavállaló a munkabért utólag, munkája ellenében, annak arányában kapja, nem pedig a zsákmány, azaz munkája eredményére tekintettel, hiszen annak tulajdonjogát meg sem szerezte.¹⁰³ *Emptio spei* esetén azonban az eladó az előre kialakított pénzbeli ellenszolgáltatásban a remény ellenértékeként, tehát nem az általa elvégzett munka fejében részesül. A felek a *pretiumot*, noha az eladó szintén munkát végez, nem erre, hanem a remény tárgyára, illetve annak bekövetkezési valószínűségének a mértékére tekintettel alkudják ki, ezt azonban aleatórius ügylet lévén akkor is meg kell fizetnie a vevőnek, ha a hálóba nem akad semmi, és így reményei nem valósulnak meg.

¹⁰³ Ekképpen nem értünk egyet a legújabb hazai szakirodalomban BENKE J.: *Reményvétel* (Budapest 2011), 121-122. o. által képviselt azon nézettel, miszerint a halász munkavállalóként *per occupationem* eredeti szerző, s így a birtokbavétellel a fogáson, zsákmányon feltétlenül ő maga szerez tulajdont. Ezen álláspont elfogadása azt jelentené, hogy halászati tevékenységre munkaszerződés formájában lehetetlen lenne megállapodást kötni, hiszen a munkáltató önmagából az ügyletből következően semmiképp nem szerezhetne tulajdont. Az általa szolgáltatott – a zsákmány ellenértékét nem fedező – munkabér mellett külön kellene megvásárolnia (vagy egyéb *iusta causa traditionis* mellett, például ajándékozás útján átvennie) a halásztól a fogást. BENKE – a primer forrásokban egyfajta, a munkáltatót „*statim*” tulajdonossá tevő fikciót kereső, és ennek hiányában a *conductor operis* tulajdonszerzését megoldhatatlannak tekintő – tézise mindemellett ellentmondani látszik a képviselő útján végbemenő birtokszerzés fokozatosan elismert és a klasszikus korra általánosan elfogadottá vált (közvetlen képviselő egyetlen esete ebben az időszakban!) római jogi elvének is. A kapcsolódó primer forrásokat ld. Gai. 2, 95; Ner. D. 41, 3, 41; Ner. D. 41, 1, 13 pr.; Sev. et Ant. C. 7, 32, 1; Ulp. D. 13, 7, 11, 6 és I. 2, 9, 5. Vö. továbbá BENEDEK F.: *Római magánjog. Dologi és kötelmi jog* (Pécs 1995²), 23-24. o. és BESSENYŐ A.: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében* (Budapest – Pécs 2010⁴), 213-214. o.

4. Összegzés

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy bár a *locatio conductio* nagyon szerteágazó gazdasági szükséglet kielégítésére volt alkalmas a római jogban, a *colonia partiaria* kivételével minden bérleti szerződés lényeges eleme volt a pénzben álló ellenszolgáltatás. A feleknek éppúgy, ahogy a bérlet tárgya, a pénzzolgáltatás tekintetében is konszenzusra kellett jutniuk. Míg a bérbeadó szolgáltatása rendkívül sokféle lehetett, a bérlőé speciális, akárcsak a vevőé.

Egyebek mellett épp az ellenszolgáltatás meghatározásának számos közös szabálya – így például a pénzbeliség követelménye, a *circumscriptio* megengedettsége, a harmadik személy általi *pretium/merces*-meghatározás lehetősége – az oka annak, hogy az adásvétel és a bérlet egyes esetei csak nehezen határolhatók el egymástól, így az sem határozható meg mindig egyértelműen, mikor kerül sor vételár, mikor pedig bérleti díj szolgáltatására.

Ugyan a forrásokban és a szakirodalomban is leggyakrabban a *locatio conductio operis*, továbbá az *emptio venditio* kapcsolódási pontjaival találkozunk, láthattuk, hogy a bérlet más alakzatainál is felmerülhet az elhatárolás kérdésköre. Jóllehet az alapvető elhatárolási ismérvek adottak – a bérlet tárgya visszajár, az adásvételnél végleges jellegű az elidegenítés, a bérlet tartós jogviszonyként más dolgán áll fenn, az adásvételnél tulajdonátruházás történik –, a vizsgált források mégis azt bizonyítják, hogy egyes esetekben korántsem ilyen egyértelmű a képlet. Természetesen az elhatárolás nem lehet öncél, hiszen a megkülönböztetés számos vonatkozásban jelentőséggel bír: így többek között a pénzbeli ellenszolgáltatás meghatározásának jogkövetkezményei, a felek közötti szerződéses kockázat megosztásában. Az adásvétel és a bérleti szerződés egyes alakzatainak határain az általános elhatárolási szempontok figyelembevételével mellett csak a vitás esetek körültekintő értelmezésével válaszolhatunk tehát a kérdésre: vételár vagy bérleti díj?

VI. fejezet

Vételárfizetés és tulajdonátszállás

*„...venditae vero et traditae non aliter emptori
adquiruntur, quam si is venditori pretium solverit
vel alio modo ei satisfecerit... Sed si is qui vendidit
fidem emptoris secutus fuerit dicendum est statim
rem emptoris fieri.”*

(I. 2, 1, 41)

1. Problémafelvetés

A vételárfizetés és a tulajdonátszállás viszonyának elemzésére rátérve, a kiindulópont, hogy a római jog a tradicionális (tradíciós) tulajdonszerzés elvét¹ követve, a felek megállapodásán túl, az áru *traditioját*² (*res mancipi* esetén a principátus kezdetéig az *in iure cessio*t, a klasszikus kor végéig a *mancipatio*t³) – tipikusan a dolog tulajdonjogának

¹ A római jogi hagyományokat folytatva, a tradicionális tulajdonszerzés elve alapján, hasonlóképp megköveteli – az arra alkalmas szerzescím mellett – a megfelelő szerzémód (ingók átadása, ingatlanok telekkönyvi bejegyzése) foganatosítását is a tulajdonszerzéshez pl. az osztrák, a svájci és a holland jog mellett a hatályos Polgári Törvénykönyvünk [1959. évi IV. tv. 117. §. (2)-(3)] is. A német Bürgerliches Gesetzbuch a *traditio*t absztrakt jogátruházó ügyletnek (Verfügungsgeschäft) tekintve a dolog átadását igen, de érvényes szerzescímet már nem kíván a tulajdonszerzéshez (ún. absztrakciós elv). Ez utóbbiról a legújabb irodalomban történeti-jogösszehasonlító megközelítésben ld. B. RODRÍGUEZ-ROSADO: *Abstraktionsprinzip und redlicher Erwerb als Mittel zum Schutze des Rechtsverkehrs* (Frankfurt am Main 2009), 177 o. A konszenzuális (konvencionális) rendszert követő – pl. francia és olasz – jogi szabályozás alapján viszont a tulajdon már a szerződéskötéssel átszáll. Általában a tulajdonátszállás kérdéséről az adásvételnél, történeti-jogösszehasonlító nézőpontból (számos tanulmánnyal) ld. L. VACCA (a cura di): *Vendita e trasferimento della proprietà nella prospettiva storico-comparatistica: Atti del Congresso Internazionale Pisa - Viareggio - Luca, 17 - 21 aprile 1990 I-II*, (Milano 1991), 1-405.+414-902. o. A tulajdonátszállás szabályozásáról a modern polgári törvénykönyvekben ld. P. PICHONNAZ: *Les fondements romains du droit privé* (Genève – Zürich – Bâle 2008), 265-269. o.

² A *traditio* szükségességét hangsúlyozza: Diocl. et Maxim. C. 2, 3, 20: *Traditionibus et usucapionibus dominia rerum, non nudis pactis transferuntur*. Vö. Ulp. D. 19, 1, 1 pr.

³ A *res mancipi* feletti tulajdon átruházásának formaszerű módjai, a *mancipatio* és az *in iure cessio* absztrakt ügyletként még érvényes *causát* sem feltételeztek. Az *in iure cessio* azonban már a principátus kezdetével, a *mancipatio* pedig a posztklasszikus kortól fokozatosan kiment a gyakorlatból, míg Justinianus végképp eltörölte: ekkortól tehát már bármely dolgon fennálló tulajdon átruházásának kizárólagos módja a *traditio* volt. Ld. C. 7, 31, 1 5. Vö. további irodalommal F. STURM: *Das Absterben der „mancipatio“*, in: *Überlieferung, Bewahrung und Gestaltung in der rechtsgeschichtlichen Forschung*, hg. S. Buchholz – P. Mikat – D. Werkmüller (Paderborn 1993) 347-356. o.

megszerzését elbirtoklás útján lehetővé tevő tényleges birtokbaadást⁴ – is a tulajdonszerzés feltételül tűzte.⁵

Természetesen a *traditio* a dolog testi átadásán túl végbemehetett minden egyéb olyan módon is – így (ingatlanoknál szükségszerűen) a kézből kézbe adást helyettesítő, az utókor által *longa manu traditió*ként jelölt formában, pusztán „*oculis et affectu*”⁶ által, a birtokjogokat eredményező *brevi manu traditió*val vagy *constitutum possessorium* útján,⁷ valamint a *traditio clavium*⁸ eseteiben – ami alapján a vevő megszerezte a dolog feletti jogi uralmat.⁹

A *traditio* tranzlatív hatályához a dolog átadása mellett azonban a klasszikus római jog – az irodalomban uralkodó álláspont szerint a kauzális tulajdonátruházás elvét követve¹⁰ – egy jogszerű szerzéscímet (*iusta causa traditionis*)¹¹ is megkövetelt.¹²

⁴ A justinianusi jog a *traditio*hoz már nem követelte meg feltétlenül a tényleges átadást-átvételt, helyette megelégedett a feleknek a tulajdon átruházására és megszerzésére irányuló akarat-megegyezésével. Az *animus transferendi et accipiendi dominii* fennállása, azt háttérbe szorítva, magánál a *traditio*s *causánál* is sokkal hangsúlyosabb lesz. Vö. BENEDEK F.: A *iusta causa traditionis* a római jogban, *SUP* 8 (1959) 5. o., FÖLDI A. – HAMZA G.: *A római jog története és institúciói* (Budapest 2011¹⁶), 331. o.

⁵ Vö. G. PUGLIESE: *Vendita e trasferimento della proprietà in diritto romano*, in: *Vendita e trasferimento della proprietà nella prospettiva storico-comparatistica: Atti del Congresso Internazionale Pisa - Viareggio - Luca, 17 - 21 aprile 1990 I*, a cura di L. Vacca (Milano 1991), 25-70. o.

⁶ Paul. D. 41, 2, 1, 21: *...Non est enim corpore et tactu necesse adprehendere possessionem, sed etiam oculis et affectu argumento esse eas res, quae propter magnitudinem ponderis moveri non possunt, ut columnas, nam pro traditis eas haberi, si in re praesenti consenserint...*

⁷ Cels. D. 41, 2, 28 pr. (*libro 23 digestorum*): *Quod meo nomine possideo, possum alieno nomine possidere...* Vö. W. GORDON: *Studies in the Transfer of Property by Traditio* (Aberdeen 1969), 12-35. o., a középkori *constitutum possessorium* intézménytörténetéhez ld. A. WACKE: *Das Besitzkonstitut als Übergabesurrogat in Rechtsgeschichte und Rechtsdogmatic: Ursprung, Entwicklung und Grenzen des Traditionsprinzips im Mobiliarsachenrecht* (Köln 1974), 118 o.

⁸ Gai. D. 41, 1, 9, 6: *Item si quis merces in horreo repositas vendiderit, simul atque claves horrei tradiderit emptori, transfert proprietatem mercium ad emptorem.* Ld. még Pap. D. 18, 1, 74, Alex. C. 4, 48, 2, 1 és I. 2, 1, 45.

⁹ A dolog tényleges helyváltoztatása nélkül lebonyolított *traditio* különböző eseteit a középkortól a *traditio ficta* elnevezéssel jelölték. A kérdéskörhöz további irodalommal, áttekintően ld. E. SCHRAGE: *Traditionibus et usucapionibus dominia rerum, non nudis pactis transferuntur*, in: *„Ins Wasser geworfen und Ozeane durchquert”, Festschrift für Knut Wolfgang Nörr*, hg. M. Ascheri (Köln 2003), 913-958. o.

¹⁰ Vö. M. KASER: *Das Römische Privatrecht I* (München 1971²), 416-418. o., R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition* (Cape Town 1992), 271-272. o.

¹¹ A romanista szakirodalomból ld. BENEDEK F.: A *iusta causa traditionis* a római jogban (id.), 1-46. o., M. KASER: Zur „*iusta causa traditionis*”, *BIDR* 64 (1961), 61-97. o., J. MIQUEL: La doctrina de la causa de la tradición en los juristas bizantinos, *AHDE* 31 (1961), 515-529. o., O. BEHREND: 'Iusta causa traditionis': trasmissione della proprietà secondo il 'ius gentium' del diritto classico, in: *Seminarios Complutenses de derecho romano IX-X* (1997-1998), 133-169. o. Jogtörténeti és összehasonlító jogi elemzésben ld. L.P.W. VAN VLIET: *Iusta Causa Traditionis and its History in European Private Law*, *ERPL* 3 (2003), 342-378. o.

¹² Hasonlóképp elmaradt a *traditio* tranzlatív hatálya, ha a felek között lényeges és alapvető félreértés volt a *causa* tekintetében (*dissensus in causis*). Amint azt Ulpianus megjegyzi a következő fragmentumban, ha a felek ugyan jogszerű, de eltérő jogcímré – például a *tradens* ajándékozásra, az

Elvi általánossággal mondja ki ezt a szabályt Paulus a következő fragmentumban:

Paulus D. 41, 1, 31 pr. (*libro 31 ad edictum*):

Numquam nuda traditio transfert dominium, sed ita, si venditio aut aliqua iusta causa praecesserit, propter quam traditio sequeretur.

Ugyan a római jogi szabályozás elválasztotta a kötelmi ügyletet annak teljesítésétől – esetünkben az adásvételt a *traditio*tól –, a tulajdonátszállás annyiban mégsem volt független a felek megállapodásától, hogy a szerződés érvényes létrejöttére, a tulajdonszerzés igazolásához megkívánt jogcímként feltétlenül szükség volt. Bár a hivatkozott fragmentum hitelességének, az interpolációgyanúsítások kérdése¹³ témánk

accipiens kölcsönre – gondoltak, szerződéses konszenzusuk hiányában egyik ügylet sem jöhet létre, következésképpen a tulajdon sem szállhat át. Ulp. D. 12, 1, 18 pr.: *Si ego pecuniam tibi quasi donaturus dedero, tu quasi mutuum accipias, Iulianus scribit donationem non esse: sed an mutua sit, videndum. Et puto nec mutuum esse magisque nummos accipientis non fieri, cum alia opinione acceperit. Quare si eos consumpserit, licet conditione teneatur, tamen doli exceptione uti poterit, quia secundum voluntatem dantis nummi sunt consumpti.* Ezzel az elvvel nincs ellentétben – és főként nem lehet bizonyítéka annak, hogy a római jogtudósok az absztrakt tulajdonátruházás elméletét követték volna – Iulianus sokat vitatott, nevezetes döntése sem: Iul. D. 41, 1, 36: *Cum in corpus quidem quod traditur consentiamus, in causis vero dissentiamus, non animadverto, cur inefficax sit traditio, veluti si ego credam me ex testamento tibi obligatum esse, ut fundum tradam, tu existimes ex stipulatu tibi eum deberi. Nam et si pecuniam numeratam tibi tradam donandi gratia, tu eam quasi creditam accipias, constat proprietatem ad te transire nec impedimento esse, quod circa causam dandi atque accipiendi dissenserimus.* A klasszikus jurisperitus által említett első esetben (az átadó kötelmi hagyományra, az átvevő *stipulatio*ra gondol) ugyanis csak látszólagos a *dissensus in causis* a felek között, hiszen a *causa solutionis* a valóságos jogcím, míg a második esetben (az átadó ajándékként juttatja a dolgot, a másik fél viszont kölcsönnek hiszi) ugyan tényleg nincs egyetértés a megfelelő jogcímben a felek között, de ehelyütt a *traditio* tárgya pénz, melynek tulajdona a *causától* függetlenül átszáll az átvevőre. Így BENEDEK F.: *A iusta causa traditionis a római jogban* (id.), 21-26. o., UÓ: *Római magánjog. Dogai és kötelmi jog* (Pécs 1995²), 58-59. o. BESSENYŐ A.: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében* (Budapest-Pécs 2010⁴), 260. o. is hangsúlyozza, hogy Ulpianus és Iulianus előbb idézett, eltérő döntései mögött korántsem az absztrakt és a kauzális elmélet szembenállását kell látnunk, hanem sokkal inkább a klasszikus jogtudósok árnyalt, kazuisztikus gondolkodásmódja tükröződik bennük. A két hivatkozott fragmentumhoz a szakirodalomból ld. még J. C. VAN OVEN: *Die Antinomie D. 41. 10. 36-12. 1. 18 pr.*, *TR* 20 (1952), 441-455. o., R. CUIGNET: *De la iusta causa traditionis et des fragments 36 D. de adq. rer. dom. 41. 1 et 18 (18,1) D. de reb. cred. 12.1*, *RIDA* 6 (1959), 293-312. o., K. REBRO: *Die Kontroverse zwischen Julian und Ulpian bei der Eigentumsübertragung durch traditio im römischen Recht*, in: *Gesellschaft und Recht im griechisch-römischen Altertum I*, hg. M. N. Andreev – E. Pólay (Berlin 1968), 193-225. o. Az adásvételnek az akaratmegegyezés hiánya miatti érvénytelenségével vagy nemlétezésével összefüggésben az újabb hazai irodalomból ld. SIKLÓSI I.: *A „nemlétező szerződés” létjogosultságának kérdésköréhez a római jogban*, *AUB* 45 (2008), 95-99. o. A forrásszövegek exegézisét legújabbban ld. E. KUNZE: *Iusta causa traditionis oder das Abstraktionsprinzip im römischen Recht. Exegese zu D. 41. 1. 36 nebst der Antinomie zu D. 12. 1. 18 pr.* (Norderstedt 2009), 76 o.

¹³ Főként P. DE FRANCISCI: *Il trasferimento della proprietà, storia e critica di una dottrina* (Padova 1924), 153-154. o. és P. BONFANTE: *Corso di diritto romano II, La proprietà* 2 (Milano 1968), 242-243. o.

szempontjából tulajdonképpen irreleváns, így azzal nem is kívánunk foglalkozni, az egymással ütköző nézetek közül mégiscsak indokolt kiemelni PRINGSHEIM álláspontját, aki épp azzal érvel a forrás klasszicitása mellett, hogy az, jóllehet külön nevesíti az adásvételt, mint a tulajdonszerzésre alkalmas jogcímet, egy szót sem említ a – szerző szerint a justinianusi kompilátorok újításának tekintett – vételárfizetés követelményéről.¹⁴

Amint az előbbi Paulus-szövegből is világosan kitűnt, a *causa emptio* – készvételként és konszenzuális szerződésként egyaránt¹⁵ – természetesen a tulajdonátszálláshoz elismert jogcím, a vevő tehát megszerzi a dolog tulajdonát, ha az árut neki adásvétel jogcímén, az adásvételi szerződés teljesítéseként adják át. Feltételezve persze, hogy az eladó tulajdonos volt; ha nem, ahogy minden származékos úton szerző, a vevő is elbirtoklásra szorul, és az adásvétel, *traditio*s szerzescímként egyben természetesen elbirtoklási jogcím (*iustus titulus usucapionis*) is lesz.¹⁶

A szerződő partnerek által egymásnak kölcsönösen teljesítendő szolgáltatások tényleges teljesítését biztosítandó, az adásvétel *bonae fidei* jellegéből következő, BECHMANN óta funkcionális synallagmának nevezett¹⁷ szabályból következően azonban – legalábbis a justinianusi jogban¹⁸ – az eladó addig nem is köteles átadni a dolgot, amíg a vevő a vételár teljes összegét ki nem egyenlíti.

¹⁴ F. PRINGSHEIM: *Der Kauf mit fremdem Geld* (Leipzig 1916), 61. o.

¹⁵ Magától értetődően a készvétellel szemben a konszenzuális *emptio venditio*, mint a tulajdonátruházás jogcíme, önmagában csak kötelmi követelési jogot (*causa obligandi*) teremt a vevő részére. Ebből azonban – ahogy azt BENEDEK F.: *A iusta causa traditionis a római jogban* (id.), 15. o. is kiemeli – nem következik az, hogy *emptio causa traditio*ról csak készvétel esetén beszélhetünk és a konszenzuális vételnél az áru átadása a kötelmi ügylet teljesítésekként, *causa solutionis* menne végbe. Vö. Ulp. D. 18, 1, 25, 1.

¹⁶ Ld. BENEDEK F.: *Római magánjog. Dologi és kötelmi jog* (id.), 40. o. A kérdéskörhöz az irodalomból ld. továbbá P. VOCI: „iusta causa traditionis” e „iusta causa usucapionis”, *SDHI* 15 (1949), 141-185. o., H. R. HOETINK: *Justus titulus usucapionis et iusta causa tradendi*, *TR* 29 (1961), 230-242. o., F. WUBBE: *Die Interessenlage bei traditio und usucapio*, *TR* 32 (1964), 558-576. o.

¹⁷ Ld. A. BECHMANN: *Der Kauf nach gemeinem Recht I* (Erlangen 1876, repr. Aalen 1965), 540-567. o.

¹⁸ A szerződésből eredő kölcsönös szolgáltatási kötelezettségek teljesítése eredetileg nem függött attól, hogy a másik fél teljesített-e. E szabályt azonban már a prétori gyakorlat áttörte azzal, hogy árverés (*auctio*) esetén a vevőnek *exceptio mercis non tradita*et adott azon *argentariussal* szemben, aki mielőtt még kiszolgáltatta volna az árut, az *emptor* ellen a *pretium* iránt indított *actio venditit*. Ld. Gai. 4, 126a; Paul. D. 44, 4, 5, 4. Vö. M. TALAMANCA: *Contributi allo studio delle vendite all'asta nel mondo classico* (Roma 1954), 121-122. o., A. PALERMO: *Studi sulla "exceptio" nel diritto classico* (Milano 1956), 149-150. o., G. THIELMANN: *Die römische Privatauktion* (Berlin 1961), 96-104. o. és 141-146. o., G. WESENER: *Nichtediktale Einreden*, *ZSS* 112 (1995), 115⁴⁰. o. A későbbiekben ezt az *exceptio*t a vétel valamennyi esetére kiterjesztették, és az eladó is élhetett vele, ha a vevő a *pretium* szolgáltatása előtt indította meg *actio emptit*. A funkcionális synallagma kérdésköréhez, további irodalommal ld. W. ERNST: *Die Vorgeschichte der exceptio non adimpleti contractus im römischen Recht bis Justinian*, in: *Festgabe für*

Ulpianus D. 19, 1, 13, 8 (*libro 32 ad edictum*):¹⁹

*Offeri pretium ab emptore debet, cum ex empto agitur, et ideo etsi pretii partem offerat, nondum est ex empto actio: venditor enim quasi pignus retinere potest eam rem quam vendidit.*²⁰

Az idézett Ulpianus-fragmentum alapján tehát a vevőnek fel kell ajánlania a vételárat, ha az adásvételből kifolyólag perelni akar, és ezért, még ha a vételár felét felkínálja, akkor sem illeti meg a vételi kereset (*nondum est actio*), ugyanis az eladó az eladott dolgot mintegy zálogként megőrizheti.

Ez a teljesítés-visszatartási jog, ahogy az a következő, a *Digestába* Iulianustól felvett szövegből is kitűnik, egyben a vevőt is megilleti, azaz ő sem köteles a *pretiumot* mindaddig szolgáltatni, amíg az eladó nem kész a dolgot átadni.

Iulianus D. 19, 1, 25 (*libro 54 digestorum*):²¹

Qui pendentem vindemiam emit, si uvam legere prohibentur a venditore, adversus eum petentem pretium exceptione uti poterit 'si ea pecunia, qua de agitur, non pro ea re petitur, quae venit neque tradita est'...

Az újkori jogtudomány által *exceptio non (rite) adimpleti contractus*ként jelölt²² – egyben az adásvételen túl valamennyi synallagmatikus kötelelemre kiterjesztett – jogelv értelmében tehát a szerződés megkötését követően bármelyik fél csak akkor követelheti a másiktól az ellenszolgáltatást, ha a maga részéről már teljesített, vagy

Werner Flume zum 90. Geburtstag, hg. Horst Heinrich Jakobs (Berlin 1998), 1-57. o., legújabban S. VIARO: *Corrispettività e adempimento nel sistema contrattuale romano* (Padua 2011), 380 o.

¹⁹ A fragmentumhoz ld. W. ERNST: Die Vorgeschichte der exceptio non adimpleti contractus im römischen Recht bis Justinian (id.), 21-22. o.

²⁰ Vö. még Ulp. D. 47, 2, 14, 1; Ulp.-Marc. D. 21, 1, 31, 8; Cerv. Scaev. D. 18, 4, 22.

²¹ A forráshely részletes elemzését ld. J. E. SPRUIT: Schikanen anlässlich eines Traubenkaufes, in: *Satura Roberto Feenstra sexagesimum quintum annum aetatis complenti ab alumnis collegis amicis oblata*, ed. J. A. Ankum (Fribourg 1985), 157-171. o.

²² Ehhez ld. R. CASSIN: *L'exception tirée de l'inexécution dans les rapports synallagmatiques (exception non adimpleti contractus) et de ses relations avec le droit de rétention, la compensation et la résolution* (Paris 1914), 800 o. idézi: W. ERNST: Die Vorgeschichte der exceptio non adimpleti contractus im römischen Recht bis Justinian (id.), 2⁴. o.. Ld. még G. SCADUTO: L'exceptio non adimpleti contractus' nel diritto civile italiano, *AnnUP* 8 (1921), 75-226. o. és legújabban, további gazdag irodalommal, a vizsgált jogelv római jogi, kánonjogi, természetjogi és *ius commune*-beli intézmény-történetére is figyelemmel: F. BRANDSMA: De exceptio non adimpleti contractus en de conditio indebiti. Betaalt degene die een opschortingsrecht had kunnen inroepen, maar dat niet doet, onverschuldigd als de tegenprestatie uitblijft?, *GOM* 27 (2010), 147-162. o.

készen áll annak egyidejű végrehajtására. Ily módon biztosított, hogy egyik fél se kerüljön hátrányosabb helyzetbe a teljesítés szempontjából, tehát ne legyen kénytelen akaratán kívül hitelezni a maga szolgáltatását a másiknak.²³

Úgyszintén az adásvétel synallagmatikus jellegéből következik – a szolgáltatás-ellenszolgáltatás értékegyensúlyának követelményét kifejező – azon szabály is, amely szerint az *emptor* visszakövetelheti az eladótól a vételárat, ha a szerződéskötést követően valamilyen *causa* alapján az áru tulajdonosa lett.²⁴

Ha viszont az eladó már a vételárfizetés előtt átadta a vevőnek a dolgot, a tulajdonszerzéshez – épp a *causa emptionis*ből adódóan – a justinianusi *Institutiók* tanúsága szerint már a XII táblás törvény korába, a készvétel idejére visszanyúló szabály alapján, egy további feltétel is társult adásvétel esetén.

I. 2, 1, 41:

...venditae vero et traditae non aliter emptori adquiruntur, quam si is venditori pretium solverit vel alio modo ei satisfecerit, veluti expromissore aut pignore dato. Quod cavetur quidem etiam lege duodecim tabularum: tamen recte dicitur et iure gentium, id est iure naturali, id effici. Sed si is qui vendidit fidem emptoris secutus fuerit dicendum est statim rem emptoris fieri.

Az idézett forráshely szerint az eladott és átadott dolgok tulajdonát a vevő csak akkor szerzi meg, ha az eladónak a vételárat megfizette, vagy őt más módon kielégítette, például maga helyett más adóst állítva vagy zálogot adva. Mindezt – a szöveg alapján – már a XII táblás törvény is elrendelte, de joggal lehet mondani, hogy a *ius gentium*ből

²³ Vö. BESSÉNYŐ A.: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében* (id.), 380. o.

²⁴ Ld. PS 2, 17, 8: *Fundum alienum mihi vendidisti; postea idem ex causa lucrativa meus factus est; competit mihi adversum te ad pretium recuperandum actio ex empto.* Hasonlóképp Ulp. D. 19, 1, 13, 15: *Si fundum mihi alienum vendideris et hic ex causa lucrativa meus factus sit, nihilo minus ex empto mihi adversus te actio competit.* Paul. D. 21, 2, 9: *Si vendideris servum mihi Titii, deinde Titius heredem me reliquerit, Sabinus ait amissam actionem pro evictione, quoniam servus non potest evinci: sed in ex empto actione decurrendum est.* E forráshelyekkel kapcsolatban további irodalommal ld. M. WIMMER: *Fälle des Concursus Causarum von Vermächtnis und Kauf im Römischen Recht*, TR 69 (2001), 214-215. o.

és a természetes jogelvekből is következik. Ha viszont az eladó – bízva a vevőben – neki hitelt nyújtott, a dolog rögtön az övé lesz.

2. A *pretium* szolgáltatásának jelentősége a tulajdonszerzés szempontjából

2. 1. A vételárfizetési szabály eredete

A fenti, a justinianusi *Institutió*kban szereplő szöveg alapján tehát már a XII táblás törvény²⁵ is úgy rendelkezett, hogy a *traditio*n túl a vevő tulajdonszerzéséhez a vételár megfizetése is szükségeltetett. Látjuk azonban azt is, hogy ez a követelmény, mint a tulajdonszerzés feltétele, nem abszolút: az *emptor* a *pretium* szolgáltatása nélkül is megszerzi az áru tulajdonjogát, amennyiben az eladónak biztosítékot, így – zálogot vagy kezest – ad. Sőt, a forráshely zárómondatában – a vételárfizetés követelményét tulajdonképpen minden gyakorlati jelentőségétől megfosztva – Justinianus akképp rendelkezik, hogy az áru tulajdonjoga akkor is nyomban átszáll az *emptorra*, ha az eladó, bízva a vevőben (*fidem emptoris sequi*), annak hitelképességében és ügylethűségében, biztosítékadás nélkül is haladékat enged a számára, azaz meghitelezi neki az ellenszolgáltatást.

2. 1. 1. Szakirodalmi álláspontok

A hivatkozott *Institutio*-szövegben rögzített, a vevő tulajdonszerzését főszabályként a vételárfizetéshez kötő előírás eredetével kapcsolatos szakirodalmi álláspontok közelebbi ismertetése előtt mindenképp le kell szögeznünk: a szerteágazó, egymásnak gyakorta ellentmondó megállapítások sűrűjében egyfajta „Forschungsstand” megfogalmazása gyakorlatilag lehetetlen vállalkozásnak látszik.

Mindazonáltal a vonatkozó primer források elemzése előtt elengedhetetlen – és reményeink szerint nem céltalan – a témakört érintő főbb kutatási irányvonalak

²⁵ XII tab. 7, 11

bemutatása. Az elmúlt száz esztendő szakirodalmát áttekintve, a kérdéskörrel foglalkozó romanisták alapvetően három „táborát” különíthetjük el egymástól.

Így a szerzők egy része úgy véli, hogy az előírás a posztklasszikus korban végbement általános társadalmi-gazdasági hanyatlás és az erősödő hellenisztikus hatások nyomán egyértelműen Justinianus császár újításának tekinthető. Más romanisták szerint – többnyire a *mancipatió*s készvételre visszavezetve a követelményt – ismert volt a szabály már a XII táblás törvény korában is, azonban az adásvétel konszenzuálszerződéssé válásával fokozatosan elvesztette jelentőségét, majd a gyakorlatból teljesen eltűnve, csak a posztklasszikus korban éledt fel újra. Megint mások azon a véleményen vannak, hogy a vételárfizetési szabály már a kezdetektől folyamatosan jelen volt a római jogban, és ennek megfelelően ismerték el azt a justinianusi kodifikáció során is.

Az alábbiakban e rendező elvek mentén haladva – a kapcsolódó gazdag szakirodalomból²⁶ – indokolt külön is kimelnünk a fontosabb megállapításokat.

PRINGSHEIM már a múlt század elején²⁷ elsöprő erejű támadást indítva²⁸ kérdőjelezte meg a vételárfizetési szabály preklasszikus-klasszikus eredetét,²⁹ és azt egyértelműen Justinianus újításának tekintette.³⁰ Álláspontja szerint a *Digestában* található, a *pretium* szolgáltatását a tulajdonszerzéshez megkövetelő fragmentumok (Pomp. D. 18, 1, 19 és Gai. D. eod. 53)³¹ mindegyike interpolált, az azokban rögzített szabály egyértelműen a justinianusi kompilátoroktól származik.³²

²⁶ A következőkben részletesebben vizsgált műveken kívül a vonatkozó irodalom katalógusát ld.: A. BISCARDI: Sulla genesi della norma giustiniana in materia di trasferimento della cosa venduta, *RIDA – AHDO* 2 (1953), 271¹. o. (német nyelven Uő: *Vom Ursprung der justinianischen Regel über den Eigentumsübergang beim Kauf*, in: *APXEION ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ. Festschrift für Fritz Pringsheim* (Weimar 1953), 14¹. o.), M. KASER: *Das römische Privatrecht I* (id.), 418⁴³. o., R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations* (id.), 273¹². o., az újabb irodalomból S. A. CRISTALDI: *Il contenuto dell'obbligazione del venditore nel pensiero dei giuristi dell'età imperiale* (Milano 2007), 24⁶⁵. o.

²⁷ A radikális interpolációgyanúsítás nem volt minden előzmény nélküli. A vételárfizetési szabály hitelességét már ENNECCERUS is megkérdőjelezte a XIX. században. Ld. L. ENNECCERUS: *Rechtsgeschäft, Bedingung und Anfangstermin I* (Marburg 1889), 250. o.

²⁸ F. PRINGSHEIM: *Der Kauf mit fremdem Geld* (id.), passim, kül. 50-89. o. Uő: *Eigentumsübergang beim Kauf*, *ZSS* 50 (1939), 333-438. o.

²⁹ F. PRINGSHEIM: *Eigentumsübergang beim Kauf* (id.), 334. o.: „War im klassischen römischen Rechte die Preizahlung Erfordernis des Eigentumsüberganges? ... weder bei Manzipation noch bei Tradition; das ist meine eigene These.”

³⁰ A szerző egyben azt is kizárta, hogy a XII táblás törvény tartalmazott volna hasonló rendelkezést. Vö. F. PRINGSHEIM: *Der Kauf mit fremdem Geld* (id.), 67. o., Uő: *Eigentumsübergang beim Kauf* (id.), 348-354. o.

³¹ A forráshelyek részletes elemzését ld. e fejezet 2. 2. pontjában.

³² Vö. F. PRINGSHEIM: *Der Kauf mit fremdem Geld* (id.), 89. o.

PRINGSHEIMhez hasonlóan a császár – minden előzmény nélküli – újításának tekintette a tételt SIBER is.³³

APPLETON³⁴ és SCHÖNBAUER³⁵ mérsékeltebb álláspontot elfoglalva – egyfajta fokozatos fejlődésben gondolkodva – úgy vélték, hogy a vételárfizetési szabály alap gondolata már megjelent a posztklasszikus kort megelőzően is a római jogban, mindazonáltal a követelmény gyakorlati érvényesülését korlátozó – a *pretium* tényleges szolgáltatásával az annak meghitelezését egyenragúnak tekintő – rendelkezés (*fidem emptoris sequi*) már egyértelműen a bizánci kompilátorokhoz köthető. SCHÖNBAUER éppen azért utasítja el PRINGSHEIM radikális interpolációra vonatkozó tézisét, mert véleménye szerint szükségtelen lett volna egy olyan szabály következetes, utólagos beépítése a klasszikus szövegekbe, amely valódi jelentőségét teljesen elveszti a vételár – immár valóban a kompilátorok által bevezetett – meghitelezhetőségének lehetőségével.³⁶

LEVY álláspontja alapján sem követelte meg a tulajdonszerzéshez a klasszikus jog a vételár szolgáltatását. A szerző úgy vélekedik, hogy a szabály elsőként a birodalom nyugati felén, a posztklasszikus vulgárjog előírásaként jelentkezett.³⁷

Úgyszintén megkérdőjelezzik a vételárfizetési szabály klasszikus eredetét azok a romanisták, akik szerint az előírás ugyan létezett már a XII táblás törvény idején, az archaikus korban is, de az csupán az eladót a *mancipatió*ból eredő *auctoritas* alapján terhelő, elperlésért való helytállási kötelezettségre vonatkozhatott, miszerint annak megalapozásához vagy a tényleges vételárfizetés, vagy – *mancipatio nummo uno* esetén – az azzal egy tekintet alá eső *stipulatio* útján tett kötelezettségvállalás (*expromittere*) szükségeltetett.

Köztük ARANGIO-RUIZ véleménye alapján a vételár megfizetése, vagy annak biztosítása (*satisfactio*) az archaikus korban korántsem a tulajdonátzállás, hanem az

³³ Ld. H. SIBER: *Römisches Recht in Grundzügen für die Vorlesung II* (Berlin 1928; repr. Darmstadt 1968), 76. o.

³⁴ Vö. Ch. APPLETON: A l'époque classique le transfert de la chose vendue et livrée, était-il subordonné, e règle, au paiement du prix?, *TR* 7 (1928), 16-17. o.

³⁵ Vö. E. SCHÖNBAUER: Zur Frage der Eigentumsübergang beim Kauf, *ZSS* 52 (1932), passim., különösen 195-201. o.

³⁶ E. SCHÖNBAUER: Zur Frage der Eigentumsübergang beim Kauf (id.), 198. o.: „So kommen wir zunächst zu dem überraschenden Ergebnis, daß die Byzantiner des VI. Jahrhunderts den angeblich rein griechisch-byzantinischen Gedanken mindestens in seiner rechtlichen Auswirkung energisch beiseite schoben.“

³⁷ Vö. E. LEVY: *West Roman Vulgar Law. The Law of Property* (Philadelphia 1951), 131-132. o.

auctoritas-felelősség megalapításához volt szükséges.³⁸ A szerző úgy gondolja, hogy a justinianusi *Institutiók* vitatott szabálya vulgárjogi előzményekre, a posztklasszikus korban érvényesülő hellenisztikus hatásokra és az ekkor újra előtérbe kerülő készvétel mechanizmusára vezethető vissza.³⁹

Ugyancsak a *mancipatiós* vétel útján szerzett dolog elperlése (*evictio*) esetén indítható – a vételár duplumára menő – *actio auctoritatis*⁴⁰ alkalmazásával hozza összefüggésbe a feltételezett XII táblás törvénybeli rendelkezést THOMAS.⁴¹

SCHINDLER mindenekelőtt azt hangsúlyozza, hogy a justinianusi *Institutiók* utalása ellenére a vételárfizetés követelményét a XII táblás törvény soha nem írhatta elő.⁴² BESELER szövegkritikai megállapításaira⁴³ is hivatkozva úgy véli, hogy a *Digestába* felvett, a vizsgált szabályt tartalmazó fragmentumok interpoláltak, olyannyira, hogy feltételezett⁴⁴ eredeti szövegük szerint – szót sem ejtve a tulajdonátszállás kérdéséről

³⁸ Vö. V. ARANGIO-RUIZ: *La compravendita in diritto romano II* (Napoli 1956²), 300. o.

³⁹ V. ARANGIO-RUIZ: *La compravendita in diritto romano II* (id.), 307. o. : „La regola affermata nelle prime battute di Inst. 2, 1, 41 ... non è classica, ma appartiene al diritto volgare postclassico, influenzato in Oriente da concezioni ellenistiche ma sorto anche in Occidente dal sentimento giuridico popolare, che sempre e dovunque tende a rappresentarsi la compravendita come scambio immediato di cosa contro prezzo.”

⁴⁰ Megjegyzendő, hogy ugyan a kereset elnevezése kifejezetten nem szerepel a primer forrásokban, az eladó duplumra menő felelőssége *auctoritas* címén azonban igen. Ez alapján M. KASER: *Das römische Privatrecht I* (id.), 132. o. valószínűsíti az *actio auctoritatis* létezését. Ezzel szemben BESSENYŐ A.: *Római magánjog. A Római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében* (id.), 383. o. szerint ahogy a keresetnév, maga az *actio* sem létezett, és az eladó ezen kötelezettségének érvényesítésére határozott pénzösszeg-követelésre irányuló *condictio* – a formuláris eljárást megelőzően még mint *legis actio* – állt rendelkezésre. Az *actio auctoritatis* alkalmazásáról újabban, a korábbi irodalom összefoglalásával ld.: J. B. MERCADO: La obligación de garantía por evicción del comprador en el Derecho Romano clásico, in: *Anuario da Faculdade de Dereito da Universidade da Coruña* 8 (2004), 123-129. o.

⁴¹ J. A. C. THOMAS: Institutes 2.1.41 and the Passage of Property on Sale, *SALJ* 90 (1973), 158-159. o.: „We know also that in classical law a *auctoritatis* lay only if the price were paid or security given... Inst 2. 1. 41 relates to what, in the development dating from the XII Tables, was concerned with *auctoritas* and with a similar principle for *eviction* on *emptio venditio* generally in classical law.”

⁴² Vö. K.-H. SCHINDLER: Die Bedeutung der Kaufpreiszahlung im nachklassischen römischen Recht, in: *Festschrift für Konrad Duden zum 70. Geburtstag*, hg.: H.-M. Pawlowski – G. Wiese – G. Wüst (München 1977), 558. o., Uő: *Justinians Haltung zur Klassik: Versuch einer Darstellung an Hand seiner Kontroversen entscheidenden Konstitutionen* (Köln-Graz 1966), 25. o.

⁴³ G. v. BESELER: Eigentumsübergang und Kaufpreiszahlung, *ACJ I* (1935), 336-338. o.

⁴⁴ G. v. BESELER: Eigentumsübergang und Kaufpreiszahlung (id.), 337-338. o. a következőképp rekonstruálja a vonatkozó fragmentumokat: Pomp. D. 18, 1, 19: [*Quod vendidí non aliter <auctoritatis nomine obligamur> [fit accipientis], quam si aut pretium nobis solutum sit aut satis eo nomine factum [vel etiam fidem habuerimus emptori sine ulla satisfactione]*]. Gai. D. eod. 53: [*Ut <venditor auctoritatis nomine obligetur> [res emptoris fiat], nihil interest, utrum solutum sit pretium an eo nomine <satisfactum.> [fideiussor datus sit. quod autem de fideiussore diximus, plenius acceptum est, qualibet ratione si venditori de pretio satisfactum est, veluti expromissione aut pignore dato, proinde sit, ac si pretium solutum esset]*].

– valójában az eladó jogszatossági (*auctoritas*) kötelezettségére vonatkoztak.⁴⁵ SCHINDLER kiemeli továbbá, hogy az említett forráshelyek egyike sem a klasszikus jogtudósok tulajdonszerzésről szóló könyveiben található.⁴⁶ E nézetét megerősítheti a fragmentumok LENEL-féle palingenetikai osztályozása is, mely a Pomponius-szöveget a Quintus M. Scaevola civiljogi művéhez írt kommentár adásvételről szóló (*Liber XXXI – De emptionibus et venditionibus*),⁴⁷ a Gaius-töredéket pedig a provinciái *edictum*nak az *auctoritas*-felelősséget tárgyaló (*Liber XXVIII – De auctoritate*)⁴⁸ könyvébe utalja.

A vételárfizetési szabály klasszicitását elfogadó romanisták véleménye megoszlik tekintetben, hogy az előírás csupán *res Mancipi* körébe tartozó dolgok *mancipatio* útján történő átadása, vagy csak *res nec Mancipi traditió*jára, esetleg a tulajdonjog átruházásának valamennyi – formaszzerű és formátlan – módjára vonatkozott-e.

Így már BECHMANN kiemelte, hogy a vételárfizetési szabály alkalmazása szempontjából meg kell különböztetnünk a tulajdonátruházás különböző módjait: véleménye alapján az előírás elsősorban a *mancipatió*s vételre vonatkozhatott.⁴⁹

ALBERTARIO – az ügylet tárgya szerint is differenciálva – azon az állásponton volt, hogy a *pretium* szolgáltatása a klasszikus korban csak *res Mancipi* (*mancipatió*s) vétele esetén volt a tulajdonszerzés feltétele, *res nec Mancipire* nem vonatkozott a szabály.⁵⁰ A szerző úgy véli, hogy a justinianusi *Institutió*k vizsgált szöveghelyének a XII táblás törvény rendelkezésére történő hivatkozása is egyértelműen e tézist támasztja alá, hiszen az archaikus korban a *mancipatio* aktusa – készvételnélként funkcionálva – még a vételár tényleges szolgáltatását és annak lemérlegelését is magában foglalta.⁵¹ Az olasz romanista véleménye szerint *res Mancipi Mancipatió*ja esetén a tulajdonszerzésnek

⁴⁵ K.-H. SCHINDLER: Die Bedeutung der Kaufpreiszahlung im nachklassischen römischen Recht (id.), 558. o.: „...dass das Preiszahlungserfordernis ... in zwei Digestenstellen (Pomp. D. 18, 1, 19 und Gaius D. 18, 1, 53) statt auf die Rechtsmängelhaftung fälschlicherweise auf den Eigentumsübergang bezogen wird.”

⁴⁶ K.-H. SCHINDLER: Die Bedeutung der Kaufpreiszahlung im nachklassischen römischen Recht (id.), 558. o.

⁴⁷ Pomp. lib. 31 ad Q. Mucium; ld. O. LENEL: *Palingenesia iuris civilis II* (Lipsiae 1889), 74. o.

⁴⁸ Gai lib. 28 ad ed. prov.; ld. O. LENEL: *Palingenesia iuris civilis I* (Lipsiae 1889), 234. o.

⁴⁹ A. BECHMANN: *Der Kauf nach gemeinem Recht I* (id.), 157. o.: „...in erster Linie über den Manzipationskauf...”

⁵⁰ E. ALBERTARIO: Il momento del trasferimento della proprietà nella compravendita romana, in: *Studi di diritto romano III* (1936) 439. o.: „...i testi, che per il trasferimento della proprietà nella compravendita esigono o che sia pagato il prezzo o che sia almeno concretamente garentito il suo pagamento ... sono testi che originariamente, cioè nel diritto classico, riguardavano tutti vendita di *res Mancipi*.”

⁵¹ Ld. E. ALBERTARIO: Il momento del trasferimento della proprietà nella compravendita romana (id.), 448-449. o.

akkor is feltétele maradt a vételárfizetés, amikor az magában a formális aktusban már csupán szimbolikusan (*nummo uno*) történt meg.⁵²

ARCHI még tovább ment, és kategorikusan kizárta a követelmény érvényesülésének lehetőségét *res nec Mancipi traditio*ja során.⁵³ Hangsúlyozta, hogy téves az a több szerző⁵⁴ által is képviselt felfogás, miszerint a *causa emptio*nis esetén a *traditio* tranzlatív hatályához szükséges a vételár megfizetése is.⁵⁵

Vele szemben MEYLAN azonban úgy tartotta, hogy a vételárfizetés a kezdetektől fogva nélkülözhetetlen volt a római jogban a *res nec Mancipi* tulajdonjogának *traditio* útján történő megszerzéséhez.⁵⁶ Igaz, e követelménynek a klasszikus korban még nem volt túl nagy gyakorlati jelentősége, tekintettel mindenekelőtt a prétor által biztosított, a jóhiszemű, jogcímes birtokost tulajdonos módjára védő *actio Publiciana*ra.⁵⁷

Hasonló véleményen volt ROMANO is, aki szerint a ránk maradt primer források azt bizonyítják, hogy az áru formátlan *traditio*val történő átadása esetén a tulajdonszerzéshez – immár a vételtárgy *res Mancipi* vagy *res nec Mancipi* jellegétől függetlenül – kétségtelenül megkövetelte a klasszikus jog a vételárfizetést.⁵⁸

⁵² Vö. E. ALBERTARIO: Il momento del trasferimento della proprietà nella compravendita romana (id.), 437-438. o.

⁵³ Vö. G. ARCHI: In tema di trasferimento della proprietà per compravendita, *SDHI* 1 (1935), 115. o.: *Summarium – „...nobis videtur Mancipationem ad transferendum dominium ex iure Quiritium solutionem vel satisfactionem pretii requirere; in traditione vero rerum nec Mancipi iustam causam traditionis tantum sufficere.”* Az adásvétel és a tulajdonátszállás kérdéséhez általában a szerzőtől ld. Uő: *Il trasferimento della proprietà nella compravendita romana* (Padova 1934), 215 o.

⁵⁴ A következőkben bemutatott álláspontokon kívül (MEYLAN, ROMANO) így vélekedett a korábban már említett Ch. APPLETON: A l'époque classique le transfert de la chose vendue et livrée, était-il subordonné, e régle, au paiement du prix? (id.), 16-17. o. és E. SCHÖNBAUER: Zur Frage der Eigentumsübergang beim Kauf (id.), 238. o. is.

⁵⁵ Ld. G. ARCHI: In tema di trasferimento della proprietà per compravendita (id.), passim. kül. 130-131. o.

⁵⁶ Ph. MEYLAN: Le paiement du prix et le transfert de la propriété de la chose vendue en droit roman classique, in: *Studi in onore de Pietro Bonfante I* (1930), 441-491. o.

⁵⁷ A szerző fél birtokából kiesett dolog visszaszerzésének biztosítását célzó petitórius védelem, Publicius prétor nevéhez köthető kiterjesztése az i.e. II. századra tehető. A *res Mancipi* átruházására a civiljogban előírt formások ezzel elvesztik gyakorlati jelentőségüket. A Publicius-féle edictum ugyanis *in rem* védelmet (*exceptio rei vindictae et traditae, actio Publiciana*) adott mindenkinek, aki valamely dolgot egy jogszerű szerzescím (*iusta causa*) alapján jóhiszeműen (*bona fide*) szerzett, akár tulajdonostól, akár nemtulajdonostól, formászerűen vagy formátlanul. Vö: BENEDEK F.: Az *actio Publiciana* eredete és funkciója, *JT* 6 (1986), 23-38. o. (német nyelven: Ursprung und Funktion der *actio Publiciana*, *AUSz* 33 (1985), 71-91. o.)

⁵⁸ S. ROMANO: *Pagamento del prezzo e trasferimento della proprietà nella compravendita romana* (Perugia 1935), passim., kül. 51. o., Uő: *Nuovi studi sul trasferimento della proprietà e il pagamento del prezzo nella compravendita romana* (Padova 1937), passim., kül. 80-81. o.

KARLOWA⁵⁹ és KÜBLER⁶⁰ – figyelemmel arra, hogy a pénzbeli ellenszolgáltatás nyújtása az *accipiens* részéről az aktus elengedhetetlen részét képezte – egyenesen feleslegesnek tartották a vételárfizetési szabály alkalmazását a *mancipatió*s készvétel során, így álláspontjuk szerint az előírás ugyancsak *res nec Mancipi traditio*ja esetén érvényesülhetett.

Az előbbi szerzőkhöz hasonlóan vélekedett WATSON is, de nézete alapján nem csupán a vételárfizetési szabályt, hanem az annak érvényesülését erősen korlátozó „*fidem sequi*” kitévelt is kizárólag a *res nec Mancipi* tulajdonjogának *traditio* útján történő átadása során alkalmazták már a klasszikus korban.⁶¹

E körben kell megemlítenünk még FEENSTRA álláspontját, aki szerint a forrás zárómondatában szereplő „*fidem emptoris sequi*” fordulat nem egyszerűen fizetési haladékra utal, hanem a megvásárolt dolog fizetés vagy biztosíték nélküli informális átengedésére, mely klauzula – a szerző értelmezésében – egy már a klasszikus jogászok által is alkalmazott fogás volt a XII táblás törvényben felállított szabály kijátszására, az tehát nem lehetett a kompilátorok újítása.⁶²

KASER ugyan szintén lát esélyt arra, hogy a justinianusi *Institutió*kban megjelölt XII táblás törvénybeli rendelkezés eredetileg csupán az eladót a *mancipatio* alapján terhelő elperlésért való helytállási kötelezettségre vonatkozhatott, ugyanakkor nem zárja ki annak a lehetőségét sem, hogy a szabály a tulajdonátruházás valamennyi – formaszerű és formátlan – módjánál és a *res Mancipin* kívül *res nec Mancipi* adásvételek is érvényesült.⁶³ Egyfajta folyamatos fejlődésben gondolkodva hangsúlyozza, hogy az előírást az adásvétel konszenzuálszerződéssé válásával ugyan

⁵⁹ O. KARLOWA: *Römische Rechtsgeschichte II* (Leipzig 1901), 612-613. o.

⁶⁰ Vö. B. KÜBLER: *Geschichte des römischen Rechts, ein Lehrbuch* (Erlangen 1925), 51⁵. o.

⁶¹ Ld. A. WATSON: *The Law of Obligations in the Later Roman Republic* (Oxford 1965), 62-66. o., Uő: *Rome of the Twelve Tables. Persons and Property* (Princeton 1975), 146. o.

⁶² R. FEENSTRA: Eigentumsvorbehalt und die Regel von Inst. 2, 1, 41 über das Verhältnis von Kaufpreiszahlung und Eigentumsübergang, *TR* 58 (1990), 136. o.: „...war die *fidem emptoris sequi* Klausel ein schon von den klassischen Juristen entwickelter Trick, um sich von der Zwölftafelregel zu befreien. Die Kompilatoren haben das *fidem sequi* einfach, ohne besondere eigene Absichten, übernommen.“ Vö. továbbá Uő: *Reclame en revindicatie, onderzoekingen omtrent de rol in de ontwikkelingsgeschiedenis van het recht van reclame gespeeld door den Romeinsrechtelijken regel omtrent eigendomsovergang en prijsbetaling bij koop [Inst. 2.1.41]* (Haarlem 1949), 268-286. o., Uő: *Fidem emptoris sequi*, in: *Studi in onore di Ugo Enrico Paoli* (Firenze 1956), 273-287. o.

⁶³ M. KASER: Stellvertretung und „notwendige Entgeltlichkeit“, *ZSS* 91 (1974), 162. o.: „Die Gesetzesnorm hat vielleicht nur für die Auktoritätshaftung aus der *mancipatio* bestimmt, daß der Bezahlung des Kaufpreises das bindende Versprechen, namentlich in Stipulationsform (*expromittere*), gleichgehalten werden soll... Es ist freilich nicht auszuschließen, daß schon die XII-Tafel-norm sich auf alle Käufe bezog, auch die von *res nec Mancipi* und ohne *mancipatio*...“

továbbra is alkalmazták, de a *fidem sequi*-klauzula következtében csupán „kiüresedett formában” maradhatott fenn⁶⁴ és valójában csak a posztklasszikus korban született újjá.⁶⁵

Úgyszintén elismeri a vételárfizetés követelményének klasszicitását a kérdést az irodalomban a legújabban tárgyaló Szűcs, de kiemeli, hogy az ténylegesen csak nagyon szűk körben, az adóköteles tartományi ingatlanok adásvétele esetén érvényesült, míg másutt elegendő volt a tulajdonszerzéshez a vevő részére történő hitelnnyújtás is.⁶⁶ A tartományi gyakorlatot aztán a diocletianusi egységes adórendszer bevezetésével – mintegy közérdekből – a posztklasszikus korban kiterjesztették az itáliai telkekre is.⁶⁷ A szerző – BISCARDI⁶⁸ és ZIMMERMANN⁶⁹ követő – megállapításai szerint a justinianusi *Institutiók* vitatott követelménye ekképpen a klasszikus jogi szabályozás és a posztklasszikus rendelkezések egyfajta sikertelen harmonizációjának tekinthető. A vételár megfizetése Justinianusnál is csupán az adóteher alá eső vagy közérdekből más korlátozottan forgalomképes dolgok – írásbeli okiratban is rögzített – eladása esetén volt megkövetelt a tulajdonszerzéshez. Egyéb esetekben az eladón állt, hogy a dolgot átadja-e a vevőnek a *pretium* szolgáltatása vagy annak biztosítása hiányában is.⁷⁰

2. 1. 2. Értékelő megállapítások

A hivatkozott *Institutio*-helyen (I. 2, 1, 41) szereplő vételárfizetési szabály eredetére vonatkozó szakirodalmi álláspontokat vázlatosan áttekintve megállapíthatjuk: az

⁶⁴ rec. M. KASER: *Comptes rendus* [Alan Watson, *The law of Obligations in the Later Roman Republic* (Oxford 1965)], *TR* 34 (1966), 414-415. o., Uő: *Das römische Privatrecht I* (id.), 418. o.

⁶⁵ M. KASER: *Stellvertretung und „notwendige Entgeltlichkeit”* (id.), 162. o., valamint Uő: *Das römische Privatrecht II* (München 1975²), 278-279. o.

⁶⁶ Szűcs M.: A vételár kifizetése mint a tulajdonszerzés feltétele (*Inst. 2, 1, 41*), in: *Római jog és a magánjog fejlődése Európában. Tanulmányok Molnár Imre 75. születésnapjára*, szerk. Jakab É. (Szeged 2011), 206-210. o.

⁶⁷ Szűcs M.: A vételár kifizetése mint a tulajdonszerzés feltétele (*Inst. 2, 1, 41*) (id.), 211-212. o. Vö. továbbá szintén a szerzőtől M. Sić: *Zakonske mere za obezbeđenje naplate poreza u kriznim vremenima pozmog rimskog carstva*, *Pravni život* 47 (1998), 725-741. o.

⁶⁸ A. BISCARDI: *Sulla genesi della norma giustiniana in materia di trasferimento della cosa venduta* (id.), 282. o.: „Codesta norma giustiniana è, in realtà, un compromesso fra due concezioni profondamente diverse, come quella della vendita obbligatoria e della vendita reale: ed è un compromesso alquanto barocco...”

⁶⁹ Ld. R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations* (id.), 276. o.: „Institutiones II, 1, 41 does not, therefore, represent the final mark of a continuous development, but has to be seen as an attempt to reconcile generally accepted notions and practices of Justinian’s time with the principles of classical Roman law. Hence the retention of the rule, combined however with the „fatal qualification”.

⁷⁰ Szűcs M.: A vételár kifizetése mint a tulajdonszerzés feltétele (*Inst. 2, 1, 41*) (id.), 220-221. o.

alapvető cezúrát a szerzők között az előírás klasszicitásának elfogadása vagy annak elutasítása jelenti.

A magunk részéről úgy véljük, az esetleges interpolációk, avagy a klasszikus eredet kérdésénél sokkal fontosabb a szabály pontos tartalmának, a tulajdonszerzésre gyakorolt hatásának feltárása, ezért eddigi fejtegetéseinket lezárandó, csupán annyit kívánunk megjegyezni, hogy a vételárfizetési szabály forrását, indokát kutató szerzők a római jog fejlődésének mindegyik szakaszában megtalálhatják azokat a tényezőket, melyek magyarázatul szolgálhatnak a vizsgált előírás – különböző intenzitású – érvényesüléséhez.

Így a justinianusi, főszabályként a vételárfizetést a tulajdonszerzéshez megkövetelő álláspont kétségtelenül összhangban van a posztklasszikus korban – a birodalom mindkét felében megfigyelhető módon – ismételten előtérbe kerülő készvétel mechanizmusával.

A konszenzuálszerződési konstrukció nyugaton elsősorban az adásvételt és az annak teljesítését jelentő *traditiót* egymással összemósó,⁷¹ a dogmatikai finomságok iránt kevésbé érzékeny, leegyszerűsítő vulgárjogi gondolkodás, a keleti területeken pedig a görög-hellenisztikus jogok (a homogenitás kérdésében állást nem foglalva, a továbbiakban csak „görög” jogként aposztrofálva)⁷² egyre erősödő hatása következtében szorult háttérbe.⁷³

Előbbivel kapcsolatban meg kell továbbá jegyeznünk, hogy az adásvételi kontraktusnak önmagában tranzlatív hatályt tulajdonító vulgárjogi felfogás⁷⁴ nyomán a későcsászárkori forrásokban Constantinus óta⁷⁵ utat törő „*emptio dominium transfertur*” elve⁷⁶ – feltéve természetesen, hogy azt nem (csupán) a készvételre

⁷¹ Erről és általában az adásvételi szerződés tranzlatív hatályáról, összevetve a modern jogrendszerekkel az újabb irodalomból ld. M. SIĆ: *Translativno dejstvo ugovora o kupoprodaji i zadržavanje ovog koncepta u savremenim pravnim sistemima*, in: *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu (Collected papers)* 38/3 (Novi Sad 2004), 285-311. o.

⁷² Az ókori görög-hellenisztikus jogok homogenitásának problémaköréhez a hazai irodalomból áttekintően ld. HAMZA G.: *Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszerek* (Budapest 1998²), 121-123. o.

⁷³ Amint azt fentebb láttuk, V. ARANGIO-RUIZ: *La compravendita in diritto romano II* (id.), 307-308. o. a vételárfizetési szabály klasszicitását megkérdőjelező álláspontját egyebek mellett épp erre a tényre alapozta. Vö. továbbá M. KASER: *Das römische Privatrecht II* (id.), 276-277. o., 282-284. o. és 385. o., továbbá FÖLDI A. – HAMZA G.: *A római jog története és intézményei* (id.), 509. o.

⁷⁴ Ld. már L. MITTEIS: *Reichsrecht und Volksrecht* (Leipzig 1891, repr. 1935), 509. o.: „Es ... ist mit dem Traditionserfordernis im nachklassischen Recht nicht so streng zu nehmen.”

⁷⁵ I. Constantinus adásvételi szerződéssel kapcsolatos rendeleteiről ld. C. DUPONT: *La vente dans les constitutions de Constantin*, *RIDA* 2 (1955), 237-262. o.

⁷⁶ Ld. CTh. 11, 3, 2; CTh. 4, 5, 1; CTh. 4, 6, 3; C. 7, 38, 2; Nov. Val. 32, 4; Nov. Val. 35, 18; Nov. Anth. 3 pr.

vonatkoztatjuk⁷⁷ – arra látszik utalni, hogy a tulajdonszerzéshez a posztklasszikus jog sem követelte meg a *traditió*t, ehelyett megelégedett a felek pusztán szerződéses megállapodásával.⁷⁸ Megállapításaink szerint e vulgárjogi gyakorlat kétségkívül hathatott a justinianusi jogra, ahol jóllehet – az átruházó ügylet mellett – újra szükségessé vált a *traditio* is, annak tranzlatív hatályához azonban, a tényleges átadás helyett, elégséges volt a feleknek a tulajdon átruházására és megszerzésére irányuló egybehangzó akaratnyilvánítása (*animus transferendi et accipiendi dominii*).⁷⁹ Hacsak nem fogadjuk el LEVY és a téziséét követő más romanisták azon álláspontját, mely szerint az áru tulajdonjoga, ugyan a tényleges átadástól függetlenül, de csak a vételárfizetéssel szállt át⁸⁰ már a posztklasszikus korban, továbbra is kérdés marad a justinianusi *Institutiók*ban megjelenő – a tulajdon *causa emptio*is történő átruházásakor megkívánt –, a vételár megfizetésében, biztosításában vagy az arra irányuló hitelnyújtásban megfogalmazott többletkövetelmény eredete.

A hellenisztikus hatásokkal összefüggésben kiemelendő, hogy – a konszenzuálszerződési alakzatot, a két fél egybehangzó akaratnyilatkozatának önmagában elégséges kötelező erejét el nem ismerve⁸¹ – a „görög” jog az adásvétel lényegét a dolog átadásával és a vételár megfizetésével megvalósuló tulajdonátruházásban látta.⁸² Ebből következően, az ügyletet az áru és vételár egyidejű cseréjének tekintve mindvégig megmaradt a készvételnél, melynél – konstrukciójából

⁷⁷ Ha a vételárfizetési szabály eredetét a készvétel-konstrukcióban látjuk, akkor nyilvánvalóan fel sem merül e kérdés. Vö. K.-H. SCHINDLER: Die Bedeutung der Kaufpreiszahlung im nachklassischen römischen Recht (id.), 559-560. o.: „Nachklassische Quellen, die den Grundsatz emptio dominium transfertur enthalten, können mit Sicherheit nicht so verstanden werden, daß der bloße Konsens, wenn er auf der Veräußerung gerichtet ist, Eigentum verschafft.”

⁷⁸ Így A. BISCARDI: Sulla genesi della norma giustiniana in materia di trasferimento della cosa venduta (id.), 279-280. o., F. GALLO: *Il principio 'emptio dominium transfertur' nel diritto pregiustiniano* (Milano 1960), 61-110. o.

⁷⁹ Vö. FÖLDI A. – HAMZA G.: *A római jog története és intézményei* (id.), 331. o.

⁸⁰ Vö. E. LEVY: *Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationenrecht* (Weimar 1956), 208. o.: „Der Kauf blieb nicht blosser Rechtsgrund der Übereignung, sondern wuchs mit ihr zu einem Simultanact zusammen... Unentbehrlich aber war die Zahlung des Preises...” Vö. még M. KASER: *Das römische Privatrecht II* (id.) 278. o.

⁸¹ Ld. F. PRINGSHEIM: *The Greek Law of Sale* (Weimar 1950) 47. o., H. J. WOLFF: Consensual contracts in the Papyri? *JJP* 1 (1946) 77-78. o.

⁸² Ahogy azt legújabbán FÖLDI A.: Variációk egy témára: arrha típusok régen és ma, in: *Római jog és a magánjog fejlődése Európában. Tanulmányok Molnár Imre 75. születésnapjára*, szerk. Jakab É. (Szeged 2011), 23-24. o. kifejti, a modern jogbeli foglaló és bánatpénz antik görög előképének, az *arrhabón*nak az alkalmazása (*pronomion*) bizonyos mértékben épp a konszenzuális adásvétel hiányát volt hivatott pótolni.

fakadóan – magától értetődő volt a vételár szolgáltatásának megkövetelése a tulajdonszerzéshez.⁸³

Sajátosan egyedi karaktere volt továbbá a „görög” adásvételnek – mely különösen csábítóvá teszi hellenisztikus hatásokkal magyarázni a justinianusi *Institutiók*ban rögzített szabály eredetét⁸⁴ –, hogy az ügylet a megfelelő formások betartásával, önmagában a vételár szolgáltatásával létrejött.⁸⁵ Ekképpen tehát a „görög” jog szerint a vételárfizetés – a dolog átadásától, a „*traditótól*” (παράδοσις) is független⁸⁶ – konstitutív hatályú feltételét jelentette a tulajdonszerzésnek.⁸⁷

Mindazonáltal ugyanígy kézenfekvőnek látszik, hogy a *mancipatiós* készvétel idején – főként a korai időszakban, amikor még a vételárként kifizetett ércrudak (*aes rude*) tényleges lemérlegelése is beletartozott a rítusba – a vevő a dolog átadása ellenére sem szerzett tulajdont, amíg ki nem fizette a vételárat, illetve biztosítékot nem adott annak teljesítésére. Ennek ellenére az, hogy az i.e. V. század derekán (ie. 451-450), a hagyomány szerint a *decemviri legibus scribundis* által összeállított XII táblás törvény anyaga valójában tartalmazta-e az említett rendelkezést – egyértelmű forrásbizonyíték hiányában – továbbra is kétséges.⁸⁸ Mert jóllehet a – funkcionálisan a készvételt megvalósító, az ellenérték megállapítását, lemérlegelését is magába foglaló – *mancipatio* formálaktusánál még a dolgok természetéből következett a

⁸³ Vö. F. PRINGSHEIM: *The Greek Law of Sale* (id.), 157-179. o., M. KASER: *Das römische Privatrecht II* (id.), 278. o.

⁸⁴ Ld. A. BISCARDI: *Diritto greco antico* (Milano 1982), 152. o.

⁸⁵ Amint azt az Arisztotelész-tanítvány Theophrasztosz is részletesen kifejti a szerződésekről írt tanulmányában (περὶ συμβολαίων). Vö. P. VINOGRADOFF: *The Jurisprudence of the Greek City*, in: *Outlines of Historical Jurisprudence II* (Oxford 1922), 259-264. o. A görög adásvétel e sajátos „karakterisztikájának” bemutatását a reményvétellel összefüggésben a legújabban ld. BENKE J.: *Reményvétel* (Budapest 2011), 74-78. o.

⁸⁶ Áll ez a szabály ingó és ingatlan dolgokra egyaránt. Kivételképpen egyes vételtárgyaknál – így rabszolgák, vagy állatok esetén – a II. századtól fogva már megkövetelt volt az átadás a tulajdonátszálláshoz. Ehhez ld. A. KRÄNZLEIN: *Probleme kaiserzeitlicher Tierveräußerungsverträge auf Papyrus*, in: *Arnold Kränzlein Schriften*, hg. J. M. Rainer (Weimar 2010), 199-210. o. és Uő: *Atypische Tierverkaufsurkunden*, in: *Arnold Kränzlein Schriften* (id.), 211-220. o.

⁸⁷ Ld. F. PRINGSHEIM: *Der Kauf mit fremdem Geld* (id.), passim., Uő: *The Greek Law of Sale* (id.), passim. kül. 134-242. o., E. LEVY: *West Roman Vulgar Law. The Law of Property* (id.), 132-133. o., R. TAUBENSCHLAG: *The Law of Greco-Roman Egypt in the Light of the Papyri 332 B.C. – 640 A.D.* (Warsaw 1955²), 317-324 o., M. KASER: *Stellvertretung und „notwendige Entgeltlichkeit”* (id.), 160-161. o., R. ZIMMERMANN: *The Law of Obligations* (id.), 275-276. o., M. KASER – R. KNÜTEL: *Römisches Privatrecht* (München 2008¹⁹), 153-154. o.

⁸⁸ Amint azt M. KASER: *Das römische Privatrecht I* (id.), 418⁴⁴. o. megjegyzi: „Eher läßt sich denken, daß die allgemeine Regel aus einer Umdeutung der XII-T-Norm herausentwickelt wurde.” Vö. még ^{rec}Uő: *Comptes rendus [Alan Watson, The law of Obligations in the Later Roman Republic (Oxford 1965)]* (id.), 413-414. o. és A. BÜRGE: *Geld- und Naturalwirtschaft im vorklassischen und klassischen römischen Recht*, ZSS 99 (1982), 149. o.

vételárfizetési szabály alkalmazása, viszont már nagyon korán, akár a XII táblás törvény idején is csak jelképesen, egy pénzérmét a mérleghez pendítve, majd azt az eladónak átnyújtva folytatták le az ügyletet (*mancipatio nummo uno*).⁸⁹ Mint színleges adásvételnél (*imaginaria venditio*), ha a felek meg is állapodtak a vételár tényleges megfizetésében, annak tényleges szolgáltatására – vagy az azt helyettesítő hitelnnyújtásra – csakis az aktus keretein kívül kerülhetett sor. A *mancipatio* formásaival tehát nem indokolható a vételárfizetési szabály érvényesülése a *Lex duodecim tabularum* idején.

Ennek következtében abban a – fentebb vázoltak szerint a romanisztikában úgyszintén vitatott – kérdésben sem foglalhatunk állást egyértelműen, hogy a justinianusi *Institutiók* által említett XII táblás törvénybeli rendelkezés a *mancipatiós* vételen kívül az áru *traditio* vagy *in iure cessio* révén történő átadására, illetve *res nec Mancipi* adásvételére is vonatkozott-e. Csak valószínűsíthető, hogy a XII táblás törvény első sorban a gazdasági élet legfontosabb tárgyait (*res Mancipi*) illetően rendelkezett.

Ezzel összefüggésben kell kiemelnünk, hogy forrásaink azon szerzők véleményét sem erősítik meg, akik a vételárfizetési szabály eredetét keresve, azt a *mancipatióból* eredő *auctoritas*-felelősséggel hozzák összefüggésbe, miszerint az eladót terhelő, elperlésért való helytállási kötelezettség megalapozásához vagy a tényleges vételárfizetés, vagy annak biztosítása szükségeltett. A *Digestában* ugyan találunk egy nevezetes Ulpianus-fragmentumot,⁹⁰ mely az eladó jogszavatossági (*evictiós*) kötelezettségével összefüggésben szól a vételárfizetés, továbbá az arra irányuló biztosítékadás követelményéről, de egy szóval sem említi a *mancipatiót* és – tekintettel arra, hogy a klasszikus korban az elperlésért való szavatosság az adásvétel természetes alkatrészeként már *actio emptivel* érvényesíthető⁹¹ – az *actio auctoritatis* sem.⁹²

⁸⁹ Az aktus lefolyásáról ld. Gai. 1, 119-122.

⁹⁰ Ulp. D. 19, 1, 11, 2: *Et in primis ipsam rem praestare venditorem oportet, id est tradere: quae res, si quidem dominus fuit venditor, facit et emptorem dominum, si non fuit, tantum evictionis nomine venditorem obligat, si modo pretium est numeratum aut eo nomine satisfactum. Emptor autem nummos venditoris facere cogitur.*

⁹¹ Az eladó elperlésért való helytállási kötelezettségének fejlődéséhez a római jogban az újabb irodalomból ld. J. B. MERCADO: La obligación de garantía por evicción del comprador en el Derecho Romano clásico, *Anuario da Faculdade de Dereito da Universidade da Coruña* 8 (2004), 119-140. o.

⁹² Hogy eredetileg szerepelt-e a szövegben a *mancipatióra*, közelebbről az *actio auctoritatisra* történő utalás, azt esetleg a justinianusi kompilátorok törölték volna a fragmentumból, a romanisztikában igencsak vitatott. E kérdéskörhöz az újabb irodalomból ld. S. A. CRISTALDI: *Il contenuto dell'obbligazione del venditore nel pensiero dei giuristi dell'età imperiale* (id.), 23-29. o., a vonatkozó szakirodalom áttekintő összefoglalását ld. 23⁶⁴. o.

Ha a *mancipatio „imaginaria venditio”*-vá alakulásával el is törölte volna a vételárfizetési szabályt, további – talán még nehezebben megválaszolható – kérdés annak érvényesülése a formátlan *traditio*val történő tulajdonátruházás esetén. A kezdeti időkben, a készvételt megvalósító – *causa emptio* mellett végbemenő – *traditio*nál a *mancipatio*hoz hasonlóan még magától értetődő, hogy a tulajdonszerzéshez szükséges a másik fél általi teljesítés, a vételár megfizetése, hiszen nincs egyébről szó, mint a kölcsönös szolgáltatások egyidejű, formátlan átadásáról. Ezzel szemben a konszenzuális adásvétel kialakulását követően, a vételár meghitelezhetőségének lehetőségével, már itt sincs különösebb ok arra, hogy a *res nec mancipi* feletti, korábban elismert *traditio* általi tulajdonszerzést az adásvétel esetén (*causa emptio*) egy újabb feltételtől – a *pretium* szolgáltatásától – tegyük függővé. Természetesen e vonatkozásban sem zárható ki a készvétel-gondolat továbbhatása és ezzel együtt az, hogy a *traditio*val történő tulajdonátruházás a vételárfizetés követelményét – a biztosítékadás (kezesség, zálog), a hitelnyújtás lehetőségével egy kevésbé szigorú formában – alapvetően megtartja a későbbiekben is.

A vételárfizetési szabály eredetével kapcsolatos szakirodalmi – mint láttuk elsősorban interpolációkritikai – vitákon túllépve, a továbbiakban a ránk maradt nem jogi irodalmi emlékek és jogi források, valamint a mindennapi szerződési praxisba is betekintést nyújtó néhány adásvételi okirat alapján próbálunk képet adni arról, hogy a római jogfejlődés egyes korszakaiban hogyan érvényesülhetett a kérdéses előírás, a *pretium* szolgáltatása vagy annak elmaradása mennyiben befolyásolta a vevő tulajdonszerzését.

2. 2. A vételárfizetési szabály a preklasszikus-klasszikus korban

2. 2. 1. A varrói formula

Tekintettel arra, hogy a vizsgált kérdéskörrel kapcsolatos, a klasszikus jogtudósok véleményét tükröző forrásszövegek kivétel nélkül a justinianusi kodifikáció közvetítésével, a bizánci kompilátorok keze nyomán maradtak ránk, amennyiben fel kívánjuk deríteni az ezt megelőző időszak lehetséges álláspontját a vételárfizetésnek a

tulajdonszerzésben játszott szerepéről, indokolt górcső alá vennünk a preklasszikus korból származó nem jogi forrásainkat is. Ahogy a korábbiakban, az ármeghatározás és veszélyátszállás kapcsolatának elemzése során már megtettük, a vételárfizetési szabály preklasszikus eredetét kutatva újfent Marcus Terentius Varro „*Rerum rusticarum libris tres*” című munkáját hívhatjuk segítségül.⁹³

Az alábbi varrói sorokból – közvetve ugyan, de kétségtelenül – kitűnik, hogy a tulajdonátszálláshoz, az áru átadásán túl, már a preklasszikus jog is megkövetelte a vételár megfizetését vagy az arra irányuló, *stipulatio* formájában tett kötelezettségvállalást.⁹⁴

Varro rust. 2, 1, 15:

Quod enim alterius fuit, id ut fiat meum, necesse est aliquid intercedere, neque in omnibus satis est stipulatio aut solutio nummorum ad mutationem domini...

Varro a fenti szövegben, a jószágok adásvételéről (*emptio pecorum*) szólva, kifejezetten nem említi ugyan a vételárfizetés követelményét a tulajdonszerzéshez, azt azonban megjegyzi, hogy ahhoz, ami másé volt, az enyém legyen, szükséges valamilyen közbeeső eljárás, és a tulajdonosváltáshoz nem elegendő minden alkalommal a *stipulatio*ba foglalt biztosítékadás vagy a pénz lefizetése.

Világosan kiolvasható a forrásból, hogy a *pretium* szolgáltatása önmagában ugyan nem elegendő, de szükséges lehet a tulajdonszerzéshez. A szöveg egyben azt is egyértelművé teszi, hogy a tulajdon átszállása szempontjából a vételár tényleges szolgáltatásával egyenrangú az annak megfizetésére irányuló kötelezettségvállalás is.⁹⁵

Arra a kérdésre, hogy a varrói tétel vajon csupán *res Mancipi* tulajdonjogának *Mancipatio* útján való megszerzésére vagy valamennyi tulajdonátruházási módra, így a formátlan *traditio*ra, egyben *res nec Mancipire* is vonatkozott-e, a forrásból

⁹³ Ehhez a legújabb irodalomból áttekintően ld. S. VIARO: *Corrispettività e adempimento nel sistema contrattuale romano* (id.), 21-37. o.

⁹⁴ Így M. KASER: *Das römische Privatrecht I* (id.), 418. o., Uő: *Stellvertretung und „notwendige Entgeltlichkeit“* (id.) 162⁶⁶. o. Épp ellentétes következtetést von le az idézett Varro-szövegből többek között K.-H. SCHINDLER: *Die Bedeutung der Kaufpreiszahlung im nachklassischen römischen Recht* (id.), 559. o.

⁹⁵ Vö. M. KASER: *Das römische Privatrecht I* (id.), 418. o.

egyértelmű, kifejezett választ nem kapunk. Figyelemmel azonban arra, hogy az idézett szöveghelyet közvetlenül megelőzően Varro valamennyi – a *res nec mancipi* körébe tartozó kisebb,⁹⁶ valamint a *res mancipi*nek minősülő (Itáliában honos, teherhordó és igavonó⁹⁷) nagyobb⁹⁸ – tenyészállatról beszél, kellő alappal következtethetünk arra, hogy a szerző által használt „*in omnibus*” kifejezésnek a „minden (korábban említett) alkalommal/ esetben”⁹⁹ jelentést tulajdoníthatunk. Úgy véljük tehát, hogy a tárgyalt forráshelyen rögzített vételárfizetési szabály minden bizonnyal valamennyi vételtárgyra, úgyszintén a tulajdonátruházás valamennyi – a formyszerű és formátlan – módjára egyaránt vonatkozott.¹⁰⁰

Hasonlóképp megelégszik Varro a *stipulatio*s formában tett kötelezettségvállalással, azaz a *pretium* megfizetésére irányuló ígérettel a következő, a juhnyáj eladásának szerződési formulájáról (*emptio ovium*) szóló részben.¹⁰¹

Varro rust. 2, 2, 5-6:

...Cum emptor dixit „tanti sunt mi emptae?” et ille respondit „sunt” et expromisit nummos... Cum id factum est, tamen grex dominum non mutavit, nisi si est adnumeratum; nec non emptor pote ex empto vendito illum damnare, si non tradet, quamvis non solverit nummos, ut ille emptorem simili iudicio, si non reddat pretium.

A szöveg szerint amint a felek megkötötték az adásvételt – a vevő kérdésére, miszerint „valóban ennyiért vettem meg?” az eladó „igen”-nel felelt –, az *emptor* nyomban *stipulatio* formájában ígéretet tett a vételár megfizetésére. A hatodik pontban ugyan azt hangsúlyozza Varro, hogy a nyáj addig nem cserél gazdát, annak tulajdonjoga nem száll át, míg az *adnumeratio* meg nem történt (*grex dominum non mutavit, nisi si est adnumeratum*), ez a megállapítás azonban korántsem lehet bizonyíték a vételárfizetési

⁹⁶ Ld. Varro rust. 2, 1, 12: *...de minoribus pecudibus, cuius genera tria, oves capra sus...*

⁹⁷ Ulp. 19, 1: *...quadrupes, quae dorso colloque domantur, veluti boves, muli aequi asini.*

⁹⁸ Varro rust. 2, 1, 12: *...de pecora maiore, in quo sunt item ad tres species natura discreti, boves asini aequi.*

⁹⁹ Amint a Varro rust. 2, 1, 10-ben említett „*quod fere in omnibus*” és a 2, 1, 12-ben használt „*omnium partes*” kifejezések is a tenyészállatok valamennyi fajtájának adásvételére vonatkoznak.

¹⁰⁰ Vö. A. CENDERELLI: *‘Varroniana’. Istituti e terminologia giuridica nelle opere di M. Terenzio Varrone* (Milano 1973), 149. o.

¹⁰¹ A forráshelyet az egységár-átalányár kérdéskör vizsgálata során a III. fejezetben már érintettük.

szabály érvényesülésére. Bár az „*adnumerare*” kifejezés a varrói szövegben is a „megszámolni” vagy „megszámoltan átadni” jelentéstartalmat hordozza, az ebben az esetben nyilvánvalóan nem magára a *pretiumra*,¹⁰² hanem a szerződéskötést követő, a juhok darabonkénti leszámolásából¹⁰³ és a vevő részéről történő – az egyedek megvizsgálásával egybekötött¹⁰⁴ – átvételéből álló, speciális *traditio* lebonyolítására utal.¹⁰⁵

A varrói formula alapján tehát a vételár szolgáltatása ugyan nem, de az arra vonatkozó kötelezettségvállalás mindenképpen szükségeltetett a tulajdonátszálláshoz. Ezen túl azt is világossá teszi a szöveg, hogy a vételárfizetési kötelezettség – legalábbis ebben az időben – teljesen független volt az áru átadásának tényétől, a feleket tehát nem illette meg a korábban már említett teljesítés-visszatartási jog (*exceptio non adimpleti contractus*).¹⁰⁶

¹⁰² Varro művének a KUN József-féle magyar fordításában – véleményünk szerint tévesen – így szerepel. Ld. M. Terentius Varro: *A mezőgazdaságról. Latinul és magyarul*, ford. Kun J. (Budapest 1971), 275. o.: „Amint ez megtörtént, a nyáj addig mégsem cserél gazdát, míg a pénzt teljesen le nem számolták.”

¹⁰³ A merxet képező állatok darabonkénti leszámolását és az ennek nyomán történő vételár-megállapítást hangsúlyozza W. ERNST: *Periculum est emptoris*, ZSS 99 (1982), 235. o. és M. PENNITZ: *Das periculum rei venditae. Ein Beitrag zum „aktionenrechtlichen Denken” im römischen Privatrecht* (Wien – Köln – Weimar 2000), 282-283. o.

¹⁰⁴ Amint azt JAKAB É.: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban* (Budapest 2011), 194-195. o. is kiemeli, az *adnumeratio* mint speciális *traditio* ekképpen minőségi kontrollt is jelentett, mert az eljárás során a hangsúly épp az áru – annak átadása-átvétele (*accipere*) során végrehajtott – megvizsgálásán volt.

¹⁰⁵ Ld. F. K.-H. SCHINDLER: *Die Bedeutung der Kaufpreiszahlung im nachklassischen römischen Recht* (id.), 559.o.: „Das adnumerare ... bezieht sich auf eine gekaufte Herde, die erst dann Eigentum des Erwerbers wird, wenn jedes Stück einzeln übergeben worden ist. Das Zuzählen hat Varro gerade nicht auf den Kaufpreis bezogen...” Vö. továbbá F. CASAVOLA: *Emptio pondere numero mensura*, in: *Scritti giuridici per il centenario della casa editrice Jovene* (Napoli 1954), 567. o., M. TALAMANCA: *Vendita in generale* (Diritto romano), In: *ED 46* (1993), 363. o., JAKAB É.: *Praedicere und cavere beim Marktkauf. Sachmängel im griechischen und römischen Recht* (München 1997), 158-159. o., Th. RÜFNER: *Vertretbare Sachen? Die Geschichte der res, quae pondere numero mensura constant* (Berlin 2000), 52. o.

¹⁰⁶ ERNST szerint az idézett Varro-szöveghely is bizonyítja, miszerint a klasszikus jog nem ismerte e jogintézményt. Ld. W. ERNST: *Die Vorgeschichte der exceptio non adimpleti contractus im römischen Recht bis Justinian* (id.), 10. o.: „Was das klassische Recht betrifft, so steht Varro *De re rust.* 2. 2. 6 jeder Behauptung einer prozessualen Abhängigkeit der Verkäuferurteilung von der Kaufpreiszahlung als rocher de bronze entgegen.” H.-P. BENÖHR: *Das sogenannte Synallagma in den Konsensualkontrakten des klassischen römischen Rechts* (Hamburg 1965), 20. o. ezzel szemben arra az álláspontra helyezkedik, hogy az adásvétel *bonae fidei* ügyletté válásával – eltérően a Varro által felvázolt jogállapottól – már a klasszikus jog eljutott egy „Einrede des nichterfüllten Vertrages” elimeréséig, a maga szolgáltatásával még adós fél követelésével szemben.

2. 2. 2. A klasszikus jogtudomány lehetséges álláspontja

Rátérve immár a vételárfizetési szabállyal kapcsolatos klasszikus kori jogi források elemzésére, mindenekelőtt megjegyzendő, hogy amennyire magától értetődő volt a vételárfizetés, mint a tulajdonszerzés feltételének az érvényesítése a korábbi készvételnél, olyannyira indokolatlan annak megtartása – a kölcsönös szolgáltatások közül elsőként épp a *pretium* meghitelezhetőségével lehetővé váló – konszenzuális adásvétel kialakulásával a klasszikus korban. Ha a vizsgált témakörrel kapcsolatos, alábbi *Digesta*-fragmentumok klasszicitását – számos romanistával ellentétben – nem is vonjuk kétségbe, el kell ismerjünk: mégha ismerte is a klasszikus jog ezt a követelményt, az gyakorlati jelentőségét teljesen elvesztette azáltal, hogy a tényleges szolgáltatás helyett megelégedett a *pretium* – megfelelő biztosíték adása mellett történő, vagy akár anélküli – meghitelezésével.

Gaiusnak a provinciái *edictum*hoz írt kommentárjából felvett alábbi *Digesta*-fragmentumból világosan kitűnik: az átadott áru tulajdonjoga vételárfizetés nélkül is nyomban átszáll a vevőre, ha az eladónak arra biztosítékot adott.

Gaius D. 18, 1, 53 (*libro 28 ad edictum provinciale*):

Ut res emptoris fiat, nihil interest, utrum solutum sit pretium an eo nomine fideiussor datus sit. Quod autem de fideiussore diximus, plenius acceptum est, qualibet ratione si venditori de pretio satisfactum est, veluti expromissore aut pignore dato, proinde sit, ac si pretium solutum esset.

A forrásszöveg alapján tehát a megvásárolt dolog tulajdonának a vevőre történő átszállása szempontjából nincs különbség aközött, hogy a *pretium*ot ténylegesen megfizették-e, vagy csupán egy kezes állítottak a vételárkövetelés biztosítására. A *pretium* megfizetésével ezen felül úgyszintén egyenértékű minden más módja a vételár szolgáltatásához fűződő eladói érdek biztosításának, így például tartozásátvállalás vagy zálogadás esetén is ugyanúgy tekintendő, mintha megfizették volna az ellenszolgáltatást.

Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a szövegben Gaius pusztán megvásárolt dologról (*res emptoris*) beszél, és nem jelöli meg közelebbről az adásvétel végrehajtására szolgáló szerzőmódot. Ekképpen a fragmentum éppúgy utalhat formátlan (*traditio*) vagy formaszerű (*mancipatio*) tulajdonátruházásra, továbbá *res Mancipi* vagy *res nec Mancipi* adásvételére.¹⁰⁷

Véleményünk szerint nincs okunk a fragmentumban megfogalmazott, a biztosítékadás lehetőségével tulajdonképpen teljesen kiüresített vételárfizetési szabályt akár a *mancipatiós* vételre,¹⁰⁸ így az abból eredő *auctoritas*-felelősségre,¹⁰⁹ akár *res nec Mancipi traditio*jára korlátoznunk.¹¹⁰ A forrás szűkszavúsága arra az egyszerű tényre is visszavezethető ugyanis, hogy Gaius korában, jóllehet alkalmazták még a *mancipatiót* a *res Mancipi* tulajdonának átruházására, annak jelentősége – a formahibás szerzőt védő *actio Publiciana*ra és a bonitártulajdon intézményére tekintettel – erőteljesen lecsökkent.

A gaiusi szövegben megfogalmazottakhoz képest még tovább megy, és a vételárfizetés követelményét tulajdonképpen minden gyakorlati jelentőségétől megfosztja az alábbi Pomponius-fragmentum. Abban ugyanis – a vevő tulajdonszerzése szempontjából – a *pretium* szolgáltatásával teljesen egyenrangú már nem csupán az arra irányuló biztosítékadás, hanem az eladói érdek zálogadással vagy kezes állításával való biztosítása nélküli hitelnyújtás is.

Pomponius D. 18, 1, 19 (*libro 31 ad Quintum Mucium*):

*Quod vendidit non aliter fit accipientis, quam si aut pretium nobis solutum sit aut satis eo nomine factum vel etiam fidem habuerimus emptori sine ulla satisfactione.*¹¹¹

A remekjogász szerint az eladott dolog tulajdonjogát az (át)vevő csak akkor szerzi meg, ha megfizeti a vételárat, vagy biztosítékot ad arra, úgyszintén akkor is, ha a vevőben

¹⁰⁷ Vö. L. R. ALVAREZ: Notas en torno a D. XVIII, 1, 53, *RIDA* 26 (1979), 374. o.

¹⁰⁸ Amint azt E. ALBERTARIO: Il momento del trasferimento della proprietà nella compravendita romana (id.) 440. o. nyomán több szerző is képviselte. Ld. erről fentebb a 2. 1. 1. pontban.

¹⁰⁹ Amint láttuk, ezt javasolta V. ARANGIO-RUIZ: *La compravendita in diritto romano II* (id.), 300. o, vagy K.-H. SCHINDLER: Die Bedeutung der Kaufpreiszahlung im nachklassischen römischen Recht (id.), 558. o.

¹¹⁰ Ahogy azt többek között S. ROMANO: *Pagamento del prezzo e trasferimento della proprietà nella compravendita romana* (id.) 51. o. vélte.

¹¹¹ Vö. továbbá: Iul. D. 7, 1, 12, 5, Ulp. D. 7, 1, 25, 1, Ulp. D. 14, 4, 5, 18.

bízva (*fidem habuerimus emptoris*), azt bármilyen biztosítékadás nélkül is meghitelezték számára.

Hasonlóan a korábbi Gaius szöveghez, Pomponius sem differenciál a formátlan, illetve formaszerű tulajdonátruházás, valamint *res Mancipi* és *res nec Mancipi* közt. Az új elemet – a justinianusi *Institutiók*ban rögzített szabállyal tulajdonképpen megegyező módon – az eladói érdek bármiféle biztosítása nélküli (*sine ulla satisfactio*) hitelnyújtás, s az annak nyomán megvalósuló, az ellenszolgáltatás teljesítésétől ekképpen független, azonnali tulajdonátszállás jelenti. A feltűnő hasonlóság a justinianusi szabályozással természetesen felveti az interpoláció lehetőségét is,¹¹² de ebben az esetben felmerül az a további kérdés, hogy vajon a kompilátorok miért csak a pomponiusi szövegbe vezették át a *fidem sequi*-klauzulát. HONORÉ úgy vélte, hogy ennek oka a kodifikációs bizottság – a *Digesta* szövegének többszöri átdolgozásával, a rendelkezésre álló rövid idővel magyarázható – kapkodó munkatempójában keresendő.¹¹³ A szerző szerint a kompilátorok többször is megváltoztatták álláspontjukat a *traditio* tranzlatív hatályának feltételei, a vételárfizetésnek a tulajdonátszállásra gyakorolt hatását illetően, és a legutolsó, a hitelnyújtás lehetőségét is magába foglaló alternatívát már nem vezették végig következetesen a *Corpus Iuris* valamennyi szövegében.¹¹⁴

Véleményünk szerint ennél sokkal plauzibilisebb magyarázat lehet, hogy a gaiusi szövegből pusztán azért maradt ki a kérdéses *fidem sequi*-klauzula, mert a jogász – vagy maguk a kompilátorok – egyszerűen csak nem tulajdonítottak neki akkora jelentőséget, hogy az egyébként is szűkszavú szövegben megemlítsék. A vizsgált fragmentumok – tartalmuk szerint – tulajdonképpen ugyanarra utalnak: ha az eladó

¹¹² További irodalommal áttekintően ld. J. A. C. THOMAS: *Institutes 2.1.41 and the Passage of Property on Sale* (id.), 150-159. o. kül. 155-156. o.

¹¹³ Ld. T. HONORÉ: *Sale and the Transfer of Ownership: the Compilers' Point of View*, in: *Studies in Justinian's Institutes in memory of J. A. C. Thomas*, ed. P. G. Stein (London 1983), 66-67. o.: „At the final stage changes were made in great haste, often in a single isolated text... The last batch of constitutions dealing with points raised by the preparation of the Digest were enacted on October 18, 529; too early for the credit rule to be included.”

¹¹⁴ Ennek megfelelően a szerző szerint a szövegekben három különböző állásponttal is találkozunk a *traditio* tranzlatív hatályával kapcsolatban: így az átadással automatikusan, minden egyéb feltételtől függetlenül átszálló tulajdon a *Codex*ben, a vételárfizetéshez vagy a biztosítékadáshoz kötött tulajdonátruházás a *Digesta*-fragmentumok többségében és végül a justinianusi *Institutiók*ban szereplő, a hitelnyújtás lehetőségét is magába foglaló megoldás a vizsgált Pomponius-szövegben. Vö. T. HONORÉ: *Sale and the Transfer of Ownership: the Compilers' Point of View* (id.), passim. kül. 59. o. Ezzel szemben ld. R. FEENSTRA: *Eigentumsvorbehalt und die Regel von Inst. 2, 1, 41 über das Verhältnis von Kaufpreiszahlung und Eigentumsübergang* (id.), 135-136. o.

megbízja a vevőjében, és ezt kifejezésre is juttatja akár a biztosíték elfogadásával, akár anélküli hitelnyújtással, valamint még a vételár szolgáltatása előtt átadja neki a dolgot, végrehajtja a *traditiót*, az ekképpen megszerzi az áru tulajdonjogát.

A hivatkozott *Digesta*-fragmentumokon kívül – különösen a fent említett interpolációgyanúsításokra tekintettel – mindenképp indokolt górcső alá vennünk a gaiusi *Institutió*knak a *traditio* tranzlatív hatályára vonatkozó szöveghelyeit is. Annak ugyanis, hogy sokan kétségbe vonták a vételárfizetési szabály (pre)klasszikus eredetét, és azt posztklasszikus fejleménynek tartották, vagy egyenesen *Justinianus* nevéhez kötötték, az egyik fő oka a gaiusi alaplómű hallgatása volt e tételt illetően.

A klasszikus jogtudós a tulajdon-*traditio*ról a következőképp ír.

Gaius 2, 19-20:

Nam res nec Mancipi ipsa traditione pleno iure alterius fiunt, si modo corporales sunt et ob id recipiunt traditionem. Itaque si tibi uestem uel aurum uel argentum tradidero siue ex uenditionis causa siue ex donationis siue quauis alia ex causa, statim tua fit ea res, si modo ego eius dominus sim.

A szöveg szerint a *res nec Mancipi* az átadás tényéből következően teljes joggal a másik felé lesznek, feltéve, hogy testi dolgokként alkalmasak a *traditio*ra. Ha tehát adásvétel, ajándékozás vagy valamilyen egyéb *causa* alapján adnak át ruhát, aranyat vagy ezüstöt, az rögtön az átvevőé lesz, feltéve, hogy az átadó is tulajdonos volt.

Gaius a tulajdon-*traditio* feltételeiről szólva tehát annak ellenére, hogy a *causa emptio*ist elsőként nevesíti a tulajdonátszállásra alkalmas jogcímek közül, a vételárfizetés követelményéről egy szót sem ejt.¹¹⁵

Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül azon fenti megállapításunkat, miszerint a vételárfizetés követelményét a klasszikus jog csupán nagyon szűk körben, szinte minden gyakorlati jelentőségétől megfosztva ismerte el a tulajdonátszállással

¹¹⁵ Úgyszintén hallgat a vételárfizetés kérdéséről a jogász a következő fragmentumban: Gai. D. 41, 1, 43, 2: *Cum servus, in quo alterius usus fructus est, hominem emit et ei traditus sit, antequam pretium solvat, in pendentis est, cui proprietatem adquisierit: et cum ex peculio, quod ad fructuarium pertinet, solverit, intellegitur fructuarii homo fuisse: cum vero ex eo peculio, quod proprietarium sequitur, solverit, proprietarii ex post facto fuisse videtur.* Ld. továbbá Gai. D. 41, 1, 9, 3 és I. 2, 1, 40.

kapcsolatban. Erre tekintettel már nem is igazán meglepő, hogy Gaius elemi szintű tankönyvében mellőzte a szabály megemlítését.¹¹⁶ Hiszen a gyakorlatban pusztán arról volt szó, hogy az eladónak, ha anélkül adta át a dolgot a vevő részére, hogy az megfizette volna a *pretiumot*, vagy biztosítékot adott volna kiegyenlítésére, nem kellett kifejezetten kikötni a tulajdonjog fenntartását, az anélkül is fennmaradt a javára. Ha viszont már a vételárfizetés előtt át kívánta ruházni a tulajdont a vevőre, kifejezésre kellett juttatnia, hogy meghitelezi a vételárat az *emptornak*, azaz haladékot enged neki annak kiegyenlítésére.

2. 2. 3. A vételárfizetés jelentősége a klasszikus kori szerződési praxisban

2. 2. 3. 1. Bevezető gondolatok

Az irodalmi és jogi forrásaink áttekintése után megjegyzendő, hogy a vételárfizetés és a tulajdonszerzés összefüggését a római jog fejlődésének egyetlen szakaszában, így a vizsgált időszakban sem írhatjuk le egy átfogó, egységes modellből kiindulva. Ahogy ugyanis a felek által választott árklauzula és a veszélyátszállás kapcsolatát, úgy a vételárfizetés követelményét sem szerencsés egy általános, minden esetben kivétel nélkül érvényesülő szabállyal magyarázni. A témakörben végzett kutatásaink lezárásaképp mindenképpen szükségesnek látszik ezért röviden áttekintenünk néhány konkrét adásvételi szerződést rögzítő okiratos emléket is ahhoz, hogy a szerződési praxissal is kiegészítve teljesebb képet kaphassunk a vételár szolgáltatásának a tulajdon átszállására gyakorolt hatásáról.

A következőkben e célból a klasszikus kori római birodalmi jog mindennapi életben való alkalmazásáról tudósító dáciai viaszostáblák adásvételi szerződéseit vesszük górcső alá.

¹¹⁶ Hasonlóképp BESSENYŐ A.: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében* (id.), 380. o.

2. 2. 3. 2. Tulajdonátszállás és vételárfizetés a klasszikus kori provinciai praxis adásvételi szerződéseiben

Az erdélyi Verespatak község melletti Katalin-bányában, 1855-ben feltárt viaszostáblákon¹¹⁷ megőrzött, az alábbiakban elemzésre kerülő adásvételi szerződéseken keresztül a II. századi Dácia provincia jogéletébe pillantunk be. Tesszük mindezt elsősorban azért, hogy választ kaphassunk arra a kérdésre, vajon megkövetelte-e a – jogéletét új provinciaként¹¹⁸ alapvetően a birodalmi jog szerint alakító¹¹⁹ – mindennapi dáciai szerződési praxis a vételárfizetést a tulajdonszerzéshez, vagy a klasszikus római jog, fentebb bemutatott, feltételezett álláspontját visszatükrözve megelégedett csupán annak meghitelezésével, esetleg teljes mértékben figyelmen kívül hagyta e szabályt.

A dáciai viaszostáblákon *triptychon* formájában¹²⁰ ránk maradt négy adásvételi szerződés közül három rabszolgavételt (VI.¹²¹, VII.¹²² és XXV.¹²³ tábla), míg a negyedik egy ház(rész)vételt (VIII. tábla¹²⁴) tárgyal.¹²⁵

¹¹⁷ Az 1855-ös leletek voltak a Verespatak (római nevén *Alburnus Maior*, ma a romániai Roşia Montană település) határában talált viaszostáblák utolsóként feltárt példányai. Az első két viasszal bevont fatáblát JANK György lelte fel még 1786-ban egy bányauregben, melyből csupán az egyik – egy adósságlevél szövegét rögzítő – maradt fent (CIL III. p. 933.). Ezt újabb és újabb táblák feltárása követte 1788-ban, 1790-ben, 1791-ben, 1820-ban, 1854-ben és végül – a vizsgált adásvételi szerződéseket is tartalmazó triptichonokkal – 1855-ben. Megjegyzendő ugyanakkor az is, hogy a lelet tudományos értékét nem ismerő egyszerű bányászok kezén, sajnálatos módon több –így mindjárt az egyik elsőként fellelt – tábla elveszett vagy a szárítás és tisztítás során írásuk leolvadt, így olvashatatlanná váltak. A 131-167 között írt verespataki *tabulae ceratae* jelentőségét növeli, hogy – a Pompeiben 1875-77-ben talált táblák (*Tabulae ceratae Pompeis repertae*) után – a római kurziva legrégebb változatainak tekinthetők. Ehhez ld. JAKÓ Zs. – R. MANOLESCU: *A latin írás története* (Budapest 1987), 24. o. továbbá BABJÁK I.: *Vulgárlatin viaszostáblák a pompeji és dáciai feltárások tükrében*, in: *Ünnepi Tanulmányok VI. „Dum spiro doceo” Huszti Vilmos 85. születésnapjára*, szerk. Szabó B. – Sály P. (Miskolc 2000), 109-134. o. A 25 dáciai okirat első teljes kiadását a *Corpus Inscriptionum Latinarum* III. kötetében (Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae. Ed. Th. MOMMSEN, Berlin, 1873 [CIL III]) találjuk. A viaszostáblák szerződéseire vonatkozó teljes anyagot PÓLAY Elemér dolgozta fel magyar nyelven publikált monográfiájában. A mű évtizednyi kutatómunkát összegezve, részletesen bemutatja a dunai provincia hétköznapi életét, gazdasági életét, szerződéseinek formáját, tartalmát, mellékelve az okiratok szövegét és azok magyar fordítását. Ld. PÓLAY E.: *A dáciai viaszostáblák szerződése* (Budapest 1972), 347 o.

¹¹⁸ Traianus császár 105-ben a dákok királya, Decebal felett aratott megsemmisítő győzelmét, Dácia római provinciává válását mindössze 35 év választja el legkorábbi vizsgált okiratunk keltétől (ld. VI. tábla).

¹¹⁹ Vö. FÖLDI A. – HAMZA G.: *A római jog története és intézményei* (id.), 100. o.

¹²⁰ A dáciai dokumentumok ráadásul úgynevezett kettős okiratok, azaz a két első tábla, három zsinórral úgy van összekötve, hogy az egymásfelé forduló oldalai csak a zsinórok elmozdítása után válnak olvashatóvá, míg a második és a harmadik tábla nyitott, azaz csak az egyik oldalán van összefűzve. További sajátosságuk, hogy a második tábla hátoldalában nem egy, hanem két mélyedést találunk, a két viaszmezőt így elválasztja egymástól egy kiemelkedő farész. Ezen futott végig az összefűzött első két

Hogy közelebbi képet kapjunk a *pretium* szolgáltatásának a tulajdonszerzésre gyakorolt hatásáról a principátuskori provinciai praxisban, a következőkben e négy adásvételi szerződést rögzítő okiratnak¹²⁶ kifejezetten az áru átvételének, az ellenszolgáltatás kikötésének, továbbá a vételár megfizetésének dokumentálására vonatkozó részét vizsgáljuk meg.

VI. t. (FIRA III Nr. 87.):

Maximus Batonis puellam nomine Passiam ... emit mancipioque accepit de Dasio Verzonis ... (denariis) ducentis quinque ... Proque ea puella, quae s(upra) s(crupta) est, (denarios) ducentos quinque accepisse et habere se dixit Dasius Verzonis a Maximo Batonis.

VII. t. (FIRA III Nr. 88.):

Dasius Breucus emit mancipioque accepit puerum Apalaustum ... apocatum pro uncis duabus, (denariis) DC de Bellico Alexandri ... Proque eo puero, q(ui) s(upra) s(cruptus) est, pretium eius (denarios) DC accepisse et habere se dixit Bellicus Alexandri ab Dasio Breuco.

VIII. t. (FIRA III Nr. 90.):

Andueia Batonis emit manci[pioque] accepit domus partem dimidiam ... (denariis) trecentis de Veturi[o Valente] ... Proque ea do[mus partem dim]idiam pretium (denarios)CCC Vetur[ius V]ale<n>s a[b A]n[du]ei[a Ba]tonis accepiss[e et] <h>ab[ere se dixit].

táblát hitelesítő, a tanúk pecsétjeivel rögzített fonál. A viaszostáblák szerződéseinek alaki sajátosságairól ld. PÓLAY E.: *A dáciai viaszostáblák szerződései* (id.), 40-43. o. és Uő: *Verträge auf Wachstafeln aus dem römischen Dakien*, *ANRW II 14* (1982), 509-510. o.

¹²¹ FIRA III Nr. 87. (CIL III. p. 937. Suppl. p. 2215.)

¹²² FIRA III Nr. 88. (CIL III. p. 941.)

¹²³ FIRA III Nr. 89. (CIL III. p. 959.)

¹²⁴ FIRA III Nr. 90. (CIL III. p. 945.)

¹²⁵ E szerződésekhez áttekintően ld. még C. St. TOMULESCU: *Le droit romain dans les triptiques de Transylvanie (Les actes de vente et de mancipation)*, *RIDA 18* (1971), 691-710. o.

¹²⁶ Az okiratok teljes szövegét, a FIRA III. kötetében (*Fontes Iuris Romani Antejustiniani. Pars tertia. Negotia*, ed. V. ARANGIO-RUIZ, Florentiae, 1943) közzétett olvasatban ld. e fejezet végén mellékletként csatolva.

XXV. t. (FIRA III Nr. 89.):

Cl(audius) Iulianus ... emit mancipioque accepit mulierem nomine Theudotem, apochatam pro uncis duabus (denariis) quadringentis viginti de <<de>> Cl(audio) Phileto ... Inque ea<m> mulierem, quae s(upra) s(cripta) est, pretium eius (denarios) CCCCXX accepisse et habere se dixit Cl(audius) Philetus a Claudio Iuliano mil(ite) s(upra) s(cripto).

Az idézett szövegekből nyomban kitűnik, a szerződéseket – annak ellenére, hogy keletkezési idejük szerint több mint két évtizedet fognak át¹²⁷ – azonos séma alapján fogalmazták. Így a vétel és a tulajdonátruházás tényének megjelölésére mindegyikükben az „*emit mancipioque*” („megvette és *mancipatio* útján átvette”) fordulatot alkalmazták, továbbá a *pretium* összegében való megállapodáson túl valamennyi okirat kivétel nélkül tartalmazza a vételár szolgáltatásának, egészen pontosan a *pretium* eladó általi átvételének (*accepisse et habere*) rögzítését is.

Különösen fontossá teszi ezen okiratok együttes vizsgálatát számunkra az a tény, hogy mindegyikük ún. *mancipatiós* vételt rögzít (*emit mancipioque*),¹²⁸ mert így annak a korábban már említett tézisnek az alátámasztására is alkalmasak lehetnek, miszerint a *mancipatio imaginaria venditió*vá válása után – hiszen Antoninus Pius uralkodásának idején,¹²⁹ a klasszikus kor derekán járunk, már évszázadok óta csak jelképesen (*nummo uno*) folytatják le az ügyletet – is megtartotta a vételárfizetés követelményét.

Mindenekelőtt azt szükséges tisztáznunk, hogy a szerződésekben rögzített *mancipatio* aktusa – akár csak *nummo uno* – ténylegesen végbement-e az írásbafoglalást megelőzően. Amennyiben ugyanis valóban lefolytatták a felek a *mancipatiót*, mint tulajdonátruházó aktust, akkor az a korábban kifejtetteknek megfelelően a vételárfizetés követelményének az érvényesülését is magával hozza.

¹²⁷ A szerződések kelte napra pontosan megállapítható: így a VI. számú okirat 139. március 17-én, a VII. 142. május 16-án, a VIII. 159. május 6-án, míg a XXV. 160. október 4-én keletkezett.

¹²⁸ Ennek megfelelően a FIRA III. kötetének V. fejezetében valamennyi okiratot a „*Mancipationes emptionis causa factae*” cím alatt találjuk. E besorolást W. KUNKEL: *Epigraphic und Geschichte des römischen Privatrechts*, in: *Vestigia, Beiträge zur alten Geschichte* 17 (1972), 221. o. – a későbbiekben kifejtett álláspontjának megfelelően – vitatja.

¹²⁹ A császár Kr. u. 138-161-ig uralkodott.

Hogy elfogadjuk a *mancipatio* mint absztrakt tulajdonátruházó aktus alkalmazását a hivatkozott dáciai viaszostáblák okiratai kapcsán – legalábbis látszólagos –, akadályát jelentheti, hogy az azokon megőrzött szerződések alanyainak egy része minden bizonnyal peregrinus származású,¹³⁰ továbbá az is, hogy a VIII. tábla tanúsága szerint az adásvétel tárgya *res nec mancipi*nek minősülő tartományi telek volt.¹³¹ A *mancipatio* efféle, a civiljoggal ellentétes, de legalábbis ellentmondásos használatának feloldására a szakirodalomban többféle javaslatot is találunk.

Így már WEISS,¹³² majd PRINGSHEIM¹³³ felhívta a figyelmet arra, hogy a szövegek egy szót sem ejtenek a szerződő felek *commercium*-képességének hiányáról,¹³⁴ a *mancipatio* alkalmazásának elvei tehát semmiféle törést nem szenvedtek az okiratokban.

VISKY álláspontja szerint pedig a Kr. u. II. században a *solum Italicum* és a *solum provinciale* közti különbség már eltűnőben volt, így a házrészvételi szerződés tárgyaként szereplő tartományi ingatlant (*res nec mancipi*) is minden nehézség nélkül átruházhatták a felek *mancipatio*val.¹³⁵

KASER véleménye alapján nem beszélhetünk semmiféle eltérő provinciai gyakorlatról, pusztán arról van szó, hogy az okiratok szerkesztője a vonatkozó *edictum* pontos szövegét talán nem is ismerve valamilyen régi „Formularbuch” alapján jegyezte fel a szöveget.¹³⁶

¹³⁰ Vö. PÓLAY E.: Die Zeichen der Wechselwirkungen zwischen dem römischen Reichsrecht und dem Peregrinenrecht im Urkundenmaterial der siebenbürgischen Wachstafeln, ZSS 79 (1962), 51-85. o.

¹³¹ Az újabb irodalomban e kérdérről ld. MOLNÁR I.: Egy dáciai házvételi szerződésből levonható tanulságok, különös tekintettel mai jogunkra nézve, JT 9 (2008), 256-257. o. A szerző az adásvétel tárgyaként szereplő *res nec mancipi* kérdéskörén kívül részletesen elemzi, egyben a modern ingatlanjogi szabályokkal is összeveti az okiratot.

¹³² Ld. E. WEISS: Peregrinische Manzipationsakte, ZSS 37 (1916), 136-139. o.

¹³³ Ld. F. PRINGSHEIM: Eigentumsübergang beim Kauf (id.), 346. o.

¹³⁴ M. KASER: Vom Begriff des „commercium”, in: *Studi in onore di Vincenzo Arangio-Ruiz: nel XLV anno del suo insegnamento II*, ed. M. Lauria (Napoli 1953), 141. o. ugyan elképzelhetőnek tartja egyes peregrinusok *commercium*képességét, de hangsúlyozza, hogy ezt nem támasztják alá források. Ph. MEYLAN: La mancipation et la garantie d'éviction dans les actes de vente de Transylvanie et d'Herculanum, in: *Sein und Werden im Recht. Festgabe für Ulrich von Lübtow zum 70. Geburtstag am 21. August 1970*, hg. W. G. Becker – M. Harder (Berlin 1970), 419. o. határozottan tagadja, hogy az Alburnus maiorban élő peregrinusok rendelkeztek volna vagyoni jogi képességgel.

¹³⁵ Vö. K. VISKY: Quelques remarques sur le question des mancipations dans les triptyques de Transylvanie, RIDA 11 (1964), 278-279. o.

¹³⁶ Ld. M. KASER: Zum Ediktsstil, in: *Festschrift Fritz Schulz II*, hg. H. Niedermeyer – W. Flume (Weimar 1951), 44. o.: „Der Notar in der dakischen Provinz, der von der Neufassung des römischen Ediktes wohl keine Ahnung hatte, benutzte nach wie vor sein altes Formularbuch weiter...”

Nem teszi egyértelművé a kérdésünkre adandó választ vizsgált dokumentumaink *testatió*s jellege sem. Mert bár kétségtelen tény, hogy a császárkorban fokozottan előtérbe kerülő írásbeliség a *mancipatio* aktusáról kiállított bizonyító okiratok elterjedésével is járt,¹³⁷ egyáltalán nem biztos, hogy a táblákon rögzített szövegnek megfelelően – főként az előírt formások betartásával – ténylegesen le is folytatták az aktust. További kérdés, hogy a *mancipatio* tulajdonátruházási módként, a szerződés teljesítéseképpen elkülönült-e az – ekképpen konszenzuális – adásvételtől, avagy egyszerű készvétel történt.

A szakirodalom álláspontja az okiratok funkciójának, jogi hatályának megítélésében sem egységes. Így PÓLAY határozottan amellet foglalt állást, hogy a vizsgált dokumentumok a valóságban is végbement tulajdonátruházási aktus bizonyítására szolgáltak.¹³⁸ Abban azonban, hogy ez az ügylet mennyiben vált el az adásvételtől, már nem fogalmaz egyértelműen. Míg az okiratok bevezető részében szereplő „*emit mancipioque accepit*” fordulatról úgy véli, hogy két külön aktust (a konszenzuálvétel mellett *mancipatió*s tulajdonátruházást) jelez,¹³⁹ addig a vételár valamennyi táblán rögzített nyugtázásának¹⁴⁰ tényéből arra következtet, hogy a dáciai praxisban a készvétel volt az általános.¹⁴¹

KUNKEL szerint az okiratok csak a már megkötött és teljesített ügyletek írásba foglalására, az adásvétel jogcímén történő szerzés, továbbá az eladó garanciakötelezettségei bizonyításának megkönnyítésére szolgáltak, tehát rögzítésük nem tekinthető a konszenzuális szerződések keletkeztető aktusának.¹⁴² A szerző véleménye szerint ezért nem is bír különösebb jelentőséggel, hogy az adásvétel – a teljesen funkciótlan – *mancipatió*s alakban, avagy formátlan konszenzuálszerződésként jelenik-e meg a dokumentumban.¹⁴³

PETERS az „*emit mancipioque*” kifejezés alapján úgy vélte, hogy az eladó egyenesen köteles volt a *mancipatio* aktusát végrehajtani.¹⁴⁴

¹³⁷ Vö. FÖLDI A. – HAMZA G.: *A római jog története és intézményei* (id.), 322. o.

¹³⁸ Vö. PÓLAY E.: *A dáciai viaszostáblák szerződései* (id.), 148-152. o.

¹³⁹ Ld. PÓLAY E.: *A dáciai viaszostáblák szerződései* (id.), 152. o.

¹⁴⁰ Ld. mindegyik okiraton az „*accepisse et habere*” klauzulát.

¹⁴¹ Ld. PÓLAY E.: *A dáciai viaszostáblák szerződései* (id.), 155. o.

¹⁴² Vö. W. KUNKEL: *Epigraphic und Geschichte des römischen Privatrechts* (id.), 218-220. o.

¹⁴³ Ld. W. KUNKEL: *Epigraphic und Geschichte des römischen Privatrechts* (id.), 221. o.

¹⁴⁴ Ld. F. PETERS: *Die Verschaffung des Eigentums durch den Verkäufer*, ZSS 96 (1979), 179. o.

JAKAB a rejtett hibákkal kapcsolatos garancia-*stipulatio*kat vizsgálva megjegyzi, hogy az okiratokban egymás mellett szereplő *mancipatio* és *stipulatio duplae* felesleges és önmagában is ellentmondásos.¹⁴⁵ A szerző megállapításai szerint az írásba foglalásra elsősorban a szerzés bizonyítékaként, nem pedig párhuzamos felelősséget vagy kereseteket megalapozandó volt szükség.¹⁴⁶

Mancipatiós okirataink objektív, egyes szám harmadik személyben történt megfogalmazásukkal kétségtelenül megfelelnek a *triptychon*okon kiállított ún. kettősokiratok (*testationes*) formai sajátosságainak.¹⁴⁷ Álláspontunk szerint ezért a dáciai provinciai gyakorlatban – a fentebb jelzett bizonyos torzulásokkal ugyan, de – a civiljog által ismert *mancipatió*t ténylegesen is alkalmazták a felek a tulajdonátruházásra. Úgy véljük továbbá, hogy az okiratokban szereplő „*emit mancipioque accepit*” kifejezés a leginkább azt valószínűsíti, hogy a felek a *mancipatio* aktusától¹⁴⁸ elkülönülten konszenzuális adásvételt kötöttek. Az áru birtokának átadásától és a vételár megfizetésétől függő tulajdonátruházást megvalósító *mancipatio* mint az adásvétel teljesítésére szolgáló szerzőismód végrehajtására csak ezt követően került sor.

A dáciai vételi okiratok vizsgálata nyomán összegzésképpen megállapítható, hogy a klasszikus kori tartományi szerződési gyakorlat minden jel szerint – az áru átadásán túl – a vételárfizetést is megkövetelte a tulajdonszerzéshez. Ennek alapvető oka véleményünk szerint nem annyira a PÓLAY által kiemelt hellenisztikus hatásokban van,¹⁴⁹ hasonlóképp nem tekinthető az a birodalmi és a provinciai jog sajátos kölcsönhatásaképp¹⁵⁰ előállott következménynek. Úgyszintén nem tudunk egyetérteni Szűcs a kérdéskörben a közelmúltban megjelent tanulmányában kifejtett azon álláspontjával, miszerint a birodalmi jog közérdekből, csupán az adóköteles dolgok – így a tartományi telkek – írásban is rögzített adásvétele esetén követelte meg a

¹⁴⁵ Vö. JAKAB É.: *Stipulationes aediliciae (A kellékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai a római jogban)* [AUSz 44/7] (Szeged 1993), 77-78. o.

¹⁴⁶ Ld. JAKAB É.: *Stipulationes aediliciae (A kellékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai a római jogban)* (id.), 82. o.

¹⁴⁷ Erről ld. PÓLAY E.: *A dáciai viaszostáblák szerződesei* (id.) 62-64. o.

¹⁴⁸ Amint azt MOLNÁR I.: *Egy dáciai házvételi szerződésből levonható tanulságok, különös tekintettel mai jogunkra nézve* (id.), 255-256. o. a FIRA III Nr. 90. alatti okirat kapcsán kifejti, az „*emit mancipioque accepit*” kifejezésnek máskülönben – mindkét szót adásvételként értelmezve – nem is lenne értelme.

¹⁴⁹ Vö. PÓLAY E.: *Die Spuren eines hellenistischen Einflusses in den Verträgen der siebenbürgischen Wachstafeln*, *Labeo* 19 (1973), 330-338. o.

¹⁵⁰ Vö. MOLNÁR I.: *Egy dáciai házvételi szerződésből levonható tanulságok, különös tekintettel mai jogunkra nézve* (id.), 253. o.

tulajdonszerzéshez a *pretium* szolgáltatását.¹⁵¹ Ez a tézis – önmagában a klasszikus korra vonatkoztatva is¹⁵² – csupán addig tűnhet plauzibilisnek, míg egyedül a VIII. számú, a házrészvételt tárgyaló okiratot¹⁵³ vesszük figyelembe. De láttuk, a rabszolgavételeket rögzítő szerződések¹⁵⁴ is ugyanazt a *mancipatiós* tulajdonátruházásra utaló formulát alkalmazták, mint a szerző által vizsgált szöveg.

A vételárfizetés kiemelt szerepét álláspontunk szerint így sokkal inkább az adásvételhez kapcsolódó, a tulajdonátruházást megvalósító *mancipatio* tényleges végrehajtásában kell látnunk. A dáciai viaszostáblák szerződesei ekképpen egyrészt bizonyosággal szolgálhatnak arra, hogy a mindennapi praxis könnyen eltérhetett az uralkodó – ez esetben a klasszikus kori, a vételárfizetés szabályát csupán formálisan elismerő – jogi állásponttól, másrészt azt is megerősítik, hogy a *mancipatiós* vétel, az aktus sajátosságaiból adódóan, még *res nec Mancipi* átruházása esetén is megkövetel(het)te a *pretium* szolgáltatását a tulajdonszerzéshez.

2. 3. A vételárfizetés és a tulajdonátszállás összefüggéséről a későcsászárkorban

2. 3. 1. Problémafelvetés

Amint azt fentebb, a vételárfizetési szabály eredetét kutatva láttuk, azon romanisták, akik kétségbe vonták az előírás klasszicitását, általában vulgárjogi előzményekre, a posztklasszikus korban érvényesülő hellenisztikus hatásokra és az ezek nyomán mind gyakoribbá váló készvétel elterjedésére vezették vissza a justinianusi *Institutiók*ban is megjelenő követelményt.

Megállapítottuk korábban, hogy a vételárfizetést a tulajdonszerzéshez megkövetelő álláspont kétségtelenül összhangban van a posztklasszikus korban – a

¹⁵¹ Ld. Szűcs M.: A vételár kifizetése mint a tulajdonszerzés feltétele (id.), 210. o.

¹⁵² Ahogy azt korábban már említettük, a szerző a justinianusi *Institutiók* vizsgált szabályának (I. 2, 1, 41) előképét is e provinciái gyakorlatban véli felfedezni. Álláspontját – miszerint az adókötelezettségnek az itáliai földekre való kiterjesztésével, a diocletianusi egységes adórendszer (*capitatio-iugatio*) bevezetésével, közérdekből már a birodalom egész területén megkövetelték a vételár megfizetését a tulajdonszerzéshez az írásbeli adásvételi szerződéseknel – ezért sem tudjuk osztani.

¹⁵³ FIRA III Nr. 90.

¹⁵⁴ FIRA III. Nr. 87-89.

birodalom mindkét felében megfigyelhető módon – ismételten előtérbe kerülő készvétel mechanizmusával.

Kiemelendő ugyanakkor az is, hogy a készvétel aktusa korántsem abban az értelemben hozza magával a vételárfizetés követelményét a tulajdonszerzéshez, amint az a konszenzuális vételnél megvalósulhat. A készvételnél ugyanis nyilvánvalóan nem különíthetjük el egymástól a szerződés megkötésének és teljesítésének időpontját, ekképpen a felek sem az átruházás előtt, sem azt követően nem maradnak kötelmi viszonyban. Az adásvételnek ily módon – egyidejű, kölcsönös dologi átruházó ügyletekkel – való lebonyolítása természetesen magába foglalja a vételár megfizetését is. Ez azonban nem egyfajta kiegészítő, főként nem konstitutív hatályú feltétele a tulajdonszerzésnek, hanem a kéz-közön lezajló, nyomban teljesedésbe menő ügylet szerves része.

A posztklasszikus kor gazdasági krízisével együtt járó általános elszegényedés és a fejletlen hitelviszonyok nyomán mindennapossá váló készvételek elterjedésével önmagában nem indokolható tehát a vételárfizetési szabály érvényesülése a vizsgált időszakban.

Ahhoz, hogy választ kaphassunk a kérdésre, vajon a későcsászárkor jogi szabályozása, jogélete ténylegesen megkövetelte-e a *pretium* szolgáltatását a tulajdonjog megszerzéséhez az *emptio venditió*nál, a következőkben a császári jogalkotás vonatkozó rendelkezésein kívül szükséges felderítenünk a vulgárjogi gondolkodási módot is tükröző posztklasszikus jogtudomány lehetséges álláspontját, továbbá – ahogy azt korábban a klasszikus kori forrásokat elemezve tettük – nem hagyhatjuk figyelmen kívül a mindennapi szerződési praxisba betekintést engedő, konkrét adásvételi megállapodásokat rögzítő egyes okiratokat sem.

2. 3. 2. A *pretium* szolgáltatásának jelentősége a posztklasszikus római jog forrásaiban

2. 3. 2. 1. A központi jogalkotás és a jogtudomány

A vételárfizetés követelménye önálló elemként elsőként Kr. u. 451-ben, III. Valentinianus egy *constitutió*jában jelenik meg a császári jogalkotásban.

Nov. Val. 32 pr.:

... Censeo igitur, ut in quibuslibet administrationibus officiis, in quocumque militiae gradu positus emendi quae ceteris copia sit, dummodo emptio et venditio celebretur iure communi. Neminem volo potestatis iussu et inpressione compelli. Volenti vendere definitam et conscriptam pecuniam oportet inferri. Videat instrumentorum scriptor, sciant ii, apud quos venditionis documentum necesse est adlegari. Nihil refert quis emat, cum publica fide pretium venditor consequatur.

Az idézett szöveg szerint a császár a rendeletével azt kívánta megakadályozni, hogy a polgárokat a tisztviselők és a katonák adásvétel megkötésére kényszerítsék. Így aki eladni szándékozott valamit, meg kellett jelölnie a meghatározott és bejegyzett árat. Az okiratszerkesztő ügyelt arra, hogy mely adásvételek esetében kell a dokumentumot csatolni. Semmit sem kellett továbbá visszaadni annak, aki úgy vásárolt, hogy az eladó a vételárat közhitelesség mellett kapta meg.¹⁵⁵

A novella rendelkezése alapján kiállított okirat tehát nemcsak az ár megjelölését, hanem annak megfizetését, az eladó általi tényleges átvételét is rögzítette. A vételár meg nem fizetésének következményeiről a *constitutio* következő két szakasza rendelkezik:

Nov. Val. 32, 1-2:

Quod si emptor officio et administratione perfunctus intra anni metas aut super inlata violentia, lege conscripta <metu> carceris, catenarum, custodiae publicae vel privatae, vel in quolibet genere factionis, aut non adnumerato pretio evidenter fuerit confutatus vel se de iudicio tergiversatione subtraxerit et agat, ne gestae rei veritas possit agnosci, venditori solidorum numerum inferat, qui tabulis continetur, possessionem nihilominus perditurus, ut ad dominum redeat, cui

¹⁵⁵ A forráshelyhez ld. még H. SIEMS: *Handel und Wucher im Spiegel frühmittelalterlicher Rechtsquellen* (Hannover 1992), 230-236. o.

taliter probatur ablata. 2. Item si venditor nihil horum sustineat, quae ponimus, et callida refragatione causetur, manente contractu perpetua firmitate et pecuniam reddat emptori, quam eum in pretium constiterit accepisse.

Ezek szerint, ha egy éven belül bizonyítást nyer, hogy a vevő nem tett eleget a vételárfizetési kötelezettségének, az okiratban rögzített összeggel továbbra is tartozik, de a dolog tulajdonjogát elvesztette, azt az eladó szerzi meg. Fordítva viszont, ha az eladó azt csalárd módon, ürügyként használta fel, akkor a szerződés hatályossága ellenére a vételárat, amiről bizonyos, hogy azt ő megkapta, a vevőnek vissza kell adnia.¹⁵⁶

LEVY – a vételárfizetési szabályt egyértelműen posztklasszikus jelenségnek tekintve – a rendelkezés lényegét abban látja, hogy a *constitutio* alapján a megjelölt személyeknek, hivatalnokoknak az adásvétel megkötését, továbbá a *pretium* megfizetését az írásba foglalással kellett közhitelesen igazolni.¹⁵⁷ Nézete szerint a szövegben szereplő „*dummodo emptio et venditio celebretur iure communi*” fordulat egyértelműen arra utal, hogy a vételárfizetés a szerződés hatályosulásának, továbbá a tulajdonszerzésnek nem csupán a novella által szabályozott esetben, hanem általában, a posztklasszikus vételi jogban is konstitutív hatályú feltétele volt.¹⁵⁸

KASER a rendelet princípiumának utolsó mondata alapján azt emeli ki, hogy az okiratot csak a vételár megfizetésével egyidejűleg lehetett kiállítani.¹⁵⁹ Véleménye szerint csak a *pretium* szolgáltatásával jött létre az adásvételi kötelem, továbbá a vételárfizetéssel a vevő egyben megszerezte az áru tulajdonjogát is, és így követelhetette az eladótól a dolog átadását.¹⁶⁰

¹⁵⁶ A rendelet 3. szakaszában ugyanezt a védelmet biztosítja azon hivatalnokoknak, akik vidéki vagy városi telkeket szereztek meg vételárfizetés ellenében. Ld. Nov. Val. 32, 3: *Hac sanctione eos quoque iubemus esse munitos, quos administrantes et ulla gerentes officia praedia rustica vel urbana certum est dato pretio comparasse.*

¹⁵⁷ Ld. E. LEVY: *West Roman Vulgar Law. The Law of Property* (id.), 132⁴³. o.

¹⁵⁸ Vö. E. LEVY: *West Roman Vulgar Law. The Law of Property* (id.), 132. o.

¹⁵⁹ M. KASER: *Das römische Privatrecht II* (id.), 278³⁶. o.: „Die Urkunde ... darf nur bei gleichzeitiger Preiszahlung errichtet werden.”

¹⁶⁰ M. KASER: *Das römische Privatrecht II* (id.), 278. o.: „Erst mit der Kaufpreiszahlung wird der Kauf verbindlich. Die Zahlung macht den Käufer zum Eigentümer, sie verschafft ihm das Recht, die Übergabe der Kaufsache zu verlangen...”

SCHINDLER ellenben azt hangsúlyozza, hogy a *pretium* szolgáltatása csak akkor kapott szerepet, ha a vevő egy tisztviselő vagy katona volt.¹⁶¹

VOß hasonlóképp vélekedik, nézete szerint a *constitutio* alapján önmagában semmiképp nem következtethetünk arra, hogy a tulajdonátruházás dogmatikájában, feltételeiben bármiféle változás bekövetkezett volna a posztklasszikus korban.¹⁶²

Az újabb irodalomban Szűcs a vizsgált novellában is az eredetileg adóköteles provinciai ingatlanoknál bevezetett, majd a posztklasszikus korban Itáliára is kiterjesztett vételárfizetési szabály érvényesülésének bizonyítékát látja. Megjegyzi, hogy az állam adóigényeinek megvalósítása, az adófizetési kötelezettség teljesítéséhez fűződő közérdek (*utilitas publica*) ingatlanok adásvétele esetén számos többletkövetelménnyel, így – az írásbafoglalás mellett – azzal is együtt járt, hogy a vételár szolgáltatását kívánták meg az adóteher átszállását maga után vonó tulajdonszerzéshez.¹⁶³

Álláspontunk szerint a *Novellae Valentiniani III* idézett rendelkezése a *pretium* megfizetését sem a szerződés hatálybalépéséhez, sem a tulajdonszerzéshez nem követte meg. A szöveg még csak a vételárfizetés okiratba foglalásának a kötelező voltára sem utal, alapvető célja ugyanis egy meghatározott személyi kör – hivatalnokok és katonák – ingatlanszerzésének a megfelelő kontroll és közhitelesség érvényesülése melletti biztosítása, ezzel egyidejűleg pedig a nekik alárendelt lakosság érdekeinek védelme.

A *constitutio* első két szakaszába foglalt – a vételár meg-, illetve visszafizetésére vonatkozó – rendelkezések úgyszintén nincsenek összefüggésben sem a tulajdonátszállással, sem a szerződés hatályával. A *pretium* szolgáltatását egy évig halogató vevő a császári rendelet által meghatározott büntető szankció miatt veszíti el az áru tulajdonját, nem pedig a vételárfizetés elmaradása okán hatálytalanná váló adásvételi szerződés miatt.

Kétségtelen tehát, hogy az okiratba foglalt szerződés nemcsak az adásvétel létrejöttének, hanem annak teljesítésének, így a vételárfizetésnek is fontos elemeit

¹⁶¹ K.-H. SCHINDLER: Die Bedeutung der Kaufpreiszahlung im nachklassischen römischen Recht (id.), 561. o.: „...daß die Kaufpreiszahlung nur eine herausgehobene Rolle spielt, wenn der Käufer ein Beamter oder eine Militärperson ist.”

¹⁶² W. E. VOß: *Recht und Rhetorik in den Kaisergesetzen der Spätantike. Eine Untersuchung zum nachklassischen Kauf- und Übereignungsrecht* (Frankfurt am Main 1982), 195. o.

¹⁶³ Szűcs M.: A vételár kifizetése mint a tulajdonszerzés feltétele (id.), 214-215. és 218-219. o.

tartalmazta. Mindez azonban csupán abból a célból történt, hogy az eladó a vételárat a közhitelességet biztosítva kapja meg. Tekintettel továbbá a vizsgált novella rendelkezéseinek mind tárgyi, mind személyi vonatkozásban korlátozott szabályozási körére, LEVYvel szemben nem is következtethetünk belőle egyfajta általánosan érvényesülő, „gemeines Kaufrecht”-re.

Ahhoz, hogy teljesebb képet kapjunk a vételárfizetés és a tulajdonátszállás összefüggéséről a későcsászárkorban, indokoltnak látszik bevonni elemzésünkbe a posztklasszikus jogfejlődés nélkülözhetetlen forrását jelentő, a III. század végén készült, I. Constantinus által törvényerővel is felruházott, Paulus műveinek kivonatos idézeteit tartalmazó *Pauli Sententiae (Sententiarum receptarum libri V)* kapcsolódó szöveghelyeit is.

Az irodalomban a vételárfizetési szabály posztklasszikus érvényesülésének indokaként általában az alábbi szöveghelyeket idézik a Paulus-szentenciákból:

PS 2, 17, 1:

Venditor si eius rei quam vendiderit dominus non sit, pretio accepto auctoritatis manebit obnoxius: aliter enim non potest obligari.

A III. század végén már kétségkívül anakronisztikusan ható, az eladót a *mancipatió*ból eredő *auctoritas* alapján terhelő, elperlésért való helytállási kötelezettségről szóló szöveg látszólag semmilyen kapcsolatba nem hozható a tulajdonátszállás kérdésével. Ugyan a *mancipatió*t kifejezetten nem említi, de a vételárfizetés egyértelműen az *auctoritas*-felelősség feltételeként jelenik meg benne.¹⁶⁴ Az ok, amiért ehelyütt tárgyaljuk, a forrás zárómondatában szereplő „*aliter enim non potest obligari*” („másként nem kötelezhető”) fordulat. Ha ugyanis ezt – LEVY¹⁶⁵ és KASERT¹⁶⁶ követve –

¹⁶⁴ Ezzel kapcsolatban K.-H. SCHINDLER: Die Bedeutung der Kaufpreiszahlung im nachklassischen römischen Recht (id.), 562. o. megjegyzi: „Zu bemängeln ist nur ... daß das Futur manebit eher verhüllt, daß die Preiszahlung die Auktoritätshaftung erst entstehen läßt.”

¹⁶⁵ A német romanista a szöveghely alapján egyenesen arra következtet, hogy a vételárfizetés az adásvétel létrejöttének nélkülözhetetlen feltétele volt. Ld. E. LEVY: *Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationenrecht* (id.), 214-215. o.: „Wurde der Satz von einem Überarbeiter hinzugefügt, so könnte er im Sinne des Vulgarrechts haben ausdrücken wollen, daß ein nichtbezahlter 'Verkäufer' nicht nur nicht zur Gewährleistung, sondern zu gar nichts verpflichtet sei, weil überhaupt kein Kauf vorliege.” Vö. még Uő: *West Roman Vulgar Law. The Law of Property* (id.), 133. o.

az ellenszolgáltatás átvételére (*pretio accepto*) vonatkoztatjuk, akkor a szöveg könnyen felhasználható a vételárfizetési szabály posztklasszikus érvényesülésének alátámasztására.

Álláspontunk alapján azonban a szöveget helyesen értelmezve, csak arra a következtetésre juthatunk, hogy az „*aliter enim non potest obligari*” fordulatot sem az adásvétel hatályos létrejöttére, sem a tulajdonszerzésre nem vonatkozathatjuk: az nem utal egyébre, mint az eladó elperlésért való, csupán *actio auctoritatissal* érvényesíthető helytállási kötelezettségére.

Elttekintve az adásvételi megállapodás bizonyításáról értekező – az ügyletről készült okirat mellett más bizonyíték elfogadását a *pretium* szolgáltatásától (*dato et accepto pretio*) függővé tevő – szöveghelytől¹⁶⁷ a vételárfizetési szabállyal az alábbi, az eladói kötelezettségekről szóló paulusi szentencia hozható összefüggésbe.

PS 1, 13a, 4:

Si id quod emptum est, neque tradatur, neque mancipetur, venditor cogi potest, ut tradat aut mancipet.

A szöveg szerint, ha azt, amit megvásároltak, az eladó sem *traditio*val, sem *mancipatio*val nem adta át, akkor kötelezhető ezek végrehajtására.

A forrásból számunkra különösen az „*id quod emptum est*” kitétel hordozhat fontos jelentést. Az idézett szöveghely *interpretatio*ja ugyanis a következőképp fogalmaz:

IP 1, 13, 4:

Si eam rem, quam aliquis accepto pretio facta venditione distraxit, tradere distulerit, ad traditionem rei qua vendidit, omnibus modis compellendus est.

¹⁶⁶ M. KASER: *Das römische Privatrecht II* (id.), 278³⁷. o. LEVYhez hasonlóan azon a véleményen van, hogy a forráshely bizonyítja, miszerint a posztklasszikus korban az adásvétel kötelező erőt csak a vételár megfizetésével nyert.

¹⁶⁷ Ld. a PS 2, 17, 13 interpretációját IP 2, 18, 10: *In contractibus empti et venditi, qui bona fide ineuntur, venditionis instrumenta superflue requiruntur, si quocumque modo res vendita, dato et accepto pretio, qualibet probatione possit agnosc.*

Ha tehát valaki nem adja át azt a dolgot, amit a vételár átvételével elidegenített, az eladott dolog átadására mindenképpen kötelezhető. Ezen értelmezésben az „*id quod emptum est*” kitétel olyan dologra vonatkozik, amelyet az eladó a vételárat átvéve idegenített el (*accepto pretio facta venditione distraxit*).

LEVY szerint ennek megfelelően a szöveg ugyancsak bizonyítja, hogy posztklasszikus jogban a vételár megfizetése a vevő tulajdonszerzését eredményezte, még akkor is, ha adott esetben a *traditio*t nem fogatosították.¹⁶⁸ Szűcs álláspontja alapján az *interpretatio* – a vulgárjogi felfogásnak megfelelően – magának az adásvételi szerződésnek a tranzlatív hatályát igazolja.¹⁶⁹

Úgy véljük, ha az *interpretatio* szövegét elkülönítve vizsgáljuk a Paulus-szentenciától, akkor az kétségtelenül egyaránt utalhat a vételárfizetéssel átszálló tulajdon szabályára, valamint a megállapodás tranzlatív hatályára is. A két szöveghelyet egybevetve mégis azt kell mondanunk, hogy azok sokkal inkább az eladó és a vevő szolgáltatásának egymástól való kölcsönös függésére, az adásvételnél érvényesülő funkcionális *synallagma*ra utalnak, mintsem a *traditio*tól független tulajdonszerzésre. Az „*id quod emptum est*” fordulat egyértelműen jelzi a felek szerződéses megállapodását, melyet az *interpretatio* annyiban pontosít, hogy az eladó át is vette a vételárat (*accepto pretio*), így a továbbiakban már semmi nem áll a vevő teljesítési igényének az útjában, az eladó a dolog átadására mindenképpen (*omnibus modis*) kötelezett.

Összegzésként megállapítható tehát, hogy vizsgált forrásaink mindegyikében kétségtelenül hangsúlyosan – akár az eladói kötelezettségek kikényszeríthetőségének feltételeként, akár egyfajta büntető szankcióként, úgyszintén az adásvételi megállapodás létrejöttének bizonyítékaként¹⁷⁰ – jelen van a vételárfizetés követelménye. Arra a kérdésre azonban, hogy kifejezetten a vevő tulajdonszerzésével összefüggésben, annak feltételeként jelenne meg bennük a *pretium* szolgáltatása,

¹⁶⁸ Vö. E. LEVY: *West Roman Vulgar Law. The Law of Property* (id.), 134. és 230. o.

¹⁶⁹ Vö. Szűcs M.: *A vételár kifizetése mint a tulajdonszerzés feltétele* (id.), 219. o.

¹⁷⁰ Csupán *per tangentem* jegyezzük meg, hogy a germán népjog és a római vulgárjog kölcsönhatását leginkább tükröző vizigót törvénykönyv, a 475-ben kiadott *Codex Euricianus* hasonlóképp rendelkezett, amikor kimondta, hogy az okiratba nem foglalt adásvétel a vételár megfizetésének tanúk általi bizonyításával jöhet létre érvényesen. CE 286.: *Venditio per scripturam facta plenam habeat firmitatem. Si etiam scriptura facta non fuerit, datum praetium testibus conprobatur, et emptio habeat firmitatem. Venditio, si fuerit violenter extorta, is est aut metu mortis aut per custodiam, nulla valeat ratione.* Ld. E. WOHLHAUPTER: *Gesetze der Westgoten* (Weimar 1936), 12. o. Vö. BABJÁK I.: *Az okiratok szerepe néhány germán nép szokásjogában*, PUM 22 (2004), 11. o.

nemleges választ kell adnunk. Eddigi vizsgálódásaink alapján leszögezhető tehát, hogy a későcsászárkori római jog – legalábbis a rendelkezésre álló forrásaink alapján – korántsem tulajdonított olyan nagy szerepet a vételár megfizetésének, mint ahogy azt a romanisztikában általában feltételezik.

Ez esetben sem hagyhatjuk ugyanakkor figyelmen kívül a szerződési praxist rögzítő okiratokat, így a következőkben a Justinianus korabeli, a bizánci jog hatása alatt álló ravennai szerződési gyakorlatot felvillantó *Papyri Tjäder* egy adásvételi szerződését vizsgáljuk meg abból a célból, hogy lássuk, vajon a mindennapi joggyakorlat mennyiben kívánta meg a vételárfizetést – akár a *traditótól* függetlenül – az áru tulajdonjogának a vevőre történő átszállásához.

2. 3. 2. 2. „Ob quam distractionem iuristraditionisque causam accepit” – a vételárfizetés jelentősége egy későcsászárkori ravennai adásvételi szerződés alapján

Az uralkodó jogi álláspont és a mindennapi szerződési praxis eltérésére, legalábbis első megközelítésben, jó például szolgálhatnak a VI. századból származó, Jan-Olof TJÄDER szerkesztésében – az első 1805-ös Gaetano MARINI-féle edíció¹⁷¹ alapulvételével – 1955-1982 között kiadott,¹⁷² ravennai¹⁷³ papiruszok (*Papyri Tjäder*)¹⁷⁴ is. Ezek között tíz adásvételi szerződést¹⁷⁵ találunk 540-619-ig datálva, amelyekből azonban csak egy *chirographum*¹⁷⁶ maradt fent teljes egészében.

¹⁷¹ Ld. G. MARINI (ed.): *I Papyri diplomatici* (Romae 1805), 351 o.

¹⁷² Ld.: J.-O. TJÄDER (ed.): *Die nichtliterarischen lateinischen Papyri Italiens aus der Zeit 445-700*, I. *Papyri 1-28* (Lund 1955); II. *Papyri 29-59* (Stockholm 1982); III. *Tafeln* (Lund 1954) Ehhez ld. ^{rec}E. LEVY: Jan-Olof Tjäder, *Die nichtliterarischen lateinischen Papyri Italiens aus der Zeit 445-700 Teil I und III* (1955), ZSS 74 (1957), 477-481. o.

¹⁷³ Ravenna Itália egyik legrégebbi, etruszk eredetű települése. A város lakói ie. 88-ban nyertek római polgárjogot. Virágkorát akkor élte, mikor Honorius császár 402-ben a Nyugat-római Birodalom székhelyét Milánóból e településre tette át. Annak bukása után az itt megalakuló germán államalakulatoknak – majd a keleti gót (osztrogót) királyságnak – is székhelye maradt. Uralkodójuk, I. (Nagy) Theodorik 526-ban bekövetkezett halálát követően, a helyzetet kihasználva I. Justinianus bizánci császár 533-ban Flavius Belisarius nevű hadvezérért küldte Itáliába az osztrogótok ellen és 540-ben visszafoglalta a várost is, mely ettől kezdve a longobárd hódításig, 751-ig a bizánci exarchatus központja lett. A keleti gót birodalom bukásával (553) a justinianusi jog hatályát kiterjesztették egész Itáliára, így Ravenna városára is. Vö.: D. M. DELIYANNIS: *Ravenna in late antiquity* (Cambridge 2009), 444 o.

¹⁷⁴ P. Ital.

¹⁷⁵ P. Ital. 2. 30, 35, 36, 38-41, 42, 46

¹⁷⁶ P. Ital. 2. 35

Számunkra a ravennai papiruszok közül¹⁷⁷ a 36-os számú – úgyszintén egy adásvételi szerződést magába foglaló – terjedelmes okirat¹⁷⁸ (AD. 575-591) bír különös jelentőséggel, mely a vételár szolgáltatásával kapcsolatban a következőket rögzíti.

P. Tjäder 36, 7-13:

(6) *ob quam distractionem iuris[tra]ditionisque causam accepit q(ui) s(upra) Deusdedit v(ir) h(onestus), venditor, a s(upra)s(cript)o Hildigerno v(iro) c(larissimo), [co]nparatore, iuxta placitum suum pretii nomine id est auri solidos dominicos, probatos, obriziacos, optimos, pensantes, integri ponderis, singulares numero [quattuor]decim tantum, de quo omnem praetium placitum et definitum atque [in pr]aesenti perceptum nihilque sibi s(upra)s(crip)tus venditor ex hoc omni pretio aliquid am[p]lius apud s(upra)s(crip)tum comparatorem remansisse dixit...*

A szöveg szerint tehát az elidegenítés és a jogátruházás okán a fent említett eladó (*vir honestus Deusdedit*) a fent megnevezett vevőtől (*vir clarissimus Hildigernus*) vételár címén – a felek által minőségében is pontosan meghatározott (*dominicos, probatos, obriziacos, optimos* etc.) – 14 arany *solidust* vett át. Rögzítették azt is, hogy miután a vevő a teljes összeget készpénzben megfizette, az eladó kijelentette, a vevőnek a továbbiakban nem áll fenn tartozása felé vételár címén.

Amint látjuk, a felek nem csupán a *pretium* összegét határozták meg pontosan, hanem a vételárfizetés tényét is gondosan dokumentálták, továbbá azt is fontosnak tartották írásba foglalni, hogy az eladó az összeget „*ob quam distractionem iuristraditionisque causam*” vette át. Ez a klauzula első megközelítésben kétségtávol arra utal, hogy a VI. századi ravennai szerződési gyakorlatban – ellentétben a *justinianusi* jog álláspontjával – a vételárat kifejezetten a tulajdonjog átruházásáért szolgáltatták.

¹⁷⁷ A gyűjtemény összesen 55 kurzív latin írással megfogalmazott dokumentumot tartalmaz a ravennai érseki levéltárból.

¹⁷⁸ P. Ital. 2. 36. Az okirat teljes szövegét ld. J.-O. TJÄDER: *Die nichtliterarischen lateinischen Papyri Italiens aus der Zeit 445-700* II (id.), 116-119. o. olvasatában e fejezet végén mellékelve.

Sőt, WEßEL az elmúlt években megjelent, az V. századi Albertini-táblák (*Tablettes Albertini* – TA)¹⁷⁹ anyagát feldolgozó, azokat a ravennai adásvételi papiruszokkal is összevető művében¹⁸⁰ megfogalmazott következtetése szerint a hivatkozott okirat egyben azt is bizonyítja, hogy – legalábbis a későcsásárkorban – a vételárfizetés a tulajdonszerzés alapvető, konstitutív hatályú feltétele volt.¹⁸¹

A kapcsolódó szakirodalomban legújabban, ezzel ellentétes álláspontot elfoglalva, KOSSARZ megkérdőjelezi WEßEL interpretációjának helyességét: véleménye alapján a papirusz korántsem bizonyítja, hogy a vételárfizetés a tulajdonszerzés feltétele lett volna a ravennai szerződési gyakorlatban. A szerző rendkívül óvatos álláspontja szerint inkább arról lehetett szó, hogy a tulajdonátruházás tényének dokumentálása mellett a felek az azzal időben egybeeső vételárfizetés megtörténtét is gondosan írásba foglalták,¹⁸² jóllehet nem zárja ki teljesen a tulajdonszerzés szempontjából konstitutív hatályú *pretium*-szolgáltatás lehetőségét sem.¹⁸³

A magunk részéről úgy véljük, hogy a vizsgált okiratból sem általánosan érvényesülő szabályra, sem eltérő szerződési gyakorlatra nem következtethetünk. WEßEL értelmezése túl merésznek tekinthető, midőn a ravennai adásvételi papiruszokból megállapítja, hogy a *pretium* szolgáltatása a tulajdonszerzés alapvető feltétele volt a későcsásárkorban. Különös módon az Albertini-táblák vizsgálata során – bár azokban szintén részletesen rögzítették a vételárfizetés tényét¹⁸⁴ – a szerző nem

¹⁷⁹ Az Albertini-táblákat 1928-ban Algéria és Tunézia között találták meg 45 cédrustáblán. A fehérre festett, egy korszóban, befalazva fellelt táblák Eugene ALBERTINIRŐL kapták a nevüket, aki mint az algériai régészeti igazgatás vezetője, először vizsgálta és tette közzé az észak-afrikai földművesek által kötött – a 493-496 közötti időszakra datált – ingatlan-adásvételeket rögzítő táblák anyagát. Ld. Ch. COURTOIS – L. LESCHI – Ch. PERRAT – Ch. SAUMAGNE (éd. et. comm.): *Tablettes Albertini. Actes privés de l'époque Vandale (fin du Ve siècle)* (Paris 1952), 345 o.

¹⁸⁰ H. WEßEL: *Das Recht der Tablettes Albertini* (Berlin 2003), 332 o. Vö. ^{rec.}W. KAISER: Hendrik Weßel, *Das Recht der Tablettes Albertini* (Berlin 2003), in: *ZSS* 122 (2005), 303-314. o.. Az Albertini-táblákról az újabb irodalomban ld. továbbá UÓ: *Vertragspraxis in der Spätantike – Zu den Grundstücksabgrenzungen in den Tablettes Albertini*, in: *Usus Antiquus Juris Romani. Antikes Recht in lebenspraktischer Anwendung*, hg. W. Ernst – E. Jakab (Berlin 2005), 111-125. o.

¹⁸¹ Ld. H. WEßEL: *Das Recht der Tablettes Albertini* (id.), 145. o.: „...die Zahlung ist grundsätzlich Voraussetzung des Eigentumserwerbs...”

¹⁸² E. KOSSARZ: *Zur Vertragspraxis der Kaufpreiszahlung in den Tablettes Albertini und in den Ravennater Kaufpapyri*, *RIDA* 52 (2005), 219. o.: „...’ob quam distractionem iuristraditionisque causa’ ... heißen ... dass die Übertragung des Eigentums in der Urkunde ... eigens dokumentiert ist und mit der Kaufpreiszahlung zeitlich zusammenfällt.”

¹⁸³ Ld. E. KOSSARZ: *Zur Vertragspraxis der Kaufpreiszahlung in den Tablettes Albertini und in den Ravennater Kaufpapyri* (id.), 220. o.

¹⁸⁴ Így ld. TA IX, 8-12:

(4a) *hac di emit geminuius felix de s(upra)s(cri)p(tis) bentitoribus*
(b) *folles pecuniae numero nonaginta*

jut erre az általánosító következtetésre.¹⁸⁵ Álláspontunk szerint még csak a justinianusi *Institutiók*ban rögzített – a vételárfizetést a tulajdonátszálláshoz önmagában elegendőnek el nem fogadó – szabályozástól különböző, valamiféle partikuláris szerződési praxist sem igazol a vizsgált okirat. A *traditio* végrehajtásától is független – a hellenisztikus jogokra jellemző – konstitutív hatályú vételárfizetési követelmény pedig egyáltalán nem olvasható ki belőle. Egy ilyen tézissel ugyanis nehezen lenne összeegyeztethető az az okirattól világosan kitűnő tény, hogy a szerződő partnerek a megállapodásukban – még a vételárfizetés rögzítését megelőzően¹⁸⁶ – részletesen dokumentálták az ingatlan átadásának és a tulajdonjog átruházásának folyamatát (*vacuum possessionem tradere*) is.¹⁸⁷ Ha ugyanis a felek önmagában a vételárfizetéstől tették volna függővé a tulajdonátszállást, akkor mindez felesleges és szükségtelen lenne.

De úgyszintén arra sem következtethetünk a ravennai papiruszból, hogy az ellenszolgáltatás nyújtása – akár a *traditio* mellett – alapvető feltétele lett volna a tulajdonjog átruházásának. A szerződésben rögzített „*ob quam distractionem*

(c) *quos folles nonaginta acceperunt Iulius Maximanus et
Peregrinus uxor eius benditores et secum sustulerunt
coram{que} signatoribus*
(5) *nicilque sibi de pretio agri supraascriptis quiquam amplius
deveri sibi res[pondiderunt]*

A szöveg tanúsága szerint tehát a felek rögzítették a vételár mértékét, továbbá hogy annak teljes összegét az eladó átvette. Ezen túl a *venditor* azt is kijelentette, hogy a továbbiakra nézve a vevőnek már nem áll fenn tartozása felé. Ugyanezt a sémát ld. TA II, 8-11; III, 30-34; IV, 11-14; VII, 16-18; XVIII, 11-14; XXV, 3-5. H. WEBEL: *Das Recht der Tablettes Albertini* (id.), 144. o. szerint a „*respondiderunt*” kifejezés egy *acceptilatio*ra utal a szövegben. Vö. F. PRINGSHEIM: *Symbol und Fiktion in alten Rechten*, in: *Gesammelte Abhandlungen II* (Heidelberg 1961), 394-395. o.

¹⁸⁵ Vö. H. WEBEL : *Das Recht der Tablettes Albertini* (id.), 145. o. A szerzővel szemben BISCARDI már az Albertini-táblák anyagának publikálását követő évben megjelent tanulmányában azon a véleményen volt, hogy azok – a tulajdonátszállás alapját az átruházó ügyletben és nem a tényleges átadásban látván – egyértelműen bizonyítják a vételárfizetési szabály érvényesülését az V. századi szerződési praxisban, mely a justinianusi *Institutiók* vizsgált szabályára (I. 2, 1, 41) is hatással volt. Vö. A. BISCARDI: *Vom Ursprung der justinianischen Regel über den Eigentumsübergang beim Kauf* (id.), 20-21. o., UÓ: *Sulla genesi della norma giustiniana in materia di trasferimento della cosa venduta* (id.), 280-281. o.

¹⁸⁶ Míg a ravennai adásvételi papiruszokban a *traditio*t követően szerepel a vételárfizetés tényének rögzítése, az Albertini-táblák szerződéseinél ez pont fordítva van. Ennek okát abban találhatjuk, hogy lévén a ravennai papiruszok nem *mancipatio*s vételt rögzítenek, a *pretium* szolgáltatása nem képezte az átruházó ügylet esszenciális elemét, így azt a *traditio* után szükséges volt dokumentálni. Vö. H. J. WOLFF: *Römische Grundstückskaufverträge aus dem Vandalenreich*, TR 14 (1936), 410. o.

¹⁸⁷ P. Tjäder 36, 2-7: (4) *sicuti a s(upra)s(cript)o venditore vel ab [eius aucto] rem proauctorem bono, optimo et inconcusso iure possessae sunt, ita [nun]c et usque in h(anc) d(iem) possidentur atque s(upra)s(cript)o comparatori tradentur* (5) *ac se suosque omnes exinde exisse, excessisse, decessisseque dixit et s(upra)s(cript)um comparatorem hominesque eius in rem s(upra)s(criptam) ingredi, habere, tenere, possidere, vindere, donare, com[mutare] a]c suo iuri in perpetuo vindicare permisit...*

iuristraditionisque causam accepit” fordulatból ugyanis önmagában semmiképp nem fakad a vételárfizetés – főként a tulajdonszerzés szempontjából konstitutív hatályú – követelménye. Sokkal valószínűbb, hogy a felek a *pretium* szolgáltatásának megtörténtét pusztán a későbbi bizonyítási nehézségek elkerülése érdekében rögzítették az írásbeli megállapodásukban.

3. Összegző megállapítások

A vételárfizetés és a tulajdonszerzés összefüggésével kapcsolatban tett vizsgálatok mindenekelőtt azt kívánták igazolni, hogy amint a *pretium* meghatározása, úgy annak szolgáltatása is fontos fordulópontját jelent(h)ette az adásvételi kontraktusnak. A témakört érintő főbb primer – irodalmi és jogi – források elemzése, valamint a vonatkozó szerződési gyakorlatot bemutató okiratanyag rövid áttekintése után megállapíthatjuk, hogy a tulajdonátszállást a vételár megfizetéséhez kötő előírás – vizsgáljuk azt a római jogfejlődés bármelyik szakaszában – sokkal inkább tekinthető a felek megállapodásától függő, a mindennapi praxis által meghatározott rendelkezésnek, mintsem általánosan érvényesülő (fő)szabálynak.

Így a romanisztikában az elmúlt évszázadban oly sokszor feltett, az I. 2, 1, 41-ben megjelenő előírás eredetére vonatkozó kérdésre sem adhatunk a vitát véglegesen lezáró választ. Mindazonáltal nincs okunk megkérdőjelezni, hogy a vételárfizetési szabály – különböző intenzitással és eltérő okokra visszavezethetően ugyan, de – már a XII táblás törvény korától mindvégig jelen volt a római jog fejlődésének különböző szakaszaiban, és így kapott helyet a justinianusi kodifikáció törvényműveiben is.

Láttuk, hogy a korai *mancipatiós* készvétel aktusa szükségszerűen vonta magával a vételárfizetés követelményét, hiszen ahogy a szerződés megkötésének és teljesítésének időpontja sem különült el egymástól, úgy magától értetődő, hogy a két fél szolgáltatása – a dolog átadása és a *pretium* megfizetése – egymást kölcsönösen feltételezve egy időben nyomban le is bonyolódott. Kiemeltük azonban azt is, hogy a készvétel aktusánál a tulajdonszerzéshez megkövetelt vételárfizetés nem tekinthető egyfajta többletkövetelménynek vagy a tulajdonátruházás konstitutív hatályú

feltételének, mivel az nem más, mint a kéz-közön lezajló, azonnal teljesedésbe menő ügylet szerves része.

A kölcsönös szolgáltatások közül elsőként épp a *pretium* meghitelezhetőségével lehetővé váló konszenzuális adásvétel kialakulásával azonban már korántsem tűnik ésszerűtlennek, hogy az áru átadása ellenére a vevő ne szerezze meg annak tulajdonjogát, így ha az *emptor* mégsem teljesítene, akkor a *venditor* legalább a dolgot visszakövetelhesse. Ezen eladói érdek biztosításának – a tulajdonjog fenntartását célzó kifejezett kikötés hiányában – a legkézenfekvőbb módja a tulajdonátruházást a *pretium* megfizetésétől függővé tevő szabály érvényesítése. Természetesen mindez csak addig igaz, amíg egyedül a vevő szolgáltatásának elhalasztására vagy részletekben történő teljesítésére van lehetőség. Amint eladói oldalon is adott ugyanez, már korántsincs akkora jelentősége a vizsgált – voltaképp a kötelelem tárgyát képező szolgáltatások egyensúlyát biztosító – előírásnak.

Így a klasszikus korra, midőn elismerést nyer, hogy a feleknek az elhalasztott szolgáltatásokra irányuló pusztá megállapodása elegendő az adásvételi kötelelem megalapításához, és az *emptio venditio* csupán szerzescímként funkcionál az annak teljesítését szolgáló átruházó ügyletnél, teljesen érthető módon, jóval kisebb intenzitással jelentkezik az előírás. A vételárfizetés követelménye – a biztosítékadás (kezesség, zálog) vagy akár pusztán a vevőbe vetett bizalomra alapozott hitelnyújtás lehetőségével (*fidem emptoris sequi*) – egy a korábbinál sokkal kevésbé szigorú formában, voltaképp teljesen kiüresítve, minden gyakorlati jelentőségétől megfosztva marad csak fent a későbbiekben, és ugyanilyen értelemben veszik át azt a justinianusi kompilátorok is.

Ekképpen nem osztjuk tehát azt a számos romanista által képviselt tézist sem, miszerint a posztklasszikus korban a vételárfizetési szabály egyfajta reneszánszáról beszélhetnénk. Kétségtelen tény, hogy a vizsgált időszakból származó forrásaink mindegyikében hangsúlyosan – akár az eladói kötelezettségek kikényszeríthetőségének feltételeként, akár egyfajta büntető szankcióként, úgyszintén az adásvételi megállapodás létrejöttének bizonyítékeként – megjelent a vételárfizetés követelménye. Arra a kérdésre azonban, hogy kifejezetten a vevő tulajdonszerzésével összefüggésben, annak feltételeként kívánták-e meg a *pretium* szolgáltatását, nemleges választ kellett adnunk. Mindezek alapján kijelenthető, hogy a

későcsászárkori római jog korántsem tulajdonított olyan nagy szerepet a vételár megfizetésének, mint ahogy azt az irodalomban általában feltételezik.

A mindennapi szerződési praxisba is betekintve az uralkodó (birodalmi) jogi állásponttól eltérő és azt követő példát is találtunk. A dáciai okiratok esetén a vételárfizetés kiemelt szerepét a *mancipatio* tényleges végrehajtásában láttuk, mely bizonyosságul szolgált egyben arra is, hogy a *mancipatio*s vétel, az aktus sajátosságaiból adódóan, még *res nec mancipi* átruházása esetén is megkövetelte a *pretium* szolgáltatását a tulajdonszerzéshez. Ugyanakkor a *Papyri Tjäder* vizsgált szerződéséből – a vételárfizetéssel kapcsolatban, csupán a későbbi bizonyítási nehézségek elkerülése érdekében rögzített „*ob quam distractionem iuristraditionisque causam accepit*” klauzula ellenére – sem általánosan érvényesülő szabályra, sem eltérő szerződési gyakorlatra nem következtethettünk.

Megállapítható tehát, hogy a *pretium* szolgáltatásának a tulajdonátszállásra gyakorolt hatása – hasonlóképp a modern magánjogi kodifikációk szabályozásához¹⁸⁸ – a római jogban is alapvetően a mindennapi praxisban dőlt el, tehát jelentős mértékben a felek megállapodásától függött. Sőt, függetlenül a vételárfizetési szabálytól, amennyiben az eladó a vevőnek átadott dolgon fenn kívánta tartani tulajdonjogát –

¹⁸⁸ Az egyes modern magánjogi kódexeket áttekintve megállapíthatjuk, hogy a tulajdonszerzéshez sem a konvencionális sem a tradicionális rendszert (ezen belül akár a kauzális, akár az absztrakt tulajdonátruházás elvét) követő törvénykönyvek nem követelik meg a vételárfizetést. Így az első csoportba tartozó olasz Codice civile (Art. 1376) és a francia Code civil (Art. 1138) alapján már a szerződéskötéssel átszáll a tulajdon a vevőre, függetlenül az ellenszolgáltatás megfizetésétől. Hasonlóképp rendelkezik az absztrakciós elv alapján álló német polgári törvénykönyv (BGB § 929) is, hangsúlyozva, hogy a vételárfizetés csupán a szerződés teljesítését szolgálja (BGB § 241). Ez utóbbihoz ld. K. LUIG: Das Verhältnis von Kaufpreiszahlung und Eigentumsübergang nach Deutschem Recht, in: *Vendita e trasferimento della proprietà nella prospettiva storico-comparatistica: Atti del Congresso Internazionale Pisa - Viareggio - Luca, 17 - 21 aprile 1990 I*, a cura di L. Vacca (Milano 1991), 225-258. o. A kauzális rendszert követő magyar polgári jog szabályai szerint is átszáll a vevőre a tulajdon a dolog átadásával [Ptk. 117. § (2)], a vételárfizetés ekképpen nem jelentkezik többletkövetelményként. Mindazonáltal az eladó a tulajdonjogot legkésőbb a vételár teljes kiegyenlítéséig az átadás ellenére fenntarthatja [Ptk. 368. § (1)]. Vö. KISFALUDI A.: *Az adásvételi szerződés* (Budapest 1997), 115-117. o. és 153-156. o. Érdekességként megjegyzendő, hogy az angol jog nagyjából a 15. század közepéig a vételár tényleges szolgáltatását, vagy – konkrét teljesítési határidő tűzésével – annak meghitelezését is megkívánta a vevő tulajdonszerzéséhez. Az 1442-es Doige's Case (Shipton v. Dogge) során, John FORTESCUE bíró nevéhez fűződő *obiter dictum* mondta ki először, hogy a szerződő partnerek konszenzusa önmagában, függetlenül a vételárfizetéstől, elegendő a tulajdonátszálláshoz. E döntéshez, illetve általában a vételárfizetés és a tulajdonátszállás összefüggéséről az angolszász jogfejlődésben, figyelemmel a *ius commune* hatására is Vö. Th. RÜFNER: Traditio und Kaufpreiszahlung in Ius Commune und Common Law, in: *Kaufen nach Römischem Recht. Antikes Erbe, in den europäischen Kaufrechtordnungen*, hg. E. Jakab – W. Ernst (Berlin – Heidelberg – New York 2008), 233-252. o.

legfeljebb a vételár teljes kiegyenlítéséig¹⁸⁹ –, ezt is megtehetette, akár úgy, hogy a felek megállapodása szerint a vevő a dolgot a köztes időre bérbe vette,¹⁹⁰ akár úgy, hogy az árut a vevőnek a vételárfizetésig *precarium*ként adta át.¹⁹¹ A tulajdonjog fenntartásának e két, sajátosan római módja¹⁹² ugyanis kellőképpen biztosította, hogy a megkötött, érvényes adásvétel ellenére se legyen a vevőé az átadott áru. A végrehajtott *traditio*, a dolog átadása ezekben az esetekben nyilvánvalóan pusztán átmeneti használatba adásra irányult és nem a tulajdoni helyzet megváltoztatására.¹⁹³ Továbbá az eladó önálló *pactum adiectum*mal, a *lex commissoria* (D. 18, 3) mellékmegállapodásával is biztosíthatta a vételár megfizetéséhez fűződő igényét. E mellékegyezmény – melyet a források többsége felbontó feltételnek (*condicio resolutive*) tekint¹⁹⁴ – alapján ugyanis elállhatott a szerződéstől, ha vevő a vételárat a kikötött időn belül nem fizette volna meg.¹⁹⁵

¹⁸⁹ Lab D. 18, 1, 80, 3: *Nemo potest videri eam rem vendidisse, de cuius dominio id agitur, ne ad emptorem transeat...*

¹⁹⁰ Paul D. 19, 2, 20, 2: *Interdum locator non obligatur, conductor obligatur, veluti cum emptor fundum conducit, donec pretium ei solvat.* Vö. továbbá: lav. D. 18, 6, 17, és D. 19, 2, 21 valamint Paul. D. eod. 22 pr.

¹⁹¹ Ulp. D. 43, 26, 20: *Ea, quae distracta sunt, ut precario penes emptorem essent, quoad pretium universum persolveretur: si per emptorem stetit, quo minus persolveretur, venditorem posse consequi.* Ebben az esetben a *traditio*ra nyilván nem *causa emptionis* kerül sor, különben a dolog átadásával együtt a tulajdont is automatikusan megszerezne a másik fél. Ugyanakkor A. MEINHART: *Dogmengeschichtliches und Dogmatisches zum Eigentumsvorbehalt*, ZSS 105 (1988), 735. o. megjegyzi, mégha az átadás-átvételre egy adásvételi szerződés alapján került is sor, a hivatkozott Ulpianus-fragmentum azt mutatja, hogy „Die Parteien können ohne Einschub eines separaten Verpflichtungsgeschäftes der Übergabe die Vollwirkung nehmen und diese auf die Kaufpreiszahlung übertragen.”

¹⁹² A tulajdonjog fenntartását szolgáló mellékkikötés, önálló *pactum adiectum*ként történő elismerése, már későbbi, a római jog továbbéléséhez kapcsolódó fejlemény. A *pactum reservati dominii*, az adásvételt – illetve a tulajdonjog vevőre történő átszállását – a vételár megfizetésének feltételével felfüggesztő mellékegyezmény intézménytörténetéhez az irodalomból ld. G. SCHIEMANN: *Über die Funktion des pactum reservati dominii während der Rezeptionen des römischen Rechts in Italien und Mitteleuropa*, ZSS 93 (1976), 161-207. o., R. FEENSTRA: *Eigentumsvorbehalt und die Regel von Inst. 2, 1, 41 über das Verhältnis von Kaufpreiszahlung und Eigentumsübertragung*, TR 58 (1990), 133-141. o., M. J. MAAß: *Die Geschichte des Eigentumsvorbehalts, insbesondere im 18. und 19. Jahrhundert* (Frankfurt am Main 2000), 356 o.

¹⁹³ Vö. K.-H. SCHINDLER: *Die Bedeutung der Kaufpreiszahlung im nachklassischen römischen Recht* (id.), 556. o.

¹⁹⁴ Így pl. Ulp. 18, 3, 1: *Si fundus commissoria lege venierit, magis est, ut sub condicione resolvi emptio quam sub condicione contrahi videatur.* Ezzel szemben ld. Paul. D. 41, 4, 2, 3. Vö. M. KASER: *Das römische Privatrecht I* (id.), 561⁷¹. o.

¹⁹⁵ Ehhez ld. F. WIEACKER: *Lex commissoria. Erfüllungszwang und Widerruf im römischen Kaufrecht* (Berlin 1932), 119 o., ÉLES Gy.: *A lex commissoria a római adásvételnél*, PTE Dolg. 9 (Pécs 1978), 129-156. o.

Okiratmellékletek

FIRA III Nr. 87.

EMPTIO PUELLAE.

(a. 139)

Maximus Batonis puellam nomine | Passiam, siue ea quo alio nomine est, an|norum
circiter p(lus) m(inus) sex, empta sportellaria, emit mancipioque accepit | de Dasio
Verzonis Pirusta ex Kauieretio, (denariis) ducentis quinque. ||

Eam puellam sanam esse, <<a>> furtis noxisque | solutam, fugitiuam erroneam non
esse | praestari: quot si quis eam puella<<a>> m | partemue quam ex eo quis euicerit,
| quo minus Maximum Batonis, quo | ue ea res pertinebit, habere possi|dereque recte
liceat, tum quanti | ea puella empta est, <tan>tam pecuniam | et alterum tantum dari
fide rogauit | Maximus Batonis, fide promisit Dasius || Verzonis Pirusta ex
Kauiereti<o>. |

Proque ea puella, quae s(upra) s(cripta) est, (denarios) ducen|tos quinque accepisse
et habere | se dixit Dasius Verzonis a Maximo Batonis. ||

Actum Karto, XVI K(alendas) Apriles || Tito Aelio Caesare Antonino Pio et Bruttio |
Praesente II cos. |

In pag. IV nomina signatorum:

Maximi Ve|neti princi|pis. | Masuri Messi | dec(urionis). | Anneses An|dunocnetis. |
Plani Ver|zonis Sclaietis. | Liccai Epicadi | Marciniesi. | Epicadi Plaren|tis, qui et Mico.
| Dasi Verzonis | ipsius vendi|toris.

FIRA III. Nr. 88.

EMPTIO PUERI.

(a. 142)

Dasius Breucus emit mancipioque accepit | puerum Apalaustum, siue is quo alio
nomine | est, n(atione) Gr<a>ecum, apocatum pro uncis duabus, | (denariis) DC de
Bellico Alexandri, f. r. M. Vibio Longo. |

Eum puerum sanum traditum esse, furtis noxaeque || solutum, erronem fugitium
caducum non esse | pr<a>estari: et si quis eum puerum, q(uo) d(e) a(gitur) | partene
quam quis ex eo euicerit, q(uo) m(inus) | emptorem s(upra) s(criptum) eunue ad
q(uem) ea res pertinebit | uti frui habere possidereq(ue) recte liceat, || tunc quantum
id erit, quod ita ex eo euic|tum fuerit, | t(antam) p(ecuniam) duplam p(robam) r(ecte)
d(ari) f(ide) r(ogauit) Dasius Breucus, d(ari) f(ide) p(romisit) | Bellicus Alexandri, id[em]
fide sua esse | iussit Vibius Longus. ||

Proque eo puero, q(ui) s(upra) s(criptus) est, pretium | eius (denarios) DC accepisse
et habere se dixit | Bellicus Alexandri ab Dasio Breuco. |

Actum kanab(is) leg(ionis) XIII g(eminae) XVII Kal. Iunias | Rufino et Quadrato cos.

In pag. IV nomina signatorum:

Appi Procli ue(terani) | leg(ionis) XIII G(eminae). | Antoni Celeris. | Iul(i) Viatoris. |
Vlpi Seueri|ni. | L. Firmi Promiti|ui. | M. Vibi Longi | fideiussor(is). | Bellici Alex[a]n|dri
uendit(oris).

FIRA III Nr. 89.

EMPTIO ANCILLAE.

(a. 160)

Cl(audius) Iulianus mil(es) leg(ionis) XIII G(eminae) (centuria) Cl(audi) Mari emit
mancipio|que accepit mulierem nomine Theudotem, siue ea | quo alio nomine est,
n(atione) Creticam, apochatam pro uncis | duabus, (denariis) quadringentis uiginti de
<<de>> Cl(audio) Phileto, | f(ideiussore) a(ccepto) Alexandro Antipatri. ||

Eam mulierem sanam traditam esse emptori s(upra) s(cripto), et si | quis eam
mulierem, q(ua) d(e) a(gitur), partemue quam quis ex ea ... | euicerit, q(uo) m(inus)
emptorem s(upra) s(criptum) eumue at quem | ea res pertinebit uti frui habere
possidereque recte | liceat, tunc quantum id erit, quot ita ex ea <<quit>> || euictum
ablatumve fuerit, siue quod ita licitum | non erit, tantam pecuniam probam recte dari
f(ide) r(ogauit) | Cl. Iulianus m<i>l(es) s(upra) s(criptus), d(ari) f(ide) p(romisit) Cl.
Philetus: | id fide sua esse iussit Alexander Antipatri. |

Inque ea<m> mulierem, quae s(upra) s(cripta) est, pretium eius (denarios) CCCCXX || accepisse et habere se dixit Cl(audius) Philetus a Claudio | Iuliano mil(ite) s(upra) s(cripto). |

Actum canab(is) leg(ionis) XIII G(eminae) IIII Nonas Octobres Bradua | et Varo cos.

In pag. IV nomina signatorum:

Val(eri) Valentis | < – le> g. XIII G(eminae). | Cn. Vari A[l]ae. | Ael(i) Dionysi uet(erani) | leg(ionis). | Paulini S...ris. | Iul(i) Victorini. Αλεξανδρε | Αντιπατρι | σεκσδ(ο) | αουκτωρ | σεγνα(υ)ι. | Cl(audii) Phileti uendi|toris ibsius.

FIRA III Nr. 90.

EMPTIO DOMUS.

(a. 159)

Andueia Batonis emit manci[pioque accepit] | domus partem dimidiam, interantibus partem [dex]|tram, qu<a>e est Alb(urno) Maiori uico Pirustar[um in]t[er] ad[finis] Platorum Accep] | tianum et Ingenum Callisti (denariis) trecentis de Veturi[o Valente]. |

Eam domus partem dimidiam, q(ua) d(e) a(gitur), cum su[is s]aepibus, sae | | pimentis finibus aditibus claustris fienestris, ita uti | clao fixsa et optima maximaque est, <Andueia Batonis> h(abere) r(ecte) l(iceat). |

[E]t si quis eam domum partemue quam quis [e]x [ea] | euicerit, q(uo) m(inus) Andueia Batonis e(iue) a(d) q(uem) e(a) r(es) p(ertinebit) h(abere) p(ossidere) | u(su) c(apere) r(ecte) l(iceat), <tum quantum id erit> qu[o]d ita licitum n[o]n erit, t(antum) | | p(ecuniam) r(ecte) d(ari) f(ide) r(ogauit) Andueia Batonis, <d(ari)> fide promisit | Veturius Valens. Proque ea do[mus partem | dim]idiam pretium (denarios) CCC Vetur[ius V]ale<n>s | a[b A]n[du]ei[a Ba]tonis accepiss[e et] <h>aber[e se dixit]. |

Conuenitq(ue) int[er] eos, [uti] Veturius Va[lens pro ea] | | domo tributa usque ad recensum dep[e]n[dat].

Act(um) Alb(urno) Maiori prid(ie) Nonas Maias | Qui[n]tillo et Prisco cos.

In pag. IV nomina signatorum:

L. Vasidius V[i]ctor sig(nauis). | T. Fl(aui) Felicis. | M. Lucani Melio|ris. | Platoris Carpi. | T. Aureli Prisci. | Batonis Annaei. | Veturi Valentis uendi|toris.

P. Ital. 2. 36/P. Tjäder 36 (Tab. 129-31)

AD 575-591 Ravenna

...ar-

¹ bor]i]b[us pomiferis, fr[u]ç[ti]f[eris et] i]nfr[uctiferis diversisque generibus li-
² mit]ibusque suis et omni iure propriaetateque earum, sicuti a s(upra)s(cript)o
venditore vel ab
³ [eius aucto]rem proauctorem bono, optimo et inconcusso iure possessae sunt, ita
⁴ [nun]c et usque in h(anc) d(iem) possidentur atque s(upra)s(cript)o comparatori
tradentur, ac se suosque
⁵ omnes exinde exisse, excessisse descensisseque dixit, et s(upra)s(crip)tum
comparatorem
⁶ hominesque eius in rem s(upra)s(criptam) ingredi, habere, tenere, possidere, vindere,
donare, com-
⁷ [mutare a]c suo iuri in perpetuo vindicare permisit, q[ui]b[us] quam distractionem iuris-
⁸ [tra]ditionisque causam accepit q(ui) s(upra) Deusedit v(ir) h(onestus), venditor, a
s(upra)s(cript)o Hildigerno v(iro) c(larissimo),
⁹ [co]mparatore, iuxta placitum suum pretii nomine id est auri solidos dominicos,
¹⁰ probatos, obriziacos, optimos, pensantes, integri ponderis, singulares numero
¹¹ [quattuor]decim tantum, de quo omnem praetium placitum et definitum atque
¹² [in pr]aesenti perceptum nihilque sibi s(upra)s(crip)tus venditor ex hoc omni pretio
aliquid am-
¹³ [p]lius apud s(upra)s(crip)tum comparatorem remansisse dixit et profitetur nullam q[ui]d
in poste-
¹⁴ rum, actores procuratores h(eredes)que suos, aliquam aliquando movere rem, litem,
¹⁵ act[i]o[n]e, p[er]titione, repetitione, controversiam commovendam in rem vel in
personam
¹⁶ h[ab]ere habiturusve esse professus est, quas vero s(upra) s(crip)tas sex uncias fundi
Geniciani
¹⁷ cum casale et omnibus ad easdem pertinentibus, sicut superius legitur, h(ac) d(ie)
distrac-

¹⁸ tas sunt sub evictionis nom(ine) duplariae rei sub obligatione rerum suarum, quas habe-

¹⁹ re videtur q(ui) s(upra) venditor, et tibi, s(upra)s(cript)o conparatori, opponet atque obligat spondens

²⁰ etiam rem s(upra)s(criptam) liberas inivatas ab omni nexu fisci, populi privative et ab here alieno

²¹ ceterisque honeribus, sed et a titulo dotali vel tutelario nom(ine) alienas esse dixit

²² atque promisit nulli antea a se donatas, cessas, commutatas, infiduciatas aut cum

²³ quoquam eas habere commune sed in integro sui iuris esse professus est. Quod

²⁴ şj ą quoquam personam şiye propriaetatis nom(ine) s[i]ve ւsusfructus gratia q(ui) s(upra) emp-

²⁵ [tor] h(eredes)que eiւş in totum [au]t in pąr[tem] inqւiaet[a]tus [v]e! evictus fuerit, tunc pro-

²⁶ mittit se q(ui) s(upra) vendit[or] h(eredes)que eiւş s(upra)s(crip)tum praetium quattuordecim solidos in du-

²⁷ plo satis esse facturum, et rei quoque meliorate, instructe aedificateque րati-

²⁸ one habita simili modo duplariae rei reddere pollicetur secundum legum ordine.

²⁹ D(o)l(um) m(alum) abesse afuturumque esse huic venditioni traditionique rei s(upra)s(crip)tae reservat

³⁰ sibi s(upra)s(crip)tus venditor usumfructum rei dierum triginta , quod s(upra)s(cript)o conp(aratori) pro sollemni

³¹ et corporale traditione constavit; quam si gestis municipalibus allegare volueris,

³² dat et tribuet ex more licentia, de q(ua) re et de q(ui)b(us) omnibus s(upra)s(crip)tis stipulatione et sponsio-

³³ ne interpos(ita). Actum Rav(enna), die, imp(erio) et consul(e) s(upra)s(crip)to.

³⁴ signum † s(upra)s(crip)ti Deusdedit v(iri) h(onesti), venditoris.

³⁵ Eusebius, ad(iutor) n(umerariorum) scr(i)n(ii) can(onum), his strumentis sex unciar(um) fund(i) Geniciani cum

³⁶ casale, sicut superius legitur, rogatus a s(upra)s(crip)to venditorem Deusdedit

³⁷ [v(iro)] h(onesto), qui me praesente signum fecit, et ei relictum est, testis suscrib-

³⁸ si, et s(upra)s(crip)tum praetium quattuordecim solid(os) ei in praesenti ad s(upra)s(crip)to con-

- ³⁹ paratorem adnumeratus et traditus vidi. S(u)s(cribs)i ego [].
- ⁴⁰ Florentinus v(ir) c(larissimus), ex p(rae)p(osito) pistor(um), his instrumentis sex unciarum fundi
- ⁴¹ Geniciali cum casale, sicut superius legitur, rogatus a s(upra)s(crip)to vendi-
- ⁴² tore, qui me praesente signum fecit, et ei relictum est, testis
- ⁴³ suscribsi, et s(upra)s(crip)tum praetium quattuordecim solidos ei in praesen-
- ⁴⁴ ti a s(upra)s(crip)to comparatore adnumeratus et traditus vidi. Ego Fl-o(rentinus).
- ⁴⁵ Ego Oderic, v(ir) c(larissimus), his instrumentis sex unciarum fundi Geniciani cum casale,
- ⁴⁶ sicut superius legitur, rogatus a s(upra)s(crip)to venditore Deusdedi v(iro) h(onesto), qui me prae-
- ⁴⁷ sente signum fecit, et ei relictum est, testis suscribsi, et s(upra)s(criptum) prae-
- ⁴⁸ tium quattuordecim solidos ei in praesenti a s(upra)s(cripto) comparatore
- ⁴⁹ adnumeratus et traditus vidi.
- ⁵⁰ [P]r[ob]us v(ir) c(larissimus) his instrumentis sex unciarum fundi Geniciani cum casal[e],
- ⁵¹ [sicut] superius legitur, rogatus a s(upra)s(crip)to venditure Deusdede v(iro) h(onesto), qui me
- ⁵² praesente signum fecit, et ei relictum est, testis suscribsi, et s(upra)s(crip)tum
- ⁵³ praetium quattuordecim solidos ei in praesenti a s(upra)s(crip)to compara-
- ⁵⁴ ture adnumeratus et traditus vidi.
- ⁵⁵ Πετρος β.η., κωλλεκταριος, εις ενστρομεντις σεξ ουγκιαρουν φονδι Γενετιανει κον κα-
- ⁵⁶ σαλε, σικουτ σουπεριους λεγιτουρ, πωγατους α σσ. βενδετορε Δεουδεδι β.η., κωυ με
- ⁵⁷ πρεσεντε σιγνουμ φεκιτ, ετ ει ρελικτουμ εστ, τεστης σουσκριβψι, ετ σσ. πρετιουμ
- ⁵⁸ κουατορδεκιμ σωλεδος ει εν πρεσεντι α σσ. κονπαρατωρε αννομερατους ετ τραδιτους βιδι.
- ⁵⁹ Iulianus, for(ensis) civ(itatis) Rav(ennatis), scribtor huius documenti sex unciar(um) fundi Geniciani
- ⁶⁰ c(um) casale, sicut superius legitur, a testibus roboratum et traditum
- ⁶¹ in praesenti conplevi et absolvi. Ego lu-li-a(nus).

⁶² Not(itia) testium:

⁶³ Eusebius, adi(utor) scr(i)n(ii) can(onum), qui manet ad Sanctum Stefanum.

⁶⁴ Florentinus, ex p(rae)p(osit)o pisto(r)um, qui manet ad S(an)c(t)a Agnate.

⁶⁵ Oderit, fil(ius) q(uo)n(d)am Boherde.

⁶⁶ Probus, ex pr(i)m(icerio) nomenclato(r)um

⁶⁷ Petrus, collictar(ius), ante custodia charcer(is).

Zárókövetkeztetések

Az értekezés hat fejezetben tárgyalta a római konszenzuális adásvétel egyik lényeges alkatrésze, a vételár (*pretium*) meghatározásával és szolgáltatásával összefüggésben felmerülő kérdéseket. A dolgozat az „*emptionis substantia constitit ex pretio*” papinianusi tételét tartalommal megtöltve elsősorban arra kívánt rámutatni, hogy a vételár jelentősége túlmutat azon, mintsem csupán a vevő ellenszolgáltatásaként, az áru ellenértékeként aposztrofáljuk. A *pretium* összegének rögzítése és megfizetése több szempontból is dogmatikai fordulópontját jelentette a kontraktusnak.

Az első fejezetben láthattuk, hogy a vételár már történeti nézőpontból tekintve is kiemelkedő szerepet kapott, mivel a kölcsönös szolgáltatások közül elsőként épp a *pretium* vált meghitelezhetővé, és így megnyílt az út az *emptio venditio* konszenzuálszerződésé válása előtt (Paul. D 18, 1, 1 pr.). A pénzbeliség előírásával kapcsolatos szabinianus-prokuliánus vitát bemutató primer jogi források (Gai. 3, 141; Paul. D. 18, 1, 1, 1; Paul. D. 19, 4, 1 pr.; Gord. C. 4, 64, 1; Diocl. et Maxim. C. 4, 64, 7; I. 3, 23, 2; *Const. Omn.* 11) elemzése és a vonatkozó, gazdag szakirodalmi álláspontok ismertetése után levontuk a következtetést: a *pecunia numerata* követelményének érvényesülése körüli kontroverzia lényegét korántsem a *permutatio* és az *emptio venditio* elhatárolásában kell látnunk. Amint az ugyanis a vizsgált fragmentumokból egyértelműen kitűnt, a klasszikus jurisperitusok közt sosem volt kérdéses, hogy a közönséges árucserének az ókori Rómában is meg kellett előznie a vevő pénzbeli ellenszolgáltatását lényeges alkatrészeként magába foglaló adásvételt. A hivatkozott homéroszi szöveghelyek (Il. 6, 234-235; Il. 7, 472-475; Od. 1, 430) sem közvetítenek többet annál a nyilvánvaló történeti ténynél, miszerint a cserekereskedelem megjelenésében korábbi a készpénzes adásvételnél. A pénzgazdálkodás kialakulásával azonban – átadva helyét az *emptio venditió*nak – fokozatosan visszaszorult a dolgok természetben történő cseréje, és a kölcsönösen szolgáltatott cseretárgyak egyikeként megjelent a *pretium*. A kérdést ezért nem a *permutatio* és az adásvétel egyszerű elhatárolásaként, hanem sokkal inkább úgy kell feltenni, hogy hol volt az a pont, ahol a római jurisperitusok a jogügyletet még *emptio venditió*nak minősítették, és így megadták a vételi kereset az ellenszolgáltatás követelésére akkor is, ha az – legalábbis

részben – nem pénzben állt. A tét nagy volt, ugyanis egy csereügyletnél az ellenteljesítés elmaradásakor, a sajátját már szolgáltató fél azt csak jogalap nélküli gazdagodás címén, *condictió*val (*condictio ob causam datorum, causa data causa non secuta*) követelhetette vissza. Megállapíthattuk, hogy a vevő pénzbeli ellenszolgáltatása nem csupán elkülönítette a *bonae fidei* adásvételi kötelmet más jogviszonyoktól, így a *permutatió*tól, de – amennyiben a felek a *pretium* mellett járulékosan egyéb szolgáltatásban is megállapodtak – annak a kikötött egyéb dologi vagy személyes szolgáltatáshoz viszonyított mértéke döntő befolyással volt a vételi kereset biztosítására is. Az első fejezet következő alpontjában tárgyalt, az ármegállapodás jelentőségét és a vételár meghatározásának a felek közötti szerződéses kockázatmegosztásra gyakorolt hatását bemutató forrásainkból (Gai. 3, 139; I. 3, 23, 1; Ulp. D. 18, 1, 2, 1; I. 3, 23, 3; Paul. D. 18, 6, 8 pr.) nem csupán az rajzolódott ki világosan, hogy a vételárra is kiterjedő konszenzus nélkül természetesen nem jöhetett létre érvényesen a szerződés, de láttuk azt is, hogy csak a *pretium* kellő meghatározottsága esetén valósulhatott meg az adásvétel mint kötelmi jogviszony hiánytalanul, és szállhatott át – számos kivételt is tűrő főszabályként – a veszély a vevőre (*periculum est emptoris*). Az ármeghatározásnak a *periculum*-átszállásra gyakorolt hatását tovább erősítette az a körülmény, hogy a veszélyviselés az adásvételnél éppen vételárfizetési kockázatként jelent meg. A vételár, mint lényeges jogügyleti alkatrész jelentőségét hangsúlyozó nevezetes ulpianusi megállapítás (*sine pretio nulla venditio est*) nemcsak a szerződés érvényes létrejöttéhez elengedhetetlen esszenciális elem hiányára utal tehát, hanem a (határozott) vételár nélkül nincs veszélyátszállás összefüggést is kifejezi.

A dolgozat második fejezetében a határozott ár követelményét vizsgáltuk. E szerkezeti egység első főbb pontjában a *certum pretium* „határeseteiről” értekező fragmentumokat tekintettük át. Az azokban szereplő tényállások elemzése alapján leszögezhető, hogy a római jogtudósok számára a *certum pretium* követelménye kivétel nélkül a szerződéskötés idején objektív tényezők által meghatározott vételárat jelentette. Így a „*quanti tu eum emisti*” és a „*quantum pretii in arca habeo*” klauzulával kötött adásvételt is érvényesnek minősítették (Ulp. D. 18, 1, 7, 1). Ha ugyanis az eladó egy általa kötött korábbi adásvétel során kialakított *pretium* ellenében, mintegy beszerzési áron értékesített, az objektíve éppoly meghatározott

akkor is, ha a vevő nem volt tisztában a konkrét összeggel. Ugyanígy, amennyiben az adásvételre a vevő pénzesládájában található összeg fejében került sor, a szerződés ezen árklauzula mellett is érvényesen létrejött. Ezzel összefüggésben kiemelendő az is, hogy az *arca*-eset még a gondolati párhuzam szintjén is csak megszorításokkal fogadható el egyfajta „fordított” reményvételként. Az *emptio spei*vel való összevetés lehetőségét azonban korántsem a kölcsönös szolgáltatások egyikének speciális jellege, főként nem annak hiánya teremti meg: a két ügylet közötti egyedüli összekötő kapocs a szokásos üzleti kockázatot meghaladó rizikó. Ugyan közvetett, de primer forrásbizonyítékot (Ulp. D. 18, 1, 37) találtunk arra nézve, hogy a római juristák az adásvétel érvényes létrejöttéhez kellőképp meghatározottnak tekintették az akár mindkét szerződő partner előtt ismeretlen, de egyébként kétségtelenül bizonyos vételárat is. A pusztán jövőbeli tényezőktől függően megállapított, így teljesen bizonytalan vételár mellett viszont nem jöhetett létre érvényesen az adásvételi kötelelem. A *pretium certum* tehát ennyiben egy szabott ár: ehhez a fixen megállapított összeghez azonban kapcsolódhatott egy olyan tétel is, mely a szerződés megkötésének időpontjában még objektíve bizonytalan volt. Más fragmentumok egyértelműen igazolták ugyanis, hogy a „*quanto pluris eum vendidero*” árklauzulával kötött adásvétel is megfelelt a *certum pretium* előírásának. A szerződéskötéskor meghatározott ár – a felek megállapodásától függően – kiegészülhetett ekképpen az újraértékesítésből származó haszon akár egészével (Ulp. D. 18, 1, 7, 2), akár annak bizonyos százalékaival (Ulp. D. 19, 1, 13, 24). Az áru ismételt eladásából származó profitot a vevőnek úgyszintén vételár címén kellett megfizetnie, melyet az eladó *ex vendito* követelhetett. A *certum pretium* fogalma tehát mintegy átfogta a jövőbeni adásvétel során keletkezett hasznot is, ily módon – a vételár meghatározottságára vonatkozó előírások fontos gazdasági kihatásaként – a spekulációs igények is megfelelő mozgásteret kaptak, méghozzá úgy, hogy mindeközben a forgalombiztonság kritériumai se sérüljenek. Ugyanakkor a fejezet következő alpontja világossá tette, a vevőnek nem volt lehetősége arra, hogy egymaga állapítsa meg a vételárat, hiszen ebben az esetben a szerződő partnereknek a kötelelem keletkezéséhez elengedhetetlen konszenzusáról sem beszélhetnének. A romanista szakirodalom által kínált számos értelmezési lehetőséget is figyelembe véve megállapítható, hogy a „*quanti velis, quanti aequum putaveris, quanti aestimaveris*” klauzula mellett kötött adásvétel (Gai. D. 18, 1, 35, 1) –

sine pretio – érvénytelennek tekintendő. Ami a harmadik személy általi ármeghatározással kötött *emptio venditio* kérdéskörét illeti, közismert, hogy Justinianus a klasszikus jogtudósok között fennálló korábbi vitát (Gai. 3, 140) eldöntve a „*quanti Titius rem aestimaverit*” árklauzulával kötött szerződés érvényessége mellett tette le a voksát (Iust. C. 4, 38, 15 pr.-3 és I. 3, 23, 1). A felkért harmadik személy által meghatározott vételár azonban csak akkor volt a felekre kötelező erejű, ha nem önkényesen, szabad belátása szerint határozott, hanem kizárólag objektív kritériumokat szem előtt tartva, méltányosan és tisztességesen eljárva korrekt döntést hozott (*arbitrium viri boni*). A „*quanti Titius rem aestimaverit*” kikötést tartalmazó adásvétel dogmatikai szerkezetét elemezve megállapítottuk végül, hogy a klasszikus jogtudósok egymással szembenálló állásfoglalásai mögött korántsem a vizsgált árklauzula eltérő jogi minősítése (*condicio suspensiva* vagy *pactum adiectum*), hanem a „*pretium certum esse debet*” szabály differenciált megközelítése, a határozott ár követelményének megszorító vagy kiterjesztő értelmezése állt. Túl azon, hogy az efféle elméleti kérdésfeltevés a gyakorlati igényű római jogtudósok számára nemigen merülhetett fel, jogkövetkezményeit tekintve tulajdonképpen nem is igazán tehetünk különbséget egy – a kijelölt személy által elmulasztott ármeghatározás esetén – épp a vételár meghatározását célzó, ámde soha be nem következő ügyleti feltétellel kötött és egy kezdettől fogva érvénytelen adásvétel (*negotium nullum*) között. Amennyiben ugyanis a harmadik személy nem határozza meg az ellenszolgáltatást, hiányzik az ügylet egy lényeges alkatrésze, emiatt érvénytelen – még finomabb distinkcióval létre sem jön – a szerződés, ellenben ha megállapítja a vételárat, beállnak a *certum pretium* jogkövetkezményei, egyben az adásvétel a kitűzött ügyleti hatások kiváltására is alkalmassá válik.

Az értekezés harmadik fejezetében arra a kérdésre kerestük a választ, hogy *emptio ad mensuram* esetén a felek által választott árklauzula mennyiben befolyásolta az eladó és a vevő közötti szerződéses kockázat megosztását. Súly, szám, mérték szerint meghatározott, többnyire helyettesíthető dolgokat (*res, quae pondere numero mensura constant*), így a forrásokban leggyakrabban gabonát, bort, olajat, illetve dologösszességek meghatározatlan mennyiségű és minőségű tömegét – például egy számolatlan nyáját – ugyanis akár átalányáron, akár egységáron, azaz az áru lemérésére alkalmas mértékegység szerint megállapított *pretium* ellenében is lehetett

adni-venni. Az *emptio ad mensuram* tárgyát jelentő, áruként szóba jöhető dolgok körével kapcsolatban rögzítettük, hogy a helyettesíthetőség e vonatkozásban szubjektív formában értelmezendő, hiszen nyilvánvaló módon a felek a kötelem tárgyát képező szolgáltatást – objektíve – helyettesíthető dolgok esetén is meghatározhatják specifikusan és fordítva – korlátozottan generikus, vagy zártfajú kötelmeknél –, helyettesíthetetlen dolgokkal is lehet generikusan tartozni. Az objektív értelemben vett helyettesíthetőség, kicserélhetőség egyébként is csupán az ingó dolgok sajátja lehet, az átalányár-egységár szerződéses kikötésére pedig találunk forráspéldát ingatlanok esetében is. Az átalányáron (*uno pretio, per aversionem*) és az egységáron (*in singulas amphoras, in singulos metretas, in singulos modios* etc.) történő értékesítés egyes eseteinek elemzése után megállapíthattuk, hogy a szerződő partnerek által választott ármeghatározási mód döntően befolyásolta a veszélyátszállás időpontját. Átalányár kikötése esetén a *periculum* nyomban átszállt a vevőre, egységáron történő értékesítéskor viszont a lemérésig az eladó viselte a veszélyt. Amint az a nem jogi irodalom vizsgált forrásaiból (Cato agr. 148, Varro rust. 2, 2, 5 és 2, 9, 7) is egyértelműen kiolvasható volt, a mindennapi szerződési praxisban már a köztársaság korában gyakran alkalmazták *emptio ad mensuram* esetén az átalányár-egységár klauzulapárok valamelyikét. Ebben az időszakban ugyanis általánosan jellemző volt, hogy a készvételek mellett a nagyobb értékű vagy nagyobb mennyiségű áru értékesítésére árverési formában került sor, amelyet nyilvánvalóan nem szállított az eladó az aukció helyszínére. Árverési vétel esetén pedig a szerződéskötés és az ügylet perfekválódásának, ezzel a veszély átszállásának, közelebből az egységár megállapítását célzó liciteljárás lefolytatása és az áru, valamint a *pretium* konkretizációját szolgáló leszámolás, kimérés megtörténtének eltérő időpontja magától értetődő. Megállapítottuk továbbá, hogy a *mensurára* megszabott határidő hossza is kétségtelenül komoly befolyásoló tényező volt a felek alkufolyamatában. A nagyobb kockázat magasabb egységárat eredményezett, míg egy a megállapodáshoz viszonylag közel eső időpontban végrehajtott leméréssel, és ezzel a vevő részéről történő korai veszélyátvállalással minden bizonnyal csak alacsonyabb áron kerülhetett sor az értékesítésre. A felek által választott árklauzula és a *periculum*-átszállás kapcsolatát talán a legkomplexebben bemutató, Gaiusnak az *edictum provinciale* szövegéhez írt kommentárja X. könyvéből a *Digestába* felvett, az *emptio ad mensuram*

témakörét tárgyaló fragmentum (Gai. D. 18, 1, 35, 5-7) részletes – a *mensura* dogmatikai minősítésére és a szöveghely klasszicitásának kérdésére is kiterjedő – elemzése nyomán, az előbbieken túl, arról is képet kaptunk, hogy amennyiben a lemérés korlátozottan generikus (zártfajú) szolgáltatás esetén az árunak a teljesítéshez kellő egyediesítéséhez mindenképp szükséges volt, teljesen irreleváns, hogy a felek egységárban vagy átalányárban állapodtak meg. A helyettesíthető dolgok, illetve dologösszességek határozatlan tömegének átalányáron történő értékesítését (*emptio per aversionem*) a reményvétellel röviden összevetve úgy foglaltunk állást, hogy a két ügylet elhatárolásában – ellentétben egyes szakirodalmi nézetekkel – korántsem az *emptio per aversionem* dologvétel jellegének van jelentősége. Az *emptio spei* lényegét egyáltalán nem annak speciális tárgyában, hanem a szokásos üzleti kockázat mértékét meghaladó, éppen a feltétlen vételárfizetési kötelezettségben megjelenő aleatórius jellegében megragadó álláspontunknak megfelelően a két adásvételi szerződéstípus leglényegesebb közös elemének a szokásos mértéket meghaladó szerződéses kockázatot tartjuk. A különbség pedig – az ügyletek tárgya helyett – sokkal inkább azok dogmatikai szerkezetében mutatkozik meg. A reményvételnél ugyanis a felek megállapodásával a vevőre telepített rizikó oly fokú és természetű, hogy a szerződéskötéskor még ismeretlen mennyiségű és minőségű áru részére történő szolgáltatása hiányában is köteles megfizetni a kialakult teljes vételárat. *Per aversionem* értékesítéskor pedig – bár a szerződéskötés és a *mensura* lefolytatása közé egy olyan bizonytalan kimenetelű előkészítő szakasz iktatódik be, mely az *emptor* részére ténylegesen szolgáltatandó vételtárgyaknak mind a minőségére, mind a mennyiségére hatással van – a vevő az előre kikötött átalányárat tartozik szolgáltatni. Vizsgálatainkból levonhattuk továbbá azt a következtetést is, hogy a veszélyviselés szabályozása a mindennapi praxisban – éppúgy, ahogy a vételár mértéke – a felek közti alku tárgya volt. Így semmiképp nem célravezető a szerződő partnerek alkufolyamatában megállapodásuktól függően esetről esetre másként alkalmazott kikötést akár az ügyleti feltétel tanával, akár ettől függetlenül a *perfecta emptio* tételével magyarázva egységes dogmatikai kategóriába beszorítani. Általános főszabály keresése helyett a leghelyesebb a szerződési gyakorlatot szem előtt tartva továbbra is ragaszkodni primer forrásaink megállapításaihoz.

A negyedik fejezetben az árképzés korlátait jelentő előírásokat tettük vizsgálat tárgyává. Ezek alapján megállapítható, hogy a korlátlan szerződési szabadság és a felek kontraktuális akaratát szűk határok közé szorító részletes előírások, mint egy széles skála két végpontja közt az ókori Rómában hosszú fejlődés eredményeként sikerült egy olyan, a gyakorlatban is működképes rendszert kidolgozni, amely nem csupán a forgalombiztonság igényeit elégítette ki, de kellő teret engedett a piaci erők érvényesülésének is. A vételár meghatározására irányuló alkufolyamat korlátait részletesen áttekintve láttuk, hogy a pénzbeliség és a meghatározottság előírásán túl más, a *pretiumra* vonatkoztatott, külön is nevesített követelményt primer forrásainkban nem találunk. A XIX. századi pandektisztikában közkedvelt regulaként elterjedt „*pretium debet esse verum, certum, iustum*” triászából ennek ellenére szükségesnek tartottuk külön is górcső alá venni a *verum pretium* követelményét, melyet – némiképp kétségtelenül forrásidegen jelentésében – komoly, reális árként definiáltunk. Szubszidiárius hatósági ármegállapítás hiányában ugyanis a felek kölcsönös alkufolyamatának nyilvánvalóan minden ügyletkötés során egy valóságos, ténylegesen az áru ellenértékeként megjelenő, objektíve meghatározott *pretium* formájában kellett eredményre jutni. A *verum pretium* követelményének helyes értelmezéséhez abból volt célszerű kiindulni, hogy a vételár nem más, mint a vevő ellenszolgáltatása az áruért, azaz a *pretiumnak* kézenfekvően valóságosként, tehát a visszterhes szerzés szándékát kifejezve kellett megjelennie. A valóságos ár előírásának kérdését azonban nem egyszerűsíthetjük le az „egy *sestertius*ért való vétel” – a *venditio nummo uno* – esetkörére, mivel a vételár színlegessége több értelemben is fennállhat. A kérdéskört tárgyaló fragmentumok áttekintése után leszögeztük, hogy a *nummus unus* a rómaiak számára a színleges adásvétel objektív ismertetőjegyét jelentette. Az áru értéke és a vételár mértéke közti értékaránytalanság önmagában egyetlen esetben sem – így a lehető legkisebb áron történő értékesítéskor sem – eredményezte az adásvételi szerződés semmisségét. Ha azonban a vételár a *merx* értékéhez való viszonyában olyan alacsonynak mutatkozott, hogy az már nem volt az eladó szolgáltatása ellenértékének tekinthető, azaz megkérdőjeleződött a feleknek azon szándéka, hogy egy dolgot meghatározott pénzszolgáltatás ellenében adjanak, illetve vegyenek, már nem teljesült a *verum pretium* követelménye. A vételár olyan csekély összege, amely komolytalanná tette a visszterhes szerzés szándékát, kizárta

tehát az ügylet érvényes létrejöttét. A felek kölcsönös ügyeskedéseit az adásvétel természetes velejárójának tekintő fragmentumok elemzését (Paul. D. 19, 2, 22, 3 és Ulp. D. 4, 4, 16, 4) követően megállapíthattuk, hogy a másik szerződő partner rászédésének legfőbb korlátját az objektív értelemben vett *bona fides* jelentette. A vizsgált szövegekben a *circumscription* tehát csakis „*fides*-konform” jelentést tulajdoníthatunk. Az eladó feldicsérhette az árut a minél magasabb vételár elérése érdekében, hiszen a vevő számára is adott volt, hogy alulértékelje a *merxet*, és így a *venditort* alacsonyabb árra szorítsa rá, azonban az *emptor* csalárd megtévesztésének nem volt helye. A kellékszavatosság hosszú évszázadok alatt kialakult szabályaitól kezdve az édiliszi ediktumokon és – mint a méltányosság alkalmazásának civiljogi eszközén – az eseti bírói ármérséklés lehetőségén át egészen a *bona fidesig* számos tényező bizonyította: a római jog annak ellenére, hogy nem követelte meg a vételár és az áru objektív értéke közti teljes ekvivalenciát, már a *laesio enormis* tételének bevezetése előtt is figyelmet fordított a vételár igazságosságára. A klasszikus kori szabályozás a szerződő partnerek kontraktuális akaratát tiszteletben tartva ugyan nem avatkozott be direkt módon a *pretium* meghatározásának folyamatába, azonban a *bona fides* vezérlő elvének megfelelően, az alkufolyamat szabályozott keretek között tartásával egyben megakadályozta annak parttalanná válását is. A felek eltérő irányú gazdasági motivációját figyelembe véve már a szabad alku elvét hirdető klasszikus kori jogászok is felismerték, szükség van a megfelelő jogi garanciákra, hogy az igazságtalanul előnyhöz jutó féllel szemben a másik szerződő partnert a jogrend védelemben részesítse. Amint az a klasszikus jogelvek továbbélését tükröző császári *rescriptumok* vizsgálata során megállapítható volt, e hajlékony, a felek szerződéses akaratát csupán minimális korlátok közé szorító és egyben a forgalombiztonság kritériumainak is eleget tevő rendszer hosszú évszázadokon keresztül változatlan maradt a római jogban. Csak a III. század végén megjelenő *laesio enormis* szabálya emelte a *pretiumot*, pontosabban annak az áru értékéhez viszonyított csekély mértékét ama tényezők közé, amelyek fennállása esetén – meghatározott körben – az adásvételi szerződés felbonthatóvá vált. Akár gazdasági okok, akár keresztény eszmék hatására vezették be, a *laesio enormis* intézménye eredetileg csupán egy különleges sérelem, egy az eladóra nézve kivételesen rossz alku speciális kezelésére szolgált. Egy olyan rendszerben, ahol az igazságos ár (*iustum pretium*) objektív ismérvei nem

meghatározottak, nem is érvényesülhetett általános előírásként, hiszen az áru valós (igazságos) piaci árát mindig esetleg volt szükséges rögzíteni ahhoz, hogy megállapítható legyen az ötven százalékot meghaladó mértékű eltérés. Így a justinianusi *Codex*ben szereplő két császári *rescriptum* (Diocl. et Maxim. C. 4, 44, 2 és C. eod. 8) – a maga merev „*dimidia pars*” kritériumával – az első, kezdetlegesnek tekinthető, de fontos lépés volt a szabad alkuban megnyilvánuló szerződési szabadság és a gyengébb, kiszolgáltatottabb fél védelmében alkalmazott méltányosság közti optimális egyensúly megtalálása felé. Diocletianus ármaximáló rendeletének (*Edictum de pretiis rerum venalium*) előírásait vizsgálva megállapíthattuk: ugyan szükség van a megfelelő jogi garanciákra, adott esetben a szolgáltatás és ellenszolgáltatás közti feltűnő értékegyenlőtlenséget kiküszöbölő intézkedésekre is, hogy az igazságtalanul előnyhöz jutó féllel szemben a másik szerződő partnert a jogrend védelemben részesítse, de – figyelembe véve a forgalombiztonsághoz fűződő társadalmi érdeket is – a felek magánautonómiájába való központi beavatkozás nem lehet korlátlan.

Az értekezés ötödik fejezetében az *emptio venditio* és a *locatio conductio* „határterületeire” kitekintve azt kívántuk igazolni, hogy a pénzbeli ellenszolgáltatás megállapításának e tényállásoknál is kulcsszerepe volt. Egyebek mellett épp az ellenszolgáltatás meghatározásának számos közös szabálya – így például a pénzbeliség követelménye, a *circumscriptio* megengedettsége, a harmadik személy általi *pretium/merces*-meghatározás lehetősége – az oka annak, hogy az adásvétel és a bérlet egyes esetei csak nehezen határolhatók el egymástól (Gai. 3, 145), így az sem határozható meg mindig egyértelműen, hogy mikor kerül sor vételár, és mikor bérleti díj szolgáltatására (Gai. 3, 147; Jav. D. 18, 1, 65). Természetesen az elhatárolás nem lehet öncél, hiszen a megkülönböztetés számos vonatkozásban jelentőséggel bír: többek között a felelősség, a veszélyviselés, a pénzbeli ellenszolgáltatás meghatározásának jogkövetkezményei viszonyában. Az egyes fragmentumokból ugyanis nem csupán a vételárnak a két ügylet elkülönítésében játszott szerepe tűnt ki, de jól szemléltették az ármegállapításnak a felek közötti szerződéses kockázat megosztására gyakorolt hatását is (Ulp. D. 19, 5, 20, 1 és Gai. 3, 146). Az elvégzett vizsgálatok alapján kijelenthető, az adásvétel és a bérleti szerződés egyes alakzatainak mezsgyéjén, az általános elhatárolási szempontok figyelembevételével mellett csak a vitás esetek körültekintő értelmezésével válaszolhatunk a kérdésre: vételár vagy bérleti díj?

A záró, hatodik fejezetben a vételárfizetés és a tulajdonátszállás összefüggéseit vettük górcső alá. Mindenekelőtt arra kívántunk rámutatni, hogy amint a *pretium* meghatározása, úgy annak szolgáltatása is fontos fordulópontját jelent(h)ette az adásvételi kontraktusnak. A romanisztikában az elmúlt évszázadban oly sokszor feltett, a justinianusi *Intitutiókban* (I. 2, 1, 41) megjelenő, a vevő tulajdonszerzését a vételárfizetéshez megkövetelő, egyben azt a biztosítékadás és a hitelnyújtás lehetőségével gyengítő előírás eredetére vonatkozó kérdésre azonban a témakört érintő főbb primer források elemzése, valamint a kapcsolódó szerződési gyakorlatot bemutató okiratanyag rövid áttekintése után sem adhattunk a vitát véglegesen lezáró választ. Mindazonáltal nincs okunk megkérdőjelezni, hogy a vételárfizetési szabály – különböző intenzitással és eltérő okokra visszavezethetően ugyan – de már a XII táblás törvény (XII tab. 7, 11) korától mindvégig jelen volt a római jog fejlődésének különböző szakaszaiban, és így kapott helyet a justinianusi kodifikáció törvénytípusaiban is. Láttuk, hogy a korai *mancipatiós* készvétel aktusa szükségszerűen vonta magával a vételárfizetés követelményét. Amint a szerződés megkötésének és a teljesítésének időpontja sem különült el egymástól, úgy magától értetődő, hogy a két fél szolgáltatása – a dolog átadása és a vételár megfizetése – egymást kölcsönösen feltételezve egy időben nyomban le is bonyolódott. Kiemeltük azonban azt is, hogy a készvétel aktusánál a tulajdonszerzéshez megkövetelt vételárfizetés nem tekinthető egyfajta többletkövetelménynek vagy a tulajdonátruházás konstitutív hatályú feltételének, mivel az nem más, mint a kéz-közön lezajló, azonnal teljesedésbe menő ügylet szerves része. A kölcsönös szolgáltatások közül elsőként épp a *pretium* meghitelezhetőségével lehetővé váló konszenzuális adásvétel kialakulásával azonban már korántsem tűnik ésszerűtlennek, hogy az áru átadása ellenére a vevő ne szerezze meg annak tulajdonját, így ha az *emptor* mégsem teljesítene, akkor a *venditor* legalább a dolgot visszakövetelhesse. Ezen eladói érdek biztosításának – a tulajdonjog fenntartását célzó kifejezett kikötés hiányában – a legkézenfekvőbb módja a tulajdonátruházást a *pretium* megfizetésétől függővé tevő szabály érvényesítése. Természetesen mindez csak addig igaz, amíg egyedül a vevő szolgáltatásának elhalasztására vagy részletekben történő teljesítésére van lehetőség. Amint eladói oldalon is adott ugyanez, már egyáltalán nincs akkora jelentősége a vizsgált – voltaképp a kötelelem tárgyát képező szolgáltatások egyensúlyát biztosító – előírásnak.

Így a klasszikus korra, a konszenzuális *emptio venditió*nál már teljesen érthető módon jóval kisebb intenzitással jelentkezik az előírás. A vételárfizetés követelménye – a biztosítékadás (kezesség, zálog) vagy akár pusztán a vevőbe vetett bizalomra alapozott hitelnyújtás lehetőségével (*fidem emptoris sequi*) – egy a korábbinál sokkal kevésbé szigorú formában, voltaképp teljesen kiüresítve, minden gyakorlati jelentőségétől megfosztva marad csak fent a későbbiekben, és ugyanilyen értelemben veszik át azt a justinianusi kompilátorok is (Gai. D. 18, 1, 53; Pomp. D. 18, 1, 19). Ekképpen nem érthetünk egyet azzal a számos romanista által képviselt tézissel sem, miszerint a posztklasszikus korban a vételárfizetési szabály egyfajta reneszánszáról beszélhetnénk. Kétségtelen tény, hogy a vizsgált időszakból származó forrásaink mindegyikében hangsúlyosan – akár az eladói kötelezettségek kikényszeríthetőségének feltételeként (PS 1, 13a, 4; IP 1, 13, 4; PS 2, 17, 1), akár egyfajta büntető szankcióként (Nov. Val. 32 pr.-2); úgyszintén az adásvételi megállapodás létrejöttének bizonyítékaként (IP 2, 18, 10) – megjelent a vételárfizetés követelménye. Arra a kérdésre azonban, hogy kifejezetten a vevő tulajdonszerzésével összefüggésben, annak feltételeként kívánták-e meg a *pretium* szolgáltatását, nemleges választ kellett adnunk. A dáciai (FIRA III Nr. 87-90.) és a ravennai adásvételi okiratokon (P. Tjäder 36, 7-13) keresztül a mindennapi szerződési gyakorlatba is betekintve, az uralkodó (birodalmi) jogi állásponttól eltérő és azt követő példát is találtunk. A tulajdonátzállást a vételár megfizetéséhez kötő előírás – vizsgáljuk azt a római jogfejlődés bármelyik szakaszában – mindezek alapján sokkal inkább tekinthető a felek megállapodásától függő, a praxis által meghatározott rendelkezésnek, mintsem általánosan érvényesülő (fő)szabálynak.

Végezetül pedig, ha a vételár szolgáltatásának a tulajdonszerzésben játszott szerepét röviden összevetjük a *pretium* meghatározása és az annak nyomán bekövetkező veszélyátzállás kapcsán korábban tett megállapításainkkal, akkor – választ kapva az értekezés bevezető sorai közt feltett kérdésre – világosan látszik: az ármeghatározásnak és a vételárfizetésnek a funkcionális synallagmára gyakorolt hatása csak látszólag ellentétes. A vételárfizetés kockázatát jelentő, a *pretium* meghatározásával *perfectté* váló adásvétel esetén érvényesülő *periculum*-átzállás egyrészt nem összeegyeztethetetlen vele, hiszen csak akkor viseli egy, a tulajdonában még nem álló dolog véletlen pusztulásának a veszélyét a vevő, ha már kizárólag rajta múlik az áru átvétele, és az eladó kész lenne a teljesítésre. Másrészt ugyan az adásvétel

synallagmatikus jellegét látszólag erősítő szabályt, a vételárfizetést, mint a tulajdonátszálláshoz szükséges követelményt, a római jog már az archaikus korban ismerte, azonban annak gyakorlati jelentőségét elvéve, kezdettől fogva át is törte a biztosítékadás, a vételár meghitelezhetőségének különböző lehetőségeivel.

Determination and performance of purchase price in Roman legal sources concerning sales contracts (summary)

The doctoral thesis discussed in six chapters the questions related to determination and performance of purchase price (*pretium*), which is considered as an essential element (*essentialia negotii*) of consensual sales contracts. The thesis analysed theoretical issues connected to sales contracts exclusively from the aspect of monetary consideration provided by emptors. Namely, the significance of purchase price is far beyond the option of being interpreted as consideration provided by the emptor, or respectively as being the countervalue of goods served. For this very reason, this doctoral thesis has chosen the principle „*emptionis substantia constitit ex pretio*” (Pap. D. 18,1,72 pr.) as its starting point in order to draw attention to the fact, that – for several reasons – both stipulation and performance of *pretium* were critical points in the process of the conclusion of sales contracts.

The first chapter provided an overview of the process leading to the establishment of consensual *emptio venditio*. Firstly, during the analyses of the requirement of *pecunia numerata* we concluded, that the consideration provided by the emptor has become a distinctive feature in case of *bona fidei* sales contracts in comparison with other legal relationships, such as *permutatio*. Secondly, if besides the *pretium* the parties to the contract have agreed in other additional services as well, the proportion of monetary contribution to other personal or material services had a decisive impact on the availability of *actio empti*. The primary sources concerning the importance of the agreement concerning purchase price and the impact, which stipulation had on spreading of risk underline the following statements. Firstly, no sales contract could be validly concluded if the parties to the contract had not been able to reach an agreement concerning purchase price; secondly, if purchase price had not been sufficiently stipulated, contractual risk (*periculum*) could not be transferred to the emptor. The fact, that in case of sales contracts assumption of risk manifested itself as risk connected to the payment of purchase price, had also strengthened the impact of price formation on the passing of risk.

The second chapter analysed the requirement of *certum pretium*. On the basis of the fragments discussing frontier areas of definite purchase price the following conclusions could be concluded. For Roman jurists the requirement of *certum pretium* was equal to definite purchase price determined by exclusive influence of objective factors at the time of the conclusion of contract. This approach resulted in accepting sales contracts concluded with clauses „*quanti tu eum emisti*” and „*quantum pretii in arca habeo*” (Ulp. D. 18,1,7,1) as valid. According to Roman jurists’ point of view, if the vendor sold his goods in exchange for a *pretium* which he had stipulated during previous bargains, the requirements of price determination on an objective basis had already been fulfilled, even though the emptor was not aware of the exact purchase price. Similarly, if the parties indicated purchase price as the money found in the emptor’s *arca* at the very moment of conclusion of contract, the contract has been validly concluded. We would like to emphasise, that the aforementioned price determination through the *arca* should not be accepted as some kind of inverse *emptio spei* without certain previous reservations. The comparison with *emptio spei* could not be justified with the special nature of one of the mutual services in question, and especially not with the absence of their special nature. The two transactions are only connected through the risk, which exceeds the ordinary occurring measure. Primary legal sources (Ulp. D. 18,1,37) indirectly prove that Roman jurists considered sales contracts as validly concluded even then, if the purchase price was unknown for both of the parties – provided that the purchase price had been determined by objective factors. Other fragments confirmed it unequivocally, that sales contracts concluded with „*quanto pluris eum vendidero*” price clause have also fulfilled the requirement of *certum pretium*. On the basis of the parties’ agreement namely, purchase price determined by the conclusion of contract could be completed with the profit emerging from resale: either with the whole profit (Ulp. D. 18,1,7,2) or with a certain percentage (D. 19,1,13,24). The emptor was obliged to pay the profit, which he earned through reselling the goods, on the title of purchase price, while the vendor was entitled to demand it *ex venditio*. With other words, *certum pretium* included profit arisen from future sales contracts as well. Still, the emptor was not allowed to determine purchase price all by himself, since in this case the consensus of the parties – which is an essential element of the conclusion of the contract – would not have

been provided. According to this, sales contracts concluded with the clause „*quantivelis, quanti aequum putaveris, quanti aestimaveris*” (Gai. D. 18,1,35,1) were also considered as void. As to sales contracts concluded on condition that purchase price would be determined by a third person, it has been presented, that Justinian declared sales contracts concluded with „*quanti rem Titius aestimaverit*” (Iust. C. 4,38, 15 pr.-3 and I. 3,23,1) as valid, thus he put an end to the theoretical debate of the classical era (Gai. 3,140). If purchase price had been determined by a third person on the request of the parties it acquired binding force only then, if the third person had determined purchase price free of any arbitration or discretion and proceeded in a fair and honourable way on the basis of objective criteria taking a correct decision. (*arbitratum viri boni*). As a result of the analysis concerning structure of sales contracts concluded with the clause „*quanti rem Titius aestimaverit*” it can be concluded, that the mutually controversial opinion of classical jurists was not based on dissenting legal assessment: it has been derived from a different legal approach regarding the rule of „*pretium certum esse deberet*”, namely from the restrictive or broad interpretation of the requirement of definite purchase price.

The third chapter of the doctoral thesis tried provide an answer for the question, whether the clause *emptio ad mensuram* stipulated by the parties had an impact on sharing of risk; in case of an affirmative answer, to what extent. As it seems clearly from literary (Cato agr. 148; Varro rust 2,2,5 and 2,9,7) and legal (Gai. D. 18,1,35,5-7) sources, the parties could determine *pretium* as standard price, on the basis of total value or on the basis of cost per unit / measure as unit price. The method of price determination, which was chosen by the parties, had a decisive impact on the date of passing of risk. In case of standard price the *periculum* passed to the emptor immediately, while in case of unit price the vendor bore the risk until the measuring of goods. On the basis of this it seems clearly, that the question regarding assumption of risk – just as the value of purchase price – was in the daily legal practice always subject to the parties’ agreement.

The fourth chapter examined the legal regulations on limitations of pricing. As a result of our research it can be concluded, that the long-term development process contributed to the establishment of a legal system, which stood somewhere between restricted contractual freedom and prescriptions limiting the

contractual will of the parties. This system was well applicable in the daily legal practice, but offered plenty of opportunities to market forces as well. The jurists of the classical era provided a significant role to general legal principles derived from *bona fides* and took economical motivations of the parties into consideration as well. They have already supported the idea of free bargain (Paul. D. 19,2,22,3 and Ulp. 4,4,16,4) and they have recognised the necessity of due legal guarantees in order to provide legal aid against those parties, who had gained dishonest advantage from the contract. Later on it was the rule of *laesio enormis* appearing at the end of the third century, which made *pretium*, or rather its measure compared to the value of goods to one of the legally accepted grounds for termination of sales contracts. Regardless of the fact, if it was introduced on the basis of economic interests or Christian teachings, the legal institution of *laesio enormis* had been originally established in order to deal with agreements exceptionally disadvantageous to the vendor. In a legal system, where just price (*justum pretium*) had not been defined with objective criterion, *laesio enormis* could not prevail as a general principle, since the real (just) purchase price of goods must be determined on a case by case basis in order to specify the difference in excess of 50 percent. Two imperial *rescriptums* (Diocl. et Maximian. C. 4,44,2 and C. eod. 8) appearing in the Codex of Justinian – with the stiff criterion of „*dimidia pars*” – meant the first, simple, however important steps in order to find the optimal balance between contractual freedom and equity protecting the economically weaker, more vulnerable parties to the contract.

The fifth chapter examined frontier areas of *emptio venditio* and *locatio conductio* and intended to verify, that determination of monetary consideration played a key role in these areas as well. Naturally, their delimitation is not only for its own sake, since the difference holds special importance from several aspects: for example, in connection with assumption of risk, legal consequences of determination of monetary consideration etc. Namely, the analysed fragments display the significance of purchase price in relation to delimitation of the aforementioned transactions, while simultaneously they demonstrate price determination's impact on the sharing of risk (Ulp. D. 19,5,20,1 and Gai. 3,146). On the basis of the analyses it can be concluded, that the question „purchase price or rent” could be answered only with the aid of general criterion of delimitation and a thorough analysis of any individual case.

The sixth chapter examined the connection between payment of purchase price and transfer of ownership. Above all, this chapter intended to verify, that – similarly to determination of purchase price – payment of purchase price could also mark a turning-point in the process of conclusion of sales contracts. Subsequently to a thorough analyses of primary and secondary – legal and literary – sources concerning the sub-theme in question, and a brief overview of the ancient documents presenting the related contractual practice the following conclusion could be drawn. In any stage of the development of Roman the rule binding transfer of ownership to payment of purchase price had been stipulated on a case by case basis in the daily practice rather than being a generally prevailing rule of contract law. Thus we are unable to provide a final answer which closes the long lasting scientific debate concerning the origin of the provision found in I. 2,1,4,1. Nevertheless, there is no reason to question, that this rule had existed in the Roman legal system since the era of the Law of Twelve Tables, and finally it has been inserted into the codification of Justinian – though its importance and explanation has changed in the course of time. We have seen, that the early form of prompt sale was necessarily bound to the requirement of the payment of the purchase price, since there was no temporal delimitation between the conclusion of contract and the date of performance. Thus the performance of the parties – delivery of goods, payment of purchase price – mutually postulate each other and occur simultaneously. We emphasised though, that the payment of purchase price by prompt sale transactions was by neither an additional requirement in order to acquire ownership, nor a constitutive contractual condition. It was no less and no more, than an integral part of an immediately, fully and properly performed contract. Among the mutual services it was exactly the *pretium*, which – if it was financed through credit – made it possible, that the emptor did not acquire ownership upon the delivery of goods, so that the vendor could claim had been entitled to claim the goods back if the emptor omitted paying. In lack of any provisions stipulating the reservation of ownership, the easiest way assuring the interests of the vendor was the consequent enforcement of the rule, which bound acquisition of the ownership to the payment of *pretium*. Of course, the principle described above proved to be valid only then, if exclusively the emptor was entitled to postpone the performance or pay it in instalments. The provision in question – which

primarily aimed maintenance of the equilibrium of the performance and consideration – would not have borne such significance if the same right had been provided to the vendor. Naturally, in case of consensual *emptio venditio* of the classical era the aforementioned provision occurred less frequently. The requirement of payment of purchase price, which was connected to contractual securities (guarantee, pledge) or even to lending based on the trust put into the emptor (*fidem emptoris sequi*), continued to exist in a far more lenient form in comparison with the regulations of previous ages. It has been deprived of its practical significance though, and the compilers of Justinian have inserted it into the Corpus Juris Civilis in a rather faint form. Accordingly, we cannot agree with the thesis represented by several scholars of Roman law, which considers postclassical era as the renaissance of the rule of purchase price payment. There is no doubt, that this requirement of appeared in all of the analysed sources dated from the analysed period: as a precondition of enforcing the vendor's obligations, or as some kind of sanction or even as an evidence of the consent of the parties. Still, we must give a negative answer to the question, whether purchase price payment was explicitly bound to the acquisition of ownership by the emptor or whether it served as a precondition. Certain legal documents concerning sales contracts and originating from Ravenna and Dacia provide an authentic insight into common contractual customs: some of them differ from prevailing (imperial) legal standpoint, while others are in complete accordance with the „official“ position.

Finally it can be concluded, that – similarly to modern legal systems – the impact of determination of purchase price on the transfer of ownership was primarily determined by the common contractual practice, in other words it depended solely on the agreement of the parties. If we compare the influence of purchase price payment on the acquisition of ownership with our previous statements, it seem clearly, that the effect of price determination and purchase price payment opposes to functional synallagma merely at first glance. On the one hand, the transfer of risk is not incompatible with purchase price payment, since the emptor only then bears the risk of the accidental destruction of those goods, which are not yet owned by emptor, if the vendor would be ready for performance and the delivery depends solely on the emptor. On the other hand, Roman law has recognised purchase price payment as a requirement necessary to transfer the ownership and as a rule which strengthened the

synallagmatic nature of sales contracts since archaic times, even though its practical significance had been eventually weakened by contractual securities and financing through credit.

Szakirodalmi rövidítések

AARC	Atti dell'Accademia Romanistica Costantiniana
ACJI	Acta congressus iuridici internationalis (Roma 1935)
Agatha (ΑΓΑΘΑ)	Studia ad philologiam classicam pertinentia quae in aedibus Universitatis Debreceniensis rediguntur
AHDE	Anuario de Historia del Derecho Español
AHDO	Archives d'Histoire du Droit Oriental
AIV	Atti Istituto Venezia
AJA	American Journal of Archaeology
ANRW	Aufstieg und Niedergang der römischen Welt
AnnUB	Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae
AnnUP	Annali del Seminario Giuridico della R. Università di Palermo
Athenaeum	Athenaeum: Studi periodici di letterature e storia dell'antichità
AUB	Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae
AUSz	Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Iuridica et Politica
AUSz – PDJ	Acta Universitatis Szegediensis. Acta Iuridica et Politica. Publicationes Doctorandorum Iuridicorum
BIDR	Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano «Vittorio Scialoja»
CAY	Croatian Arbitration Yearbook
CLJ	The Cambridge Law Journal
CLR	Columbia Law Review
DJM	Debreceni Jogi Műhely
ED	Enciclopedia del diritto Milano
EOS	EOS, commentarii Societatis philologiae polonorum

ERPL	European Review of Private Law
GOM	Groninger Opmerkingen en Mededelingen
HA	Historische Anthropologie
IAS	Iustum Aequum Salutare
IJ	The Irish Jurist
Index	Index. Quaderni camerti di studi romanistici
IURA	Iura. Rivista internazionale di diritto romano e antico
JherJb	(Jherings) Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts
JJP	Journal of Juristic Papyrology
JK	Jogtudományi Közlöny
JSz	Jogtörténeti Szemle
JT	Jogtörténeti Tanulmányok
Labeo	Labeo. Rassegna di diritto romano
MJ	Magyar Jog
MJSz	Miskolci Jogi Szemle
OIR	Orbis iuris Romani
PhDT	PhD Tanulmányok, PTE-ÁJK Doktori Iskolája, Pécs
PTE Dolg.	Pécsi Tudományegyetem. Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből
PublInst	Publicationes Instituti Iuris Romani Budapestinensis
PUM	Publicationes Universitatis Miskolcensis. Series Iuridica et Politica
RE	Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Pauly, August / Wissowa, Georg/Kroll, Wilhelm. Stuttgart, Metzler/Druckenmüller, 1890-1978
RHD	Revue historique de droit français et étranger
RIDA	Revue internationale des droits de l'antiquité
RISG	Rivista italiana per le scienze giuridiche
RLT	Roman Legal Tradition
SALJ	South African Law Journal
SDHI	Studia et documenta historiae et iuris

Sem. Compl.	Seminarios Complutenses de Derecho Romano
SUP	Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs
TR	Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis
ZEuP	Zeitschrift für Europäisches Privatrecht
ZfaiP	Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht
ZfRG	Zeitschrift für Rechtsgeschichte
ZfRG KA	Zeitschrift für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung
ZfVglRW	Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft
ZSS	Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung

Forrásmutató

I. ÓKORI FORRÁSOK

1. JOGI FORRÁSOK

Justinianus előtti jogi források

Lex XII tabularum

7, 11

Gaii Institutionum commentarii

1, 119-122

2, 19-20

2, 95

3, 139

3, 140

3, 141

3, 142

3, 142-143

3, 144

3, 145

3, 146

3, 147

3, 150

4, 126a

Gaii epitome

2, 9, 14

Pauli Sententiae receptae

1, 13a, 4

2, 17, 1

2, 17, 8

2, 17, 13

Interpretatio ad Pauli Sententias

1, 13, 4

2, 18, 10

Ulpianus: Liber singularis regularum

18, 3, 1

19, 1

Codex Theodosianus

1, 1, 5

1, 1, 6

3, 1, 1

3, 1, 4

3, 1, 7

4, 5, 1

4, 6, 3

11, 3, 2

Novellae Valentiniani III

32 pr.

32, 1-2

32, 3

32, 4

35, 18

Novellae Anthemii

3 pr.

Codex Euricianus

286

Corpus Iuris Civilis

Constitutio Omnem

11

Institutiones Iustiniani

1, 2, 2

2, 1, 25

2, 1, 40

2, 1, 41

2, 7, 1

2, 9, 5

3, 14

3, 15, 6

3, 22

3, 23 pr.

3, 23, 1

3, 23, 2

3, 23, 3

3, 24 pr.

3, 24, 1

3, 24, 2

3, 24, 3

3, 24, 4

3, 25, 1

4, 3, 1

Digesta Iustiniani

1, 2, 2, 47

2, 14, 1, 3

4, 3, 37

4, 4, 16, 4

4, 8, 27, 2

6, 1, 39

7, 1, 12, 5

7, 1, 25, 1

10, 3, 23

13, 6, 10, 1

13, 7, 11, 6

14, 4, 5, 18

16, 3, 1, 6

16, 3, 1, 9

17, 2, 6

17, 2, 29 pr.

17, 2, 76

17, 2, 78

17, 2, 79

18, 1, 1 pr.

18, 1, 1, 1

18, 1, 2, 1

18, 1, 7 pr.

18, 1, 7, 1

18, 1, 7, 2

18, 1, 8, 1

18, 1, 9 pr.

18, 1, 16, 1

18, 1, 17

18, 1, 18 pr.

18, 1, 19

18, 1, 20
18, 1, 25, 1
18, 1, 35, 1
18, 1, 35 pr.
18, 1, 35, 5
18, 1, 35, 6
18, 1, 35, 7
18, 1, 36
18, 1, 37
18, 1, 38
18, 1, 40, 2
18, 1, 43 pr.
18, 1, 44
18, 1, 53
18, 1, 55
18, 1, 57 pr.
18, 1, 65
18, 1, 71
18, 1, 72 pr.
18, 1, 74
18, 1, 75
18, 1, 79
18, 1, 80, 3
18, 4, 22
18, 6, 1 pr.
18, 6, 4, 1
18, 6, 8 pr.
18, 6, 17
19, 1, 1 pr.
19, 1, 4 pr.
19, 1, 6, 1
19, 1, 6, 2

19, 1, 11, 2
19, 1, 13, 8
19, 1, 13, 15
19, 1, 13, 24
19, 1, 21, 4
19, 1, 25
19, 1, 32
19, 1, 33
19, 2, 2 pr.
19, 2, 2, 1
19, 2, 15, 4
19, 2, 20, 1
19, 2, 20, 2
19, 2, 21
19, 2, 22 pr.
19, 2, 22, 1-2
19, 2, 22, 3
19, 2, 25 pr.
19, 2, 25, 2
19, 2, 25, 6
19, 2, 31
19, 2, 35, 1
19, 2, 36
19, 2, 39
19, 2, 46
19, 4, 1 pr.
19, 5, 5, 1
19, 5, 5, 2
19, 5, 17, 3
19, 5, 17, 4
19, 5, 20, 1
21, 1, 1, 1

21, 1, 1, 6
21, 1, 19, 3
21, 1, 19, 6
21, 1, 21 pr.
21, 1, 31, 8
21, 1, 34 pr.
21, 1, 60
21, 2, 9
23, 4, 12, 3-4
32, 65, 4
33, 10, 9, 1
34, 2, 34 pr.
38, 10, 4, 6
38, 19, 16, 8
39, 6, 1 pr.-1
41, 1, 7, 7
41, 1, 9, 3
41, 1, 9, 6
41, 1, 13 pr.
41, 1, 31 pr.
41, 1, 36
41, 1, 43, 2
41, 2, 1, 21
41, 2, 28 pr.
41, 3, 41
41, 4, 2, 3
43, 26, 20
44, 4, 5, 4
44, 7, 8
47, 2, 14, 1
48, 5, 14, 1
48, 12, 2

48, 19, 16, 8
50, 16, 236
50, 17, 22, 1
50, 17, 116, 2
50, 17, 185

Codex Iustinianus

2, 1, 45
2, 3, 20
3, 23, 1
4, 38, 15 pr.-3
4, 38, 15
4, 38, 15
4, 38, 15, 1
4, 38, 15, 1-3
4, 38, 9
4, 44, 2
4, 44, 4
4, 44, 6
4, 44, 8
4, 44, 11, 1
4, 45, 2, 2
4, 48, 2
4, 48, 2, 1
4, 64, 1
4, 64, 7
4, 65, 8
4, 65, 18
4, 65, 19
5, 74, 1
7, 31, 15
7, 32, 1

7, 38, 2

8, 40, 18

2. NEM JOGI FORRÁSOK

Cato, M. Porcius

De agri cultura

144, 2-3

144, 5

145, 3

148, 2

Cicero, M. Tullius

De officiis

3, 14, 60

3, 15, 61

3, 16, 65

Homeros (Όμηρος)

Ilias (Ιλιάς)

7, 472-475

6, 234-235

6, 236

Odysseia (Όδύσσεια)

1, 430

Varro, M. Terentius

Res rustica

2, 1, 10

2, 1, 12

2, 1, 15

2, 2, 5-6

3. OKIRATOS EMLÉKEK

FIRA III Nr. 87. (CIL III. p. 937. Suppl. p. 2215.)

FIRA III Nr. 88. (CIL III. p. 941.)

FIRA III Nr. 89. (CIL III. p. 959.)

FIRA III Nr. 90. (CIL III. p. 945.)

P. Ital. 2./P. Tjäder

30

35-36

38-42

46

TA (*Tablettes Albertini*)

II, 8-11

III, 30-34

IV, 11-14

VII, 16-18

IX, 8-12

XVIII, 11-14

XXV, 3-5

II. MODERN JOGI FORRÁSOK

Bürgerliches Gesetzbuch (BGB, 1900)

241. §

929. §

Code civil (1804)

1138. cikkely

Codice civile (1942)

1376. cikkely

Obligationenrecht (OR, svájci Kötelmi jogi törvény, 1911)

185 B cikkely (1) bek.

Polgári törvénykönyv (Ptk., 1959: IV. tv.)

117. § (2) bek.

117. § (3) bek.

201. § (2) bek.

237. § (2) bek.

386. § (1) bek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. ABATINO, Barbara: *L'«emptio venditio» di «res quae pondere numero mensura constant»*. *Principi, giuristi, prassi*. Tesi di dottorato (Napoli 2007), 152 o.
2. ADAMIK Tamás: *Római irodalom. A kezdetektől a nyugatrómai birodalom bukásáig* (Pozsony 2009), 911 o.
3. ALBERTARIO, Emilio: Il momento del trasferimento della proprietà nella compravendita romana, in: *Studi di diritto Romano III* (Milano 1936), 425-466. o.
4. ALBERTARIO, Emilio: *Iustum pretium e iusta aestimatio*, in: *Studi di diritto Romano III* (Milano 1936), 401-424. o.
5. ALBERTARIO, Emilio: *L'arbitrium boni viri del debitore nella determinazione della prestazione*, in: *Studi di diritto Romano III* (Milano 1936), 285-310. o.
6. ALBRIGHT, William Foxwell: *Some oriental Glosses on the Homeric Problem*, *AJA* 54 (1950), 162-176. o.
7. ALVAREZ, Rodriguez Luis: *Notas en torno a D. XVIII, 1, 53*, *RIDA* 26 (1979), 363-386. o.
8. ALZON, Claude: *Réflexion sur l'histoire de la locatio-conductio*, *RHD* 41 (1963), 553-591. o.
9. AMIRANTE, Luigi: *Ricerche in tema di locazione*, *BIDR* 62 (1959), 9-119. o.
10. ANKUM, Hans: *Remissio mercedis*, *RIDA* 19 (1972), 219-238. o.
11. APATHY, Peter: *Sachgerechtigkeit und Systemdenken am Beispiel der Entwicklung von Sachmängelhaftung und Irrtum beim Kauf im klassischen römischen Recht*, *ZSS* 111 (1994), 95-154. o.
12. APPLETON, Charles: *A l'époque classique le transfert de la chose vendue et livrée, était-il subordonné, e règle, au paiement du prix?*, *TR* 7 (1928), 11-45. o., 173-200. o.
13. ARANGIO-RUIZ, Vincenzo: *Istituzioni di diritto romano* (Napoli 1927²), 549 o.
14. ARANGIO-RUIZ, Vincenzo: *La compravendita in diritto romano I-II* (Napoli 1956²), 429 o.

15. ARCHI, Gian Gualberto: In tema di trasferimento della proprietà per compravendita, *SDHI* 1 (1935), 115-132. o.
16. ARCHI, Gian Gualberto: *Il trasferimento della proprietà nella compravendita romana* (Padova 1934), 215 o.
17. ARMGARDT, Matthias: Zur Bedingungsdogmatik im klassischen römischen Recht und zu ihren Grundlagen in der stoischen Logik, *TR* 76 (2008), 219-235. o.
18. ARMGARDT, Matthias: Zur Dogmengeschichte der *laesio enormis*, in: *Inhaltskontrolle im nationalen und Europäischen Privatrecht*, hg. K. Riesenhuber – I. K. Karakostas (Berlin 2009), 3-16. o.
19. BABJÁK Ildikó: Az okiratok szerepe néhány germán nép szokásjogában, *PUM* 22 (2004), 7-20. o.
20. BABJÁK Ildikó: Vulgárlatin viaszostáblák a pompeji és dáciai feltárások tükrében, in: *Ünnepi Tanulmányok VI. „Dum spiro doceo” Huszti Vilmos 85. születésnapjára*, szerk. Szabó B. – Sály P. (Miskolc 2000), 109-134. o.
21. BALDWIN, John W.: *The Medieval Theories of the Just Price. Romanists, Canonists and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries* (Philadelphia 1959), 92 o.
22. BÁN Dániel: Contractus impossibilis – a lehetetlen szolgáltatásra irányuló szerződés a római magánjogban. *JK* 65/7-8 (2010), 364-375. o.
23. BAUER, Martin: *Periculum emptoris. Eine dogmengeschichtliche Untersuchung zur Gefahrtragung beim Kauf* (Berlin 1998), 283 o.
24. BAVIERA, Giovanni: *Le due scuole dei giureconsulti romani* (Firenze 1898 – repr. Roma 1970), 140 o.
25. BECHMANN, August: *Der Kauf nach gemeinem Recht I* (Erlangen 1876 – repr. Aalen 1965) – *II* (Erlangen 1884 – repr. Aalen 1965) – *III* (Leipzig 1905 – repr. Aalen 1965), 692+569+218/318 o.
26. BEHRENDTS, Okko: Der ungleiche Tausch zwischen Glaukos und Diomedes und die Kauf-Tausch-Kontroverse der römischen Rechtsschulen, in: *Institut und Prinzip I – Ausgewählte Aufsätze* (Göttingen 2004), 629-653. o. [= *HA* 10 (2002), 245-266. o.]
27. BEHRENDTS, Okko: Die *condictio causa data causa non secuta*. Ihr familienrechtlicher Tatbestand im klassischen Bereicherungssystem und ihre

- Erweiterung zur Kondiktion wegen Zweckverfehlung unter vorklassischem Einfluß, in: *Institut und Prinzip I – Ausgewählte Aufsätze* (Göttingen 2004), 879-928. o. [= *Status familiae. Festschrift für Andreas Wacke zum 65. Geburtstag*, hg. H. G. Knothe – J. Kohler (München 2001), 15-64. o.]
28. BEHREND, Okko: Die Spezifikationslehre, ihre Gegner und die media sententia in der Geschichte der Römischen Jurisprudenz, *ZSS* 112 (1995), 195-238. o.
29. BEHREND, Okko: 'Iusta causa traditionis': trasmissione della proprietà secondo il 'ius gentium' del diritto classico, in: *Seminarios Complutenses de derecho romano IX-X* (1997-1998), 133-169. o.
30. BEKKER, Ernst Immanuel: Über die leges locationis bei Cato de rustica, *ZfRG* 3 (1864), 416-445. o.
31. BELLEFONDS, Xavier Linand de: Un modele monétaire pour l'économie de l'Empire romain au IIIe siècle de notre ère, *RHD* 58 (1980), 561-586. o.
32. BENEDEK Ferenc: A iusta causa traditionis a római jogban, *SUP* 8 (1959), 46 o.
33. BENEDEK Ferenc: Az actio Publicana eredete és funkciója, *JT* 6 (1986), 23-38. o.
34. BENEDEK Ferenc: Pénztulajdon és kondikció a római jogban, *JT* 1 (1966), 251-267. o.
35. BENEDEK Ferenc: *Római magánjog. Dologi és kötelmi jog* (Pécs 1995²), 234 o.
36. BENEDEK Ferenc: Ursprung und Funktion der actio Publiciana, *AUSz* 33 (1985), 71-91. o.
37. BENKE József: Aleatorischer Kauf nach römischem Recht, *OIR* 11 (2006), 7-29. o.
38. BENKE József: A reményvétel „iskolapéldái” a római jogban, *Jura* 10/1 (2004), 32-38. o.
39. BENKE József: Emptio spei, in: *Tanulmányok Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára* [AUSz 65], szerk. Jakab É. (Szeged 2004), 63-86. o.
40. BENKE József: *Reményvétel* (Budapest 2011), 448 o.
41. BENÖHR, Hans-Peter: *Das sogenannte Synallagma in den Konsensualkontrakten des klassischen römischen Rechts* (Hamburg 1965), 127 o.
42. BESELER, Gerhard von: Et (atque) ideo, *ZSS* 45 (1925), 456-488. o.
43. BESELER, Gerhard von: Eigentumsübergang und Kaufpreiszahlung, *ACJ* I (1935), 333-344. o.

44. BESELER, Gerhard von: Die Gefahrtragung beim Kaufe im klassischen römischen Rechte, *TR* 8 (1928), 279-313. o.
45. BESELER, Gerhard von: Romanistische Studien, *ZSS* 50 (1930), 18-77. o.
46. BESELER, Gerhard von: Romanistische Studien, *TR* 8 (1928), 279-335. o.
47. BESELER, Gerhard von: Unklassische Wörter, *ZSS* 56 (1936), 26-98. o.
48. BESSENYŐ András: A jogügyletek érvényessége és hatályossága – Egy civilisztikai (ál?)probléma margójára, *Jura* 7/2 (2001), 5-18. o.
49. BESSENYŐ András: *A pénz problémája a római magánjogban*, Kandidátusi értekezés (Pécs 1994), 414 o.
50. BESSENYŐ András: Kauf unbestimmter Mengen von Fungibilien oder Sachgesamtheiten. Kritische Bemerkungen zur romanistischen Lehre vom Kauf zukünftiger Dinge, in: *Tanulmányok Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára* [AUSz 65], szerk. Jakab É. (Szeged 2004), 87-114. o.
51. BESSENYŐ András: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében* (Budapest – Pécs 2010⁴), 480 o.
52. BESSENYŐ András: Zum Problem des römischen Gattungskauf, in: *Kaufen nach Römischem Recht – Antikes Erbe in den europäischen Kaufrechtsordnungen*, hg. E. Jakab – W. Ernst (Berlin – Heidelberg – New York 2008), 1-52. o.
53. BETTI, Emilio: Sul valore dogmatica della categoria 'contrahere', *BIDR* 28 (1915), 3-96. o.
54. BIONDI, Biondo: *Il diritto romano cristiano II-III*, Milano (1952-1954), 447+ 611 o.
55. BISCARDI, Arnaldo: *Diritto greco antico* (Milano 1982), 410 o.
56. BISCARDI, Arnaldo: Sulla genesi della norma giustiniana in materia di trasferimento della cosa venduta, *RIDA – AHDO* 2 (1953), 271-283. o.
57. BISCARDI, Arnaldo: Vom Ursprung der justinianischen Regel über den Eigentumsübergang beim Kauf, in: *APXEION IDIOTIKOY DIKAILOY. Festschrift für Fritz Pringsheim* (Weimar 1953), 14-22. o.
58. BLAHO, Peter: Abgrenzung zwischen Kauf und Tausch in der Dichtung des Homer, in: *Kaufen nach Römischem Recht – Antikes Erbe in den europäischen Kaufrechtsordnungen*, hg. E. Jakab – W. Ernst (Berlin – Heidelberg 2008), 53-60. o.

59. BONFANTE, Pietro: *Corso di diritto romano II, La proprietà 2* (Milano 1968), 490 o.
60. BOÓC Ádám: *A nemzetközi kereskedelmi választottbíráskodás. A választottbíró megválasztása és kizárása* (Budapest 2009), 413 o.
61. BRANDSMA, Freerk: De exceptio non adimpleti contractus en de conditio indebiti. Betaalt degene die een opschortingsrecht had kunnen invoeren, maar dat niet doet, onverschuldigd als de tegenprestatie uitblijft?, *GOM* 27 (2010), 147-162. o.
62. BRANDT, Hartwin: Erneute Überlegungen zum Preisedikt Diokletians, in: *Diokletian und die Tetrarchie*, hg. A. Demandt – A. Goltz – H. Schlange-Schöningen (Berlin 2004), 47-55. o.
63. BRASIELLO, Ugo: L'unitarietà del concetto di locazione in diritto romano, *RISG* 2 (1927) 529–580. o.; *RISG* 3 (1928), 3–38. o.
64. BRASSLOFF, Stephan: Zur Lehre von der laesio enormis im byzantinischen Recht, *ZfVglRW* (1912), 261-272. o.
65. BRETONE, Mario: *I fondamenti del diritto romano. Le cose e la natura* (Roma 2001), 326 o.
66. BRINZ, Alois: *Lehrbuch der Pandekten 2, 2* (Erlangen 1882²), 882 o.
67. BUCKLAND, William Warwick: *A Text-Book of Roman Law from Augustus to Justinian* (Cambridge 1963³), 796 o.
68. BÜRGE, Alfons: Der mercennarius und die Lohnarbeit, *ZSS* 107 (1990), 80-136. o.
69. BÜRGE, Alfons: Der Witz im antiken Seefrachtvertrag, *Index* 22 (1994), 389-407. o.
70. BÜRGE, Alfons: Geld- und Naturalwirtschaft im vorklassischen und klassischen römischen Recht, *ZSS* 99 (1982), 128-157. o.
71. CALLU, Jean-Pierre – BARRANDON, Jean-Noël: L'inflazione nel IV secolo (295-361) e il contributo delle analisi, in: *Società romana e impero tardoantico I*, ed. A. Giardina (Roma 1986), 559-599. o.
72. CALONGE, Alfredo: En torno al problema de la retroactividad de la condición en el derecho clásico, in: *Studi in onore di Edoardo Volterra III* (Milano 1971), 143-172. o.
73. CANCELLI, Filippo: *L'origine del contratto consensuale de compravendita nel diritto romano* (Milano 1963), 193 o.

74. CARBONE, Mariateresa: 'Tanti sunt mi emptae? Sunt'. Varr. 'de re rust.' 2.2.5, *SDHI* 71 (2005) 387-456. o.
75. CARDILLI, Ricardo: Alcune osservazioni su leges epiclassiche e interpretatio: margine di Impp. Diocl. et Maxim. C. 4. 44. 2 e C. 4. 44. 8, in: *Tanulmányok Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára* [AUSz 65], szerk. Jakab É. (Szeged 2004), 115-145. o.
76. CARDILLI, Ricardo: «*Bona fides*» tra storia e sistema (Torino 2000²), 246 o.
77. CARELLI, Edoardo: C. 2. 36, 1 e 3 e l'origine della rescissione per 'laesio enormis', *SDHI* 3 (1937), 446-450. o.
78. CARLÀ, Filippo – MARCONE, Arnaldo: *Enonomia e finanza a Roma* (Bologna 2011), 282 o.
79. CASAVOLA, Franco: Emptio pondere numero mensura, in: *Scritti giuridici per il centenario della casa editrice Jovene* (Napoli 1954), 551-580. o.
80. CASSIN, René: *L'exception tirée de l'inexécution dans les rapports synallagmatiques (exception non adimpleti contractus) et de ses relations avec le droit de rétention, la compensation et la résolution* (Paris 1914), 800 o.
81. CASTÁN PÉREZ-GÓMEZ, Santiago: *Condicio iuris y tacita condicio. Las condiciones implícitas en el derecho privado romano* (Madrid 2006), 192 o.
82. CATO, Marcus Porcius: *A földművelésről. Latinul és magyarul*, ford. Kun J. (Budapest 1966), 321 o.
83. CATO, Marcus Porcius: *Über den Ackerbau*, hg. und übers. D. Flach (München 2005), 211 o.
84. CENDERELLI, Aldo: 'Varroniana'. *Istituti e terminologia giuridica nelle opere di M. Terenzio Varrone* (Milano 1973), 208 o.
85. CORCORAN, Simon: *The empire of the tetrarchs. Imperial pronouncements and government, AD 284-324* (New York 2000²), 440 o.
86. COURTOIS, Christian – LESCHI, Louis – PERRAT, Charles – SAUMAGNE, Charles (éd. et. comm.): *Tablettes Albertini. Actes privés de l'époque Vandale (fin du Ve siècle)* (Paris 1952), 345 o.
87. CRISTALDI, Salvatore Antonio: *Il contenuto dell'obbligazione del venditore nel pensiero dei giuristi dell'eta' imperiale* (Milano 2007), 314 o.

88. CUIGNET, Roger: De la iusta causa traditionis et des fragments 36 D. de adq. rer. dom. 41. 1 et 18 (18,1) D. de reb. cred. 12.1, *RIDA* 6 (1959), 293-312. o.
89. DAUBE, David: Certainty of Price, in: *Studies in the Roman law of sale: dedicated to the memory of Francis de Zulueta*, ed. D. Daube (Oxford 1959), 9-45. o.
90. DAUBE, David: Generalisations in D. 18. 1, de contrahenda emptione, in: *Collected Studies in Roman Law I* (Frankfurt 1991), 533–540. o.
91. DAUBE, David: Purchase of a prospective Haul, in: *Studi U. E. Paoli* (Firenze 1956) 203-209. o.
92. DAUBE, David: The Three Quotations from Homer in Digest 18. 1. 1. 1, in: *Collected Studies in Roman Law I*, hg. D. Cohen – D. Simon (Frankfurt am Main 1991) 341-343. o. [= *CLJ* 10 (1949), 213-215. o.]
93. DELI Gergely: A generális klauzulák mögöttes filozófiai és jogelméleti problémái, *JT* 9 (2008), 107-136. o.
94. DELIYANNIS, Deborah Mauskopf: *Ravenna in late antiquity* (Cambridge 2009), 444 o.
95. DIÓSDI György: Gaius, der Rechtsgelehrte, *ANRW* II 15 (1976), 605-623. o.[magyar nyelven Rihmer Z. (ford.): Gaius, a jogtudós, in: *Voces paginarum. Magyar ókortudomány a huszadik században*, szerk. Szilágyi J. Gy. (Budapest 2008), 580-597. o.]
96. DÖMÖTÖR László: Észrevételek a laesio enormis és továbbélése kérdéséhez, *AUB* 35 (1995/1996), 45-65. o.
97. DÖMÖTÖR László: Észrevételek a laesio enormis középkori, különös tekintettel kánonjogi továbbélése kérdéséhez, *AUB* 36 (1997/1998), 45-55. o.
98. DUPONT, Clémence: La vente dans les constitutions de Constantin, *RIDA* 2 (1955), 237-262. o.
99. ÉLES Gyula: A jobb vevő fenntartásával kötött vétel a római jogban (in diem addictio), *PTE Dolg.* 7 (1976) 7-42. o.
100. ÉLES Gyula: A lex commissoria a római adásvételnél, *PTE Dolg.* 9 (1978), 129-156. o.
101. ENNECERUS, Ludwig: *Rechtsgeschäft, Bedingung und Anfangstermin I* (Marburg 1889), 639 o.
102. ERDŐDY János: A pénz természete a római jogban, *JSz* 1 (2005), 22-25. o.

103. ERDŐDY János: *Radix omnium malorum? A pénzzel összefüggő egyes római dologi jogi kérdésekről*, PhD-értekezés (Budapest 2011), 273 o.
104. ERDŐDY János: Tulajdonszerzés pénzen, római jog szerint. Gondolatok a mancipatio margójára, *IAS* 3-4 (2006), 73-84. o.
105. ERNST, Wolfgang: Das Kaufrecht in den Institutionen des Gaius, in: *Iurisprudentia universalis – Festschrift für Theo Mayer-Maly zum 70. Geburtstag*, hg. M. J. Schermaier – J. M. Rainer – L. C. Winkel (Köln – Weimar – Wien 2002), 159-173. o.
106. ERNST, Wolfgang: Die Vorgeschichte der exceptio non adimpleti contractus im römischen Recht bis Justinian, in: *Festgabe für Werner Flume zum 90. Geburtstag*, hg. H. H. Jakobs (Berlin 1998), 1-57. o.
107. ERNST, Wolfgang: Gattungskauf und Lieferungskauf im römischen Recht, *ZSS* 114 (1997), 272-344. o.
108. ERNST, Wolfgang: Kurze Rechtsgeschichte des Gattungskaufs, *ZEuP* 3/1999, 615-631. o.
109. ^{rec}ERNST, Wolfgang: Neues zur Gefahrtragung bei emptio venditio und locatio conductio?, *ZSS* 121 (2004), 363-378. o.
110. ERNST, Wolfgang: Periculum est emptoris, *ZSS* 99 (1982), 216-248. o.
111. ERNST, Wolfgang: Wandlungen des „vis maior“-Begriffes in der Entwicklung der römischen Rechtswissenschaft, *Index* 22 (1994), 293-321. o.
112. FALCHI, Gian Luigi: *Le controversie tra Sabiniani e Proculiani* (Milano 1981), 281 o.
113. FEENSTRA, Robert: Eigentumsvorbehalt und die Regel von Inst. 2, 1, 41 über das Verhältnis von Kaufpreiszahlung und Eigentumsübergang, *TR* 58 (1990), 133-141. o.
114. FEENSTRA, Robert: Fidem emptoris sequi, in: *Studi in onore di Ugo Enrico Paoli* (Firenze 1956), 273-287. o.
115. FEENSTRA, Robert: *Reclame en revindicatie, onderzoekingen omtrent de rol in de ontwikkelingsgeschiedenis van het recht van reclame gespeeld door den Romeinsrechtelijken regel omtrent eigendomsovergang en prijsbetaling bij koop [Inst. 2.1.41]* (Haarlem 1949), 327 o.
116. FEINEN, Klaus: *Das Leasinggeschäft* (Frankfurt 1990), 154 o.

117. FEJÉR Adorján: *Római régiségek* (Budapest 1926), 221 o.
118. FERNÁNDEZ, Antonio Fernández: "Pecunia numerata" en función de precio en la "emptio-venditio" romana, in: *Estudios jurídicos en homenaje al profesor Ursicino Alvarez Suárez* (Madrid 1978), 127-136. o.
119. FERRINI, Contardo: La colonia partiaria, in: *Operae di Contardo Ferrini III*, a cura di E. Albertario (Milano 1929), 1-16. o.
120. FLACH, Dieter: *Römische Agrargeschichte. Handbuch der Altertumswissenschaft. Alter Orient – Griechische Geschichte – Römische Geschichte III* (München 1990⁹), 347 o.
121. FLUME, Werner: Der bedingte Rechtsakt, ZSS 92 (1975), 96-129. o.
122. FLUME, Werner: Die Aufhebungsabreden beim Kauf – Lex commissoria, in diem addictio und sogenanntes pactum displicentiae – und die Bedingung nach der Lehre der römischen Klassiker, in: *Festschrift für Max Kaser zum 70. Geburtstag*, hg. D. Medicus – H. H. Seiler (München 1976), 309-327. o.
123. FÖLDI András: *A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig* [PublInst 9] (Budapest 2001), 118 o.
124. FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei* (Budapest 2011¹⁶), 716 o.
125. FÖLDI András: Arra-Typen einst und heute, in: *Libellus ad Thomasium. Essays in Roman Law, Roman-Dutch Law and Legal History in Honour of Philip J. Thomas* [= Fundamina 16] (Pretoria 2010), 82-104. o. [online: http://www.sabinet.co.za/abstracts/funda/funda_v16_n1_a13.html]
126. ^{rec.} FÖLDI András: Az „objektív jóhiszeműség” olvasatai a padovai bona fides-konferencia aktáinak tükrében, *AUB* 42 (2005), 223-237. o.
127. FÖLDI András: *Kereskedelmi jogintézmények a római jogban* (Budapest 1997), 278 o.
128. FÖLDI András: Másért való felelősség a locatio conductiónál, *JK* 56 (2001), 19-35. o.
129. ^{rec.} FÖLDI András: Olasz monográfia a fogyasztóvédelem római jogi gyökereiről, *AUB* 47 (2010), 301-308. o.

130. FÖLDI András: Osservazioni intorno al c.d. dualismo della 'bona fides', in: *Studi in onore di Antonino Metro II, a cura di C. Russo Ruggeri* (Milano 2010), 483-507. o.
131. FÖLDI András: Remarks on the notion of „bona fides”, *AnnuB* 48 (2007), 53-72. o.
132. FÖLDI András: Újabb észrevételek a bona fides dualizmusának kérdéséről, *AUB* 44 (2007), 123-143. o.
133. FÖLDI András: Variációk egy témára: arrha típusok régen és ma, in: *Római jog és a magánjog fejlődése Európában. Tanulmányok Molnár Imre 75. születésnapjára*, szerk. Jakab É. (Szeged 2011), 21-44. o.
134. FÖLDI András: Zur Frage der Gültigkeit und der Wirksamkeit im modernen Zivilrecht, in: *Festschrift für Ferenc Benedek zum 75. Geburtstag*, hg. G. Hamza – I. Kajtár – A. Pókecz Kovács – J. Zlinszky (Pécs 2001), 73-86. o.
135. FRANCISCI, Pietro de: *Il trasferimento della proprietà, storia e critica di una dottrina* (Padova 1924), 276 o.
136. FUCHS, Johannes Georg: *Iusta causa traditionis in der romanistischen Wissenschaft* (Basel 1952), 264 o.
137. GALLO, Filippo: *Il principio 'emptio dominium transfertur' nel diritto pregiustiniano* (Milano 1960), 120 o.
138. GAROFALO, Luigi (a cura di): *Il ruolo della buona fede oggettiva nell'esperienza giuridica storica e contemporanea. Atti del Convegno internazionale di studi in onore di Alberto Burdese I-IV*, (Padova 2003), 578+578+608+581 o.
139. GATTI, Gerardo: Il „pactum displicentiae” nella vendita a prova e il contratto di „leasing” nel diritto romano, in: *Studi in onore di Arnaldo Biscardi V* (Milano 1984), 289–297. o.
140. GAUDEMET, Jean: Naissance de la notion d'obligation dans le droit de la Rome antique in: *Iuris Vincula. Studi in onore di Mario Talamanca IV* (Napoli 2001), 137-157. o.
141. GEDEON Magdolna: A gladiátor-kereskedelem állami korlátozása a római provinciai városokban, *JT* 9 (2008), 177-185. o.
142. GEDEON Magdolna: A gladiátorok beszerzésével kapcsolatos jogügyletek az antik Rómában, *PUM* 20/1 (2002), 73-81. o.

143. GEDEON Magdolna: *Az antik Róma „sportjoga”* (Miskolc 2005), 200 o.
144. GENZMER, Erich: Die antiken Grundlagen der Lehre vom gerechten Preis und der *laesio enormis*, in: *Deutsche Landesreferate zum II. Internationalen Kongress für Rechtsvergleichung im Haag 1937*, hg. E. Heymann (Berlin – Leipzig 1937), 25-64. o.
145. GENZMER, Erich: «Pondere, numero, mensura», *RIDA* I (1952), 469-494. o.
146. GEORGESCO, Valentin Al: *Essai d'une théorie générale des 'leges privatae'* (Paris 1932), 248 o.
147. GLÜCK, Christian Friedrich von: *Ausführliche Erläuterung der Pandekten nach Hellfeld Teil IV, Abt. I* (Erlangen 1796), 570 o.
148. GORDON, William M.: *Studies in the Transfer of Property by Traditio* (Aberdeen 1969), 260 o.
149. GÖTLICHER, Doris Regine: *Auf der Suche nach dem gerechten Preis. Vertragsgerechtigkeit und humanitas als Daueraufgabe des römischen Rechts* (Göttingen 2004), 173 o.
150. GRADENWITZ, Otto: Interpolazioni e interpretazioni, *BIDR* 2 (1889), 3-15. o.
151. GRIMAL, Pierre: *Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine* (Paris 1999¹⁴), 608 o.
152. GROSSO, Giuseppe: *Obbligazioni: contenuto e requisiti della prestazione; obbligazioni alternative e generiche* (Torino 1966³), 271 o.
153. GROSSO, Giuseppe: Efficacia dei patti nei "bonae fidei iudicia": patti e contratti, in: *Scritti Storici Giuridici III* (Torino 2001), 84-123. o. [*In Memoria dell'Istituto Giuridico della Regia Università di Torino* 2a 3 (1928) 3-42. o.]
154. GROSSO, Giuseppe: L' efficacia dei patti nei "bonae fidei iudicia", in: *Studi Urbinati* 1/3-4 (1927) 26-69. o.
155. GUARINO, Antonio: *Diritto privato romano* (Napoli 2001¹²), 1110 o.
156. GUARINO, Antonio: I <gladiatores> e l' <auctoramentum>, *Labeo* 29 (1983), 7-24. o.
157. GUARINO, Antonio: Il leasing dei gladiatori, *Index* 13 (1985), 461–465. o.
158. HACKL, Karl: Zu den Wurzeln der Anfechtung wegen *laesio enormis*, *ZSS* 98 (1981) 147-161. o.

159. HAMMERSTEIN, Jürgen: *Die Herde im römischen Recht, Grex als rechtliche Sachgesamtheit und Wirtschaftseinheit* (Göttingen 1975), 179 o.
160. HAMZA Gábor: Gazdaság és jog kapcsolata a császárkori római birodalomban, *JK* 9 (1995) 412-417. o.
161. HAMZA Gábor: *Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszerek* (Budapest 1998²), 266 o.
162. HAMZA Gábor: *Le développement du droit privé européen - Le rôle de la tradition romaniste dans la formation du droit privé moderne* (Budapest 2005), 227 o.
163. HARKE, Jan Dirk: Laesio enormis als error in negotio, *ZSS* 122 (2005), 91-102. o.
164. HARKE, Jan Dirk: *Si error aliquis intervenit – Irrtum im klassischen römischen Vertragsrecht* (Berlin 2005), 363 o.
165. HAVAS László – Kiss Sebestyén (szerk.): *Uralkodó és polgár antik tükörben I [Agatha (ΑΓΑΘΑ) XXI]* (Debrecen 2007), 520 o.
166. HAYMANN, Franz: *Die Haftung des Verkäfers für die Beschaffenheit der Kaufsache* (Berlin 1912), 175 o.
167. HAYMANN, Franz: Haben die Römer den Gattungskauf gekannt?, *JherJb* 79 (1928–29), 95-127. o.
168. HAYMANN, Franz: Textkritische Studien zum römischen Obligationenrecht II, *ZSS* 41 (1920), 44-185. o.
169. HAYMANN, Franz: Zur Klassizität des periculum emptoris, *ZSS* 48 (1928), 314-418 o.
170. HITZIG, Hermann Ferdinand: s. v. culleus, *RE* IV, 2 (1901), 1744-1746. o.
171. HOETINK, Hendrik R.: Justus titulus usucapionis et iusta causa tradendi, *TR* 29 (1961), 230-242. o.
172. HOHENLOHE, Constantin: *Einfluß des Christentums auf das Corpus juris civilis* (Wien 1937), 225 o.
173. HOMÉROSZ: *Íliász*, ford. Devecseri G. (Budapest 1957), 433 o.
174. HOMÉROSZ: *Odüsszeia*, ford. Devecseri G. (Budapest 1957), 341. o.
175. HONORÉ, Tony: Sale and the Transfer of Ownership: the Compilers' Point of View, in: *Studies in Justinian's Institute in memory of J. A. C. Thomas*, ed. P. G. Stein (London 1983), 56-72. o.

176. HONSELL, Heinrich: *Quod interest im bonae fidei-iudicium* (München 1969), 186 o.
177. HONSELL, Heinrich: *Römisches Recht* (Berlin – Heidelberg 2010⁷), 227 o.
178. HORVAT, Marijan: Prekomjerno ostecenje (laesio enormis), in: »Rad« *Jugoslavenske akademija znanosti i umjernosti (Accademia jugoslava delle scienze ed arti)* 322 (Zagreb 1961), 223-264. o.
179. HORVAT, Marijan: Sulla formazione del prezzo nella compravendita romana, in: *Annali della Facoltà di Giurisprudenza dell'Università di Bari* (1962), 1-16. o.
180. JAKAB Éva – MANTHE, Ulrich: Recht in der römischen Antike, in: *Die Rechtskulturen der Antike. Vom alten orient bis zum Römischen Reich*, hg. U. Manthe (München 2003), 239-320. o.
181. JAKAB Éva: Aediles curules (Róma rendészeti igazgatása és ennek hatása a magánjog fejlődésére), *AUSz* 40/9 (1991), 131-155. o.
182. JAKAB Éva: Aversio venire – Verkauf in, Bausch und Bogen'?, in: *Usus antiquus juris Romani. Antikes Recht in lebenspraktischer Anwendung*, hg. W. Ernst – E. Jakab (Berlin 2005), 87-110. o.
183. JAKAB Éva: Az árleszállítás mértéke a szavatossági perben, *JK* 9 (2000), 325-333. o.
184. JAKAB Éva: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban* (Budapest 2011), 245 o.
185. JAKAB Éva: Forum vinarium: Cato és a borpiac az ókori Rómában, in: *Római jog és a magánjog fejlődése Európában. Tanulmányok Molnár Imre 75. születésnapjára*, szerk. Jakab É. (Szeged 2011), 67-88. o.
186. JAKAB Éva: Gedanken zur Gefahrtragung beim Kauf, in: *A bonis bona discere Festgabe für János Zlinszky zum 70. Geburtstag* (Miskolc 1998), 161-169. o.
187. JAKAB Éva: Kockázat és kalkuláció az építési vállalkozásnál, *MJSZ* 1 (2006/1), 19-27. o.
188. JAKAB Éva: Periculum és degustatio. Kockázattelepítés a klasszikus római jogban, in: *Tanulmányok Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára [AUSz 65]*, szerk. Jakab É. (Szeged 2004), 205-225. o.
189. JAKAB Éva: Periculum und praxis: Vertagliche Abreden beim Verkauf von Wein, *ZSS* 121 (2004), 189-232. o.

190. JAKAB Éva: *Praedicere und cavere beim Marktkauf. Sachmängel im griechischen und römischen Recht* (München 1997), 332 o.
191. JAKAB Éva: *Risikomanagement beim Weinkauf. Periculum und Praxis im Imperium Romanum* (München 2009), 284 o.
192. JAKAB Éva: *Stipulationes aediliciae (A kellékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai a római jogban)* [AUSz 44/7] (Szeged 1993), 218 o.
193. JAKAB Éva: Termékértékesítés és kereskedelem az ókori Rómában, in: *Reformator iuris cooperandi, Tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére*, szerk. Bobvos P. (Szeged 2009), 269-287. o.
194. JAKAB Éva: *Vertragsformulare im Imperium Romanum*, ZSS 123 (2006), 71-101. o.
195. JAKÓ Zsigmond – MANOLESCU, Radu: *A latin írás története* (Budapest 1987), 185 o.
196. JUSZTINGER János: Ármeghatározás a római adásvételnél, *PhDT* 7 (2008), 135-152 o.
197. JUSZTINGER János: Ármeghatározás a római adásvételnél, *DJM* V/1 (2008) [online: http://www.law.klte.hu/jogimuhely/02_hun_index.htm]
198. JUSZTINGER János: Ármeghatározás és veszélyátzállás: emptio ad mensuram D. 18, 1, 35, 5 alapján, in: *Római jog és a magánjog fejlődése Európában. Tanulmányok Molnár Imre 75. születésnapjára*, szerk. Jakab É. (Szeged 2011), 89-100. o.
199. JUSZTINGER János: A vételár a római jogban: „emptiois substantia constitit ex pretio”, *Jura* 11/1 (2005), 114-129. o.
200. JUSZTINGER János: Az árképzés korlátai a római adásvételnél, *PUM* 23/1 (2005), 49-64. o.
201. JUSZTINGER János: Az emptio venditio és a locatio conductio határain: vételár vagy bérleti díj? *JT* 9 (2008), 229-252. o.
202. JUSZTINGER János: Észrevételek a feléntúli sérelem római jogi forrásaihoz (CJ. 4. 44. 2, CJ. 4. 44. 8), *PhDT* 9 (Pécs 2010), 343-367. o.
203. JUSZTINGER János: The principle of laesio enormis in sale and purchase contracts in Roman law, in: *Essays of Faculty of Law University of Pécs, Yearbook of 2011 [SUP 9]*, szerk. Balogh Zs., (Pécs 2011), 107-123. o.

204. JUSZTINGER János: A római adásvétel és bérlet határain: vételár vagy bérleti díj?, *AUSz – PDJ* 7 (2007), 113-132. o.
205. KARLOWA, Otto: *Römische Rechtsgeschichte II* (Leipzig 1901), 1416 o.
206. ^{rec}KASER, Wolfgang: Hendrik Weßel, Das Recht der Tablettes Albertini (Berlin 2003), *ZSS* 122 (2005), 303-314. o.
207. KASER, Wolfgang: Vertragspraxis in der Spätantike – Zu den Grundstücksabgrenzungen in den Tablettes Albertini, in: *Usus antiquus juris Romani. Antikes Recht in lebenspraktischer Anwendung*, hg. W. Ernst – E. Jakab (Berlin 2005), 111-125. o.
208. KALB, Herbert: Die laesio enormissima. Eine kanonistische Schöpfung im Rahmen der Lehre von der laesio enormis, *TR* 57 (1989), 317-337. o.
209. KALB, Herbert: *Laesio enormis im gelehrten Recht – kanonistische Studien zur Läsionsanfechtung* (Wien 1992), 308 o.
210. KALB, Herbert: Objektive Äquivalenzstörung und Arglist bei der 'laesio enormis', *ZfRG KA* 105 (1988), 281-303. o.
211. ^{rec}KASER, Max: Comptes rendus [Alan Watson, *The law of Obligations in the Later Roman Republic* (Oxford 1965)], *TR* 34 (1966), 410-476. o.
212. KASER, Max: *Conditio iuris und conditio tacita*, in: *EOS* 48/1, *Symbolae Raphaeli Taubenschlag dedicatae I*, ed. G. Krókowski – V. Steffen – L. Strzelecki (Vratislavae – Varsaviae 1956), 421-438. o.
213. KASER, Max: *Das Römische Privatrecht I* (München 1971²), 833 o.
214. KASER, Max: *Das Römische Privatrecht II* (München 1975²), 680 o.
215. KASER, Max – HACKL, Karl: *Das römische Zivilprozessrecht* (München 1996²), 712 o.
216. KASER, Max: Erbschafts Kauf und Hoffnungs Kauf, *BIDR* 74 (1971), 45-59. o.
217. KASER, Max – KNÜTEL, Rolf: *Römisches Privatrecht* (München 2008¹⁹), 464 o.
218. KASER, Max: Stellvertretung und „notwendige Entgeltlichkeit“, *ZSS* 91 (1974), 146-204. o.
219. ^{rec}KASER, Max: *Studies in the Roman Law of Sale, Dedicated to the memory of Francis de Zulueta*, Edited by David Daube (Oxford 1959), *ZSS* 77 (1960), 461-464. o.

220. KASER, Max: Unlautere Warenanpreisungen beim römischen Kauf, in: *Festschrift Heinrich Demelius zum 80. Geburtstag. Erlebtes Recht in Geschichte und Gegenwart*, hg. G. Frotz – W. Ogris (Wien 1973), 127-137. o.,
221. KASER, Max: Vom Begriff des „commercium“, in: *Studi in onore di Vincenzo Arangio-Ruiz: nel XLV anno del suo insegnamento II*, ed. M. Lauria (Napoli 1953), 131-167. o.
222. KASER, Max: Zum Ediktsstil, in: *Festschrift Fritz Schulz II*, hg. H. Niedermeyer, W. Flume (Weimar 1951), 21-70. o.
223. KASER, Max: Zur in integrum restitutio, besonders wegen metus und dolus, *ZSS* 94 (1977), 101-183. o.
224. KASER, Max: Zur „iusta causa traditionis“, *BIDR* 64 (1961), 61-97. o.
225. KAUFMANN, Horst: *Die altrömische Miete* (Köln – Graz 1964), 393 o.
226. KECSKÉS László: A választottbíráskodás történeti alapjai, *Jura* 17/1 (2011), 50-67. o.
227. KECSKÉS László: A választottbíráskodás történeti alapjai, *MJ* 58/7 (2011), 385-396. o.
228. KECSKÉS László – PÓKECZ KOVÁCS Attila – ROZMAN András – SZÉCSÉNYI László: A szolgáltatás és ellenszolgáltatás értékaránytalansági problémái a szerződési jogban I, *MJ* 46/2 (1999), 65-74. o.
229. KECSKÉS László – PÓKECZ KOVÁCS Attila – ROZMAN András – SZÉCSÉNYI László: A szolgáltatás és ellenszolgáltatás értékaránytalansági problémái a szerződési jogban II, *MJ* 46/3 (1999), 129-142. o.
230. KISFALUDI András: *Az adásvételi szerződés* (Budapest 1997), 311 o.
231. KISS Barnabás: A „veszély” kérdése adásvételnél a római jogban II. *Periculum emptoris* (Kecskemét 1943), 182 o.
232. KLAMI, Hannu Tapani: «Laesio enormis» in Roman law?, *Labeo* 33 (1987), 48-63. o.
233. KLAMI, Hannu Tapani: Roman Law and Hardship. Law and the Socio-Economic Crisis in the Later Roman Empire, *Oikeustiede – Jurisprudentia* 20 (1987), 112-181. o.
234. KOOIKER, Hendrik: Pretium certum esse debet, *GOM XXI* (2004), 37-62. o.

235. KOSSARZ, Elisabeth: Zur Vertragspraxis der Kaufpreiszahlung in den Tablettes Albertini und in den Ravennater Kaufpapyri, *RIDA* 52 (2005), 207-220. o.
236. KNÜTEL, Rolf: *Contrarius consensus* (Köln-Graz 1968), 146 o.
237. KNÜTEL, Rolf: Hoffnungskauf und Eviktionshaftung, *ZSS* 117 (2000), 445-453. o.
238. KNÜTEL, Rolf: Kauf und Pacht bei Abzahlungsgeschäften im römischen Recht, in: *Studien im römischen Recht. Max Kaser zum 65. Geburtstag gewidmet von seinen Hamburger Schülern*, hg. D. Medicus – H. H. Seiler (Berlin 1973), 33-56. o.
239. KRAMPE, Christoph: *Proculi epistulae: Eine frühklassische Juristenschrift* (Karlsruhe 1970), 103 o.
240. KRÄNZLEIN, Arnold: Probleme kaiserzeitlicher Tierveräußerungsverträge auf Papyrus, in: *Arnold Kränzlein Schriften*, hg. J. M. Rainer (Weimar 2010), 199-210. o.
241. KRÄNZLEIN, Arnold: Atypische Tierverkaufsurkunden, in: *Arnold Kränzlein Schriften*, hg. J. M. Rainer (Weimar 2010), 211-220. o.
242. KRÜCKMANN, Paul: Periculum emptoris, *ZSS* 60 (1940), 1-79. o.
243. KUNKEL, Wolfgang: *Die Römische Juristen. Herkunft und soziale Stellung* (Graz – Wien – Köln 1967 – repr. Köln – Weimar – Wien 2001), 415 o.
244. KUNKEL, Wolfgang: Epigraphic und Geschichte des römischen Privatrechts, in: *Vestigia, Beiträge zur alten Geschichte* 17 (1972), 193-242.o.
245. KUNKEL, Wolfgang – JÖRS, Paul– WENGER, Leopold: *Römisches Privatrecht* (Berlin 1949³), 434 o.
246. KUNKEL, Wolfgang: *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republic 2. Abschn. Die Magistratur* (München 1995), 806 o.
247. KUNZE, Erwin: *Iusta causa traditionis oder das Abstraktionsprinzip im römischen Recht. Exegese zu D. 41. 1. 36 nebst der Antinomie zu D. 12. 1. 18 pr.* (Norderstedt 2009), 76 o.
248. KURYLOWICZ, Marek: Zur Marktpolizei der römischen Ädilen, in: *Au-dela des frontieres. Mélanges de droit romain offerts à Witold Wołodkiewicz I*, éd. M. ZABŁOCKA (Warszawa 2000), 439-456. o.
249. KURZ, Volker: «Emptio rei sperata» «pura» oder «sub conditiona»? , *Labeo* 20 (1974), 194-209. o.

250. KÜBLER, Bernhard: *Geschichte des römischen Rechts, ein Lehrbuch* (Erlangen 1925), 459 o.
251. KÜBLER, Bernhard: s. v. Rechtsschulen, *RE* 2.1 (1914), col. 380-394.
252. LABRUNA, Luigi: Plauto, Manlio, Catone: premesse allo studio dell' "emptio" consensuale, *Labeo* 14 (1968), 24-48. o.
253. LANDUCCI, Lando: La lesione enorme nella compra e vendita, *AIV* 75 (1915-1916), 1189-1255. o
254. LAUFFER, Siegfried: *Diokletians Preisedikt* (Berlin 1971), 361 o.
255. LEESEN, Tessa G.: *Gaius Meets Cicero. Law and Rhetoric in the School Controversies* (Leiden 2010), 357 o.
256. LEESEN, Tessa G.: The controversy about the nature of the price in a contract of sale, *RIDA* 55 (2008), 283-301. o.
257. LENEL, Otto: *Palingenesia iuris civilis I-II* (Lipsiae 1889), 665+635 o.
258. LENEL, Otto: Wortforschung, *ZSS* 50 (1930), 1-17. o.
259. LEPOINTE, Gabriel – MONIER, Raymond: *Les obligations en droit romain et dans l'ancien droit français* (Paris 1954), 506 o.
260. ^{rec.}LEVY, Ernst: Jan-Olof Tjäder, Die nichtliterarischen lateinischen Papyri Italiens aus der Zeit 445-700 Teil I und III (1955), *ZSS* 74 (1957), 477-481. o.
261. LEVY, Ernst: *Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationenrecht* (Weimar 1956), 384 o.
262. LEVY, Ernst: *West Roman Vulgar Law. The Law of Property* (Philadelphia 1951), 305 o.
263. LIEBS, Detlef: Rechtsschulen und Rechtsunterricht im Prinzipat, *ANRW* II 15 (Berlin – New York 1976) 197-286. o.
264. LINGENTHAL, Eduard Zachariae von: Zur Lehre von der laesio enormis, *ZSS* 4 (1883), 49-60. o.
265. LONGO, Sara: La «conventio cum aurifice» di Gai 3. 147., *Index* 38 (2010), 291-336. o.
266. LUIG, Klaus: Bemerkungen zum Problem des gerechten Preises bei Christian Thomasius, in: *Traditio und Entwicklung. Gedenkschrift für Johann Riederer*, hg. K.-H. Pollock (Passau 1981), 167-179. o.

267. LUIG, Klaus: Das Verhältnis von Kaufpreiszahlung und Eigentumsübergang nach Deutschem Recht, in: *Vendita e trasferimento della proprietà nella prospettiva storico-comparatistica: Atti del Congresso Internazionale Pisa - Viareggio - Luca, 17 - 21 aprile 1990 I*, a cura di L. Vacca (Milano 1991), 225-258. o.
268. LÜBTOW, Ulrich von: *Catos leges venditioni et locationi dictae*, in: *EOS 48/3, Symbolae Raphaeli Taubenschlag dedicatae III*, ed. G. Krókowski – V. Steffen – L. Strzelecki (Vratislaviae – Varsaviae 1957), 227-441. o.
269. LÜBTOW, Ulrich von: *De iustitia et iure*, *ZSS 66* (1948), 458-565. o.
270. LÜBTOW, Ulrich von: Studien zum altrömischen Kaufrecht, in: *Festschrift Paul Koschaker II* (Weimar 1939), 113-140. o.
271. MAAB, Martin Jürgen: *Die Geschichte des Eigentumsvorbehalts, insbesondere im 18. und 19. Jahrhundert* (Frankfurt am Main 2000), 356 o.
272. MACCORMACK, Geoffrey: Further on periculum, *BIDR 82* (1979), 11-37. o.
273. MACCORMACK, Geoffrey: Periculum, *ZSS 96* (1979), 129-172. o.
274. MACCORMACK, Geoffrey: Contractual Theory and the Innominate Contracts, *SDHI 51* (1985), 131-152. o.
275. MACKINTOSH, James: *The Roman Law of Sale with Modern Illustrations* (Edinburgh 1892), 322 o.
276. MÁDL Ferenc – VÉKÁS Lajos: *Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga* (Budapest 2004⁶), 644 o.
277. MANNA, Lorena: *Actio redhibitoria e responsabilità per i vizi della cosa nell'editto De mancipiis venundis* (Milano 1994), 288 o.
278. MANRIQUE, Ana Manrique: *Pactos en el contrato de compraventa en interés del vendedor* (Madrid 2006), 414 o.
279. MARINI, Gaetano (ed.): *I Papiri diplomatici* (Romae 1805), 382 o.
280. MARÓTI Egon: *Az itáliai mezőgazdasági árutermelés kibontakozása* (Budapest 1981), 296 o.
281. MARÓTI Egon: Cato és a 'De agri cultura', in: *M. Portius Cato: A földművelésről. Latinul és magyarul (Görög és latin írók 11.)*, ford. Kun J. (Budapest 1966), 1-69. o.

282. MARÓTI Egon: Varro és a Rerum rusticarum libri III., in: *M. Terentius Varro: A mezőgazdaságról. Latinul és magyarul (Görög és latin írók 14.)*, ford. Kun J. (Budapest 1971), 5-87. o.
283. MARTINEK, Michael: *Moderne Vertragstypen I: Leasing und Factoring* (München 1991), 327 o.
284. MASCHI, Carlo Alberto: Impostazione storica della compravendita e della permuta nel libro 33 ad edictum di Paolo, in: *Studi in onore de Pietro Francisci II*, a cura di E. Volterra (Milano 1956), 357-389. o.
285. MASCHI, Carlo Alberto: Tutela. Fedecommissi. Contratti reali (Omissioni nel manoscritto veronese delle Istituzioni di Gaio), In: *Studi in onore di Edoardo Volterra IV* (Milano 1971), 667-774. o.
286. MASI, Antonio: *Studi sulla condizione nel diritto romano* (Milano 1966), 286 o.
287. MAYER-MALY, Theo: Der gerechte Preis, in: *Festschrift Heinrich Demelius zum 80. Geburtstag. Erlebtes Recht in Geschichte und Gegenwart*, hg. G. Frotz – W. Ogris (Wien 1973), 139-154. o.
288. MAYER-MALY, Theo: Homer in römischen Rechtstexten, *TR 72* (2004), 231-242. o.
289. MAYER-MALY, Theo: Höhere Gewalt: Falltypen und Begriffsbildung, in: *Festschrift Artur Steinwenter zum 70. Geburtstag, Grazer rechts- und staatswissenschaftliche Studien 3* (Köln – Graz 1958), 58–77. o.
290. MAYER-MALY, Theo: *Locatio conductio. Eine Untersuchung zum klassischen römischen Recht* (Wien 1956), 240 o.
291. MAYER-MALY, Theo: Pactum, Tausch und laesio enormis in den sog. Leges Barbarorum, *ZSS 108* (1991) 213-233. o.
292. MAYER-MALY, Theo: Privatautonomie und Vertragsethik im Digestenrecht, *IURA 6* (1955), 128-138. o.
293. MEDER, Stephan: *Die bargeldlose Zahlung. Ein rechtshistorischer Beitrag zur dogmatischen Einordnung des Kreditkartenverfahrens* (Frankfurt am Main 1996), 293 o.
294. MEDICUS, Dieter: *Id quod interest: Studien zum römischen Recht des Schadensersatzes* (Köln – Graz 1962), 362 o.

295. MEINHART, Anton: Dogmengeschichtliches und Dogmatisches zum Eigentumsvorbehalt, *ZSS* 105 (1988), 729-736. o.
296. MEISSEL, Franz-Stefan: *Societas: Struktur und Typenvielfalt des römischen Gesellschaftsvertrages* (Frankfurt am Main 2004), 343 o.
297. MELILLO, Generoso: *In solutum dare. Contenuto e dottrine negoziali nell'adempimento inesatto* (Napoli 1970), 169 o.
298. MERCADO, Javier Belda: La obligación de garantía por evicción del comprador en el Derecho Romano clásico, in: *Anuario da Facultade de Dereito da Universidade da Coruña* 8 (2004), 119-140. o.
299. METZGER, Ernest: Quare? Argument in David Daube, after Karl Popper, *RLT* 27 (2004) 27-58. o.
300. MEYLAN, Philippe: La mancipation et la garantie d'éviction dans les actes de vente de Transylvanie et d'Herculanum, in: *Sein und Werden im Recht. Festgabe für Ulrich von Lübtow zum 70. Geburtstag am 21. August 1970*, hg. W. G. Becker – M. Harder (Berlin 1970), 417-430. o.
301. MEYLAN, Philippe: Le paiement du prix et le transfert de la propriété de la chose vendue en droit roman classique, in: *Studi in onore de Pietro Bonfante I* (1930), 441-491. o.
302. MEYLAN, Philippe: Permutatio rerum, in: *Ius et Lex – Festgabe zum 70. Geburtstag von Max Gutzwiller*, hg. E. Isele – V. Schwander – G. Broggini (Basel 1959 – repr. Vaduz 1977), 45-66. o.
303. MILOTIĆ, Ivan: Competence of Roman Arbitrator in Rendering the Decision, *CAY* 18 (2011), 99-114. o.
304. MIQUEL, Juan: La doctrina de la causa de la tradición en los juristas bizantinos, *AHDE* 31 (1961), 515-529. o.
305. MIQUEL, Juan: Periculum locatoris, *ZSS* 81 (1964), 134-190. o.
306. MISERA, Karl-Heinz: Der Kauf auf Probe, *ANRW* II 14 (1982), 524-582. o.
307. MISERA, Karl-Heinz: Der Nutzungstausch bei Nachbarn und Miteigentümern (Zu den klassischen Grundlagen der justinianischen Quellen), *ZSS* 94 (1977), 267-292. o.
308. MITTEIS, Ludwig: *Reichsrecht und Volksrecht* (Leipzig 1891 – repr. 1935), 560 o.

309. MOKREJS, Caroline: „In der Schwebel“. Zum Versuch der Kategorisierung der *condicio iuris* im klassischen römischen Recht, *RIDA* 57 (2010) 315-330. o.
310. MOLNÁR Imre: *A római magánjog felelősségi rendje* (Szeged 1993), 252 o.
311. MOLNÁR Imre: Die Ausgestaltung des Begriffes der *vis maior* im römischen Recht, *IURA* 32 (1981), 73-105. o.
312. MOLNÁR Imre: Die Frage der Gefahrtragung und des Eigentumsüberganges beim Kauf, *Index* 16 (1988), 25-29. o.
313. MOLNÁR Imre: Egy dáciai házvételi szerződésből levonható tanulságok, különös tekintettel mai jogunkra nézve, *JT* 9 (2008), 253-262. o.
314. MOLNÁR Imre: *Fejezetek a klasszikus kori locatio conductio köréből* [AUSz 29/2] (Szeged 1982), 96 o.
315. MOLNÁR Imre: *Periculum emptoris* a klasszikus kori római jogban, *JT* 5 (1983), 181-200. o.
316. MOLNÁR Imre: *Periculum emptoris* im römischen Recht der klassischen Periode, in: *Sodalitas. Scritti in onore di Antonio Guarino V* (Napoli 1984), 2227-2255. o.
317. MOLNÁR Imre – JAKAB Éva: *Római jog* (Szeged 2008⁵), 399 o.
318. MOLNÁR Imre: Verantwortung und Gefahrtragung bei der *locatio conductio* zur Zeit des Prinzipats, *ANRW* II 14 (1982), 583-680. o.
319. MOMMSEN, Theodor: *Römisches Strafrecht* (Leipzig 1899 – repr. Graz 1955), 1078 o.
320. MONIER, Raymond: *Manuel élémentaire de droit romain II* (Paris 1954⁵), 345 o.
321. MONNIER, Henry: Études de droit byzantin, IV: La lésion de plus de moitié dans la vente, *RHD* 24 (1900), 181-185. o.
322. MONTAÑANA CASANÍ, Amparo: *La rescisión por lesión (Origen, evolución histórica y recepción en derecho moderno)* (Valencia 1999), 159 o.
323. NEEVE, Pieter Willem de: *Remissio mercedis*, *ZSS* 100 (1983), 296-339. o.
324. NELSON, Hein Leopold Willhelmus – MANTHE, Ulrich: *Gai Institutiones III 88-181. Die Kontraktobligationen. Text und Kommentar* (Berlin 1999), 605 o.
325. NELSON, Hein Leopold Willhelmus – DAVID, Martin: *Überlieferung, Aufbau und Stil von Gai institutiones* (Berlin 1981), 480 o.

326. NICOLAU, Mathieu: Les origines de la laesio enormis, *RHD* 15 (1936), 207-208. o.
327. NICOLET, Claude: Paul et la théorie de la monnaie, *Athenaeum* 72 (1984), 105-135. o.
328. OERTMAN, Paul: *Die Rechtsbedingung <conditio iuris>. Untersuchungen zum bürgerlichen Recht und zur allgemeinen Rechtslehre* (Leipzig 1924 – Neidruck Aalen 1968), 249 o.
329. OERTMANN, Paul: *Die Volkswirtschaftslehre des Corpus Iuris Civilis* (Berlin 1891), 154 o.
330. OLIVIER-MARTIN, Félix: Des divisions du louage en droit romain, *RHD* 15 (1936) 419-475. o.
331. OVEN, Julius Christiaan van: Die Antinomie D. 41. 10. 36-12. 1. 18 pr., *TR* 20 (1952), 441-455. o.
332. PALERMO, Antonio: *Studi sulla "exceptio" nel diritto classico* (Milano 1956), 176 o.
333. PARICIO SERRANO, Javier.: Una observación sobre Gai. 3, 146, in: *Estudios en homenaje al profesor Juan Iglesias II*, coord. J. R. Esteve (Madrid 1988), 991-994. o.
334. PARTSCH, Josef: Die Lehre vom Scheingeschäfte im römischen Rechte, *ZSS* 42 (1921), 227-272. o.
335. PENNITZ, Martin: *Das periculum rei venditae. Ein Beitrag zum „aktionenrechtlichen Denken“ im römischen Privatrecht* (Wien – Köln – Weimar 2000), 512 o.
336. PENNITZ, Martin: Die Gefahrtragung beim Weinkauf im klassischen römischen Recht, *TR* 62 (1994), 251-296. o.
337. PENNITZ, Martin: Zur Anfechtung wegen laesio enormis im römischen Recht, in: *Iurisprudentia universalis – Festschrift für Theo Mayer-Maly zum 70. Geburtstag*, hg. M. J. Schermaier – M. Rainer – L. Winkel (Köln – Weimar – Wien 2002), 575-591. o.
338. PERNICE, Alfred: Parerga VIII. Über wirtschaftliche Voraussetzungen römischer Rechtsätze, *ZSS* 19 (1898), 82-183. o.

339. PERETYERSZKIJ, Ivan – NOVICKIJ, Ivan: *Római magánjog [Rimskoe csasztnoe pravo, ford. Benkő Gy.]* (Budapest 1951), 374 o.
340. PETERS, Frank: *Die Rücktrittsvorbehalte des römischen Kaufrechts* (Köln – Wien 1973), 300 o.
341. PETERS, Frank: Die Verschaffung des Eigentums durch den Verkäufer, *ZSS* 96 (1979), 173-203. o.
342. PETERS, Frank: Periculum est emptoris, in: *Iuris Professio, Festgabe für Max Kaser zum 80. Geburtstag*, hg. H.-P. Benöhr – K. Hackl – R. Knütel (Wien – Köln – Graz 1986), 221-232. o.
343. PETRUCCI, Aldo: *Per una storia della protezione dei contraenti con gli imprenditori I* (Torino 2007), 267 o.
344. PICHONNAZ, Pascal: *Les fondements romains du droit privé* (Genève – Zürich – Bâle 2008), 570 o.
345. PICHONNAZ, Pascal: Periculum emptoris und das schweizerische Recht: Ein Fall des Rückgriffs auf römisches Recht durch das Schweizerische Bundesgericht, in: *Kaufen nach Römischem Recht. Antikes Erbe in den europäischen Kaufrechtsordnungen*, hg. E. Jakab – W. Ernst (Berlin 2008), 183-201. o.
346. PLATSCHEK, Johannes: Bemerkungen zur Datierung der laesio enormis, *ZSS* 128 (2011), 406-409. o.
347. PÓKECZ KOVÁCS Attila: A laesio enormis és továbbélése a modern polgári törvénykönyvekben, *JK* 5 (2000), 177-185. o.
348. PÓKECZ KOVÁCS Attila: A locatio conductio tagolódásának problematikája a modern romanisztikában, *JT* 7 (2001), 337-359. o.
349. PÓKECZ KOVÁCS Attila: A vállalkozási szerződések gazdaság- és technikatörténeti háttere az ókori Rómában, in: *A tudomány és az oktatás vonzásában. Tanulmánykötet Tóth Tibor professzor emlékére*, szerk. Kaposi Z. – Lendvai T. – Oroszi S. (Pécs 2012), 334-366. o.
350. PÓKECZ KOVÁCS Attila: Az elállási jog gyakorlása próbára vételnél (D. 19, 5, 20 pr. Ulp.), in: *Római jog és a magánjog fejlődése Európában. Tanulmányok Molnár Imre 75. születésnapjára*, szerk. Jakab É. (Szeged 2011), 141-156. o.
351. PÓKECZ KOVÁCS Attila: Building contracts and corruption in Cicero's works, *SUP* 144 (2009), 267-281. o.

352. PÓKECZ KOVÁCS Attila: In diem addictio a római jogban, *Jura* 18/1 (2012), 100-114. o.
353. PÓKECZ KOVÁCS Attila: *Locatio conductio operis*, PhD-értekezés, kézirat (Pécs 2006), 296 o.
354. PÓKECZ KOVÁCS Attila: Quelques observations sur la division de la locatio-conductio, in: *IURA ANTIQUA – IURA MODERNA, Festschrift für Ferenc Benedek zum 75. Geburtstag*, hg. G. Hamza – I. Kajtár – A. Pókecz Kovács – J. Zlinszky (Pécs 2001), 217-230. o.
355. PÓLAY Elemér: *A dáciai viaszostáblák szerződése* (Budapest 1972), 346 o.
356. PÓLAY Elemér: A verespataki viaszostáblák bányamunkaszerződése, *PUM* 3/2 (1988), 217-230. o.
357. PÓLAY Elemér: Die Zeichen der Wechselwirkungen zwischen dem römischen Reichsrecht und dem Peregrinenrecht im Urkundenmaterial der siebenbürgischen Wachstafeln, *ZSS* 79 (1962), 51-85. o.
358. PÓLAY Elemér: Die Spuren eines hellenistischen Einflusses in den Verträgen der siebenbürgischen Wachstafeln, *Labeo* 19 (1973), 330-338. o.
359. PÓLAY Elemér: Verträge auf Wachstafeln aus dem römischen Dakien, *ANRW* II 14 (1982), 509-523. o.
360. PRINGSHEIM, Fritz: *Der Kauf mit fremdem Geld* (Leipzig 1916), 180 o.
361. PRINGSHEIM, Fritz: Eigentumsübergang beim Kauf, *ZSS* 50 (1930), 333-438. o.
362. PRINGSHEIM, Fritz: Symbol und Fiktion in alten Rechten, in: *Gesammelte Abhandlungen II* (Heidelberg 1961), 386-411. o.
363. PRINGSHEIM, Fritz: *The Greek Law of Sale* (Weimar 1950), 580 o.
364. PUCHTA, Georg Friedrich: *Cursus der Institutionen II* (Leipzig 1881⁹), 736 o.
365. PUGLIESE, Giovanni: Vendita e trasferimento della proprietà in diritto romano, in: *Vendita e trasferimento della proprietà nella prospettiva storico-comparatistica: Atti del Congresso Internazionale Pisa - Viareggio - Luca, 17 - 21 aprile 1990 I*, a cura di L. Vacca (Milano 1991), 25-70. o.
366. RABEL, Ernst: Gefahrtragung beim Kauf, *ZSS* 42 (1921), 559-564. o.
367. REBRO, Karol: Die Kontroverse zwischen Julian und Ulpian bei der Eigentumsübertragung durch traditio im römischen Recht, in: *Gesellschaft und*

- Recht im griechisch-römischen Altertum I*, hg. M. N. Andreev – E. Pólay (Berlin 1968), 193-225. o.
368. RIES, Peter: *Bauverträge im römischen Recht*, Diss. jur. (München 1989), 194 o.
369. RODRÍGUEZ-ROSADO, Bruno: *Abstraktionsprinzip und redlicher Erwerb als Mittel zum Schutze des Rechtsverkehrs* (Frankfurt am Main 2009), 177 o.
370. ROMANO, Silvio: *Nuovi studi sul trasferimento della proprietà e il pagamento del prezzo nella compravendita romana* (Padova 1937), 205 o.
371. ROMANO, Silvio: *Pagamento del prezzo e trasferimento della proprietà nella compravendita romana* (Perugia 1935), 51 o.
372. ROSTOVTZEFF, Michael: *Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich II* (Leipzig 1929), 422 o.
373. ROTONDI, Giovanni: *Leges publicae populi romani* (Milano 1912 – repr. Hildesheim 1962), 544 o.
374. RUGGERI, Carmela Russo: *Studi sulle Quinquaginta decisiones* (Milano 1999), 132 o.
375. RÜFNER, Thomas: Traditio und Kaufpreiszahlung in Ius Commune und Common Law, in: *Kaufen nach Römischem Recht. Antikes Erbe, in den europäischen Kaufrechtordnungen*, hg. E. Jakab – W. Ernst (Berlin – Heidelberg – New York 2008), 233-252. o.
376. RÜFNER, Thomas: *Vertretbare Sachen? Die Geschichte der res, quae pondere numero mensura constant* (Berlin 2000), 172 o.
377. SALWAY, Benet: Mancipium rusticum sive urbanum. The Slave Chapter of Diocletian's Edict on Maximum Prices, in: *By the sweat of your brow: Roman slavery in its socio-economic setting [Bulletin of the Institute of Classical Studies Supplements 109]*, ed. U. Roth (London 2010), 1-20. o.
378. SÁNDOR Tamás – VÉKÁS Lajos: *Nemzetközi adásvétel* (Budapest 2005), 684 o.
379. SÁRY Pál: *Pogány birodalomból keresztény birodalom* (Budapest 2009), 159 o.
380. SCACCHETTI, Maria Grazia: Note sulle differenze di metodo fra Sabiniani e Proculiani, in: *Studi in onore di Arnaldo Biscardi V* (Milano 1984), 369-404. o.
381. SCADUTO, Gioachino: L'exceptio non adimpleti contractus' nel diritto civile italiano, *AnnUP* 8 (1921), 75-226 o.

382. SCARANO USSANI, Vincenzo: *L'ars dei giuristi: considerazioni sullo statuto epistemologico della giurisprudenza romana* (Torino 1997), 175 o.
383. SCEVOLA, Roberto: *'Negotium mixtum cum donatione'. Origini terminologiche e concettuali* (Padova 2008), 309 o.
384. SCHERMAIER, Martin Josef: Auslegung und Konsensbestimmung, *ZSS* 115 (1998), 235-288.
385. SCHERMAIER, Martin Josef: *Materia. Beiträge zur Frage der Naturphilosophie im klassischen römischen Recht* (Köln – Weimar – Wien 1992), 341 o.
386. SCHEUER, Hans: Die laesio enormis im römischen und im modernen Recht, *ZfVR* 47 (1933), 77-117. o.
387. SCHIEMANN, Gottfried: Über die Funktion des pactum reservati domini während der Rezeptionen des römischen Rechts in Italien und Mitteleuropa, *ZSS* 93 (1976), 161-207. o.
388. SCHILLER, Abraham Arthur: Jurists' Law, *CLR* 58 (1958), 1226-38. o.
389. SCHINDLER, Karl-Heinz: Die Bedeutung der Kaufpreiszahlung im nachklassischen römischen Recht, in: *Festschrift für Konrad Duden zum 70. Geburtstag*, hg. H.-M. Pawlowski – G. Wiese – G. Wüst (München 1977), 555-570. o.
390. SCHINDLER, Karl-Heinz: *Justinians Haltung zur Klassik: Versuch einer Darstellung an Hand seiner Kontroversen entscheidenden Konstitutionen* (Köln – Graz 1966), 363 o.
391. SCHLOSSER, Hans: *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte* (Heidelberg 2005), 315 o.
392. SCHÖNBAUER, Ernst: Zur Frage der Eigentumsübergang beim Kauf, *ZSS* 52 (1932), 195-250. o.
393. SCHRAGE, Eltjo: Traditionibus et usucapionibus dominia rerum, non nudis pactis transferuntur, in: *"Ins Wasser geworfen und Ozeane durchquert"*, *Festschrift für Knut Wolfgang Nörr*, hg. M. Ascheri (Köln 2003), 913-958. o.
394. SCHULZ, Fritz: *Geschichte der Römischen Rechtswissenschaft* (Weimar 1961), 462 o.
395. ^{rec.}SCHULZ, Fritz: Studi dedicata alla memoria di Pier Paolo Zanzucchi dalla facoltà di giurisprudenza (Pubblicazioni della università cattolica del sacro cuore; Serie settima: scienze giuridiche volume XIV), *ZSS* 48 (1928), 690-699. o.

396. SCIUTO, Patrizia: Sulla c.d. rescissione per lesione enorme, *Labeo* 46 (2000), 404-433. o.
397. SECKEL, Emil – LEVY, Ernst: Die Gefahrtragung beim Kauf im klassischen römischen Recht, *ZSS* 47 (1927), 117-263. o.
398. SENARCLENS, Auguste de: La maxime pretium debet esse verum, certum, iustum, in: *Mélanges Paul Fournier* (Paris 1929 – repr. Aalen 1982), 685-704. o.
399. SIBER, Heinrich: *Römisches Recht in Grundzügen für die Vorlesung II* (Berlin 1928 – repr. Darmstadt 1968), 457 o.
400. SIEMS, Harald: *Handel und Wucher im Spiegel frühmittelalterlicher Rechtsquellen* (Hannover 1992), 915 o.
401. SIKLÓSI Iván: A jogügyleti érvénytelenség néhány kérdése a római jogban, különös tekintettel a civiljogi és a praetori jogi érvénytelenség distinkciójára, valamint a „megtámadhatóság” problémájára, *AUB* 47 (2010), 79-117. o.
402. SIKLÓSI Iván: A jogügyleti hatályosság elméleti problematikája, különös tekintettel a végrendelet visszavonásának jogdogmatikai megítélésére, *AUB* 41 (2004), 73-111. o.
403. SIKLÓSI Iván: A „nemlétező szerződés” létjogosultságának kérdésköréhez a római jogban, *AUB* 45 (2008), 79-116. o.
404. SIKLÓSI Iván: Az érvénytelenségi ok kiküszöbölésének néhány kérdése a római jogban és annak továbbélése során, *AUB* 42 (2005), 65-100. o.
405. SIKLÓSI Iván: Észrevételek a szerződés részleges érvénytelenségének problémájához a római jogi források tükrében, kitekintéssel egyes modern jogrendszerekre, *AUB* 44 (2007), 45-74. o.
406. SIRKS, Adriaan Johan Boudewijn: Diocletian’s Option for the Buyer in Case of Rescission of a Sale. A Reply to Klami, *TR* 60 (1992), 39-47. o.
407. SIRKS, Adriaan Johan Boudewijn: La laesio enormis en droit romain et byzantin, *TR* 53 (1985), 291-307. o.
408. SIRKS, Adriaan Johan Boudewijn: Laesio enormis again, *RIDA* 54 (2007), 461-469. o.
409. SIRKS, Adriaan Johan Boudewijn: Laesio enormis und die Auflösung fiskalischer Verkäufe, *ZSS* 112 (1995), 411-422. o.

410. SIRKS, Adriaan Johan Boudewijn: Quelques remarques sur la possibilité d'une règle dioclétienne sur la rescission d'une vente à cause de lésion énorme (laesio enormis), in: *AARC V* (Perugia 1983), 39-47. o.
411. SOLAZZI, Siro: L'origine storica della rescissione lesione enorme, *BIDR* 31 (1921), 51-87. o.
412. SOLAZZI, Siro: Saggi di critica romanistica, *BIDR* 49-50 (1948), 339-409. o.
413. SOLINAS, Guido Paolo: A proposito dell' arbitrium boni viri, in: *Studi in onore di Gaetano Scherillo II*, ed. G. Grosso (Milano 1972), 539-572.
414. SPRUIT, Johannes Emil: Schikanen anlässlich eines Traubenkaufes, in: *Satura Roberto Feenstra sexagesimum quintum annum aetatis complenti ab alumnis collegis amicis oblata*, ed. J. A. Ankum (Fribourg 1985), 157-171. o.
415. STELLA-MARANCA, Filippo: Omero nelle Pandette, *BIDR* 35 (1927) 1-53. o.
416. STEIN, Peter: False Measures in the Roman Law of Sale, *CLJ* 13 (1955), 226-232. o.
417. STEIN, Peter: Le scuole, in: *Per la storia del pensiero giuridico romano. Da Augusto agli Antonini*, ed. D. Mantovani (Torino 1996), 1-13. o.
418. STEIN, Peter: Sabino contra Labeone: Due tipi di pensiero giuridico romano, *BIDR* 80 (1977), 55-65. o.
419. STEIN, Peter: The Two Schools of Jurists in the Early Roman Principate, *CLJ* 31 (1972) 8-31. o.
420. STEINER, Hans: *Datio in solutum* (München 1914), 163 o.
421. STOLFI, Emanuele: 'Bonae fidei interpretatio'. *Ricerche sull'interpretazione di buona fede fra esperienza romana e tradizione romanistica* (Napoli 2004), 352 o.
422. STOLFI, Emanuele: Il modello delle scuole in Pomponio e Gaio, *SDHI* 63 (1997), 107-122. o.
423. STURM, Fritz: Das Absterben der „mancipatio“, in: *Überlieferung, Bewahrung und Gestaltung in der rechtsgeschichtlichen Forschung*, hg. S. Buchholz – P. Mikat – D. Werkmüller (Paderborn 1993), 347-356. o.
424. SZEMÉLYI Kálmán: *A keresztény eszmék hatása a római kötelmi jog kifejlődésére* (Szeged 1939), 72 o.

425. Szűcs Magdolna: A vételár kifizetése mint a tulajdonszerzés feltétele (Inst. 2, 1, 41), in: *Római jog és a magánjog fejlődése Európában. Tanulmányok Molnár Imre 75. születésnapjára*, szerk. Jakab É. (Szeged 2011), 206-210. o.
426. Szűcs (Sič) Magdolna: Translativno dejstvo ugovora o kupoprodaji i zadržavanje ovog koncepta u savremenim pravnim sistemima, in: *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom sadu (Collected papers) 38/3* (Novi Sad 2004), 285-311. o.
427. Szűcs (Sič) Magdolna: Zakonske mere za obezbeđenje naplate poreza u kriznim vremenima pozmog rimskog carstva, *Pravni život* 47 (1998), 725-741. o.
428. TALAMANCA, Mario: Considerazioni sul periculum rei venditae, *Sem. Compl.* 7 (1996), 217-296. o.
429. TALAMANCA, Mario: *Contributi allo studio delle vendite all'asta nel mondo classico* (Roma 1954), 216 o.
430. TALAMANCA, Mario: Per la storia della giurisprudenza romana, *BIDR* 80 (1977), 195-344. o.
431. TALAMANCA, Mario: Vendita in generale (Diritto romano), *ED* 46 (1993), 303-475. o.
432. TAUBENSCHLAG, Raphael: *The Law of Greco-Roman Egypt in the Light of the Papyri 332 B.C. – 640 A.D.* (Warsaw 1955²), 791 o.
433. THIELMANN, Georg: *Die römische Privatauktion* (Berlin 1961), 299 o.
434. THIELSCHER, Cato Paul: *Des Marcus Cato Belehrung über die Landwirtschaft* (Berlin 1963), 395 o.
435. THILO, Ralf Michael: *Der Codex accepti et expensi im Römischen Recht. Ein Beitrag zur Lehre von der Litteralobligation* (Göttingen 1980), 346 o.
436. THOMAS, Joseph Anthony Charles: Celsus and the passage of property, in: *Studies in the Roman Law of Sale in Memory of De Zulueta*, ed. D. Daube (Oxford 1959), 160-170. o.
437. THOMAS, Joseph Anthony Charles: Fictitious Satisfaction and Conditional Sales in Roman Law, *IJ* 1 (1966), 116-127. o.
438. THOMAS, Joseph Anthony Charles: Institutes 2.1.41 and the Passage of Property on Sale, *SALJ* 90 (1973), 150-159. o.

439. THOMAS, Joseph Anthony Charles: *Locatio conductio emptio venditio und specificatio*, *ZSS* 81 (1964), 109-133. o.
440. THOMAS, Joseph Anthony Charles: *Marginalia on certum pretium*, *TR* 35 (1967), 77-89. o.
441. THOMAS, Joseph Anthony Charles: *Non solet locatio dominium mutare*, in: *Mélanges Philippe Meylan I* (Lausanne 1963), 339-357. o.
442. THOMAS, Joseph Anthony Charles: *The Institutes of Justinian. Text, Translation and Commentary* (Oxford 1975), 355 o.
443. THOMASIIUS, Christian: *De aequitate cerebrina legis II. Cod. De Rescind. Vendit. et eius usu practico*. Diss. Jur. Inauguralis (Halae Magdeburgicae 1706), 78 o.
444. TJÄDER, Jan-Olof (ed.): *Die nichtliterarischen lateinischen Papyri Italiens aus der Zeit 445-700*, I. *Papyri 1-28* (Lund 1955); II. *Papyri 29-59* (Stockholm 1982); III. *Tafeln* (Lund 1954)
445. TOMULESCU, Constantin Stelian: *Le droit romain dans les triptiques de Transylvanie (Les actes de vente et de mancipation)*, *RIDA* 18 (1971), 691-710. o.
446. TOMULESCU, Constantin Stelian: *Les rapports de la mancipatio et de la monnaie dans l'ancien droit romain*, *RIDA* 16 (1969), 345-354. o.
447. TOMULESCU, Constatin St.: *Paul, D. 18. 1. 1. pr. et la mancipatio*, *ZSS* 18 (1971), 711-722. o.
448. TORRENT, Armando: *'Pretium certum': Determinación del precio 'per relationem'*, *BIDR* 98-99 (1995-1996), 83-110. o.
449. ÜRÖGDI György: *Róma kenyere, Róma aranya* (Budapest 1969), 246 o.
450. VACCA, Letizia (a cura di): *Vendita e trasferimento della proprietà nella prospettiva storico-comparatistica: Atti del Congresso Internazionale Pisa - Viareggio - Luca, 17 - 21 aprile 1990 I-II* (Milano 1991), 1-405.+414-902. o.
451. VANGEROW, Karl Adolf von: *Lehrbuch der Pandekten III* (Marburg-Leipzig 1869), 740 o.
452. VARRO, Marcus Terentius: *A mezőgazdaságról. Latinul és magyarul*, ford. Kun J. (Budapest 1971), 520 o.
453. VIARD, Paul-Émile: *Les pactes adjoints aux contrats en droit romain classique* (Paris 1929), 153 o.

454. VIARO, Silvia: *Corrispettività e adempimento nel sistema contrattuale romano* (Padua 2011), 380 o.
455. VINOGRADOFF, Paul: The Jurisprudence of the Greek City, in: *Outlines of Historical Jurisprudence II* (Oxford 1922), 259-264. o.
456. VISKY Károly: Appunti sulla origine della lesione enorme, *IURA* 12 (1961), 40-64. o.
457. VISKY Károly: Die Proportionalität von Wert und Preis in der römischen Rechtsquellen des III. Jahrhunderts, *RIDA* 16 (1969), 355-388. o.
458. VISKY Károly: Quelques remarques sur le question des mancipations dans les triptyques de Transylvanie, *RIDA* 11 (1964), 267-279. o.
459. VISKY Károly: *Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen* (Bonn – Budapest 1983), 259 o.
460. VISSCHER, Fernand de: *La vente de choses futures et la théorie du risque contractuel* (Bruxelles – Berlin – Paris 1914), 124 o.
461. VLIET, Lars Peter Wunibald van: Iusta Causa Traditionis and its History in European Private Law, *ERPL* 3 (2003), 342–378. o.
462. VOCI, Pasquale: „Iusta causa traditionis“ e „Iusta causa usucapionis“, *SDHI* 15 (1949), 141-185. o.
463. VOIGT, Moritz: *Römische Rechtsgeschichte II* (Stuttgart 1899 – repr. Aalen 1963), 1030 o.
464. VOß, Wulf Eckart: *Recht und Rhetorik in den Kaisergesetzen der Spätantike. Eine Untersuchung zum nachklassischen Kauf- und Übereignungsrecht* (Frankfurt am Main 1982), 272 o.
465. WACKE, Andreas: Circumscribere, gerechter Preis und die Arten der List, *ZSS* 94 (1977), 184-246. o.
466. WACKE, Andreas: *Das Besitzkonstitut als Übergabesurrogat in Rechtsgeschichte und Rechtsdogmatic: Ursprung, Entwicklung und Grenzen des Traditionsprinzips im Mobiliarsachenrecht* (Köln 1974), 118 o.
467. WACKE, Andreas: Die Zahlung mit fremdem Geld, *BIDR* 79 (1976), 49-144. o.
468. WACKE, Andreas: Zum dolus-Begriff der actio de dolo, *RIDA* 27 (1980), 349-386. o.

469. WACKE, Andreas: Ein Siegespreis auf fremden Pferden, *ZSS* 119 (2002), 359-379. o.
470. WACKE, Andreas: Incidenti nello sport e nel gioco in diritto romano e moderno, *Index* 19 (1991), 359-378. o.
471. WACKE, Andreas: War 'Gaius' das männliche Pseudonym einer Juristin? Zur Stellung römischer Frauen in Recht und Justiz, *OIR* 12 (2008), 63-83. o.
472. WACKE, Andreas: Pecunia in arca, *OIR* 8 (2003), 71-106. o.
473. WATSON, Alan: Law and Society, in: *Beyond Dogmatics. Law and Society in the Roman World* (Edinburgh 2007), 9-52. o.
474. WATSON, Alan: *Rome of the Twelve Tables. Persons and Property* (Princeton 1975), 195 o.
475. WATSON, Alan: *The Digest of Justinian I* (Pennsylvania 1998), 1536 o.
476. WATSON, Alan: *The Law of Obligations in the Later Roman Republic* (Oxford 1965), 295 o.
477. WEISS, Egon: Peregrinische Manzipationsakte, *ZSS* 37 (1916), 136-176. o.
478. WESENER, Gunter: Nichtediktale Einreden, *ZSS* 112 (1995), 109-150. o.
479. WEBEL, Hendrik: *Das Recht der Tablettes Albertini* (Berlin 2003), 332 o.
480. WESTBROOK, Raymond: The Origin of Laesio Enormis, *RIDA* 55 (2008), 39-52. o.
481. WESTPHALEN, Friedrich von: *Der Leasingvertrag* (Köln 1992), 659 o.
482. WIEACKER, Franz: *Lex commissoria. Erfüllungszwang und Widerruf im römischen Kaufrecht* (Berlin 1932), 119 o.
483. WIMMER, Markus: Fälle des Concursus Causarum von Vermächtnis und Kauf im Römischen Recht, *TR* 69 (2001), 203-219. o.
484. WINDSCHEID, Bernhard: *Lehrbuch des Pandektenrechts II* (Frankfurt 1891⁷), 846 o.
485. WOHLHAUPTER, Eugen: *Gesetze der Westgoten* (Weimar 1936), 328 o.
486. WOLFF, Hans Julius: Consensual contracts in the Papyri?, *JJP* 1 (1946), 55-79. o.
487. WOLFF, Hans Julius: Römische Grundstückskaufverträge aus dem Vandalenreich, *TR* 14 (1936), 398-420. o.
488. WOLTER, Udo: *Ius canonicum in iure civili. Studien zur Rechtsquellenlehre in d. neueren Privatrechtsgeschichte* (Köln – Wien 1975), 225 o.

489. WOLTERS, Reinhard: *Nummi signati. Untersuchungen zur römischen Münzprägung und Geldwirtschaft* (München 1999), 475 o.
490. WUBBE, Felix: Die Interessenlage bei traditio und usucapio, *TR* 32 (1964), 558-576. o.
491. ZAMAROVSKÝ, Vojtech: *Istenek és hősök a görög-római mondavilágban A-Z*, ford. Falvay A. – Devecseri G. (Budapest 1970), 551 o.
492. ZILLOTTO, Paola: La misura della sinallagmaticità: buona fede e 'laesio enormis', in: *La compravendita e l'interdipendenza delle obbligazioni nel diritto romano I*, a cura di: L. Garofalo (Milano 2007), 597-628. o.
493. ZILLOTTO, Paola: Vendita con lex commissoria o in diem addictio: la portata dell'espressione res inempta, *SDHI* 69 (2003), 335-363. o.
494. ZIMMERMANN, Reinhard: Römisch-holländisches Recht – ein Überblick, in: *Das römisch-holländische Recht. Fortschritte des Zivilrechts im 17. und 18. Jahrhundert*, hg. R. Feenstra – R. Zimmermann (Berlin 1992), 625 o.
495. ZIMMERMANN, Reinhard: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition* (Cape Town 1992), 1241 o.
496. ZULUETA, Francis de: *The Institutes of Gaius II: Commentary* (Oxford 1963²), 332 o.
497. ZULUETA, Francis de: *The Roman Law of Sale* (Oxford 1945 – repr. 1966), 265 o.